

ΜΥΡΣΙΝΗ ΖΟΡΜΠΑ

Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΑΠΟ ΤΟ 1975 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1992

ΜΥΡΣΙΝΗ ΖΟΡΜΠΑ

Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΑΠΟ ΤΟ 1975 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 1992

ΜΥΡΣΙΝΗ ΖΟΡΜΠΑ

Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΜΕ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΑΠΟ ΤΟ 1975 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Πάντειο
Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών.

ΑΘΗΝΑ 1992

Η έγκριση διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο
Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.
Νόμος 5343/1932 άρθ. 202 παρ. 2.

Η εκδοτική δουλειά, από την οποία αντλήθηκε το ενδιαφέρον μου για την έρευνα αυτή, δεν υπήρξε ποτέ ένα απλό βιοποριστικό επάγγελμα. Αντίθετα, ήταν πάντοτε συνδεδεμένη με τα κοινωνικοπολιτικά μου ενδιαφέροντα. Έτσι ξεκίνησε στο μακρινό εκείνο 1973 και έτσι φαίνεται να προχωρεί στην εκπνοή της δεύτερης δεκαετίας της.

Δώρο στον εαυτό μου ήταν αυτή η εργασία. Μια δοκιμασία εναντίον της διανοητικής αδράνοιας και των παγιωμένων ρόλων, και υπέρ της κατανόησης των κοινωνικών φαινομένων και της ενεργητικής συμμετοχής.

Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όσους με βοήθησαν και μου συμπαραστάθηκαν. Στον καθ. Θ. Κονιαβίτη, για τη διαρκή παρουσία και τη συμβολή του στη συνολική διαμόρφωση και ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Στον καθ. Κ. Ψυχοπαίδη, που οι συμβουλές του υπήρξαν αποφασιστικές σε κρίσιμα θέματα μεθοδολογίας. Στην καθ. Ρ. Πατρικίου που παρακολούθησε την εργασία στην τελική της διαμόρφωση και μου πρόσφερε ηθική στήριξη. Στο φίλο Διαμαντή Μπασαντή, που είχε διατρέξει πρώτος το "δρόμο του βιβλίου" και μου έδωσε πρακτικές συμβουλές. Στο Greek Institute της Βοστώνης, που μου πρόσφερε την ευκαιρία να δουλέψω ένα ολόκληρο καλοκαίρι τη βιβλιογραφία στη βιβλιοθήκη του πανεπιστημίου Harvard. Στην κυρία Ρένα Λάμψα, Γ. Γ. Ισότητας, που μου εμπιστεύθηκε για δύο συνεχή χρόνια το σχεδιασμό και την πραγματοποίηση ειδικών σεμιναρίων για εκδοτικά επαγγέλματα και μου έδωσε έτσι τη δυνατότητα να συζητήσω πολλά από τα στοιχεία της εργασίας μπροστά σε κοινό. Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τη φίλη μου Τασία Χατζή, που με πείσε να ξεκινήσω αυτή την εργασία και με έκανε να πιστέψω ότι δεν ήταν μια ιδιοτροπία μου αλλά παρουσίαζε αντικειμενικό ενδιαφέρον, καθώς και τη Νέλλη Σιγάλα, που για μεγάλο διάστημα ανέλαβε το βάρος πολλών από τις εργασιακές μου υποχρεώσεις αδιαμαρτύρητα.

Η εργασία αυτή, που πήρε μερικά χρόνια από τη ζωή μου, μ' έκανε πολύ συχνά να νιώθω αυτό που περιγράφει η Κική Δημουλά στο ποίημά της με τίτλο Μια μετέωρη κυρία: "Μια κυρία εξέχει στη βροχή / μόνη / πάνω σ' ένα ακυβέρνητο μπαλκόνι". Αξιζε, και για την εργασία και για μένα την ίδια, που στο διάστημα που μεσολάβησε έμαθα τόσα και άλλαξα τόσο.

M.Z.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Α' ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ... σ.7

1. Αφιεθηριακές παρατηρήσεις
2. Ο κεντρικός άξονας προβληματισμού
3. Μεθοδολογική προσέγγιση
4. Βασικά προβλήματα εργασίας

I. ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ ... σ.23

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις
2. Βιβλιολογικές προσεγγίσεις
3. Προσεγγίσεις πολιτιστικής πολιτικής
4. Κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις
5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

II. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ ... σ. 73

III. ΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ... σ. 92

Β' ΜΕΡΟΣ

- IV. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ...σ.114
- IV. 1 Πενταετή Προγράμματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης (1976-80, 1983-87, 1988-92)
- IV. 2 Τακτικοί Προϋπολογισμοί 1975-88
- V. ΟΙ ΚΑΘ' ΥΛΗΝ ΑΡΜΟΔΙΟΙ ΚΡΑΤΙΚΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ...σ.179
- V.1. Υπουργείο Παιδείας
- V.2. Υπουργείο Πολιτισμού
- VI. ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ...σ.218
- VII. Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ.σ. 233
- VIII. ΤΑ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ...σ.243
- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ...σ.257
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ...σ.269

A' MEPOZ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. ΑΦΕΤΗΡΙΑΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Όπως είναι γνωστό, η ευρωπαϊκή κουλτούρα διαμορφώθηκε ιστορικά και στηρίχθηκε κατεξοχήν στη σχέση της με το γραπτό λόγο και το βιβλίο. Στον άξονα αυτό, μετά τον Ελληνικό και τον Ρωμαϊκό πολιτισμό, ακολούθησαν η Βίβλος και ο Ουμανισμός -ο οποίος υπήρξε το πρώτο κίνημα ιδεών που οφείλει τη διάδοσή του στην ανακάλυψη της τυπογραφίας- και, στη συνέχεια, ο Διαφωτισμός, η ελευθερία του Τύπου, η υποχρεωτική Εκπαίδευση.

Οι παραπάνω μεγάλοι σταθμοί στην ιστορία του Ευρωπαϊκού πολιτισμού συνδέονται στενά με την ιστορία του βιβλίου και της τυπογραφίας. Το βιβλίο υπήρξε από τη γέννησή του συνδεδεμένο τόσο με τη δημόσια ζωή όσο και με την ιδιωτική, τόσο με την κρατική εξουσία όσο και με την κοινωνία.

Η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο να εξετάσει τη σχέση του βιβλίου με το κράτος και, πιο ειδικά, την κρατική πολιτική απέναντι στο βιβλίο και χωρίζεται σε δύο μέρη.

Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η κρατική πολιτική βιβλίου ως έννοια και ως εμπειρική πραγματικότητα στα πλαίσια της πολιτιστικής πολιτικής των συγχρόνων κρατών. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η κρατική πολιτική βιβλίου στην Ελλάδα.

Η μελέτη θεωρήθηκε σκόπιμο να κινηθεί σε δύο επίπεδα, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους και αλληλοσυμπληρώνονται:

α) Στο θεωρητικό επίπεδο της πολιτικής βιβλιολογίας, η οποία διερευνά τις σχέσεις του βιβλίου και των βιβλιολογικών θεσμών με τις κρατικές και κυβερνητικές πολιτικές και τους κοινωνικοπολιτικούς θεσμούς, και η οποία προχωρεί, στη συνέχεια, στη διατύπωση ορισμένων βιβλιολογικών μοντέλων, συσχετίζοντάς τα με το βαθμό οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης μιας κοινωνίας, καθώς και με το πολιτικό της σύστημα.¹

1. Robert Estivals, Le livre dans le monde, Paris, RETZ, 1983, p. 22.

β) Στο επίπεδο της εμπειρικής έρευνας, με αναφορά στην πολιτική βιβλίου ορισμένων σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών και την πολιτική βιβλίου και ανάγνωσης της Ευρωπαϊκής κοινότητας και, με ιδιαίτερη έμφαση, στην περίπτωση της Ελλάδας μετά το 1975..

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η εμπειρική έρευνα αναφέρεται στην οικονομική, εκπαιδευτική και πολιτιστική πολιτική του κράτους σε σχέση με το βιβλίο. Ερευνά ιδιαίτερα την πολιτική που διατυπώνεται στα Πενταετή προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και το βαθμό εφαρμογής της. Ακολουθώς εξετάζεται το ισχύον νομικό καθεστώς, που αφορά στην πνευματική ιδιοκτησία, τις διεθνείς συμβάσεις, το καθεστώς των βιβλιοθηκών, κλπ. Τέλος, διερευνάται το κοινοβουλευτικό ενδιαφέρον για το βιβλίο, μέσα από τον διάλογο που έχει κατά καιρούς αναπτυχθεί στην ελληνική Βουλή, καθώς και η πολιτική και τα αιτήματα των επαγγελματικών συνδικαλιστικών φορέων, τα οποία κατά κάποιο τρόπο υποδηλώνουν την κοινωνική πίεση που ασκείται προς το κράτος για την άσκηση πολιτικής βιβλίου και τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων.

Από ιστορική άποψη, η κρατική παρέμβαση στον τομέα του βιβλίου και της ανάγνωσης, η οποία έχει διαμορφωθεί στη διάρκεια των πέντε περίπου τελευταίων αιώνων, υπήρξε άλλοτε έντονη και άλλοτε λιγότερο αισθητή.

Όπως είναι γνωστό, κατά την περίοδο της μοναρχίας ο έλεγχος πάνω στην παραγωγή και τη διακίνηση του βιβλίου υπήρξε απόλυτος, επιβαλλόταν αυστηρή λογοκρισία και τα επαγγέλματα του βιβλίου ασκούσαν κατόπιν προνομιακών παραχωρήσεων του μονάρχη, μέσα σε αυστηρά συντεχνιακά πλαίσια.

Ο εξαιρετικά χαμηλός βαθμός αλφαριθμητισμού και η πολιτιστική διάθροιση της κοινωνίας δεν επέτρεπαν άλλο από την ανάπτυξη ενός βιβλιολογικού μοντέλου κλειστού και αριστοκρατικού, δεδομένου ότι η εκπαίδευση και, κατά συνέπεια, η ανάγνωση, αποτελούσε ακόμη προνόμιο της αριστοκρατίας. Έτσι, η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού έμενε αποκλεισμένη από τη γνώση και την πνευματική καλλιέργεια.

Καθώς αρχίζει να διαμορφώνεται, όμως, το σύγχρονο κράτος και η κοινωνία να μετασχηματίζεται πολιτικά και πολιτιστικά, αλλάζει τόσο η σχέση του κράτους με το βιβλίο όσο και ο έλεγχος που ασκείται.

Η εξάπλωση της εκπαίδευσης και του αλφαριθμητισμού επιταχύνει τη διάδοση του βιβλίου και ο κρατικός έλεγχος γίνεται σταδιακά πιο χαλαρός, για να μετατραπεί βαθμιαία από προληπτικός σε κατασταλτικό.

Στις μέρες μας, ο άμεσος έλεγχος έχει ουσιαστικά περιοριστεί σε μεγάλο βαθμό και έχει παραχωρήσει τη θέση του σε πιο εξελιγμένες, σύνθετες και έμμεσες μορφές παρέμβασης.

Το βιβλίο, ως μαζικό καταναλωτικό προϊόν στη σύγχρονη κοινωνία, έχει σπάσει τους φραγμούς της στενής ιδεολογικής κηδεμονίας του κράτους και υπακούει σε μεγάλο βαθμό στους νόμους της αγοράς. Μόνο κατ' εξαίρεση γίνεται πια σήμερα ο στόχος έκτακτων μέτρων, συνήθως στα αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα, κάθε φορά που θέλουν να εμποδίσουν τη διακίνηση των ιδεών των πολιτικών τους αντιπάλων ή να υπερασπιστούν και να διασφαλίσουν μια αυστηρά παραδοσιακή κοινωνική ηθική.

Αντίθετα, όμως, και πέρα από τις περιπτώσεις αυτές, υπό κανονικές συνθήκες το σύγχρονο κράτος έχει ουσιαστικά παραιτηθεί από τις διαδικασίες προληπτικού ελέγχου και είναι προσανατολισμένο στο να καλύπτει, λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικά, έναν ορισμένο αριθμό βασικών τομέων που σχετίζονται με το βιβλίο και την ανάγνωση, ως θεμελιώδη υποχρέωση υποδομής κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα.

Στη βασική αυτή της βιβλιολογικής πολιτικής του σύγχρονου κράτους περιλαμβάνονται, σε κάθε περίπτωση, ορισμένοι τομείς που θεωρούνται εκ των ων ουκ άνευ. Αυτοί είναι: α) η εκπαίδευση β) ο αναλφαβητισμός γ) οι βιβλιοθήκες δ) η βιβλιογραφία ε) η στατιστική των οικονομικών δεδομένων στ) το νομικό πλαίσιο και ζ) η χάραξη και άσκηση πολιτιστικής πολιτικής στα πλαίσια της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Οι παραπάνω τομείς της βιβλιολογικής πραγματικότητας μιας χώρας ανήκουν είτε αποκλειστικά στην κρατική αρμοδιότητα, είτε συνδυάζουν σε έναν ορισμένο βαθμό την κρατική παρέμβαση με μορφές συλλογικής ή ακόμη ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Ωστόσο, η ποιότητα και ο βαθμός ανάπτυξης αυτής της υποδομής είναι πολύ σημαντικά στοιχεία για το ενγένη βιβλιολογικό μοντέλο μιας χώρας και αποτελούν ρυθμιστικό παράγοντα που μπορεί να στηρίζει ή, αντιθέτως, να παρεμποδίζει την ανάπτυξη του σκέλους της αγοράς και της οικονομίας του βιβλίου και, συνεπώς, της μαζικής του διάδοσης.

Οπωσδήποτε, όπως είναι φανερό, η οικονομία του βιβλίου επηρεάζει κι αυτή με τη σειρά της την πολιτική του κράτους στον τομέα της υποδομής, δεδομένου ότι ανάμεσα στα δύο σκέλη αναπτύσσεται ένα σύνθετο πλέγμα συμφερόντων, άλλοτε άμεσων και άλλοτε μακροπρόθεσμων. Παράλληλα, όμως, δημιουργείται και ένα αναπτυξιακό-πολιτιστικό πλέγμα που περιλαμβάνει θεσμούς, πρωτοβουλίες και πρόσωπα, όχι κατανάγκην με προεξάρχον το στοιχείο του άμεσου συμφέροντος αλλά με μια γενικότερη αντίληψη συμμετοχής στα πολιτιστικά δρώμενα.

Προφανώς, πάντως, η πίεση που ασκούν ορισμένα κυβερνητικά μέτρα σε ιδιαίτερους τομείς της αγοράς και η ακριβώς αντίθετη πίεση, που ασκεί η αγορά στο κράτος, άλλοτε για μεγαλύτερη και άλλοτε, αντιθέτως, για μικρότερη παρέμβαση, αποτελούν το βαρόμετρο της βιβλιολογικής πραγματικότητας μιας χώρας.²

2. ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΑΞΟΝΑΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η διερεύνηση του θέματος της κρατικής πολιτικής στον τομέα του βιβλίου οφείλεται σε μια σειρά από βασικές διαπιστώσεις, που συνδέονται κυρίως με το διττό χαρακτήρα του βιβλίου ως εμπορευματικού και πολιτιστικού προϊόντος.

Όσον αφορά στον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου, οι παγκόσμιες στατιστικές αποδεικνύουν ότι η πορεία είναι σταθερά ανοδική, τουλάχιστον σε επίπεδο παραγωγής, στοιχείο πάντως ενδεικτικό και για το επίπεδο της κατανάλωσης.

Η οικονομική διάσταση του βιβλίου ως βιομηχανικού προϊόντος, ή έστω βιοτεχνικού στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, έχει μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο παγιωθεί και έχει επίσης αποδειχθεί σε μεγάλο βαθμό ανθεκτική απέναντι στην γιγαντιαία εξάπλωση των οπτικοακουστικών μέσων και των ΜΜΕ.³

2. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του είδους είναι λ.χ. ο νόμος για την ενιαία τιμή βιβλίου, που εφαρμόζεται σήμερα στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη. Ο νόμος αυτός ασκεί πίεση στα μεγάλα βιβλιοπωλεία που πραγματοποιούν εκπτώσεις, λειτουργώντας ουσιαστικά προστατευτικά υπέρ των μικρών βιβλιοπωλείων.

3. Οι ανοδικοί πίνακες παραγωγής και κατανάλωσης βιβλίου περιλαμβάνονται στα Statistical Yearbook, της Unesco. Έτσι, διαπιστώνεται ότι από τους 269.000 τίτλους που είχαν εκδοθεί το 1955 παγκοσμίως φτάσαμε στους 780.000 το 1984, δηλαδή σε τριπλασιασμό της παγκόσμιας παραγωγής μέσα στην τριακονταετία. (βλ. Statistical Yearbook, Unesco, 1986, 6.1).

Για το ίδιο ζήτημα βλ. επίσης R. Escarpit, La Revolution du livre, Paris, Unesco, 1965, σ. 62.

Την ανοδική πορεία επίσης της ελληνικής βιβλιοπαραγωγής τα τελευταία χρόνια μαρτυρούν τα στοιχεία που δημοσιεύει το

Μάλιστα, οι εξαγορές και οι συγχωνεύσεις που παρατηρήθηκαν στη δεκαετία του '70 και του '80 αποδείκνυαν τη δυναμικότητα του εκδοτικού κλάδου και τη δυνατότητα εσωτερικών αναδιαρθρώσεων απέναντι στις επιθετικές στρατηγικές των νέων μέσων και των νέων τεχνολογιών, τα οποία έδωσαν καινούρια διάσταση τόσο στο πλαίσιο της γνώσης και επικοινωνίας όσο και στον γραπτό και προφορικό λόγο.⁴

Αντίθετα, όμως, προς την ανάπτυξη της αγοράς, η κοινωνική και πολιτιστική διάσταση του βιβλίου διέρχεται βαθιές κρίσεις, οι οποίες συνδέονται στενά με τις ευρύτερες κοινωνικές αναδιαρθρώσεις, με την κίνηση των ιδεών, τις μεταβολές που παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια στο σύνολο της κλίμακας των κοινωνικών αξιών, τις αναδιαρθρώσεις στον ερευνητικό και επιστημονικό τρόπο δουλειάς, τις πολιτιστικές ανακατατάξεις, καθώς και με τη μετατόπιση του κέντρου βάρους της σύγχρονης κοινωνίας από τη γνώση στην πληροφορία και την είδηση.

Μπροστά σ' αυτά τα δεδομένα γίνεται φανερό ότι το βιβλίο, ως αγαθό με κοινωνική και πολιτιστική διάσταση, θα πρέπει να αποτελεί αντικείμενο αντίστοιχης κοινωνικής και πολιτιστικής πολιτικής, ώστε να μην συρρικνώνεται στον περιοριστικό χώρο των αποκλειστικά οικονομικών και ανταγωνιστικών κινήτρων που συνιστούν οι μοχλοί της αγοράς.

περιοδικό Ιχθυεύτης, σύμφωνα με τα οποία οι νέοι τίτλοι βιβλίων αυξήθηκαν στην τετραετία 1987-1991 από 2348 σε 3130, πράγμα που μαρτυρεί μια αύξηση της τάξης του 33%.

4. Βλ. σχετικά Διαμαντή Μπασαντή, Βιβλίο και Μαζική Επικοινωνία, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: "Η εμφάνιση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας είναι ο κύριος παράγοντας που οδήγησε στην εποχή των μεγάλων και ραγδαίων συγχωνεύσεων των βιομηχανιών των ΜΜΕ, συμπεριλαμβανομένης και της εκδοτικής βιομηχανίας.(...) Μέσα σ' αυτό το γενικό πλαίσιο των εξελίξεων η αγγλόφωνη εκδοτική βιομηχανία έγινε η πρώτη διεθνής κερδοφόρος εκδοτική βιομηχανία."

Βλ. επίσης J. Kendrick Noble, "The Media Megamerger Wave of the 1980s: What Happened", Publishing Research Quarterly, v.7, no 2, όπου ο συγγραφέας περιγράφει τις "δραματικές", όπως τις αποκαλεί, εξελίξεις και προχωρεί σε υποθέσεις για τις επιπτώσεις που θα έχουν στο μέλλον.

Η γνώση, η πληροφόρηση και η επικοινωνία, που περνούν μέσα από τα κανάλια του εκπαιδευτικού βιβλίου και των βιβλιοθηκών θα πρέπει να είναι προσιτές σε όλους χωρίς εξαίρεση. Το δικαίωμα στην ανάγνωση και η εξάλειψη του αναλφαβητισμού –τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και στις αναπτυγμένες χώρες, όπου επίσης παρουσιάζεται να κατέχει υψηλά ποσοστά– αποτελούν επίσης σήμερα ένα ζωτικό κοινωνικό αίτημα βασικής δημοκρατικής λειτουργίας και κοινωνικής ανάπτυξης.

Η εξασφάλιση ενός πολιτιστικού επιπέδου βάσης για όλες τις κοινωνικές ομάδες και η διαρκής βελτίωσή του, καθώς και η μείωση των ανισοτήτων, αποτελούν επίσης εγγύηση δημοκρατικής λειτουργίας μιας σύγχρονης κοινωνίας.

Με την έννοια αυτή, λοιπόν, το κράτος έχει να παίξει έναν αποφασιστικό παρεμβατικό ρόλο στον τομέα του βιβλίου και της ανάγνωσης, στηρίζοντας αφενός τους θεσμούς και τις λειτουργίες που έχουν καθαρά πολιτιστικό χαρακτήρα και δεν σχετίζονται άμεσα με την αγορά –βιβλιοθήκες, εκπαίδευση, αναλφαβητισμός, αναγνωστικότητα νέων, κλπ.– και, αφετέρου, ρυθμίζοντας ορισμένα θέματα της αγοράς και της οικονομίας του βιβλίου κατά τρόπο που να ευνοείται η πολιτιστική του διάσταση, κάθε φορά που αυτή απειλείται από την επεκτατική και ολοκληρωτική επικράτηση της εμπορευματικής εκείνης.

Παράλληλα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, παρατηρείται το φαινόμενο η παρέμβαση του κράτους να αποκτάει έναν ακόμη πρόσθετο λόγο ύπαρξης και αυτός είναι η παροχή κινήτρων για την ενεργό συμμετοχή των πολιτών στον πολιτισμό και την κουλτούρα, κάτι που επίσης έχει σχέση με τη λειτουργία της αγοράς προς ορισμένες επικίνδυνα μονομερείς κατευθύνσεις αλλά και με το ευρύτερο πρόβλημα της ενεργού συμμετοχής των πολιτών στις δημόσιες λειτουργίες.

Ετσι λ.χ. απέναντι στο φαινόμενο της μαζικής κατανάλωσης χαμηλής ποιότητας λογοτεχνίας, η οποία κρίνεται ως επικίνδυνη για την πολιτισμική ταυτότητα μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, το σύγχρονο κράτος συχνά αντιδρά ενισχύοντας και δημιουργώντας κίνητρα στους συγγραφείς ποιοτικών βιβλίων με χαμηλή κυκλοφορία και, εξίσου σημαντικό, οργανώνοντας πολιτιστικά προγράμματα προσέλκυσης του κοινού στην τελευταία αυτή.

Η σημασία της κρατικής παρέμβασης δεν παύει να είναι σημαντική, με την παραπάνω έννοια, τόσο στις χώρες στις οποίες η οικονομία του βιβλίου είναι αναπτυγμένη όσο και σε κείνες με λιγότερη ανάπτυξη.

Στην πρώτη περίπτωση, η κρατική παρέμβαση ρυθμίζει περισσότερο τις επεκτατικές τάσεις της αγοράς και ασκεί πιέσεις στον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου αναδεικνύοντας τον πολιτιστικό εκείνο.

Στη δεύτερη περίπτωση, πάλι, το κράτος καλείται να δημιουργήσει, όπου δεν υπάρχει καθόλου, και να ενισχύσει, στη συνέχεια, την αναγκαία υποδομή, η οποία θα στηρίξει τη διεύρυνση της αγοράς του βιβλίου και θα εγγυηθεί την επιβίωση του πολιτιστικού χαρακτήρα του βιβλίου, τόσο άμεσα όσο και μακροπρόθεσμα.

Στην Ελλάδα, η διττή ιδιότητα του βιβλίου ως εμπορευματικού και πολιτιστικού προϊόντος παρουσιάζει δύο βασικά χαρακτηριστικά:

-Το πρώτο είναι ότι ως εμπορευματικό προϊόν απευθύνεται σε μια μικρή και περιορισμένη αριθμητικά αγορά με χαμηλή αναγνωσιμότητα, κάτι που δεν επιτρέπει την ανάπτυξή του σε βιομηχανικά επίπεδα, όπως συμβαίνει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

-Το δεύτερο είναι ότι ως πολιτιστικό προϊόν απευθύνεται σε μια κοινωνία με χαμηλή συνείδηση βιβλίου.

Κατά συνέπεια, το αίτημα της κρατικής παρέμβασης καθορίζεται από αυτά τα χαρακτηριστικά και προφανώς η βασική κατεύθυνση αυτής της παρέμβασης δεν μπορεί παρά να είναι η στήριξη της αναγκαίας πολιτιστικής υποδομής, ώστε να υπάρξει ανάπτυξη του πολιτιστικού χαρακτήρα του ελληνικού βιβλίου.

Η πιο πάνω σειρά προβληματισμών αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα προβληματισμού για την παρούσα μελέτη. Παράλληλα, όμως, θα έπρεπε να αναφερθούν και ορισμένοι ακόμη συλλογισμοί, τους οποίους εκθέτω αμέσως πιο κάτω:

α. Η κρατική πολιτική βιβλίου δεν έχει μέχρι σήμερα εξεταστεί διεξοδικά, όπως εύκολα μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τη διεθνή βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη. Υπάρχουν, βέβαια, αρκετές έρευνες που περιέχουν ορισμένες αναφορές σ' αυτήν αλλά, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, πρόκειται για έρευνες που ασχολούνται με την κρατική πολιτική βιβλίου μόνο παρεμπιπτόντως -λ.χ. στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτιστικής πολιτικής- ή εμμέσως -στα πλαίσια οικονομικών ή κοινωνιολογικών μελετών που σχετίζονται με την οικονομία της αγοράς του βιβλίου-.

Το κενό που ουσιαστικά υπάρχει είναι εντυπωσιακό, δεδομένου ότι η κρατική παρέμβαση στον τομέα του βιβλίου περιλαμβάνεται χωρίς εξαίρεση στον προβληματισμό του συνόλου των συγγραφέων που ασχολούνται με την οικονομία του βιβλίου, την κοινωνιολογία του βιβλίου και της ανάγνωσης και γενικώς με την βιβλιολογική έρευνα. Η ανυπαρξία, επομένως, ειδικών μελετών δεν μπορεί παρά να οφείλεται σε κάποιους συγκεκριμένους λόγους.

Ο κυριότερος, κατά τη γνώμη μου, λόγος συνίσταται στο γεγονός ότι ο διάλογος για την πολιτιστική πολιτική –μέσα στην οποία εντάσσεται και η πολιτική βιβλίου– άργησε πολύ να πάρει τη σημασία που του αρμόζει.

Τα θέματα πολιτιστικής πολιτικής ως ειδικό πεδίο έρευνας και μελέτης άρχισαν να συζητιώνται ουσιαστικά μόνο κατά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες. Πριν από αυτή την περίοδο υπήρχαν μόνο μεμονωμένες μελέτες.

Αυτό εξηγεί ίσως, κατά κάποιο τρόπο, και την καθυστέρηση στη διερεύνηση επιμέρους θεμάτων, όπως είναι ο τομέας του βιβλίου, αφού επιπλέον το βιβλίο δεν βρισκόταν αυτή την περίοδο στην αιχμή της επικαιρότητας, όπως λ.χ. συνέβαινε με τον κινηματογράφο ή την τηλεόραση, που συγκέντρωναν ταχύτερα το ερευνητικό ενδιαφέρον.

Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η κρατική πολιτική βιβλίου, όπως και εκείνη των άλλων πολιτιστικών υποθεμάτων άλλωστε, απαιτεί μια διεπιστημονική έρευνα θεωρητικού και εμπειρικού χαρακτήρα, που κινείται στα όρια μεταξύ πολιτικών επιστημών, κοινωνιολογικής προσέγγισης και, επιπλέον, ορισμένων ειδικών πολιτιστικών παραμέτρων. Το γεγονός αυτό αποθαρρύνει σε μεγάλο βαθμό τους μελετητές, διότι η προσπάθεια που απαιτείται για τον προσδιορισμό του πεδίου είναι μεγάλη και τα στοιχεία συνήθως ελλιπή ή ανεπαρκή.

Για τους λόγους αυτούς, η μελέτη της κρατικής πολιτικής βιβλίου αποτέλεσε για μένα μια ερευνητική πρόκληση, τόσο από την άποψη της μεθόδου όσο και από την άποψη της εμπειρικής έρευνας, της συλλογής των στοιχείων, καθώς και του εντοπισμού της βιβλιογραφίας.

β. Μέσα στα πλαίσια του βιβλιολογικού κύκλου, όπου δρουν ταυτοχρόνως οι δύο καθοριστικοί παράγοντες, αγορά και κράτος, θεωρώ πως έχει οπωσδήποτε μεγάλο ενδιαφέρον να ερευνήσει κανείς ξεχωριστά τον κάθε παράγοντα από τους δύο και, στη συνέχεια, να διερευνήσει τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους.

Υπάρχει ένα βασικό πρόβλημα, που ανακύπτει στην απόπειρα εξέτασης της οικονομίας του βιβλίου και που την κάνει προς το παρόν δυσχερή στη χώρα μας. Αυτό συνίσταται στο γεγονός ότι δεν είναι επαρκή, κατά πρώτο λόγο, τα ποσοτικά δεδομένα αυτής της αγοράς και, κατά δεύτερο λόγο, λείπουν οι πρώτου επιπέδου εμπειρικές έρευνες, που είναι απαραίτητες για να στηρίξει κάποιος υποθέσεις εργασίας.

Αρκεί να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι μόνο τα τελευταία χρόνια γνωρίζουμε κατά προσέγγιση τον αριθμό των τίτλων που εκδίδονται ετησίως, ότι είναι άγνωστος ο αριθμός των αντιτύπων που τυπώνονται, πωλούνται ή αγοράζονται, δεν υπάρχει σειρά βιβλιογραφικών καταλόγων των εκδιδόμενων και κυκλοφορούντων

βιβλίων, δεν υφίστανται στοιχεία για τον κύκλο εργασιών των εκδοτικών οίκων και των βιβλιοπωλείων, για τα ποσά των συγγραφικών δικαιωμάτων που πληρώνονται στο εξωτερικό ή σε έλληνες συγγραφείς, κλπ.

Επιπλέον, δεν υπάρχουν διαθέσιμα και αξιόπιστα στοιχεία για την κίνηση των βιβλιοθηκών, και το ίδιο ισχύει για το αναγνωστικό κοινό και τις προτιμήσεις του, για τις διάφορες κατηγορίες βιβλίων, τα δίκτυα διανομής, κλπ.

Όλες αυτές οι ελλείψεις θα οδηγούσαν, επομένως, την έρευνα της οικονομίας του ελληνικού βιβλίου σε δυσχερή θέση. Κατά συνέπεια, στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκαν μόνο τα ποσοτικά στοιχεία που ήταν δυνατόν να ανιχνευθούν σε σχέση με την οικονομία του βιβλίου στην Ελλάδα.

Με βάση τα παραπάνω, ωστόσο, θεώρησα ιδιαιτέρως χρήσιμο το γεγονός ότι η διερεύνηση της κρατικής παρέμβασης δίνει τη δυνατότητα να οδηγηθούμε σε οικονομικές συνιστώσες, που αφορούν μεν τα δημόσια οικονομικά αποτελούν όμως, ταυτοχρόνως, ένα νήμα που θα μπορεί να συνδεθεί στο μέλλον με την οικονομία του βιβλίου. Διότι, από την άλλη μεριά, είναι προφανές ότι ορισμένες από τις δημόσιες δαπάνες βρίσκονται σε στενή σχέση με την οικονομία του βιβλίου, όπως είναι λ.χ. οι αγορές βιβλίων από τα υπουργεία, οι δαπάνες για την έκδοση των σχολικών βιβλίων, οι δαπάνες για τα πανεπιστημιακά συγγράμματα, κλπ. οι οποίες αποτελούν αντίστοιχα μεγέθη του ιδιωτικού εκδοτικού τομέα.

Βεβαίως, και η έρευνα της κρατικής παρέμβασης παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες στη συλλογή των στοιχείων, εξαιτίας του δημόσιου λογιστικού, τα στοιχεία του οποίου δεν είναι πάντοτε προσιτά, αλλά και του γεγονότος ότι ο τομέας του βιβλίου δεν συναντάται σε ξεχωριστούς λογαριασμούς αλλά ανευρίσκεται συνήθως ενταγμένος σε άλλες αγορές και δαπάνες, επειδή τα ποσά που απορροφά είναι πολύ μικρά.

Παρά ταύτα, όμως, σε γενικές γραμμές οι δυσκολίες στην έρευνα των ποσοτικών δεδομένων των κρατικών προϋπολογισμών και των λοιπών στοιχείων ήταν μικρότερες, αν και χρειάστηκε ένα πλήθος από αριθμητικές πράξεις για να υπάρξουν εντέλει κάποια συνολικά δεδομένα.

γ. Οι ραγδαίες ανακατατάξεις που σημειώθηκαν τα τελευταία χρόνια στον τομέα της πληροφορικής και των μέσων μαζικής επικοινωνίας έθεσαν υπό αμφισβήτηση την παραδοσιακή σημασία και το ρόλο της γνώσης στη σύγχρονη κοινωνία. Στο εσωτερικό του πλαισίου της γνώσης και επικοινωνίας παρατηρήθηκαν βαθιές μεταβολές, οι οποίες έδωσαν το προβάδισμα σε νέα προϊόντα και υπηρεσίες, έστρεψαν τις ανάγκες σε πρωτόγνωρα κανάλια, έριξαν το

βάρος από τη γνώση στην πληροφορία και την ταχύτητα πρόσβασης σ' αυτήν, ευνόησαν εντυπωσιακά την εικόνα και τα πολυμέσα σε βάρος του έντυπου λόγου.

Όλα τα παραπάνω είχαν σοβαρό αντίκτυπο στο ρόλο που ως εκείνη τη στιγμή έπαιζε το βιβλίο, ως το παλαιότερο μέσο μαζικής επικοινωνίας, άρα και το πλέον παραδοσιακό στην εκπαιδευτική διαδικασία και τον πολιτισμό. Οι συνέπειες φάνηκαν με αμεσότητα στην οικονομία του βιβλίου, στις ανακατατάξεις της διάρθρωσης της αγοράς, στις διαδικασίες χρησιμοποίησης των νέων τεχνολογιών ως συμπληρωματικών στοιχείων του βιβλίου, στη χρήση των νέων τεχνολογιών, τέλος, στον ίδιο τον κύκλο της παραγωγής του βιβλίου.

Αντίθετα, όμως, με την επίδραση των νέων τεχνολογιών και των ΜΜΕ στην οικονομία του βιβλίου, που συζητήθηκαν πολύ, θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι ο αντίκτυπος που είχαν όλα αυτά στο ρόλο του κράτους δεν έτυχε όσης προσοχής του άξιζε.

Είναι προφανές, όμως, ότι το κράτος καλείται πλέον, μπροστά στη νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται, να παίξει με τη σειρά του ένα νέο ρυθμιστικό ρόλο. Η παραγωγή και η διακίνηση άυλων αγαθών και υπηρεσιών σε συνδυασμό με την ποικιλία των μορφών, τα θέματα πνευματικής ιδιοκτησίας που ανακύπτουν από τις πολλαπλές δυνατότητες χρήσης ενός προϊόντος, οι τράπεζες πληροφοριών και, τέλος, η ταυτόχρονη συνύπαρξη των πιο παραδοσιακών με τις πλέον εξελιγμένες δομές κάνουν το ρόλο της κρατικής παρέμβασης ολοένα πιο σύνθετο.

Επίσης, θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη η σημασία και οι επιπτώσεις που έχουν όλες αυτές οι μεταβολές πάνω στην πολιτισμική ταυτότητα των σύγχρονων κοινωνιών, αφού ως γνωστόν η διεθνοποίηση και ομογενοποίηση των προϊόντων, η μαζική κατανάλωση, οι γλωσσικές ακόμη επιρροές, που υφίστανται έθνη ολόκληρα ή ομάδες πληθυσμού, έχουν αρνητικό αντίκτυπο.

Νέοι κίνδυνοι γεννιώνται για την πολλαπλότητα της έκφρασης από τη μονοπώληση των πολιτιστικών καναλιών επικοινωνίας και των προϊόντων, ενώ παράλληλα αναφύονται δικαιολογημένα φόβοι σχετικά με τη διατήρηση της κοινωνικής και πολιτισμικής υποδομής, που κινδυνεύει να καταστραφεί από τις εξελίξεις.

Μπροστά στα νέα αυτά προβλήματα, η διερεύνηση της κρατικής παρέμβασης και η διατύπωση σύγχρονων πολιτιστικών πολιτικών αποκτά στις μέρες μας βαρύνουσα σημασία.

8. Ιδιαίτερα για την περίπτωση της Ελλάδας, οι παραπάνω προβληματισμοί γίνονται ακόμη εντονότεροι. Η κρατική παρέμβαση στον τομέα του βιβλίου στην Ελλάδα παρουσιάζεται εξαιρετικά κρίσιμης σημασίας, εξαιτίας της περιορισμένης και εύθραυστης

αγοράς, αφενός, αλλά και της έλλειψης μιας σοβαρής παράδοσης όσον αφορά την πολιτιστική υποδομή, που να ευνοεί τη συνείδηση βιβλίου -βιβλιοθήκες, εκπαίδευση, κλπ.-.

Ετσι, στον τομέα της βασικής υποδομής τα κενά που παρουσιάζονται είναι πολύ μεγάλα και τα προβλήματα τεράστια. Ο αναλφαβητισμός αγκαλιάζει πάνω από το 20% του πληθυσμού, οι βιβλιοθήκες υπολειτουργούν και ατροφούν, τα στατιστικά δεδομένα είναι ανύπαρκτα, η εθνική βιβλιογραφία μόλις αυτή τη στιγμή κάνει την εμφάνισή της, ο ρόλος του βιβλίου στην εκπαίδευση ακολουθεί αναχρονιστικές πρακτικές μοναδικές στην Ευρώπη, ο τομέας της έρευνας είναι εντελώς παραμελημένος, η παρουσία του βιβλίου στα άλλα ΜΜΕ ισχνή.

Όλοι αυτοί είναι προφανώς τομείς, οι οποίοι ανήκουν αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο στην αρμοδιότητα των κρατικών ρυθμίσεων και της άσκησης και εφαρμογής κρατικής πολιτικής.

Παράλληλα, βέβαια, υπάρχει ο ευρύτερος πολιτιστικός χώρος, ο οποίος είναι εξίσου σημαντικός αν σκεφτεί κανείς τη σημασία της πολιτιστικής ταυτότητας και της πολιτιστικής ανάπτυξης στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, επομένως, ο άξονας της κρατικής πολιτικής βιβλίου παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον και μπορεί να ανοίξει έναν ουσιαστικό διάλογο σχετικά με την ελληνική βιβλιολογική πραγματικότητα και τις δυνατότητες ανάπτυξής της.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η μεθοδολογική προσέγγιση της κρατικής πολιτικής βιβλίου αντιμετωπίζει εξ αρχής το πρόβλημα του προσδιορισμού του πεδίου έρευνας. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, δεν υπάρχουν μελέτες στη διεθνή βιβλιογραφία που να εξετάζουν αποκλειστικά το συγκεκριμένο θέμα, παρά μόνο σκόρπιες αναφορές.

Από την άλλη μεριά, στην πλούσια βιβλιογραφία, η οποία αναφέρεται στις σχετικές με το βιβλίο έρευνες, οι προσεγγίσεις είναι μεν χρήσιμες αλλά κινούνται σε κατευθύνσεις που έχουν διαφορετικούς στόχους.

θα ήταν χρήσιμο κατά τη γνώμη μου να εκτεθούν εδώ πολύ συνοπτικά αυτές οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις, προτού αναφερθώ στην προσέγγιση που κατέληξα να ακολουθήσω, ώστε να φανεί με σαφήνεια η διαφορά στον τρόπο εργασίας αλλά και τα διλήμματα που ανέκυψαν κατά την εκπόνησή της.

Ενα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας περιλαμβάνει μελέτες που χρησιμοποιούν τη "βιβλιογραφική προσέγγιση", η οποία φαίνεται να είναι και η πρώτη χρονολογικά προσέγγιση του βιβλίου. Πρόκειται για εμπειρική μέθοδο της αγγλοαμερικανικής παράδοσης, που αντιμετωπίζει το βιβλίο ως αντικείμενο καταλογογράφησης και τεκμηρίωσης. Προσφέρει ποσοτικά δεδομένα, τεχνικά χαρακτηριστικά, καταγράφει το βιβλίο ως προϊόν και προσφέρει ορισμένες πληροφορίες που μπορούν στη συνέχεια να γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας.

Μια άλλη προσέγγιση είναι η "ιστορική", η οποία ξεκίνησε από την αυστηρή καταγραφή της χρονολογικής εξέλιξης της τυπογραφίας αλλά, στη συνέχεια, επεκτάθηκε σε θέματα ευρύτερου κοινωνικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος, στο ρόλο και τη σημασία του βιβλίου κάτω από συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, στην ιστορία των εκδόσεων, κλπ.

Υπάρχουν ακόμη η "λογοτεχνική και πολιτιστική προσέγγιση", η οποία εξετάζει το βιβλίο στη σχέση του με τη λογοτεχνία και την κουλτούρα, η "οικονομική προσέγγιση", η οποία ερευνά τις παραμέτρους της αγοράς και τις ποσοτικές τάσεις και συνδυάζεται στενά με τις έρευνες αγοράς και το μάρκετινγκ, ορισμένες προσεγγίσεις κοινωνιολογικού χαρακτήρα, που ξεκίνησαν στη δεκαετία του '50 με τα βιβλία του Robert Escarpit, κλπ.

Είναι προφανές ότι όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις εμπεριέχουν ενδιαφέροντα στοιχεία, τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στη διερεύνηση ορισμένων ειδικών πτυχών του θέματος που εξετάζουμε, δεν μπορούν όμως με κανένα τρόπο να προσφέρουν μια συνολική οπτική, δεδομένου ότι ο άξονας της εργασίας αυτής βρίσκεται στη σχέση του βιβλίου με την κρατική πολιτική, μία σχέση που παραμένει έξω από το κέντρο βάρους του προβληματισμού αυτών των εργασιών.

Ετσι, η προσέγγιση της κρατικής πολιτικής βιβλίου είχε να λύσει εξ αρχής ορισμένα βασικά ζητήματα. Το πρώτο από αυτά τα ζητήματα είναι η κρατική πολιτική βιβλίου, όπως αυτή εμφανίζεται από θεωρητική και πραγματολογική άποψη στο σύγχρονο κράτος.

Αυτό σημαίνει τον εντοπισμό του πεδίου συνάντησης της θεωρίας των κρατικών πολιτικών με τις ιδιαίτερες βιβλιολογικές συνιστώσες. Για να γίνει, όμως αυτό, πρέπει να διερευνηθεί επίσης

το επίπεδο των πολιτιστικών πολιτικών, το οποίο ουσιαστικά μεσολαβεί ανάμεσα στα δύο και στο οποίο εντάσσονται οι βιβλιολογικές συνιστώσες.

Η εργασία αυτή σημαίνει τη χρησιμοποίηση και το συνδυασμό των εννοιών της πολιτικής θεωρίας των κρατικών πολιτικών με εκείνες της κοινωνιολογίας της κουλτούρας, έτσι ώστε να διαμορφωθεί σταδιακά το πεδίο έρευνας μέσα από τον εντοπισμό των αξόνων στους οποίους αυτές τέμνονται.

Ο εντοπισμός του αρχικού πεδίου δίνει, στη συνέχεια, τη δυνατότητα να εξειδικευθούν τα ιδιαίτερα βιβλιολογικά ζητήματα που ανακύπτουν στα πλαίσια μιας κρατικής πολιτικής βιβλίου στο σύγχρονο κράτος από θεωρητική άποψη.

Παράλληλα, η έρευνα σχετικά με τις κρατικές πολιτικές που ακολουθούνται σε ορισμένα σύγχρονα ευρωπαϊκά κράτη και η διερεύνηση της πολιτικής βιβλίου και ανάγνωσης της Ευρωπαϊκής κοινότητας, δίνει τη δυνατότητα συσχετισμού του θεωρητικού πεδίου με το πραγματολογικό, ολοκληρώνοντας έτσι την εικόνα.

Στο σημείο αυτό υπήρξε πολύ χρήσιμη η μελέτη του Robert Estivals, ο οποίος διερευνά την κατάσταση του βιβλίου στον κόσμο, επικαλούμενος την υπόθεση μιας "πολιτικής βιβλιολογίας", όπως την αποκαλεί, και ο οποίος χρησιμοποιεί επίσης μια σειρά από βιβλιολογικά μοντέλα για να φωτίσει την ιστορική διαδρομή του βιβλίου μέσα από τις μεταβολές των μεγάλων ιστορικών πολιτικών ανακατατάξεων.⁵

Αυτός είναι ο βασικός άξονας εργασίας, όσον αφορά το πρώτο μέρος της μελέτης, και θα πρέπει απλώς να προστεθεί εδώ ότι θα αξιοποιηθούν επίσης ορισμένα στοιχεία από τις μεθόδους της κοινωνιολογίας της γνώσης και της επικοινωνίας.

Στο δεύτερο μέρος, που αναφέρεται στην ιδιαίτερη περίπτωση της Ελλάδας, η έρευνα είναι εμπειρική. Τα στοιχεία που συγκεντρώνονται προέρχονται από τα τρία Πενταετή προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της υπό εξέταση περιόδου, από τους Τακτικούς προϋπολογισμούς, τις πολιτιστικές στατιστικές του υπουργείου Πολιτισμού, και από άλλες υπηρεσίες που μας ενδιαφέρουν σε σχέση με τις βιβλιοθήκες, τα εκπαιδευτικά βιβλία, κλπ.

Επίσης εξετάζεται το νομικό πλαίσιο ρυθμίσεων, οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις, καθώς και τα στοιχεία που προέρχονται από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις σε συνδυασμό με τα

5. Robert Estivals, ο.π., p. 33.

αιτήματά τους απέναντι στην κρατική πολιτική βιβλίου, στο βαθμό που παρουσιάζουν πολιτιστικό και κοινωνικό ενδιαφέρον και, συνεπώς, φωτίζουν ορισμένες πλευρές του προβλήματος.

4. ΒΑΣΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες εντάσσονται μέσα στην κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη των συγχρόνων κρατών και θεωρούνται ως ένα από τα σημαντικότερα κύτταρα διατήρησης του πολιτισμού και της συλλογικής μνήμης και, παράλληλα, ως εργαλεία γνώσης και επικοινωνίας, καθώς και ως βασικά μέσα της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Υπ' αυτούς τους όρους, το βιβλίο έρχεται να παίξει ένα ρόλο πολιτισμικό και πολιτιστικό, επικοινωνιακό, εκπαιδευτικό, πράγμα που συνεπάγεται ότι παράλληλα με τη λειτουργία του σε ιδιωτικό επίπεδο, που καλύπτεται από τον εμπορευματικό του χαρακτήρα, αναπτύσσει και δημόσια λειτουργία, λειτουργία κοινωνικού οφέλους.

Στο σημείο αυτό είναι που εμπλέκεται ο ρόλος του κράτους και της κρατικής παρέμβασης, η διαμόρφωση μιας κρατικής πολιτικής βιβλίου και ανάγνωσης, καθώς και οι όροι και οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες ασκείται μία τέτοια πολιτική.

Στα πλαίσια της εργασίας αυτής εξετάζεται, ακριβώς, εάν το σύγχρονο κράτος ασκεί πράγματι αυτό τον παρεμβατικό ρόλο και ποιες οι επιπτώσεις αυτής της παρέμβασης στη βιβλιολογική πραγματικότητα της χώρας.

Στην πορεία εξέτασης του θεωρητικού και του εμπειρικού πλαισίου που απαιτείται για να δοθεί απάντηση στο πιο πάνω ερώτημα, διαπιστώνεται ότι οι επιπτώσεις που έχουν στην ενίσχυση του κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα του βιβλίου οι παρεμβάσεις και η άσκηση πολιτικής του κράτους είναι πολύ μεγάλες.

Ακόμη, ουσιώδεις είναι οι διαφορές στις επιπτώσεις από την άσκηση μιας παραδοσιακής ή, αντιθέτως, μιας εκσυγχρονιστικής πολιτικής, τόσο στο γενικό πολιτιστικό επίπεδο και την πολιτιστική ταυτότητα μιας κοινωνίας όσο και στις ιδιαίτερες βιβλιολογικές δομές.

Ένα δεύτερο ερώτημα είναι το κατά πόσον οι διαφορετικές κυβερνητικές πολιτικές -λ.χ. νεοφιλελεύθερης ή σοσιαλδημοκρατικής κατεύθυνσης- έχουν άμεσο αντίκτυπο στις ιδιαίτερες επιλογές και προτεραιότητες που αφορούν στην πολιτική βιβλίου. Στο σημείο αυτό διαπιστώνεται πως υπάρχει σχέση ανάμεσα στα δύο, έστω και σε επίπεδο προγραμματικού χαρακτήρα, αν όχι αποτελέσματος.

Επίσης θα πρέπει να απαντηθεί το κατά πόσο μια σύγχρονη πολιτιστική πολιτική, η οποία είναι φυσικό να είναι προσανατολισμένη σε ένα ευρύ φάσμα τεχνών και νέων τεχνολογιών, μπορεί να έχει ενδιαφέρον για το βιβλίο και την ανάγνωση ή να τα θεωρεί στοιχεία μιας παγιωμένης πλέον παραδοσιακής κουλτούρας, η οποία δεν χρειάζεται στήριξη.

Η έρευνά μας αποδεικνύει ότι όσο πιο εκσυγχρονιστική είναι η πολιτιστική πολιτική ενός κράτους τόσο περισσότερο ενδιαφέρεται για το βιβλίο και την ανανέωση των δομών του, με στόχο την μεγαλύτερη κοινωνική χρησιμότητα και με ιδιαίτερη φροντίδα για τη διεύρυνση της αναγνωστικότητας.

Αλλά, προκύπτει το ερώτημα, ποια η σημασία του βιβλίου στο σημερινό σύστημα γνώσης και επικοινωνίας και κατά πόσον η ανάπτυξη των άλλων μέσων, οπτικοακουστικών και νέων τεχνολογιών, περιορίζει ή όχι τον κοινωνικό και πολιτιστικό του ρόλο.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται ότι η ανάπτυξη των άλλων μέσων και οι νεότερες εξελίξεις στο χώρο των τεχνολογιών όχι μόνο δεν περιόρισαν την παραγωγή και την κατανάλωση βιβλίου στον κόσμο, αφού αυτή παρουσιάζει αυξητική πορεία στις κρίσιμες αυτές δεκαετίες, αλλά αποτέλεσαν επιπλέον ισχυρούς συμμάχους για την ανανέωση και τη συμμετοχή του σε νέα πολιτιστικά πλέγματα.

Στο δεύτερο μέρος αυτής της μελέτης, που αναφέρεται στην πολιτική βιβλίου στην Ελλάδα, θα γίνουν συγκρίσεις που αφορούν στη γενική δεοντολογία του πολιτικού σχεδιασμού, όπως προκύπτει από τα Πενταετή προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης αλλά και του κοινοβουλευτικού διαλόγου, με την πραγματική εφαρμογή των υπεσχημένων και θα διαπιστωθεί η μεγάλη απόσταση που χωρίζει τα δύο.

Αυτό μας οδηγεί στη λεπτομερέστερη διερεύνηση του πολιτικού-διοικητικού μηχανισμού εφαρμογής της κρατικής παρέμβασης, μέσω των ειδικών υπηρεσιών των υπουργείων Πολιτισμού και Παιδείας, για να διαπιστώσουμε την ύπαρξη τριών επιπέδων στην πολιτική βιβλίου:

-Ενός πρώτου επιπέδου γενικής διατύπωσης στόχων και προγραμμάτων, δηλαδή νομιμοποίησης σε επίπεδο σύγχρονης κρατικής πολιτικής στα ευρωπαϊκά πλαίσια.

-Ενός δεύτερου επιπέδου, που είναι εκείνο της πολιτικής βούλησης, προγραμματισμού και στήριξης.

-Ενός τρίτου επιπέδου, τέλος, εκείνου της διοικητικής λειτουργικής εφαρμογής.

Κατά την πορεία από το ένα επίπεδο στο άλλο διαπιστώνεται η απώλεια μεγάλου μέρους του περιεχομένου της πολιτικής βιβλίου, με αποτέλεσμα η τελική, ορατή, ασκούμενη πολιτική, να μην εκπληρώνει ικανοποιητικά τους αρχικά προγραμματισμένους βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους.

Από την άλλη πλευρά, η εξέταση του νομικού πλαισίου που περιβάλλει το βιβλίο, μας δίνει για την Ελλάδα μια εξαιρετικά αναχρονιστική και γεμάτη κενά εικόνα. Το καθεστώς των δημοσίων και των σχολικών βιβλιοθηκών, οι ρυθμίσεις της πνευματικής ιδιοκτησίας, κλπ. απέχουν πολύ από του να απηχούν μια σύγχρονη αντίληψη αλλά και τις ανάγκες μιας αναπτυσσόμενης κοινωνίας με παραγωγικές και πολιτιστικές λειτουργίες και απαιτήσεις.

Τέλος, μέσα από την εξέταση των συνδικαλιστικών αιτημάτων, ερχόμαστε να εξετάσουμε την κοινωνική απήχηση και την κριτική που ασκείται στην κρατική πολιτική βιβλίου από μέρους των επαγγελματικών φορέων. Μ' αυτό τον τρόπο έχουμε ένα ακόμη μέτρο σύγκρισης, για να διαπιστώσουμε εάν η ασκούμενη κρατική πολιτική καλύπτει τα κοινωνικά αιτήματα βιβλιολογικής ανάπτυξης ή όχι.

Επιπλέον, έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε τις συγκρούσεις που πιθανόν προκύπτουν ανάμεσα στον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου και τον πολιτιστικό, καθώς και το βαθμό στον οποίο η παρέμβαση του κράτους είναι πραγματικά διορθωτική στο επίπεδο της αγοράς και της κατανάλωσης.

Όπως είναι φανερό, όλα αυτά τα στοιχεία είναι κρίσιμης σημασίας για την ενγένει πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας και για τη διαμόρφωση μιας σύγχρονης πολιτιστικής ταυτότητας μέσα στα ευρωπαϊκά πλαίσια.

Ι. ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το βιβλίο, με τη σύγχρονη μορφή του, αποτέλεσε ως γνωστό μια τεχνική ανακάλυψη με μεγάλες κοινωνικές συνέπειες, στο βαθμό που υπήρξε το πρώτο Μέσο Μαζικής Επικοινωνίας και, ουσιαστικά, το όχημα που έδωσε τη δυνατότητα να συγκεντρωθούν και να διοχετευθούν οι διάχυτες ιδέες του ατομικού, ως εκείνη τη στιγμή, στοχασμού και να αποκτήσουν για πρώτη φορά κοινωνική ισχύ, καθώς μεταδόθηκαν σε μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες πληθυσμού και με τον τρόπο αυτό αναπαράχθηκαν και ανανεώθηκαν.¹

Δεν είναι τυχαίο που η εκδοτική πράξη στις ευρωπαϊκές χώρες δανείζεται τον όρο της "δημοσιοποίησης" (publish), με την έννοια ότι καθιστά δημόσιο, δηλαδή κοινωνικοποιεί ό,τι ως εκείνη τη στιγμή ανήκε στην ατομική διάνοια, άρα ήταν μια πράξη ατομική, ως χειρόγραφο.

"Η εκδοτική δραστηριότητα αποτελεί ολοκλήρωμα του συστήματος διανόησης και κουλτούρας' μιας χώρας", λέει χαρακτηριστικά ο Philip Altbach, πράγμα το οποίο συνεπάγεται ότι ως τέτοια υφίσταται αλλά και ασκεί με τη σειρά της επιρροή σε ολόκληρο το πλαίσιο και τους όρους παραγωγής και διάδοσης της Γνώσης.²

Το βιβλίο συνδυάζει τον ιδιωτικό με το δημόσιο χαρακτήρα, την ατομικά αποκτημένη γνώση με τη δημόσια σημασία της και τη λειτουργία ανάλογων θεσμών που υπηρετούν αυτή τη σημασία. Όπως είναι γνωστό και ιστορικά, το βιβλίο συνδέθηκε άμεσα με ευρύτερης κοινωνικής σημασίας έννοιες και πρακτικές. Στην Αμερική, λόγου χάρη, κατά τον 19ο αιώνα η δυνατότητα να μαθαίνει κάποιος πολίτης ανάγνωση ήταν συναφής με την έννοια της δημοκρατίας και της

1. L. Febvre, H.-J. Martin, L' apparition du livre, Paris, Albin Michel, 1958, p. 28.

2. Philip Altbach, The knowledge context, New York, State University of New York Press, 1987, p.3.

ανεξαρτησίας και ο αποκλεισμός των μαύρων από την εκπαίδευση και την ανάγνωση, δεν αποτελούσε παρά ένα ακόμη φαινόμενο ενταγμένο μέσα στο συνολικότερο φυλετικό πρόβλημα.³

Αντίστοιχα, στις σύγχρονες κοινωνίες εκφράζεται ο φόβος ότι ο μεγάλος λειτουργικός αναλφαβητισμός που παρατηρείται υποσκάπτει τα θεμέλια της δημοκρατίας, καθώς οι πολίτες μιας αναλφάβητης κοινωνίας, αποκομμένοι από τη γνώση και την πολλαπλή ενημέρωση, επηρεάζονται αποκλειστικά από τα τηλεοπτικά, κυρίως, μέσα, αποκτώντας έτσι μια μονοδιάστατη κοινωνική οπτική και αδυνατούν να φανταστούν εναλλακτικές λύσεις στο status quo.⁴

Εξάλλου "τα βιβλία δεν εκδίδονται εν κενώ. Η εκδοτική δραστηριότητα επηρεάζεται άμεσα από πολλά κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά στοιχεία", όπως παρατηρεί ο Philip Altbach, πράγμα που υποδηλώνει επίσης την δημόσια εμπλοκή.

Κατά συνέπεια, ο δημόσιος χαρακτήρας και η σημασία του βιβλίου ως αγαθού για την ανάπτυξη μιας κοινωνίας καθορίζουν, όπως είναι φυσικό, και τον προβληματισμό αναφορικά με τη σχέση κρατικής πολιτικής και βιβλίου.⁵

Στο αφετηριακό σημείο αυτού του προβληματισμού βρίσκεται η σκοπιμότητα ή μη της κρατικής παρέμβασης στον τομέα του βιβλίου και, συνεπώς, της διακίνησης των ιδεών.

Όπως είναι γνωστό, η έννοια της κρατικής πολιτικής, καθώς και των όρων και του βαθμού άσκησης της στα επιμέρους επίπεδα της κοινωνικής ζωής, συνδέεται στενά με τις θεωρίες για το κράτος,

3. Η είσοδος στον 20ό αιώνα φέρνει μαζί με την ανάπτυξη της βιομηχανίας τη σύνδεση του βιβλίου και της καλλιέργειας με την οικονομική επιτυχία. Ετσι, στις αρχές του αιώνα μεγιστάνες του πλούτου, όπως ο Carnegie και ο Rockefeller, ιδρύουν μεγάλα κοινοφελή ιδρύματα για την υποστήριξη των βιβλιοθηκών, με το σκεπτικό ότι το διάβασμα μειώνει τις κοινωνικές ανισότητες και τις φυλετικές διακρίσεις και δίνει τις απαραίτητες δυνατότητες οικονομικής επιτυχίας.

4. Βλ. σχετικά Dan Lacy, Freedom and Equality to Access to Information, Chicago, American Library Association, 1986, p. 1, όπου ο συγγραφέας γράφει χαρακτηριστικά: "Το πόσο ελεύθερα και πόσο ίσα έχουν οι πολίτες πρόσβαση στη γνώση καθορίζει και το πόσο ελεύθερα και πόσο ίσα μπορούν να έχουν μερίδιο στη διακυβέρνηση της κοινωνίας μας και στην εργασία και τις ανταμοιβές της οικονομίας μας."

5. Αναφορικά με το δημόσιο χαρακτήρα ενός αγαθού βλ. Δ. Καράγιωργα, Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 103.

που διατυπώνονται στα πλαίσια της πολιτικής επιστήμης και οι οποίες υπαίνουν ένα πλέγμα ποικίλων απόψεων και εκτιμήσεων για το ρόλο και τη σημασία του κράτους, καθώς και για τη σχέση του με τη σύγχρονη κοινωνία.⁶

Κατά συνέπεια, η απάντηση στο αρχικό ερώτημα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την υιοθέτηση της μιας ή της άλλης θεωρίας⁷ και, όπως είναι φυσικό, τη σύνδεσή της με τα εμπειρικά δεδομένα τα οποία κάθε φορά ισχύουν.

Ιδιαίτερα στον τομέα της πολιτιστικής δραστηριότητας ο προβληματισμός αυτός είναι έντονος, εξαιτίας μιας πρωταρχικής ευαισθησίας και ενός φόβου απέναντι σε οποιαδήποτε διαδικασία προπαγάνδας, ενσωμάτωσης και ιδεολογικής εξάρτησης, που εκφράζεται συχνά από τους διανοούμενους απέναντι στο κράτος.⁸

6. Βλ. σχετικά Martin Carnoy, Κράτος και πολιτική θεωρία, Αθήνα, Οδυσσέας, 1990.

7. Michael Laver, Social Choice and Public Policy, London, Blackwell, 1986, π. 6.

8. Ο ιταλός φιλόσοφος Norberto Bobbio είναι δεινός πολέμιος της "πολιτιστικής πολιτικής", αναζητώντας πίσω της "ιδιοτελείς προπαγανδιστές". Επειδή, όμως, θεωρεί αναγκαία κάποιου είδους πολιτική, προκρίνει την, όπως τη χαρακτηρίζει, "πολιτική της κουλτούρας": "Η πολιτική της κουλτούρας, στο βαθμό που είναι πολιτική των ανθρώπων της κουλτούρας προς υπεράσπιση των συνθηκών ύπαρξης και ανάπτυξης της κουλτούρας, έρχεται σε αντίθεση με την πολιτιστική πολιτική, δηλαδή με τον προγραμματισμό της κουλτούρας από μέρους των [επαγγελματιών] πολιτικών. Όλοι οι άνθρωποι της κουλτούρας, πιστεύω, αντιλαμβάνονται αυτή τη στιγμή τον κίνδυνο της πολιτιστικής πολιτικής απ' όπου κι αν προέρχεται. Θα πρέπει να είναι σαφές ότι ενάντια στην πολιτιστική πολιτική, που είναι η πολιτική που φτιάχνουν οι πολιτικοί για πολιτικούς σκοπούς, η πολιτική της κουλτούρας προάγει την αντίθετη ακριβώς ανάγκη, εκείνη μιας πολιτικής που φτιάχνουν οι άνθρωποι της κουλτούρας για τους σκοπούς της κουλτούρας καθαυτούς." Norberto Bobbio, Politica e cultura, Torino, Einaudi, 1955, p. 37. Θα πρέπει, ωστόσο, να παρατηρηθεί ότι πρόκειται για κείμενο παλιό, που ανήκει στον προβληματισμό μιας εποχής με νωπά ακόμη τα τραύματα του φασισμού και του πολέμου.

Χαρακτηριστικά αντίθετη, πάντως, η θέση του Palmiro Togliatti, ο οποίος δηλώνει ότι "το κόμμα κάνει πολύ συγκεκριμένες επιλογές πολιτιστικής πολιτικής, αγωνιζόμενο για τη δημοκρατική και σοσιαλιστική ανάπτυξη των κρατικών και μη κρατικών θεσμών που κυριαρχούν στην πολιτιστική ζωή." Από την Εισήγησή του στο 20ό συνέδριο του ΚΚΙ, 1963, τώρα στον τόμο Pal-

Το "λιγότερο ή περισσότερο κράτος", εδράζεται σε δυο εκ διαμέτρου αντίθετους πόλους:

-Στον ένα πόλο έχουμε τις φιλελεύθερες απόψεις, οι οποίες ζητούν τον δραστικό περιορισμό της κρατικής παρέμβασης απέναντι σε έναν ολοένα διευρυνόμενο ιδιωτικό τομέα και την απόλυτη ελευθερία επιχειρηματικής δράσης, μέσα από την οποία θεωρείται ότι θα επιτευχθεί η αυτόματη ισορροπία της αγοράς.

-Στον άλλο πόλο βρίσκεται η μαρξιστική παράδοση, που βλέπει στο κράτος τον κεντρικό άξονα αναφοράς και την πηγή απ' όπου μπορεί να προκύψει μια καλή ή κακή παρεμβατική πολιτική, σε συνδυασμό πάντοτε με τα αιτήματα και τις πιέσεις που προέρχονται από την κοινωνία.

Στον ενδιαμέσο χώρο, αναπτύσσονται όλες οι αποχρώσεις που κλίνουν προς τη μια ή την άλλη πλευρά, με πολλές παραλλαγές, ισχυρές συχνά αντιθέσεις αλλά και συμβιβαστικές, όχι σπάνια, οπτικές.

Ωστόσο, φαίνεται να κερδίζει σήμερα έδαφος η άποψη ότι "ο γενικός ρόλος του κράτους δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί και η δημόσια συζήτηση αφορά κυρίως στο τι θα όφειλε να κάνει το κράτος σε κάποια θέματα και όχι στο εάν το κράτος θα έπρεπε να αναμιχθεί σ' αυτά", όπως παρατηρεί ο Michael Laver.⁹

Στη σχετική φιλολογία για την κρατική παρέμβαση έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι πολλοί συγγραφείς, όπως λόγου χάρη ο E. Shills, κάνουν λόγο για "κρατική πολιτική" χρησιμοποιώντας ως συνώνυμα την "κυβερνητική πολιτική" ή ακόμη τη "δημόσια πολιτική". Πρόκειται για όρους που χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, μολονότι καθένας τους υποδηλώνει μια διαφορετική προσέγγιση του προβλήματος.¹⁰

Κάτω από ένα άλλο πρίσμα, τώρα, μπορεί να διαπιστώσει κανείς δύο τάσεις στην πολιτική επιστήμη. Από τη μια μεριά, η αντιμετώπιση του ρόλου του κράτους μέσα από θεωρίες για την εξουσία, τις τάξεις και τις δομικές συγκρούσεις κοινωνικού περιεχομένου. Από την άλλη, οι εμπειρικές τοποθετήσεις, που

miro Togliatti, La politica culturale, Roma, Editori Riuniti, 1974, p. 34.

9. Michael Laver, ο.π.. Επίσης βλ. σχετικά Daniel Bell, The Cultural Contradictions of Capitalism, New York, Basic Books, 1976.

10. Edward Shills, The Calling of Sociology and other Essays on the Pursuit of Learning, Chicago, The University of Chicago Press, 1980, p. 289.

παρακολουθούν εκ του σύνεγγυς την κυβερνητική πολιτική και τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων μέσα από τους μηχανισμούς της δημόσιας διοίκησης.

Στα πλαίσια αυτής της εργασίας θα ήταν λάθος να περιοριστεί κανείς στη μία ή την άλλη προσέγγιση, δεδομένης της ιδιομορφίας του ίδιου του θέματος που πραγματευόμαστε και το οποίο αναζητά τις συνιστώσες του τόσο σε μια συνολική ιδεολογική σύλληψη όσο και σε συγκεκριμένα δεδομένα εφαρμοσμένης πολιτικής.

Για το λόγο αυτό, θεωρείται απαραίτητη η χρησιμοποίηση στοιχείων που διαθέτουν και οι δύο αυτές προσεγγίσεις, κατά την εξέταση του θέματος τόσο μέσα στα πλαίσια μιας ευρύτερης κοινωνικο-επιστημονικής προβληματικής, όσο και μέσα από τα δεδομένα της εμπειρικής ανάλυσης.

Επιπλέον, όμως, είναι υποχρεωτικό να δανειστούμε στοιχεία και από δύο άλλες προσεγγίσεις, που είναι αφενός η κοινωνιολογία της κουλτούρας και αφετέρου η βιβλιολογική προσέγγιση:

-Η κοινωνιολογία της κουλτούρας μας δίνει τη δυνατότητα να δούμε το συνολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται το βιβλίο, τη σχέση του πολιτιστικού επιπέδου με τις κοινωνικές συνιστώσες και τους κρατικούς μηχανισμούς, καθώς και τη σχέση του βιβλίου με τα άλλα πολιτιστικά προϊόντα.

-Η βιβλιολογική προσέγγιση, από τη μεριά της, περιλαμβάνει μια ευρεία βιβλιογραφία και ένα μεγάλο αριθμό ειδικών εργασιών, καθεμιά από τις οποίες αναφέρεται σε ένα διαφορετικό επιστημονικό πλαίσιο ή πεδίο, όπως θα δούμε στη συνέχεια πιο αναλυτικά, με κεντρικό σημείο αναφοράς, όμως, πάντοτε το βιβλίο.

Ο συνδυασμός αυτός εξασφαλίζει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση στο υπό εξέταση πεδίο. Ενδεικτικά μόνο θα μπορούσε να αναφερθεί εδώ η σημασία που μπορεί να έχει ο συνδυασμός μιας γενικής θεωρίας, λόγου χάρη για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, με τα κριτήρια πολιτιστικής ανάπτυξης μιας χώρας με συγκεκριμένο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο και η σχέση των δύο με μια συγκεκριμένη πολιτιστική πολιτική και μια ιδιαίτερη πολιτική βιβλίου.

Οποσδήποτε, χωρίς το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς θα έλειπε κάθε δυνατότητα να τεθούν τα ορθά ερωτήματα που σημασιοδοτούν την απώτερη σύνδεση με την κοινωνική οργάνωση και τη σημασία του πολιτιστικού επιπέδου μέσα σ' αυτήν. Από την άλλη μεριά, είναι βέβαιο ότι μόνο χάρη στην εμπειρική ανάλυση μπορούμε να παρακολουθήσουμε, όπως παρατηρεί ο Edward Pollitt "όλα τα βασικά στάδια του κύκλου της πολιτικής -τη διατύπωση ιδεών, την προσπάθεια να πραγματοποιηθούν αυτές μέσα από μια ποικιλία δημοσίων διευθύνσεων και υπηρεσιών, και τις απόπειρες να κριθεί σε ποιο βαθμό τα αποτελέσματα αυτών των σύνθετων διαδικασιών είναι ικανοποιητικά".¹¹

2. ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Η ιστορία του βιβλίου παρακολούθησε στενά, στη διάρκεια της ζωής της κατά τους τέσσερις τελευταίους αιώνες, την ιστορία των ιδεών και του πολιτισμού και μέσα σ' αυτό το πλαίσιο την πολιτική ιστορία των ίδιων των κοινωνιών, στους κόλπους των οποίων γεννήθηκε και αναπτύχθηκε.

Η αρχή της ιστορίας του βιβλίου βρίσκει τις ρίζες της σε μια περίοδο οικονομικής, κοινωνικής και πνευματικής αναταραχής, που σημαδεύει την Ευρώπη βαθιά, για να διατρέξει στη συνέχεια και να παρακολουθήσει μέσα από ένα "βίο παράλληλο" αναστατώσεις και πολιτικές επαναστάσεις, με βαθείς οικονομικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Την ίδια εποχή "η μεγάλη βιομηχανία ετοιμάζεται να δημιουργήσει σ' αυτούς που ήδη άρχισαν να αποκαλούνται 'προλετάριοι' μια ταξική συνείδηση, η οποία θα τους παρακινήσει σε δράση και διεκδικήσεις.", όπως σημειώνουν οι Febvre και Martin.¹²

Τέλος μιας εποχής και αρχή μιας άλλης. Η μοναρχία θα δώσει τη θέση της στο σύγχρονο κράτος και αυτή η ιστορική διαδοχή θα σημάνει πολλά για το βιβλίο, καθώς την κοινωνία των μικρών κλειστών ομάδων θα διαδεχθεί η μαζική κοινωνία. Νέες ανάγκες και

11. Christofer Pollitt, Public Policy in Theory and Practice, Kent, Open University Press, 1979, p. 7. Σχετικά με όλα αυτά, όμως, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την επιφύλαξη που διατυπώνει ο Pollitt όταν γράφει ότι οι "δημόσιες πολιτικές πάσχουν ως προς τον ορισμό τους, τόσο ως προς το πρώτο όσο και ως προς το δεύτερο συνθετικό τους. Και τούτο διότι ο όρος έχει εξελιχθεί ακατάστατα στο δημόσιο διάλογο και όχι σύμφωνα με κάποιο πλαίσιο καθαρών ακαδημαϊκών κανόνων."

12. Βλ. Febvre et Martin, ελλ. μετ. στον τόμο Από τον Γουτεμβέργιο στο DTP, έκδ. Γ.Γ.Ισότητας - Συνδέσμου εκδοτών βιβλίου, Αθήνα, 1991, σ. 17.

νέο κοινό για το βιβλίο, νέες δομές στην παραγωγή, τη διανομή και τη διάδοσή του, νέες ελευθερίες και νέος ο ρόλος του στο κοινωνικό και το πολιτικό επίπεδο, κυρίως εκείνο των ιδεολογιών.

Το βιβλίο αποτέλεσε "ένα νέο τρόπο μετάδοσης και διάδοσης της σκέψης μέσα στους κόλπους μιας κοινωνίας αριστοκρατικής ακόμη ως προς τη σύστασή της, μιας κοινωνίας την οποία συνέφερε και θα εξακολουθούσε να συμφέρει, για πολύ καιρό μια εκπαίδευση και μια κουλτούρα που περιοριζόταν σε λίγες μόνο κοινωνικές ομάδες (...) μια ελίτ όπου περιλαμβάνονται, εκτός από τους εξ αίματος αριστοκράτες, οι αριστοκράτες του χρήματος, της δημόσιας εξουσίας και της ανώτερης γνώσης."¹³

Είναι, λοιπόν, προφανές πόσο στενά συνδέθηκε από την αρχή το βιβλίο με τις κοινωνικές και τις πολιτικές δομές της σύγχρονης κοινωνίας, είτε ως παράγοντας συντήρησης των παραδοσιακών στοιχείων, είτε ως μέσο προώθησης και διάδοσης νέων τρόπων σκέψης, είτε ως όχημα γλωσσών, όλες καταστάσεις που βρίσκονταν σε διαρκή διαπάλη και έτρεφαν στους κόλπους τους ισχυρές συγκρούσεις.

Τα στοιχεία αυτά οδηγούν ορισμένους μελετητές να διατυπώσουν την άποψη ότι "δεν υπάρχουν μορφές βιβλιολογικών οργανώσεων καθαυτές αλλά ότι υπάρχουν οικονομικές δομές, ιδεολογικές και πολιτικές που υπαγορεύουν την εμφάνιση και την ανάπτυξη των επικοινωνιακών μορφών".¹⁴ Αυτό είναι κάτι που προκύπτει τόσο από την ιστορική όσο και από την κοινωνιολογική ανάλυση και μας οδηγεί στην υπόθεση μιας πολιτικής βιβλιολογίας, η οποία συνδέει την οργάνωση της ζωής του βιβλίου με τις διαφορετικές αρχές των πολιτικών συστημάτων μέσω της διαλεκτικής των πολιτικών επιστημών.

Σ' αυτή τη βάση μάλιστα περιγράφεται από τον Estivals ένα βιβλιολογικό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο στον ένα άξονα τοποθετούνται τα στοιχεία της ζωής του βιβλίου, όπως είναι: ο συγγραφέας, το κείμενο, ο εκδότης, το βιβλιοπωλείο, η βιβλιοθήκη, ο αναγνώστης, κλπ. Στον άλλο άξονα τοποθετούνται οι επιστημονικές προσεγγίσεις του βιβλίου, όπως είναι: η φιλολογία, η σημειωτική, η κοινωνιολογία, η οικονομία, οι πολιτικές επιστήμες, η παιδαγωγική, η ψυχολογία, κλπ. Το σχήμα αυτό έχει το πλεονέκτημα να μας προσφέρει καταρχήν σε πρώτο επίπεδο τα βασικότερα πεδία

13. Στο ίδιο.

14. Robert Estivals, Le livre dans le monde, Paris, RETZ, 1983, p. 24.

μελέτης. Από την άλλη μεριά, είναι δεκτικό λειτουργικών συσχετισμών σε επίπεδο μελέτης και ερμηνείας των διαφόρων επιμέρους πεδίων μεταξύ τους.

Μέσω αυτής της οδού ο Estivals καταλήγει στην περιγραφή τεσσάρων βασικών βιβλιολογικών μοντέλων, τα οποία με την ιστορική διαδοχή τους ορίζει ως: μοντέλο μοναρχίας, φιλελεύθερο, σοσιαλιστικό και μοντέλο του τρίτου κόσμου. Παράλληλα, προχωρεί στη διαπίστωση ότι σε κάθε περίπτωση "υπήρχαν κυρίαρχα πολιτικά σχήματα κάτω από τα οποία η οργάνωση της ζωής του βιβλίου εξαρτιόταν από διαφορετικές ιδεολογικές αρχές".¹⁵

Ο ρόλος του κράτους σε όλες τις περιπτώσεις εμφανίζεται σημαντικός από οικονομική και πολιτιστική άποψη:

-Η μοναρχική περίοδος βλέπει την κρατική παρέμβαση τόσο στην εκπαίδευση όσο και στον εκδοτικό παραγωγικό τομέα και το ίδιο ισχύει για τις βιβλιοθήκες.

-Το φιλελεύθερο κράτος παρεμβαίνει επίσης στην εκπαίδευση και μάλιστα επιβάλλοντας νέους κανόνες. Καθιστά υποχρεωτική την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αναπτύσσει τη δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια. Παρεμβαίνει επίσης στον τομέα των εκδόσεων με δικούς του συχνά μηχανισμούς καθώς και στον τομέα της διανομής, εκεί που ο ιδιωτικός τομέας δεν καταφέρνει να σηκώσει το βάρος της οργάνωσης. Το φιλελεύθερο κράτος αναλαμβάνει επίσης εξ ολοκλήρου τον τομέα των βιβλιοθηκών, εξασφαλίζοντας έτσι τη διαφύλαξη της παράδοσης και της ιστορικής συνείδησης του έθνους.

-Το σοσιαλιστικό κράτος, με τη σειρά του, παρουσιάζεται να καταλαμβάνει ολόκληρο το χώρο της εκπαίδευσης, των εκδόσεων και των βιβλιοθηκών, μέσω μιας διαδικασίας κρατικοποίησης και απόλυτου ελέγχου κάθε οικονομικού και πολιτιστικού μηχανισμού που σχετίζεται με τα παραπάνω.

Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί ότι οι παραπάνω είναι βασικές διαπιστώσεις τάσεων, οι οποίες με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αλλοιώνονται και διαφοροποιούνται μέσα στην ιστορική πορεία, παραμένουν όμως ως βασικά στοιχεία κρατικής παρέμβασης στο βιβλιολογικό μοντέλο. Χρήσιμος είναι εν προκειμένω ο πίνακας του Estivals, τον οποίο παραθέτω αμέσως πιο κάτω.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΑ ΔΙΑΔΟΧΙΚΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΟΝΤΕΛΑ

Παρέμβαση		Βιβλιολογικά μοντέλα			
του κράτους και των συλλογικοτήτων		Μοναρχικό 17-18ος αι.	Φιλελεύθερο 19-20ος αι.	Αποαπ.-Κοιν.Σοσιαλ. 20ος αι.	20ος αι.
καθόλου ή λίγο	Εκπαίδευση	+			
	Εκδόσεις	+	+		
	Βιβλιοθήκες	+			
ενμέρει	Εκπαίδευση		+	+	
	Εκδόσεις			+	
	Βιβλιοθήκες		+		
ολοκληρ.	Εκπαίδευση				+
	Εκδόσεις				+
	Βιβλιοθήκες			+	+

Το σημαντικό στο σημείο αυτό είναι ότι η παραπάνω οπτική μας οδηγεί κατευθείαν στην καρδιά του προβλήματος, που είναι ο ρόλος του κράτους στην ενγένει ανάπτυξη και σημασία του βιβλίου και η σχέση αυτού του ρόλου με τη δομή της συγκεκριμένης κοινωνίας και την ιεράρχηση των αξιών της.¹⁶ Εδώ ακριβώς ενδημούν συχνά συγκρούσεις με έντονο χαρακτήρα, δεδομένου ότι οι ανάγκες και τα ενδιαφέροντα μιας κοινωνίας σε μια ορισμένη στιγμή είναι δυνατόν να έρχονται σε αντίθεση με την κυρίαρχη ιδεολογία που επιζητά να προωθήσει το κράτος.

Ωστόσο, εφόσον αυτό που ενδιαφέρει κυρίως από τη δική μας πλευρά είναι η διερεύνηση του ρόλου του κράτους σε σχέση με το βιβλίο μέσα σε ένα σύγχρονο και αναπτυξιακό πλαίσιο, θα πρέπει να ερευνήσουμε τα κριτήρια με βάση τα οποία μια κρατική πολιτική απέναντι στο βιβλίο μπορεί να είναι εκσυγχρονιστική και, κατά συνέπεια, τα σχετικά κοινωνικά αιτήματα έναντι του κράτους.

Μέσα στα πλαίσια της ανάπτυξης των σύγχρονων κοινωνιών και του σύγχρονου κράτους και μέσα στα πλαίσια της ιστορικότητάς τους διαπιστώνονται θεωρίες και πρακτικές εκσυγχρονισμού, των οποίων η

16. Ο. π., p. 24, γράφει ο Estivals συγκρίνοντας μεταξύ τους τα διαφορετικά μοντέλα: "Τα σοσιαλιστικά μοντέλα όπου ο ρόλος του κράτους είναι θεμελιακός. Τα φιλελεύθερα μοντέλα όπου αυτός είναι περιορισμένος. Τα μοντέλα του τρίτου κόσμου... όπου υπάρχει μια ισορροπία ανάμεσα στο κράτος και τον ιδιωτικό τομέα."

συγκριτική εξέταση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μέσα σ' αυτές τις διαφοροποιημένες συνθήκες μπορεί να παρατηρήσει κανείς μια ελάχιστη βάση πολιτικών βιβλίου που αντιστοιχούν στις σύγχρονες κοινωνίες και αυτήν είναι σκόπιμο να εξετάσουμε καταρχήν.

Θα ήταν μεθοδολογικά εσφαλμένο να αναζητήσει κάποιος ένα μοναδικό πρότυπο κρατικής συμπεριφοράς, στο βαθμό που δεχόμαστε ότι η βιβλιολογική συμπεριφορά του κράτους προσδιορίζεται στενά από τις οικονομικοκοινωνικές διακυμάνσεις αλλά και από τις πιέσεις που μια κοινωνία ασκεί και οι οποίες φέρνουν στο φως τα αξιολογικά της κριτήρια και, συνεπώς, τα αντίστοιχα αιτήματα.

Επομένως, είναι φυσικό να παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα κράτη αλλά ακόμη και στη συνέχεια της πολιτικής του ίδιου κράτους από δεκαετία σε δεκαετία σε σχέση με τις πολιτικές που ασκεί απέναντι στο βιβλίο. Είναι διαφορές που γίνονται εμφανείς λ.χ. σε εποχές οικονομικής ανάκαμψης, οι οποίες ακολουθούνται από εποχές ύφεσης, οπότε οι πολιτικές βιβλίου υποχωρούν μαζί με τα σχετικά κονδύλια. Το φαινόμενο αυτό, όπως και άλλα που σχετίζονται λ.χ. με την πολιτική ή την εκπαίδευση, όπως είναι η λογοκρισία ή η ίδρυση και ενίσχυση των σχολικών βιβλιοθηκών, θα δούμε πιο κάτω με πολλές ευκαιρίες.

Ετσι, μολονότι μπορεί να γίνεται λόγος π.χ. για ένα φιλελεύθερο μοντέλο, όπως το θέτει στο επίκεντρο του προβληματισμού του ο Estivals, μπορεί πολύ φυσικά το ίδιο αυτό μοντέλο να παρουσιάζει στις διαφορετικές εκδοχές του σημαντικές διαφοροποιήσεις. Είναι, επομένως, φυσικό να παρατηρούνται διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις διάφορες χώρες, έστω και αν το βιβλιολογικό τους μοντέλο είναι το ίδιο. Οι διαφορές αυτές σχετίζονται αφ' ενός με το βαθμό ανάπτυξής τους, αφ' ετέρου με την παράδοσή τους και τις τάσεις που αυτή υπαγορεύει. Ετσι λ.χ. η αγγλοσαξωνική παράδοση θέλει τις βιβλιοθήκες να βρίσκονται στο επίκεντρο της πολιτικής βιβλίου ανεξάρτητα από οποιεσδήποτε αλλαγές πολιτικού χαρακτήρα ή οικονομικών συνθηκών, πράγμα που δεν παρατηρείται σε άλλες χώρες. Από την άλλη μεριά, στη Γερμανία κυριαρχεί ένα αποκεντρωτικό σύστημα σε αντίθεση με τη Γαλλία όπου υπάρχει συγκεντρωτισμός, κλπ.

Εξετάζοντας τη λειτουργική σχέση των κοινωνικοπολιτικών θεσμών με τους βιβλιολογικούς, παρατηρούμε ότι ο ρόλος του κράτους παρουσιάζεται άλλοτε με τη μορφή της άμεσης και άλλοτε με τη μορφή της έμμεσης παρέμβασης. Η άμεση παρέμβαση συνίσταται στην ανάληψη λ.χ. της οργάνωσης και της παραγωγής των εκπαιδευτικών βιβλίων εκ μέρους του κράτους, ενώ μια αντίστοιχη έμμεση παρέμβαση είναι ο καθορισμός του πλαισίου περιεχομένου που τα εκπαιδευτικά βιβλία οφείλουν να έχουν, ενώ η παραγωγή και η διανομή τους επαφίεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Ακόμη παραπέρα, ας σημειωθεί ότι και η έμμεση παρέμβαση παρουσιάζει μια μεγάλη κλίμακα διαβαθμίσεων, ορίζοντας ένα πλαίσιο λιγότερο ή περισσότερο περιοριστικό, στο προηγούμενο παράδειγμα λ.χ. το ωρολόγιο πρόγραμμα των σχολείων, που σε χώρες όπως η Ελλάδα είναι πολύ αναλυτικό ενώ στη Γαλλία, για παράδειγμα, δίνει απλώς τις γενικές κατευθύνσεις και αφήνει μεγάλες ελευθερίες στους διδάσκοντες και τα εκπαιδευτικά και σχολικά συμβούλια.

Στα πιο αναπτυγμένα σύγχρονα κράτη η κρατική παρέμβαση γίνεται ολοένα πιο έμμεση και οι οικονομικοπολιτιστικοί συνδυασμοί κρατικής παρέμβασης και ιδιωτικής πρωτοβουλίας βαραίνουν όλο και περισσότερο υπέρ της δεύτερης. Η σημασία των αμερικανικών πολιτιστικών θεσμών με τη μορφή των ιδρυμάτων και τον πρωτεύοντα ρόλο της χορηγίας αποτελεί την πιο προωθημένη μορφή αυτού του συνδυασμού. Το κράτος παραιτείται από τη φορολογική του λειτουργία προκειμένου να παραχωρήσει εμμέσως πόρους που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα σε πολιτιστικές δραστηριότητες και, συνεπώς, στην περίπτωση που μας ενδιαφέρει, σε βιβλιοθήκες, υποτροφίες για συγγραφείς, κέντρα λογοτεχνικής δημιουργίας, βραβεία, κλπ.

Μπορούμε να διακρίνουμε, επομένως, εκτός από την κρατική πολιτική η οποία ασκείται με παρεμβάσεις, την πολιτική που ασκείται με παραλείψεις, θετικές στην περίπτωση που προαναφέραμε. Ας σημειωθεί ακόμη ότι οι παρεμβάσεις μπορεί να είναι επίσης αρνητικές, όπως συχνά συμβαίνει με τις μεγάλες περικοπές κονδυλίων στις βιβλιοθήκες, κλπ.

Η κρατική παρέμβαση μπορεί επίσης να έχει τη μορφή υπερρρυθμίσεων, οι οποίες εμποδίζουν τις κοινωνικές και πολιτιστικές βιβλιολογικές ανάγκες να εκφραστούν σε μια δεδομένη στιγμή. Ως τέτοια θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η περίπτωση του μοναδικού βιβλίου στην ελληνική εκπαιδευτική διαδικασία, με ακραίο όριο το μοναδικό σύγγραμμα στο ελληνικό πανεπιστήμιο, περίπτωση μοναδική σε ολόκληρη την Ευρώπη και η οποία προσιδιάζει στην πολιτική κρατών του τρίτου κόσμου.

Ας δούμε, τώρα, τα χαρακτηριστικά πλαισίου που παρουσιάζει η σύγχρονη κρατική συμπεριφορά απέναντι στο βιβλίο. Είναι κοινός παρονομαστής, καταρχήν, ότι το σύγχρονο κράτος αντιμετωπίζει το βιβλίο με το διπλό του χαρακτήρα, του πολιτιστικού αγαθού και του εμπορευματικού προϊόντος. Αυτό συνεπάγεται έναν προβληματισμό γύρω από το είδος και το μέγεθος της παρέμβασης, η οποία όπως είναι φυσικό δεν μπορεί παρά να αναφέρεται στον πολιτιστικό και όχι τον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου.

Αυτή η χρυσή τομή, όμως, στην αναγκαιότητα της οποίας συμφωνούν τόσο το κράτος όσο και ο ιδιωτικός τομέας, δεν είναι πάντοτε εύκολο να βρεθεί¹⁷ και τούτο διότι πολύ συχνά απαιτούνται ρυθμίσεις που αφορούν στον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου, ακριβώς επειδή με τον ένα ή τον άλλο τρόπο είναι αυτός ακριβώς που θίγει τον πολιτιστικό του χαρακτήρα. Τέτοιο παράδειγμα είναι η ενιαία τιμή βιβλίου, η οποία εφαρμόστηκε στη Γαλλία τα τελευταία χρόνια και αφορά μεν στον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου, στόχος της όμως ήταν να προφυλάξει τον πολιτιστικό του χαρακτήρα στο επίπεδο της διανομής.

Ωστόσο, μπορεί να ειπωθεί ότι σε γενικές γραμμές το σύγχρονο κράτος υιοθετεί την ανάγκη παρέμβασης υπέρ της προστασίας του πολιτιστικού χαρακτήρα του βιβλίου, συνεπές προς ορισμένες αρχές και εγγυήσεις που οφείλει να παρέχει. Οι αρχές αυτές ξεκινούν από την ελευθερία διακίνησης των ιδεών και την ελευθερία έκφρασης, που αποτελούν και από ιστορική άποψη τα θεμέλια του φιλελεύθερου κράτους έναντι της μοναρχίας, η οποία απαιτούσε την εποπτεία της πολιτικής εξουσίας επί του περιεχομένου και για το λόγο αυτό ασκούσε προληπτική λογοκρισία.

Βεβαίως, το ζήτημα της λογοκρισίας επανέρχεται ακόμη και σήμερα σε περιόδους πολιτικών κρίσεων και αποτελεί ένα όπλο από το οποίο ούτε το σύγχρονο κράτος έχει παραιτηθεί εντελώς. Ο μακαρθισμός αμέσως μετά τον πόλεμο στην Αμερική, η λογοκρισία των σοσιαλιστικών καθεστώτων, αλλά και στη χώρα μας η απαγόρευση έργων λόγω προσβολής των ηθών στη δεκαετία του '70 αποδεικνύουν ότι επιβιώσεις από προηγούμενες ιστορικές περιόδους υπηρετούν ακόμη το σύγχρονο κράτος.

Αλλά η ελεύθερη κίνηση των ιδεών την οποία οφείλει να εγγυάται το σύγχρονο κράτος σημαίνει επίσης τον οικονομικό ανταγωνισμό στον ιδιωτικό τομέα. Αυτό συνεπάγεται κατάργηση του προστατευτισμού και των προνομίων, έδαφος όμως στο οποίο γεννήθηκε και ανδρώθηκε το βιβλίο κατά τους περασμένους αιώνες. Το πνεύμα αυτό, που η ίδια η παράδοση του βιβλίου έχει στις ρίζες της, επανέρχεται ακόμη και σήμερα μέσα από διάφορους δρόμους, για να μας θυμίσει την εποχή που η πολιτική εξουσία παραχωρούσε

17. Είναι πολύ χαρακτηριστικός επί του προκειμένου ο προβληματισμός της σημερινής υπουργού Πολιτισμού Α. Ψαρούδα Μπενάκη: "Χρειάζεται κρατική παρέμβαση στο χώρο του βιβλίου; Πόση, ποια, σε ποια στάδια της διαδρομής; Ποια συστήματα ισχύουν σε άλλες χώρες; Πώς θα γίνεται η αγορά των βιβλίων; Μήπως πρέπει να χρηματοδοτείται ο συγγραφέας, η ενίσχυση δηλαδή να δίνεται και σε πρωιμότερο στάδιο; Υπάρχουν άλλοι τρόποι ενίσχυσης του βιβλίου; Ποιος θα ασκεί την κρατική πολιτική;" εφημ. Ριζοσπάστης, 28-1-1992.

προνόμια και υπέγραφε συμβόλαια προστατευτισμού των παραγόντων του βιβλίου (τυπογράφων και βιβλιοπωλών της εποχής της μοναρχίας).

Οι ρυθμίσεις του σύγχρονου κράτους έχουν ορισμένες φορές κατάλοιπα αυτού του προστατευτισμού. Αρκεί να σκεφτεί κανείς την υποχρεωτική κατάθεση αντιτύπων στην Εθνική Βιβλιοθήκη, που δεν είναι άλλο από το κατάλοιπο μιας διοικητικής συγκέντρωσης και ελέγχου του περιεχομένου, που ανήκει στο μοναρχικό μοντέλο. Η πρακτική αυτή ισχύει και στη Γαλλία ακόμη σήμερα, χώρα με ισχυρές τις ανάλογες επιβιώσεις του παρελθόντος, δεν ισχύει όμως στην Αμερική, όπου η κατάθεση είναι προαιρετική.

Βέβαια, θα πρέπει εδώ να επισημανθεί το γεγονός ότι στη χώρα μας η παραπάνω ρύθμιση χρειάστηκε να ενισχυθεί με τα κίνητρα αφενός της προστασίας εναντίον της κλεψιτυπίας και αφετέρου με εκείνο της αγοράς αντιτύπων από το υπουργείο Πολιτισμού για να μπορέσει να διατηρήσει την ισχύ της. Και στο σημείο αυτό, πάντως, διαπιστώνουμε τη συνύπαρξη των παλιών και νέων στοιχείων από το συνδυασμό των οποίων εξυπηρετείται το σύγχρονο κράτος.

Ωστόσο, η σημασία των παραπάνω αρχών του σύγχρονου κράτους υπακούει πάντοτε σε μια γενική πολιτική, η οποία οφείλει να επιβεβαιώνει τη σχέση ανάμεσα στο κυρίαρχο ιδεολογικό σύστημα και την εφαρμογή του στο βιβλίο, με άλλα λόγια ανάμεσα σε μια σφαιρική ιδεολογία και το βιβλιολογικό μοντέλο ως επιμέρους δραστηριότητα. Πρόκειται δηλαδή για ένα δεσμό συνέπειας και ταυτότητας, όλου και μέρους.

Νόμοι, θεσμοί και χρηματοδοτήσεις αποτελούν τα μέσα με τα οποία το σύγχρονο κράτος παρεμβαίνει στην ιδεολογία, υλικός φορέας της οποίας είναι το βιβλίο, και προσανατολίζει τους παράγοντες δημιουργίας, παραγωγής και διανομής προς επιλεγμένους πολιτικούς στόχους.

Στη διαδικασία αυτή, βέβαια, παρεμβαίνουν έναντι του κράτους κοινωνικές δυνάμεις αντίρροπες και έτσι βρισκόμαστε μπροστά σε δύο ιδεολογικούς κύκλους, καθένας από τους οποίους υπερασπίζεται τα δικά του πολιτιστικά και επικοινωνιακά στοιχεία, τείνοντας συχνά να σπάσει τον αντίπαλο κύκλο.

Στο σύγχρονο κράτος η σύγκρουση αυτή γίνεται ολοένα πιο κοντά στον τελικό αποδέκτη της συνολικής βιβλιολογικής διαδικασίας, δηλαδή στον αναγνώστη, στο επίπεδο της διανομής, σε αντίθεση προς ό,τι συνέβαινε στο μοναρχικό κράτος, όπου η σύγκρουση βρισκόταν στην αρχή της διαδικασίας, δηλαδή στον συγγραφέα και τον τυπογράφο, όπως παρατηρεί ο Estivals.¹⁸

18. Robert Estivals, ο.π., p. 373.

Η οικονομική ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους με τον ολοένα αυξανόμενο ρόλο της αγοράς και του ιδιωτικού τομέα και τη διεύρυνση των καταναλωτικών αναγκών επιτείνει τον εμπορευματικό χαρακτήρα του βιβλίου. Η εκδοτική επιχείρηση μετασχηματίζεται και ο πρωταγωνιστικός ρόλος περνάει από τις υπηρεσίες που ασχολούνταν με τα κείμενα και τους συγγραφείς στο λογιστήριο και το μάρκετινγκ, στη δεκαετία του '70 στην πληροφορική και, στη δεκαετία του '80, στα χρηματοπιστωτικά.

Το βιβλιολογικό μοντέλο ενσωματώνεται στο επικοινωνιακό και αρχίζει να ενδιαφέρει πλέον πολυεθνικά δίκτυα με αποτέλεσμα την εισαγωγή μετοχών στο χρηματιστήριο, τις εξαγορές και συγχωνεύσεις εταιριών. Η αμερικανική εκδοτική πραγματικότητα πρώτη εισήγαγε στον τομέα του βιβλίου στρατηγικές ανάπτυξης για την πολιτική προσανατολισμού και επενδύσεων με σκοπό τη διαρκή ανανέωση του προϊόντος, καθώς επίσης το μάρκετινγκ, ισχυροποίησε το ρόλο της λογιστικής τόσο στη δημιουργία όσο και στη διανομή του προϊόντος και οργάνωσε με νέες μεθόδους τις πωλήσεις.¹⁹

Μπροστά σ' αυτή την πραγματικότητα είναι προφανές ότι ο ρόλος του κράτους περιορίστηκε μαζί με την πολιτιστική πλευρά του βιβλίου, όχι μόνο γιατί το ίδιο το κράτος είχε την τάση να επενδύει σε τομείς και μέσα πιο άμεσης απόδοσης όσον αφορά την αναπαραγωγή ιδεολογίας αλλά και διότι ο ίδιος ο ιδιωτικός τομέας απαιτούσε λιγότερο κράτος προκειμένου να αναπτύξει την επιχειρηματική του δραστηριότητα με τους κανόνες της πιο προωθημένης κεφαλαιοκρατικής λογικής.

Αλλά τι σημαίνει ανάπτυξη της αγοράς και μείωση της κρατικής παρέμβασης εν προκειμένω; Σημαίνει οπωσδήποτε ότι μένει ακάλυπτο ένα μεγάλο μέρος πολιτιστικών αναγκών στο επίπεδο της βιβλιολογικής υποδομής, που είναι απαραίτητη σε μια κοινωνία.

Το πρόβλημα της χρηματοδότησης των βιβλιοθηκών είναι εν προκειμένω υπαρκτό και έντονο, με φοβερές επιπτώσεις τόσο στη διατήρηση της γραπτής παράδοσης μιας χώρας όσο και στη συλλογική της συνείδηση αλλά και το πολιτιστικό επίπεδο του λαού. Σημαίνει

19. Βλ. σχετικά το άρθρο του J. Kendrick Noble, Jr., "The media megamerger wave of the 1980s: what happened?", Book Research Quarterly, v. 7, no. 2, όπου ο συγγραφέας συγκρίνει το τελευταίο κύμα συγχωνεύσεων και εξαγορών με εκείνα προηγούμενων δεκαετιών, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για το μεγαλύτερο σε μέγεθος και συνέπειες από κάθε προηγούμενο.

Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Yves Sabouret, "The place of multi-media groups in the world of publishing", Book Research Quarterly, v. 6, no.4.

ακόμη επιπτώσεις στην ίδια την εκπαίδευση, αν σκεφτεί κανείς ότι οι Αμερικανοί αποφάσισαν να ιδρύσουν σχολικές βιβλιοθήκες μόλις το 1965, όπως αναφέρει ο Estivals²⁰ και αφού είχαν ανησυχήσει σφοδρά για την πορεία της δημόσιας εκπαίδευσης στη χώρα τους.

Σημαίνει ακόμη αύξηση των πολιτιστικών ανισοτήτων, δεδομένου ότι μεγάλες ομάδες πληθυσμού δεν έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης στα πολιτιστικά προϊόντα, τα οποία δεν είναι πια αγαθά που προσφέρονται μέσα από συλλογικές οδούς ή με χαμηλό κόστος αλλά καταναλωτικά προϊόντα, με αποτέλεσμα την αλλοίωση της πολιτιστικής τους ταυτότητας, την ολοένα λιγότερη γνώση, τον εύκολο επηρεασμό από γούστα και μόδες.

Όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια αυτής της μελέτης, οι βιβλιολογικές προσεγγίσεις δεν είναι απαλλαγμένες από το κεντρικό ερώτημα που έχει ήδη τεθεί σχετικά με τη σκοπιμότητα της κρατικής παρέμβασης στο χώρο του βιβλίου.

Στο ερώτημα αυτό, που φαίνεται σήμερα να συγκεντρώνει ένα συντριπτικά μεγάλο θετικό αριθμό απαντήσεων, υπάρχουν επίσης αρνητικές απαντήσεις που μπορούν να συνοψιστούν σε δύο κατηγορίες:²¹

-Η πρώτη είναι η φιλελεύθερη οπτική, η οποία αντιμετωπίζει κάθε παρέμβαση του κράτους και άρα και τη συγκεκριμένη, με την υποψία ότι θα προκαλέσει σοβαρές εμπλοκές στις διαδικασίες της αγοράς και θα εμποδίσει ουσιαστικά την απρόσκοπτη ανάπτυξή της.²²

20. R. Estivals, ο.π., p. 132.

21. Σε πραγματολογικό επίπεδο, στην έρευνά τους με τίτλο The Future of the Book, Paris, Unesco, 1982, p. 78, οι Priscilla Oakeshott και Clive Bradley αναφέρονται στην οικονομική εξάρτηση του εκδοτικού κόσμου από τις κυβερνήσεις: "Στην πραγματικότητα, κάθε τμήμα της εκδοτικής βιομηχανίας σε ολόκληρο τον κόσμο είναι εξαρτημένο από τη θεσμική χρηματοδότηση για να επιζήσει και συνεπώς την προμήθεια βιβλίων στον πληθυσμό. (...) Στις αναπτυγμένες χώρες η θεσμική χρηματοδότηση μπορεί να υπερβεί και το 50% της αγοράς και πολύ περισσότερο στις οικονομίες με κεντρικό σχεδιασμό."

22. Παρά ταύτα, η ίδια αυτή φιλελεύθερη οπτική δεν έχει κανένα πρόβλημα όταν πρόκειται για την εξυπηρέτηση στόχων εξωτερικής πολιτικής, της οποίας όχημα μπορεί να είναι το βιβλίο. Στον τόμο American Books Abroad, Towards a National Policy, Washington, The Helen Dwight Reid Educational Foundation, 1986, οι William M. Childs και Donald E. McNeil αναλαμβάνουν να διερευνήσουν αυτό το θέμα κατόπιν εντολής του διευθυντή της USIA (Αμερικάνικης

Μάλιστα, η φιλελεύθερη οπτική είναι υπέρ της πληρωμής κάθε υπηρεσίας στον τομέα της πληροφόρησης ή της γνώσης, ακόμη και υπέρ της πληρωμής εισόδου στις δημόσιες βιβλιοθήκες, ακραίο όριο μιας τέτοιας λογικής.²³

-Η Δεύτερη ξεκινάει από το φόβο μιας παρέμβασης του κράτους στο ιδεολογικό επίπεδο και στην απρόσκοπτη διακίνηση των ιδεών μέσα από πιέσεις λογοκρισίας ή άλλες, πιο έμμεσες, μορφές ιδεολογικού ελέγχου.²⁴

Υπηρεσίας Πληροφοριών) ο οποίος εκτελεί απευθείας εντολή του Λευκού Οίκου, χαρακτηρίζοντας το θέμα "εθνικής σημασίας".

Οι δύο συγγραφείς μας πληροφορούν ότι "Μεταξύ 1950 και 1985, ογδονταπέντε εκατομμύρια βιβλία διανεμήθηκαν στο εξωτερικό από μη κερδοσκοπικά ιδρύματα και επιχειρήσεις, σε συμφωνία με τους επαγγελματίες του τομέα αυτού, βιβλία τα οποία στάλθηκαν πρωταρχικά σε αναπτυσσόμενες χώρες της Αφρικής, Ασίας και Λατινικής Αμερικής. Κατά καιρούς, τουλάχιστον ένα μέρος του κόστους αποστολής των βιβλίων αυτών προμήθευσαν οι AID, USIA, η Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου ή άλλες κυβερνητικές υπηρεσίες με ειδικότερα διεθνή ενδιαφέροντα." (p. 95). Οι δύο συγγραφείς συμπεραίνουν: "Η κυβερνητική χρηματοδότηση για μια νέα πολιτική βιβλίου είναι απαραίτητη πέρα από κάθε συζήτηση. Το ίδιο και μια εθνική πολιτική -μια πολιτική που θα αναγνωρίζει ότι η επίδραση του βιβλίου είναι μακροπρόθεσμη" (p.222). Παρατηρείται στο σημείο αυτό η χρησιμοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής προς όφελος μιας άλλης πολιτικής, της εξωτερικής, κάτι που είναι αντίθετο προς την αρχή της αυτονομίας της πολιτιστικής πολιτικής, όχι όμως και σπάνιο ως φαινόμενο, το αντίθετο μάλιστα.

23. T. Rosenthal, "Books in crisis. Conference of the working party on library and book trade", London, Libtrad, 1985, p. 9.

24. Με αφορμή παλιότερες πρακτικές, όπως λόγου χάρη την εμπειρία της επιτροπής McCarthy σημειώνεται: "Αυτές οι ακροάσεις στράφηκαν σύντομα στις κυβερνητικές βιβλιοθήκες ή τα κέντρα πληροφοριών του εξωτερικού και στα βιβλία που αυτά διέθεταν. Αντιπροσώπευαν την πιο σκανδαλώδη προσπάθεια εφαρμογής ρηχών και σκληρών πολιτικών κριτηρίων στις δραστηριότητες της κουλτούρας και της πληροφόρησης. Επαλήθευσαν τις τρομερότερες προφητείες εκείνων που φοβούνταν την είσοδο της κυβέρνησης στις πολιτιστικές δραστηριότητες." Charles A. Thomson, Walter H. C. Laves, Cultural Relations and US Foreign Policy, Indiana University Press, Bloomington, 1963, p. 99.

Στη συνέχεια θα εξετασθούν ορισμένες απόψεις οι οποίες έχουν διαφορετική βιβλιολογική προσέγγιση. Ο Leonard Shatzkin, λόγου χάρη, ενώ ξεκινά από τη διαπίστωση ότι "η βιομηχανία του βιβλίου δεν είναι ιδιωτική υπόθεση μιας ομάδας επιχειρηματιών που έχουν εμπλακεί σ' αυτήν αλλά είναι δημόσιας χρησιμότητας" δεν θεωρεί απαραίτητη την κρατική παρέμβαση.²⁵

Οι διεκδικήσεις των εκδοτών για ειδική μεταχείριση από τα ταχυδρομεία ή για φορολογικές εκπτώσεις, για να φέρουμε δυο παραδείγματα που αποτελούν για ορισμένους συγγραφείς όπως λ.χ. ο Augustin Girard μέτρα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής, αντιμετωπίζονται από τον Shatzkin εντελώς αρνητικά.

"Δημόσια χρησιμότητα" σημαίνει το να είναι οι εκδότες ανοιχτοί στις μη δημοφιλείς ιδέες και να δοκιμάζουν νέους συγγραφείς αντί να περιορίζονται στους γνωστούς, σημαίνει με λίγα λόγια την εξάντληση της δυναμικότητας των ορίων της αγοράς, υποστηρίζει ο συγγραφέας.

Ο Shatzkin, που εξετάζει με μεγάλη προσοχή τον τρόπο παραγωγής και τα οικονομικά μεγέθη της εκδοτικής δραστηριότητας, αποδίδει εντελώς δευτερεύουσα σημασία στον πολιτιστικό ρόλο του κράτους και αποφεύγει επιμελώς οποιαδήποτε αναφορά στην αναγκαιότητα της εξασφάλισης μιας πολιτιστικής υποδομής, πάνω στην οποία θα μπορέσει να στηριχτεί το βιβλίο ως μέσο μαζικής επικοινωνίας και ως εργαλείο ανάπτυξης.

Τα πάντα γι' αυτόν αρχίζουν και τελειώνουν στη βιομηχανία του βιβλίου την ίδια, στη δύναμη που κλείνει μέσα του ο εμπορευματικός του χαρακτήρας και οποιαδήποτε ανάμειξη του κράτους θα προκαλέσει κατά τη γνώμη του αναστάτωση στις δυνάμεις που δρουν στην αγορά, ανατρέποντας τις ισορροπίες της.

Ανάλογες είναι και οι θέσεις του οικονομολόγου Peter Curwen, ο οποίος γράφει: "Πολλά από τα μέλη της βιομηχανίας του βιβλίου προτιμούν να δίνουν την εντύπωση ότι τα βιβλία δεν είναι απλά εμπορεύματα αλλά αντικείμενα που κατέχουν ειδικά χαρακτηριστικά, τα οποία τους δίνουν το δικαίωμα να υψώνονται πάνω από την οχλαγωγία του οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος."²⁶

Ο Curwen θεωρεί πως είναι επικίνδυνο να δεχτούμε το ζήτημα της ειδικής μεταχείρισης του βιβλίου ως αυτονόητο. Κατά τη γνώμη του η βιομηχανία του βιβλίου είναι ίδια με οποιαδήποτε άλλη και

25. Leonard Shatzkin, In cold Type, Boston, Houghton Mifflin, 1982, p. 6.

26. Peter Curwen, The world book industry, London, Euromonitor, 1986, p. 128.

τα βιβλία δεν μπορεί να είναι λιγότερο φορολογίσιμα εμπορεύματα απ' οποιαδήποτε άλλα. "Πολύ συχνά, βέβαια, η βιομηχανία του βιβλίου βγάζει κραυγές τρόμου και προσβολής, αρνούμενη να αναγνωρίσει ότι υπάρχει θέμα ουσιαστικής απάντησης" παρατηρεί.

Αυτό, όμως, που κατά τη γνώμη του Curwen συμφέρει τη βιομηχανία είναι "να θεωρήσει αυτές τις επεμβάσεις σαν κίνητρα που θα την ενισχύσουν να ορθολογικοποιήσει τη θέση της και να αποδεχθεί ότι δρα σε μια αγορά μάλλον παρά σε κάποιο καθαρά πολιτιστικό περιβάλλον."²⁷

Με ποιο τρόπο, όμως, θα αντιμετωπιστεί το μικρό μέγεθος των εκδοτικών επιχειρήσεων που καθιστά τη βιομηχανία του βιβλίου ως τέτοια ευάλωτη; Ο Curwen παρατηρεί πως αυτή η δομή δεν είναι καλή ή κακή καθαυτή και φέρνοντας το παράδειγμα της εισαγωγής για πρώτη φορά του ΦΠΑ επί των βιβλίων στη Βρετανία διατυπώνει την εξής παρατήρηση: "Η σοβαρότητα μιας τέτοιας μεταβολής θα μπορούσε σαφώς να επηρεάσει ορισμένους τομείς της βιομηχανίας περισσότερο από άλλους. Μερικά βιβλία θα μπορούσαν να συνεχίσουν να πουλιώνται όπως πριν αλλά σε υψηλότερες τιμές. +Αλλά όμως όχι, και η ισορροπία ανάμεσα στο εμπορικό και το πολιτιστικό θα άλλαζε."

Επομένως, ιδού το πρόβλημα, όπως το εντοπίσαμε εξ αρχής, δεδομένου ότι οι ενστάσεις που προβάλλονται είναι καθαρώς αξιολογικού χαρακτήρα. Έτσι, ο Curwen καταλήγει γενικεύοντας: "Σε έναν ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο αυτή η αποσταθεροποίηση είναι πανταχού παρούσα και υπάρχει πιθανόν η ανάγκη, τόσο για την εθνική όσο και για τη διεθνή βιομηχανία του βιβλίου, να εμπλακούν σε περισσότερους από ένα στρατηγικούς σχεδιασμούς, έτσι ώστε να αντιμετωπίσουν μερικά από αυτά τα δυνάμει προβλήματα και να προσδιορίσουν το έδαφος πάνω στο οποίο κάποιες ιδιαίτερες βιομηχανικές δομές μπορούν να ορισθούν ως ευνοϊκές."²⁸

Οι λύσεις που διαβλέπει ο συγγραφέας έχουν όλες ένα αποκλειστικό οικονομικό περιεχόμενο, οι διαταραχές της ισορροπίας ανάμεσα στο εμπορικό και το πολιτιστικό στοιχείο δεν μπορούν να ξεπεραστούν παρά με τρόπο οικονομικό, δηλαδή με την ενίσχυση του εμπορευματικού χαρακτήρα του βιβλίου. Ως συνέπεια, το σταθερό αντικείμενο αναφοράς του είναι η βιομηχανία του βιβλίου, η οποία εξισώνεται με όλες τις άλλες βιομηχανίες.

Η αναφορά του συγγραφέα στις κυβερνητικές πρωτοβουλίες είναι πολύ χαρακτηριστική επίσης: "Όσον αφορά τις κυβερνήσεις, φαίνεται να μπορούν να κάνουν λίγα θετικά πράγματα σε βοήθεια της

27. Ο.π., p.1-2.

28. Ο.π., p.4.

βιομηχανίας του βιβλίου, και τείνουν να εκληφθούν ως απειλητική δύναμη στην αγορά του βιβλίου. Ωστόσο, με δεδομένη την προτίμησή μας υπέρ του διαχωρισμού της εμπορικής από την πολιτιστική πλευρά της βιομηχανίας του βιβλίου, ίσως θα μπορούσε να ασκηθεί περισσότερη πίεση πάνω στις κυβερνήσεις ώστε να αντιμετωπίσουν την πολιτιστική πλευρά σαν κάτι που μπορεί να το χειριστεί κανείς ξεχωριστά, ας πούμε, μέσα από ένα σύστημα επιχορηγήσεων. Ωστόσο όμως να υποχρεωθεί η βιομηχανία να επιχορηγήσει αντίστοιχα, έτσι ώστε οι πολιτιστικές ευθύνες να συναντηθούν, αυτές οι παρατηρήσεις θα περισπούν την προσοχή από την ανάγκη να κινείται το προϊόν στο εμπόριο με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο."²⁹

Η αναγνώριση του διπλού χαρακτήρα, εμπορευματικού και πολιτιστικού, της βιομηχανίας του βιβλίου και οι συνακόλουθες κυβερνητικές υποχρεώσεις που ο συγγραφέας αναγνωρίζει ότι έχει το κράτος απέναντι στο βιβλίο, απασφαλίζουν γι' αυτόν αυτομάτως τη δικλείδα των πολιτιστικών υποχρεώσεων της ίδιας της βιομηχανίας. Ο Curwen, όταν δέχεται τις πολιτιστικές υποχρεώσεις του κράτους, τις δέχεται με τον όρο της αντιστοίχισής τους με εκείνες των παραγωγών του βιβλίου.

Αντίθετη, όμως, η απόφαση του Προέδρου των ΗΠΑ Τζίμι Κάρτερ να καταργήσει όλες τις "μη ουσιαστικές" κυβερνητικές συμβουλευτικές ομάδες, ανάμεσα στις οποίες και την Συμβουλευτική Κυβερνητική Επιτροπή για το Βιβλίο και τα προγράμματα των βιβλιοθηκών, και μάλιστα με το πιο κάτω σκεπτικό: "Το State Department, σημειώνοντας τον μειωμένο ρόλο που παίζουν τα βιβλία και οι βιβλιοθήκες στα προγράμματα της Υπηρεσίας Πληροφοριών και της Υπηρεσίας Διεθνούς Ανάπτυξης των ΗΠΑ και υπογραμμίζοντας τον αυξημένο ρόλο του ιδιωτικού τομέα στη διεθνή εκδοτική δραστηριότητα, εισηγείται την κατάργηση της συμβουλευτικής επιτροπής"³⁰.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται ότι η δυναμική του ιδιωτικού τομέα εμφανίζεται ως ισχυρό επιχείρημα το οποίο καθιστά μη απαραίτητη την κρατική παρέμβαση.

Ας σημειωθεί εδώ ότι η επιτροπή αυτή, στις αρμοδιότητες της οποίας ήταν επίσης να συντάσσει εκθέσεις και να καταστρώνει κυβερνητικά προγράμματα που αφορούσαν τα πνευματικά δικαιώματα, τις τιμές των εκπαιδευτικών βιβλίων, τη διακίνηση των επιστημονικών βιβλίων, κ.λπ. σήμαινε, εκτός από την άσκηση

29. Ο.π., p.5.

30. John Y. Cole(ed), The Community of the Book, Washington, Library of Congress, 1987, p.8.

εξωτερικής πολιτικής, την κρατική μέριμνα απέναντι στον τομέα του βιβλίου και τα προβλήματά του εκ μέρους της συγκεκριμένης κυβέρνησης.

Προβλήματα ευρύτερης σημασίας τίθενται, όμως, στο σημείο αυτό, τα οποία δεν μπορεί κανείς εύκολα να αγνοήσει. Είναι έτσι προφανές ότι η επιμονή του αναλφαριθμητισμού σε επίπεδα υψηλά, τα τεράστια προβλήματα στον εκσυγχρονισμό των βιβλιοθηκών³¹, οι νέες συνθήκες που επιβάλλουν τόσο οι νέες τεχνολογίες όσο και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στον τομέα της γνώσης και της πληροφόρησης, τα ερωτήματα σχετικά με τον έλεγχο των δικτύων και των τραπεζών πληροφοριών, τα προβλήματα της εκπαίδευσης, της μαζικής κουλτούρας και του κινδύνου περιθωριοποίησης ολόκληρων κοινωνικών ομάδων κλπ. θέτουν επί τάπητος ζητήματα εθνικής οικονομικής σημασίας αλλά ταυτόχρονα και κοινωνικής βαρύτητας, που απαιτούν νέους τρόπους αντιμετώπισης, πέραν των παραδοσιακών, και την εμπλοκή σύνθετων πολιτιστικών προτάσεων με μείζονες στόχους.³²

Παράλληλα, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το μεγάλο πρόβλημα των υπό ανάπτυξη χωρών, στις οποίες τα πιο πάνω προβλήματα, συνδυασμένα με την εξάρτηση -οικονομική, πολιτική, πολιτιστική- παίρνουν ακόμη πιο δραματικές διαστάσεις και εντάσσονται με μεγαλύτερη αμεσότητα στο συνολικό πρόβλημα της ανάπτυξης.

31. Βλ. σχετικά Jean B. Wellisch (ed), The Public Library and the Federal Policy, Westport, Greenwood press, 1974, p. 65, όπου γίνεται λόγος για τα πολιτικά, διοικητικά, χρηματοδοτικά και τεχνολογικά προβλήματα των βιβλιοθηκών.

32. Βλ. λόγου χάρη πώς υπερασπίζεται την υπόθεση των βιβλιοθηκών η αμερικανίδα ερευνήτρια Marilyn Gell. Mason στο βιβλίο της The Federal Role in Library and Information Services, White plains, Knowledge Industry Publications, 1983, π. 20 : "Οι βιβλιοθήκες προσφέρουν μοναδική και σημαντική συμβολή που δικαιολογεί τη δημόσια χρηματοδότησή τους. Είναι τόσο πολιτικοί όσο και κοινωνικοί θεσμοί, και κάνουν πολύ περισσότερα από το να εκπαιδεύουν απλώς ή να πληροφορούν αυτούς που τις χρησιμοποιούν. Με πολλούς τρόπους είναι και έχουν υπάρξει σύμβολα συνέχειας και κοινωνικής τάξης. Διαθέτουν ενσωματωμένη την πολιτιστική, κοινωνική, πολιτική και οικονομική ιστορία μιας κοινωνίας. Μεταδίδουν τις ιδέες, τις ελπίδες, τις επιτυχίες και αποτυχίες ενός λαού. Μας λένε από πού ήρθαμε και ποιοι είμαστε. Είναι οι θεματοφύλακες αξιών."

Ο Philip Altbach, ο οποίος έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τα προβλήματα της εκδοτικής δραστηριότητας στον τρίτο κόσμο, κάνει την εξής διαπίστωση: "Η προμήθεια βιβλίων είναι βασική για την εκπαίδευση, για την ανάπτυξη και διατήρηση του αλφαριθμητισμού, για την ανάπτυξη της εθνικής κουλτούρας, για την παραγωγή και διανομή της γνώσης, που είναι σχετική με το έθνος και με την αντίληψη της κοινότητας των διανοουμένων. Για πολύ καιρό η εκδοτική δραστηριότητα αγνοούνταν από τους υπεύθυνους για τη χάραξη πολιτικής..."³³

Ο Altbach θεωρεί πως η κρατική βοήθεια στην εκδοτική δραστηριότητα, όσον αφορά τον τρίτο κόσμο, είναι εκ των ων ουκ άνευ και εξετάζει την επίδραση των κυβερνητικών πολιτικών, που αφορούν τις βιβλιοθήκες, την τιμή του χαρτιού, τα σχολικά βιβλία και τα προγράμματα καταπολέμησης του αναλφαριθμητισμού.³⁴

Ένα από τα κεντρικά στοιχεία της προβληματικής του Altbach είναι η διαπίστωσή του για "διεθνή εξάρτηση και νεοαποικισμό" στον τομέα της εκδοτικής παραγωγής, διότι, όπως παρατηρεί, "η εκδοτική δραστηριότητα, περισσότερο από πολλά άλλα τμήματα μιας οικονομίας, είναι στενά προσδεμένη σε ένα διεθνές δίκτυο γνώσης, που βασίζεται στο βιβλίο".³⁵

Την ίδια τοποθέτηση για την πολιτιστική εξάρτηση με την ευρύτερη έννοια έχει και ο Peter Golding, ο οποίος σημειώνει ότι "εξετάζοντας το λογισμικό των σύγχρονων διεθνών σχέσεων, πολλοί αναλυτές διαπιστώνουν την αντικατάσταση του στρατιωτικού ή οικονομικού ελέγχου από την πολιτιστική αποικιοκρατία. Η σφαιρική διάδοση των ιδεών, αξιών, τρόπων συμπεριφοράς και μορφών διασκέδασης αντιπροσωπεύουν ένα νέο και δυναμικά πολύ ισχυρό μέσο κυριαρχίας. Στην πραγματικότητα, για να έχει νόημα μια τέτοια έννοια, είναι καλύτερα να δούμε την πολιτιστική εξάρτηση σαν το συμπληρωματικό μάλλον παρά το εναλλακτικό στοιχείο της οικονομικής κυριαρχίας." Η παρατήρηση αυτή φωτίζει με ιδιαίτερο τρόπο το πρόβλημα και υποδηλώνει τις πραγματικές διαστάσεις που έχει στο σύγχρονο κόσμο το πλέγμα γνώση-επικοινωνία-πολιτισμός.³⁶

33. Philip Altbach, Publishing in the Third World, London, Heineman, 1985, p. 2.

34. Ο.π., p. 3.

35. Ο. π., p. 5. Βλ. επίσης την αντιμετώπιση του ίδιου προβλήματος από την οπτική της γλώσσας στην εισαγωγή του Γ. Ανδρεάδη στο συλλογικό τόμο Ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός, Αθήνα, Ηρόδοτος, 1987, σ. 17.

Από τη μεριά του ο Pierre Lagarde υπογραμμίζει τη στενή σχέση κρατικής πολιτικής και εκδοτικής βιομηχανίας: "Η ύπαρξη μιας υγιούς και αποτελεσματικής βιομηχανίας βιβλίου εξαρτάται από το πού τοποθετεί η κυβέρνηση το βιβλίο μέσα στην κοινωνία και κυρίως από τις σχέσεις του με την οικονομική ανάπτυξη. Με δεδομένες τις συνέπειες που μπορεί να έχει πάνω στα οικονομικά των εκδόσεων, η θέση της κυβέρνησης απέναντι στο βιβλίο είναι καθοριστικής σημασίας."³⁷

Είναι προφανές ότι ο συγγραφέας θεωρεί άμεση τη σχέση βιβλίου και οικονομικής ανάπτυξης³⁸. Και συνεχίζει καταγράφοντας τους τρόπους κρατικής παρέμβασης στον τομέα του βιβλίου.

Ο ρόλος που παίζει η κυβέρνηση είναι προφανώς εντελώς άμεσος ή λιγότερο ορατός, όσον αφορά τις αγορές έργων από τους επίσημους οργανισμούς ή μέσω των ιδρυμάτων που επιχορηγούνται από την κυβέρνηση. Ανάμεσα σ' αυτά περιλαμβάνονται τα σχολεία, τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα πανεπιστήμια, τα ερευνητικά κέντρα, οι τεχνικές σχολές, τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, καθώς και οι βιβλιοθήκες κάθε είδους.

Αλλά ο ρόλος της κυβέρνησης είναι επίσης άμεσος όσον αφορά τουλάχιστον ένα μέρος της βιομηχανίας του βιβλίου, ξεκινώντας από την επιλογή ή την έγκριση των σχολικών

36. Peter Golding, "The international Media and the Political Economy Publishing" στο Library Trends, 1978, v.26, n.4.

37. Pierre Lagarde, La politique de l' edition du livre en Argentine, Toulouse, Universite de Toulouse, 1981, p.15.

38. Ανάλογη είναι και η θέση του Alberto Augsburger, ο οποίος στην έρευνά του με τίτλο The Latin American Book Market, Paris, Unesco, 1984, p. 104, γράφει μεταξύ άλλων: "Ακούμε συχνά για την ανάγκη στην περιοχή να εφαρμοστούν πολιτικές για τους διαφορετικούς τομείς της εθνικής οικονομίας. Ακούμε για την οικονομική πολιτική της χώρας, την νομισματική, ενεργειακή, την πολιτική σιδήρου και ατσαλιού κι ακόμη για την εκπαιδευτική πολιτική, αλλά σπανίως, αν ποτέ, για την πολιτική βιβλίου. Είναι σαν οι οικονομολόγοι, οι οποίοι βλέπουν την εκδοτική βιομηχανία απλώς με τους όρους προϊόντων και τιμών να παραβλέπουν την δεύτερη, μακρόπνοη και πραγματικά απροσμέτρητη πλευρά αυτής της βιομηχανίας. Ξεχνούν ότι το βιβλίο είναι μια δημιουργία του ανθρώπινου νου και το μοναδικό μέσο πολιτιστικής διάδοσης και ανθρώπινης προόδου. Συνεπώς, δεν δίνουν αρκετή σημασία στα αναγκαία μέτρα που θα αναπτύξουν την εκδοτική βιομηχανία."

εγχειριδίων, η αγορά των οποίων μπορεί να πραγματοποιείται είτε από την ίδια την κυβέρνηση είτε από τους μαθητές και τις οικογένειές τους.

Από την άλλη μεριά, η επίσημη πολιτική που έχει σχέση με τα βοηθητικά βιβλία μπορεί, σχεδόν από μόνη της, να είναι αποφασιστική για την ευημερία ή την καταστροφή της βιομηχανίας των βιβλίων για παιδιά.

Η επιρροή της κυβέρνησης γίνεται επίσης αισθητή στα κοστολόγια των ταχυδρομείων και στα δασμολογικά μέτρα. Το ίδιο και αν μπαίνουν εμπόδια στις εισαγωγές βιβλίων, οι δασμοί πάνω στο χαρτί και τα εκτυπωτικά υλικά, μπορούν να αποτελέσουν σημαντικά εμπόδια.

Ο Lagard προχωρεί ακόμη σε αναφορές σε άλλα ειδικότερα προγράμματα κυβερνητικής πολιτικής, που έχουν ευρύτερη σημασία και που κατά τη γνώμη του καλύπτουν την αντίληψή του για μια κρατική πολιτική βιβλίου.

Πάνω στο ίδιο ζήτημα και ειδικότερα στο ερώτημα που τίθεται σχετικά με το ποια μπορεί να είναι τα οργανωτικά μέτρα προς την κατεύθυνση της οργάνωσης μιας σύγχρονης βιβλιολογικής πραγματικότητας στις αναπτυσσόμενες χώρες απαντά ο Romesh Thapar, ο οποίος ερευνά το ρόλο των Συμβουλίων Εθνικής Ανάπτυξης του Βιβλίου: "Εξαιτίας της ανάγκης μιας διεπιστημονικής προσέγγισης για την ανάπτυξη μιας υγιούς βιομηχανίας βιβλίου, απαιτείται μια κεντρική υπηρεσία που θα συντονίζει και θα προωθεί τη δημιουργία, παραγωγή, διανομή και χρήση βιβλίων σαν διαρκές εθνικό κίνημα."³⁹ Ο συγγραφέας διαπιστώνει πριν απ' όλα τις ανισότητες που κυριαρχούν στην περιοχή της Νότιας και Νοτιοανατολικής Ασίας λόγω των αιφνιδιαστικών αλλαγών στην ανάπτυξη των χωρών αυτών. Σαν συνέπεια έχουμε τα κενά στις γνώσεις ή την καθυστέρηση των προσπάθειών ώστε να μπορέσει ο πληθυσμός να κατανοήσει τις αλλαγές που συντελούνται και να εκτιμήσει το αποτέλεσμά τους στην καθημερινή του ζωή.⁴⁰

Τα παραπάνω κάνουν το βιβλίο ένα ζωτικής σημασίας εργαλείο για την κοινωνία και εμφανή την ανάγκη για συντονισμό και καλό σχεδιασμό των εκδόσεων. Σημαντικός είναι επομένως ο ρόλος των κυβερνήσεων.

39. Romesh Thapar, Book development in national communications and planning, Karachi, Unesco, 1975, p. 34. Σχετικά με τα Εθνικά συμβούλια ανάπτυξης του βιβλίου, βλ. επίσης Unesco, National Councils for Book Development, Paris, Unesco, 1979, p. 15.

40. Ο.π., p.1-2

Σύμφωνα με τον συγγραφέα απαιτείται μια πρώτη βασική υποδομή, πάνω στην οποία θα στηριχτεί ο συντονισμός ενός κεντρικού σχεδιασμού, που θα έχει ως στόχο την παραγωγή και διανομή του βιβλίου και ο οποίος θα αποτελεί μέρος του εθνικού προγράμματος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Η λύση δεν είναι άλλη από τη δημιουργία ενός ισχυρού Συμβουλίου Εθνικής Ανάπτυξης Βιβλίου, μοντέλο το οποίο είχε προταθεί για πρώτη φορά στη Συνάντηση Εμπειρογνημόνων για την παραγωγή και διανομή του Βιβλίου στην Ασία, που είχε οργανωθεί από την Unesco στο Τόκιο το 1966⁴¹.

Στις πιθανές αντιρρήσεις, που ο συγγραφέας γνωρίζει ότι θα προκύψουν από τη διατύπωση των παραπάνω απόψεων, απαντάει ως εξής: "Υπάρχει η υποψία ότι η σχεδιασμένη εκδοτική δραστηριότητα είναι αντιδημοκρατική, ότι τα βιβλία πρέπει να προκύπτουν κυρίως από τις ανάγκες της αγοράς. Η επιχειρηματολογία αυτή ισχύει για κοινωνίες οι οποίες έχουν αναπτυχθεί από το ένα επίπεδο διαφώτισης στο άλλο μέσα από εύκολα και τακτοποιημένα στάδια. Στις κοινωνίες αυτές το βιβλίο είχε την ευκαιρία να ρυθμίσει τον ακριβή του ρόλο, έστω κι αν από εντελώς πρακτική άποψη πολλή από τη θεωρία χρειάζεται ακόμη εφαρμογή. Στις νεοαναπτυσσόμενες όμως περιοχές δεν υπάρχουν τέτοιες ιδανικές συνθήκες".⁴²

Αλλά τα βιβλία αποτελούν επίσης ένα αναπτυξιακό εργαλείο και για το λόγο αυτό: "Το πρόβλημα δεν μπορεί να αφηθεί στο ελεύθερο παιχνίδι της κυνικής αγοράς. Το βιβλίο, αν περιοριστεί η διαθεσιμότητά του, μπορεί να μεταβληθεί σε πηγή διακρίσεων προς όφελος εκείνων που είναι ικανοί να ελέγχουν τις πηγές, είτε πρόκειται για εγχώρια παραγωγή είτε για εισαγωγές. Το αυξανόμενο κόστος των βιβλίων ενισχύει επίσης αυτό το αποτέλεσμα. Ακόμη δημιουργεί, εξαιτίας μιας υπερβολικής εμπιστοσύνης στις εισαγωγές, μια ελίτ η οποία καθώς αναπτύσσεται ξεχωρίζει από το λαό στο περιεχόμενο και την έκφραση των ιδεών".⁴³

Βρισκόμαστε μπροστά σε μια αντίληψη του βιβλίου κυριολεκτικά ως εργαλείου ανάπτυξης, ο έλεγχος του οποίου μπορεί να έχει σοβαρές συνέπειες για την κοινωνική και πολιτιστική δομή μιας κοινωνίας.

Ο Romesh Thapar συνοψίζοντας σχετικά με το ρόλο της κυβέρνησης απέναντι στο βιβλίο παραθέτει ένα μακρύ κατάλογο των ενεργειών που θα πρέπει να αναληφθούν: έρευνα της γλώσσας,

41. Ο.π., p. 6-7.

42. Ο.π., p.6.

43. Βλ. επίσης εδώ τις ανάλογες απόψεις του Altbach που μιλάει απερίφραστα για ιμπεριαλισμό, ο.π., p.89.

πειραματική εργασία πάνω στα βασικά εγχειρίδια για το σχολείο, τα παιδικά βιβλία, τα αναγνωστικά και την ιστορία (καθήκοντα που βρίσκονται πάνω από την οικονομική δυνατότητα των μεμονωμένων εκδοτικών οίκων ή ακόμη και του συνόλου της εκδοτικής βιομηχανίας), επαγγελματική εκπαίδευση, επέκταση των βιβλιοθηκών στις πόλεις και τα χωριά, ενεργητική παρέμβαση στην έκδοση βιβλίων.

Και καταλήγει: "Μια υποδομή, η οποία αφορά άμεσα τη σκέψη και την οικοδόμηση των ιδεών εκατομμυρίων ανθρώπων πρέπει να οργανωθεί μέσα από την αντίθεση προς τα πανίσχυρα lobbies που απειλούν να μονοπωλήσουν τις περιορισμένες πηγές."⁴⁴

Τίθεται στο σημείο αυτό το γενικότερο ζήτημα του πλαισίου της γνώσης και του ελέγχου της, κι ακόμη της εξάρτησής της από θεσμούς και μηχανισμούς που συχνά είναι πολυεθνικοί. Έτσι, ο έλεγχος των πηγών γίνεται αντικείμενο ανταγωνισμού όχι μόνο ανάμεσα σε βιομηχανίες αλλά και σε έθνη ολόκληρα.

Γι' αυτό και "ο ρόλος των κυβερνήσεων στον τομέα της γνώσης από την άποψη της οικονομίας δεν μπορεί εύκολα να περιγραφεί. Αν η κυβέρνηση πληρώνει για το μεγαλύτερο μέρος των εξόδων της έρευνας και ανάπτυξης, κάνει κάτι τέτοιο ως προμηθευτής γνώσης, ως αγοραστής γνώσης, ως χρήστης γνώσης ή απλώς ως προαγωγός γνώσης (που είναι σαν ένα είδος κύβου ζάχαρης για τους παραγωγούς και χρήστες γνώσης);"⁴⁵ Στο απόσπασμα αυτό ο Machlup διατυπώνει ένα κεντρικό πρόβλημα για το θέμα που μας απασχολεί. Διότι αν είναι δύσκολα προσδιορίσιμος ο οικονομικός ρόλος του κράτους στη διαδικασία της γνώσης⁴⁶, αυτό κατά τεκμήριο γεννάει προβλήματα όσον αφορά τα κριτήρια, το βαθμό και το είδος της παρέμβασης στον τομέα του βιβλίου.

44. Ο.π. p.7.

45. Fritz Machlup, Knowledge: Its creation, distribution and economic significance, Princeton, Princeton University Press, 1980, p.157.

46. Ο Machlup διατυπώνει επίσης μια άλλη ενδιαφέρουσα σκέψη. Γράφει, ο.π., p. 156: "Στο μεγαλύτερο μέρος της η παραγωγή της γνώσης δεν οδηγείται από το μηχανισμό της αγοράς. Η περισσότερη από την γνώση που παράγεται δεν αγοράζεται από τον καταναλωτή στην τιμή της αλλά του προσφέρεται δωρεάν."

Με ένα άλλο σημαντικό θέμα, που είναι η ανάγκη να υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στα στοιχεία υποδομής που πρέπει να παρέχει το κράτος στο βιβλίο και στην ανάπτυξη μιας ανεξάρτητης εκδοτικής παραγωγής ασχολείται ο Datus C. Smith Jr.⁴⁷

Ο Datus Smith ξεκινάει με μια διαπίστωση, που την βρήκαμε να διατυπώνεται και από τον Romesh Thapar, και που είναι η άμεση σχέση που έχει το βιβλίο με την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, για να φτάσει όμως σε ένα εντελώς διαφορετικό συμπέρασμα, στην ανάγκη ενδυνάμωσης της εκδοτικής βιομηχανίας: "Η κατανόηση από μέρους της κυβέρνησης του ρόλου που έχουν τα βιβλία στην κοινωνία και ιδιαίτερα της σχέσης τους με την οικονομική ανάπτυξη είναι ουσιαστική για μια υγιή και αποτελεσματική βιομηχανία του βιβλίου."⁴⁸

Κρίνοντας τη σχέση κυβερνήσεων και εκδοτών ο Datus Smith διατυπώνει την άποψη ότι οι εκδότες -τόσο στις αναπτυγμένες όσο και στις υπό ανάπτυξη χώρες- οφείλουν να εκπαιδεύουν τις κυβερνήσεις και γενικά το δημόσιο σχετικά με τις εθνικές ανάγκες του βιβλίου και τη σχέση της βιομηχανίας του βιβλίου με την εθνική ανάπτυξη.

Διαπιστώνεται ότι ο συγγραφέας αναθέτει στους εκδότες και ρόλο παιδαγωγικό, απέναντι σε κυβερνήσεις οι οποίες δυσκολεύονται να κατανοήσουν το πρόβλημα, το οποίο κατά τη γνώμη του είναι εθνικής σημασίας. Και αυτό γιατί υπάρχει η αντίληψη, γράφει, πως τα βιβλία είναι περιττή πολυτέλεια και όχι πρώτη ανάγκη. Αυτό έχει σαν συνέπεια μια ανάλογη κυβερνητική συμπεριφορά σε θέματα όπως η χρησιμοποίηση ξένου συναλλάγματος, η επιβολή δασμών εισαγωγής, η εκχώρηση κεφαλαίων για αναπτυξιακά προγράμματα, η ιδιοποίηση πόρων μέσα στους προϋπολογισμούς της εκπαίδευσης -ζητήματα για τα οποία υπάρχει ανταγωνισμός ανάμεσα σε ομάδες και συμφέροντα τα οποία ζητούν ευνοϊκή κυβερνητική δράση.

Μέσα σ' όλα αυτά, τα βιβλία βρίσκουν δύσκολο έδαφος αν τα συγκρίνουμε με τα έργα για αυτοκινητόδρομους, την άρδευση, την εθνική άμυνα ή την υγεία. Κι ενώ αναγνωρίζεται κατά κάποιο τρόπο παντού πια η ανάγκη των παιδιών για το σχολικό βιβλίο, δύσκολα πείθονται οι κυβερνήσεις για την ανάγκη να ιδρυθούν και να λειτουργήσουν δημόσιες βιβλιοθήκες, σχολικές βιβλιοθήκες και να υπάρχουν σχολικά βοηθήματα, μολονότι αυτές είναι οι βάσεις της πιο φτηνής εκπαίδευσης, που είναι η αυτοεκπαίδευση.

47. Datus C. Smith Jr., The Economics of Book Publishing in Developing Countries, Paris, Unesco, 1977, p. 98.

48. Ο.π., p.9.

Η λύση και για τον Datus Smith βρίσκεται στη δημιουργία ενός Εθνικού Συμβουλίου Ανάπτυξης του Βιβλίου, το οποίο "μπορεί να φέρει το μεγαλύτερο βάρος της ευθύνης για να εκπαιδευθούν οι πολιτικοί, τα κυβερνητικά στελέχη και το κοινό γενικά."⁴⁹ Ο συγγραφέας, πάντως, βλέπει σ' αυτό το συμβούλιο αναγκαία τη συμμετοχή ομάδων με εμπορικά ή επαγγελματικά χαρακτηριστικά, όπως λόγου χάρη των εκδοτών και εκπαιδευτικών, φτάνει να μην προκαλούν παρεκκλίσεις από το δημόσιο συμφέρον που κατεξοχήν πρέπει να εξυπηρετείται.

Η αντίληψη του Datus Smith, όπως βλέπουμε, τονίζει ιδιαίτερα τη σημασία των πολιτικών αποφάσεων χωρίς να δίνει ιδιαίτερο βάρος στην αντίθεση ιδιωτικών συμφερόντων και δημόσιας παρέμβασης. Αντίθετα, αναθέτει στην εκδοτική βιομηχανία το ρόλο του υποκινητή και της εμπιστεύεται την ευαισθητοποίηση του κράτους.

Ας σημειωθεί ότι στην ίδια, τέλος, κατεύθυνση κινούνται οι Roberto Bonchioso⁵⁰ και Abul Hasan⁵¹, μέσα από μια διαφορετική

49. Στο ίδιο.

50. Roberto Bonchio, "Una politica per il libro" στο Il destino del libro, Roma, Editori Riuniti, p. 13., όπου μιλώντας για μια θεσμική μεταρρύθμιση στον τομέα του βιβλίου και τη ζωτική σημασία της για το συνολικό πολιτιστικό επίπεδο της χώρας, μεταξύ των άλλων αναφέρει: "Η δημόσια παρέμβαση δεν πρέπει να συρρικνώνει την ιδιωτική πρωτοβουλία, αναγνωρίζοντας το κοινωνικό συμφέρον και την σημαντική δημόσια χρησιμότητα της εκδοτικής δραστηριότητας, αλλά οφείλει να δίνει ζωή ή να βελτιώνει τις υποδομές των υπηρεσιών που μπορούν να διευκολύνουν την κυκλοφορία του βιβλίου, να χρησιμοποιεί όλα τα εργαλεία που έχει στη διάθεσή της για να αναπτύξει τη συνήθεια του διαβάσματος, να κάνει τους εκδοτικούς οίκους να στέκουν στα πόδια τους. Οι βασικές πλευρές μιας πολιτικής βιβλίου είναι ουσιαστικά η παραγωγή, η διανομή, η πολιτιστική υποδομή και το σχολείο."

51. Abul Hasan, Promoting National Book Strategies in Asia and the Pacific, Paris, Unesco, 1984, p.27 : "Ο καλύτερος τρόπος για να εξασφαλιστεί ότι η προαγωγή της ντόπιας παραγωγής θα έχει την οφειλόμενη προσοχή και υποστήριξη στον εθνικό σχεδιασμό είναι να συσταθεί μια υψηλού επιπέδου κεντρική υπηρεσία που θα σχεδιάζει και θα συντονίζει τη δημιουργία, παραγωγή, διανομή και χρήση των βιβλίων. Η ιδανική δομή γι' αυτά τα σώματα, συχνά γνωστά ως συμβούλια εθνικής ανάπτυξης βιβλίου, φαίνεται να συνδυάζει αντιπροσώπους του δημόσιου τομέα, συνδεδεμένους άμεσα ή έμμεσα με την ανάπτυξη του βιβλίου, αντιπροσώπους από διάφορες επαγγελματικές ενώσεις της βιομηχανίας του βιβλίου, και λίγους φωτισμένους διανοούμενους που δεν θα επενδύουν σ' αυτό συμφέροντα

καθένας πραγματικότητα.

Όπως είναι φυσικό, οι διαφορετικές απόψεις εκφράζονται και στα διεθνή συνέδρια και είναι χαρακτηριστικό πώς συνοψίζονται λ.χ. στο Διεθνές Συνέδριο Βιβλίου που οργάνωσε η Unesco το 1982 στο Λονδίνο: "Η συζήτηση των διαφόρων στόχων αποκάλυψε μια πλατιά συναίνεση που αφορά τον κρίσιμο ρόλο των κυβερνήσεων ώστε να φτάσουμε σε λύσεις των περισσότερων από τα προβλήματα του βιβλίου. Εξάλλου μερικοί σύνεδροι παρατήρησαν ότι, μολονότι οι κυβερνήσεις θα έπρεπε να υποστηρίζουν με διάφορα μέσα την παραγωγή και τη διανομή των βιβλίων, δεν θα έπρεπε όμως και να παρεμβαίνουν σε ζητήματα περιεχομένου ούτε να ανατρέπουν την λεπτή ισορροπία του κόσμου του βιβλίου.... Πολλοί ομιλητές έδωσαν έμφαση στη σημασία της δημιουργίας ολοκληρωμένων εθνικών πολιτικών βιβλίου και τονίστηκε ότι πολύ λίγες χώρες περιλαμβάνουν την ανάπτυξη του βιβλίου στα συνολικά εθνικά προγράμματα ανάπτυξης."⁵²

Πρόκειται ουσιαστικά για ένα πρόβλημα δημοκρατίας, για την αναγνώριση της λειτουργίας της γνώσης και της ελεύθερης πρόσβασης των πολιτών σ' αυτήν. Αλλά τι σκέψεις διατυπώνουν οι ίδιοι οι πολιτικοί; Αυτό είναι κάτι που θα διαπιστώσουμε, ιδιαίτερα για τη χώρα μας, στο κεφάλαιο αυτής της μελέτης που αναφέρεται στο Κοινοβούλιο. Εδώ θα περιοριστώ να αναφέρω την άποψη του γερμανού σοσιαλδημοκράτη Peter Glotz, ο οποίος στο βιβλίο του Μανιφέστο για μια νέα ευρωπαϊκή αριστερά⁵³ γράφει:

"(...)κοινωνική δημοκρατία μπορεί να υπάρξει μόνο εάν οι πολιτικοί σηκώσουν το βλέμμα, που μέχρι τώρα, παρασυρμένοι από τη συνήθεια δεκαετιών ή και αιώνων, είχαν στραμμένο σε τανκς και δορυφόρους, σε εργαλειομηχανές και γεωργικές μηχανές, σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές τελευταία, εάν σηκώσουν λοιπόν το βλέμμα και (...) αντιμετωπίσουν τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, τα σχολεία και τα πανεπιστήμια, τις σχολές μόρφωσης του λαού και τις οργανώσεις του ελεύθερου χρόνου, τους εκδοτικούς οίκους και τους διάφορους συλλόγους, με την ίδια σοβαρότητα με την οποία

και οι οποίοι να έχουν μια αντικειμενική οπτική των προβλημάτων της βιομηχανίας του βιβλίου."

52. Unesco, World Congress on Books, London 7-11 June 1982, Paris, Unesco, 1983, p.7.

53. Βλ. Peter Glotz, Μανιφέστο για μια ευρωπαϊκή αριστερά, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1986, σ. 57 επ.

αντιμετωπίζουν την οδοποιία, τις επιχορηγήσεις στη βιομηχανία χάλυβος (...). Η Ευρώπη θα υπάρξει μόνο εάν υπάρξει μια πολύγλωσση, πολύπτυχη ευρωπαϊκή κουλτούρα, που η γέννηση, η διατήρηση και η μετάδοσή της θα αποτρέψει την αποξένωση και τον κατακλυσμό."

Ωστόσο, εάν η κρατική παρέμβαση στον τομέα του βιβλίου φάνηκε να υποστηρίζεται με σαφήνεια από τους περισσότερους συγγραφείς, οι τρόποι αυτής της παρέμβασης είναι ένα ανοιχτό ζήτημα. Ένα ζήτημα στο οποίο φαίνεται να μην υπάρχουν κατηγορηματικές απαντήσεις, μολονότι διαγράφονται ενδιαφέρουσες τάσεις.

Τη διατύπωση μιας ενδιαφέρουσας άποψης υπέρ της κρατικής παρέμβασης βλέπουμε στον A. Girard και αφορά την πολιτική ανάγνωσης, δηλαδή την ενίσχυση της ζήτησης, σε αντιδιαστολή προς την ενίσχυση της παραγωγής και άρα της προσφοράς.

Μια άλλη τάση είναι αυτή που επιμένει στην παρέμβαση σε επίπεδο υποδομής⁵⁴ έναντι της χρηματοδότησης και εφαρμογής προγραμμάτων κατανάλωσης, έτσι ώστε το κράτος να εκτελεί το χρέος του απέναντι στον πολίτη και ταυτόχρονα να αφήνει ανοιχτό το πεδίο στην ελεύθερη έκφραση χωρίς να την ελέγχει και χωρίς να βρίσκει την ευκαιρία για προπαγάνδα.

Υπάρχει, όμως, ένα πρόβλημα διάκρισης των ορίων σχετικά με το τι είναι υποδομή στο χώρο του πολιτισμού και ειδικότερα στο χώρο του βιβλίου. Διότι αν απομακρυνθούμε λίγο από τον αναλφαβητισμό, την έρευνα, τις στατιστικές και τις βιβλιοθήκες -περιλαμβανομένου του εξοπλισμού τους σε βιβλία, σύγχρονα μέσα, ανθρώπινο δυναμικό και προγράμματα- και μπούμε σε λειτουργικά προβλήματα, όπως είναι εκείνα της χρηματοδότησης των μεταφράσεων

54. Αναφορικά προς την πολιτική που σχετίζεται με την υποδομή, υπάρχει μια ενδιαφέρουσα σκέψη του Philip Altbach, ο.π., p. 123: "Όσο η χρηματοδότηση για την επιστημονική υποδομή προέρχεται κυρίως από κυβερνητικές πηγές, η επιστημονική έρευνα συχνά συνδέεται με τα ερευνητικά ενδιαφέροντα των κυβερνητικών οργάνων και επιπλέον αντανακλά, έστω ενμέρει, ειδικούς προσανατολισμούς πολιτικής μάλλον παρά τα άμεσα ερευνητικά ενδιαφέροντα της εκπαιδευτικής κοινότητας." Αυτή η διαπίστωση δεν μπορεί παρά να οδηγήσει στη σκέψη ότι μολονότι η έννοια του περιορισμού της κρατικής πολιτικής στο επίπεδο της υποδομής αποτελεί εχέγγυο μη άμεσης παρέμβασης δεν είναι και επαρκής εγγύηση.

ή της διακίνησης του βιβλίου, λόγου χάρη, τα πράγματα γίνονται αμέσως πιο δύσκολα, δεδομένου ότι εμπλέκεται με πιο άμεσο τρόπο ο ιδιωτικός τομέας.

Παρά ταύτα, σε τελευταία ανάλυση, μόνο μέσα στα πλαίσια της χάραξης μιας στρατηγικής μπορεί να αποσαφηνιστεί η κατεύθυνση των επιμέρους μέτρων και να δικαιωθεί ή όχι ο χαρακτηρισμός τους ως μέτρων λ.χ. αναπτυξιακών, υποδομής, καταναλωτικών, κλπ.⁵⁵

Ομως συχνά η γενική πολιτική που ασκούν οι κυβερνήσεις υπακούει σε κανόνες που δεν αφήνουν περιθώρια παρά μόνο σε εντυπωσιακές κινήσεις και όχι σε στρατηγικές που αποβλέπουν στην πολιτιστική υποδομή. Ο Redmond Kathleen Molz γράφει σχετικά πως "όταν η κυβέρνηση προσπαθούσε σχεδόν μανιωδώς να διακρίνει το αποτέλεσμα του κυβερνητικού δολαρίου στις τοπικές υποθέσεις (η ατυχής φράση που χρησιμοποιούσαν οι γραφειοκράτες ήταν "κάθε δολάριο και περισσότερος θόρυβος") πολλές από τις δραστηριότητες των δημοσίων βιβλιοθηκών κάτω από το πρόγραμμα με τίτλο "Υπηρεσίες βιβλιοθηκών και νόμος κατασκευής" έμοιαζαν λιγότερο σημαντικές από άλλους εθνικούς στόχους."⁵⁶

55. Ο Δημοσθένης Αγραφιώτης προσδιορίζει τις απαραίτητες διαδικασίες, λειτουργίες και δομές για την πραγματοποίηση της πολιτιστικής υποδομής στα εξής: α. Δημιουργία ειδικευμένου προσωπικού β. Διάδοση πληροφοριών και ενημέρωση γ. Κινητοποίηση ατόμων και ομάδων δ. Ρύθμιση νομικών και οικονομικών προβλημάτων ε. Ανάπτυξη φορέων. Βλ. Δημοσθένης Αγραφιώτης, "Σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής. Χρήσιμα και χρηστικά (;) προλεγόμενα.", Χρονικό '83, Αθήνα, Ωρα, 1984.

56. Redmond Kathleen Molz, Federal policy and library support, Boston, MIT, 1976, p. 61. Ο συγγραφέας αναλύει τις διαφορετικές φιλοσοφίες που επικράτησαν κατά καιρούς στη διατύπωση των προγραμμάτων για τις βιβλιοθήκες. Είναι πολύ ενδιαφέρον να δούμε επίσης το σχεδιάγραμμα της γραφειοκρατικής διαδικασίας μέσα από την οποία περνούν οι αποφάσεις για το σχεδιασμό των βιβλιοθηκών και τη γραφειοκρατική πολυπλοκότητα μέσα στην οποία πνίγονται οι αποφάσεις που θα έπρεπε να είναι άμεσες και ευέλικτες, ο.π., p.73.

Σχεδιασμός, προϋπολογισμός
και νομοθετική αλυσίδα αποφάσεων για το σχεδιασμό βιβλιοθηκών

Πρόεδρος

Γραφείο διαχείρισης
και προϋπολογισμού

Για το ίδιο ζήτημα, μια άλλη ερευνήτρια, η Mason, καταλήγει από τη μεριά της στο ίδιο συμπέρασμα: "Η συνέχιση των χρηματοδοτικών προγραμμάτων είναι περισσότερο μια οικονομική απόφαση στηριγμένη σε βραχυπρόθεσμους πολιτικούς στόχους παρά μια πολιτική απόφαση που βασίζεται σε δημοκρατικές αρχές"⁵⁷.

Ισως αυτό να είναι εντέλει και το κεντρικό πρόβλημα, όπως θα δούμε άλλωστε παρακάτω εξετάζοντας την περίπτωση της Γαλλίας, η οποία απαντάει με θετικό τρόπο και ισχυρή πολιτική βούληση στα προβλήματα του βιβλίου.

Αυτό σε αντίθεση με την πολιτική της Αγγλίας τα τελευταία χρόνια, όπου κυριάρχησε ο νεοφιλελευθερισμός, ο οποίος οδήγησε την κρατική παρέμβαση σε ολοένα πιο περιορισμένα πλαίσια. Σημειώνει σχετικά ο John Last: "Το πραγματικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι το συνολικό πρόβλημα της κυβερνητικής παρέμβασης ή μάλλον η ψευτο-μη-παρεμβατική φιλοσοφία. Το πρόβλημα με μια κυβέρνηση που δηλώνει ότι κάνει μη παρεμβατική πολιτική είναι ότι έχει ένα πολύ καλό προς τα έξω επιχείρημα, το επιχείρημα της ελευθερίας. Μη παρεμβαίνοντας στην οικονομία δίνουμε "ελευθερία". Το πρόβλημα είναι ότι όταν κάποιος δεν παρεμβαίνει στην οικονομία ή άλλες πλευρές της εθνικής ζωής δεν

Γραμματεία

Βοηθ. γραμμ.	Βοηθ. γραμμ.	Βοηθ. γραμμ.	Βοηθ. γραμμ.
σχεδ. και αξιολ.	ελέγχου	για την εκπαιδ.	για την νομοθεσία

Επίτροπος

Βουλευτής επίτρ.	Βουλευτής επίτρ.	Βουλευτής επίτρ.
για τον σχεδ., προυπ.	ανώτερης εκπαιδ.	εξωτερ. υποθέσεων
και αξιολόγηση		

Υπηρεσία σχεδιασμού

Γραφείο σχεδιασμού	Εντεταλμένος επίτροπος	Εντεταλμένος
προυπ. και αξιολόγ.	για το Γραφείο Βιβλιοθηκών	επίτροπος για τη
	και Μαθησιακών Πηγών	νομοθεσία

Υπηρεσία σχεδιασμού

57. Mason Marilyn Gell., The federal role in library and information services, White plains, Knowledge Industry Publications, 1983, p. 23.

αφήνει απλώς ένα κενό. Άλλες δυνάμεις κινούνται για να το καλύψουν. Δεύτερο, υπάρχει μια διαφορά μεταξύ παρέμβασης για να ικανοποιήσεις από πριν μια ανάπτυξη του εθνικού αγαθού και των υπηρεσιών προνοίας και παρέμβασης για να διατηρήσεις τα χαμηλότερα στάνταρτς".⁵⁸

3. ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Όπως είναι γνωστό, η πολιτιστική πολιτική συνδέεται στενά με την έννοια της πολιτιστικής ανάπτυξης, η οποία διατυπώθηκε ρητά για πρώτη φορά μόλις το 1970, στα πλαίσια ενός συνεδρίου της Unesco που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία. Αξίζει επιπλέον να σημειωθεί ότι η έννοια αυτή διατυπώθηκε σαν ένας τρόπος να επεκταθεί και να διορθωθεί η μονομέρεια της έννοιας της οικονομικής ανάπτυξης, μέσα στην κατεύθυνση της γενικής θεωρίας της προόδου.⁵⁹

Μια μικρή ιστορική αναφορά σχετικά με την πολιτιστική πολιτική μας δίνει πολύ συνοπτικά ο Augustin Girard, ο οποίος αναφερόμενος στη δεκαετία του '70 γράφει ότι "η ανάλυση της πολιτιστικής πολιτικής εστιαζόταν σχεδόν αποκλειστικά στο δημόσιο και τους λίγους οργανισμούς του και παράβλεπε τη σημαντική ανάπτυξη της εμπορικής πλευράς της πολιτιστικής δραστηριότητας." Στη συνέχεια, όμως, στη δεκαετία του '80 παρατηρείται μια έκρηξη της πολιτιστικής ζωής στα διάφορα τμήματα του πληθυσμού και, παράλληλα, νέες πολιτιστικές δραστηριότητες στο σπίτι και κατανάλωση πολιτιστικών προϊόντων, ενώ το κράτος είναι περιορισμένο σε παραδοσιακούς θεσμούς, που απευθύνονται μόνο σε ένα μικρό, καλλιεργημένο τμήμα του πληθυσμού.⁶⁰

Διαπιστώνεται ότι το κράτος προχωρεί σε διπλασιασμό, πενταπλασιασμό ή δεκαπλασιασμό, ανάλογα με τη χώρα, των δημοσίων εξόδων για τον πολιτισμό, συνεχίζοντας να είναι ανεπαρκές στα νέα

58. John Last, Books in crisis, London, Libtrad, 1985, p. 41.

59. Augustin Girard, Cultural development: experiences and policies, Paris, Unesco, 1981, p. 374.

60. Στο ίδιο.

καθήκοντα που του τίθενται, με αποτέλεσμα τη διαρκή εξασθένιση των πολιτιστικών οργανισμών. Από την άλλη μεριά, όμως, έχουμε είκοσι, εκατό ή χίλιες φορές μεγαλύτερη δημόσια προσέγγιση στα γράμματα ή την καλλιτεχνική δουλειά μέσα από τα βιομηχανικά πολιτιστικά προϊόντα.⁶¹

Ποιος είναι, συνεπώς, μετά τις παραπάνω διαπιστώσεις, ο ρόλος του κράτους σήμερα; "Ο δημόσιος λειτουργός" γράφει ο Girard, "πρέπει να προχωρήσει την ανάλυσή του σε σχέση με άλλες στρατηγικές, οι οποίες δεν θα είναι κατανάγκη σε διάσταση με αυτές που υιοθετούν οι επιχειρηματίες και οι βιομήχανοι αλλά συχνά θα πρέπει να έχουν ένα εξισορροπιστικό αποτέλεσμα."⁶²

Στο σημείο αυτό καθίσταται αναγκαία η περιγραφή των αρχών από τις οποίες θα πρέπει να διέπεται η χάραξη και η πραγματοποίηση μιας πολιτιστικής πολιτικής. Για το σκοπό αυτό θα χρησιμοποιήσουμε τόσο τις απόψεις του Augustin Girard, όσο και εκείνες του Δημοσθένη Αγραφιώτη και του φιλανδού Ilkka Heiskanen, τριών μελετητών οι οποίοι αναφέρονται σε ζητήματα σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής.⁶³

Ολοι συμφωνούν ότι μια πρώτη θεμελιακή αρχή είναι η συλλογικότητα και δημοκρατικότητα στις διαδικασίες χάραξης και εφαρμογής της πολιτιστικής πολιτικής στο σύγχρονο κράτος. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να εξασφαλίζεται ο μέγιστος αριθμός ευκαιριών για τον ευρύτερο αριθμό δημιουργών, χωρίς αποκλεισμούς ρευμάτων και τάσεων. Αυτό συνεπάγεται μια πολλαπλότητα ιδεολογιών, παραδόσεων και μορφών έκφρασης, που να συνδέει την καθημερινότητα με τον πειραματισμό, τις αναζητήσεις και τις καινοτομίες, έτσι ώστε να είναι ανοιχτή σε νέους ορίζοντες. Παράλληλα, απαιτείται η βούληση και η συναίνεση των κοινωνικών πρωταγωνιστών έτσι ώστε να προκύψουν, μέσα από συνεργασίες αλλά και τις αναπόφευκτες συγκρούσεις, οι στόχοι της πολιτιστικής πολιτικής.

Αλλά, η δημοκρατικότητα θα πρέπει να είναι εξασφαλισμένη όχι μόνο για τους δημιουργούς αλλά και για τους χρήστες, έτσι ώστε όλα τα τμήματα του πληθυσμού να μπορούν να έχουν πρόσβαση στις πολιτιστικές διαδικασίες των προτιμήσεών τους, με τρόπο

61. Augustin Girard, ο.π., p. 34.

62. Augustin Girard, ο.π., p. 51.

63. Στο ίδιο. Επίσης, Δημοσθένης Αγραφιώτης, "Σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής. Χρήσιμα και χρηστικά (;) προλεγόμενα", Χρονικό '83, Αθήνα, Ωρα, 1984, σ. 12. Ilkka Heiskanen, "Public intervention and private-sector autonomy in cultural industries in Finland", Cultural Industries, Paris, Unesco, 1982, π. 34.

δημιουργικό, τέτοιο που να γεννά συνειδητή ανάπτυξη και αυτο-ανάπτυξη. Αυτό συνεπάγεται και την ελευθερία για άτομα και κοινωνικές ομάδες να επιλέγουν ανάμεσα σε διαφορετικές ευκαιρίες.

Το παραπάνω συνδυάζεται με την αποκέντρωση των λειτουργιών αλλά και της λήψης των αποφάσεων, άρα την ευρύτερη συμμετοχή και τη μεγαλύτερη δυνατότητα πολυεπίπεδης έκφρασης. Εξάλλου, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τα δίκτυα πολιτιστικής πολιτικής μπορούν να έχουν διαστάσεις εθνικές, τοπικές ή άλλης κλίμακας, ενώ απαραίτητο είναι να μην μας διαφεύγει ο αναπόφευκτα διεθνής χαρακτήρας της επικοινωνίας και της πολιτιστικής πολιτικής στη σημερινή εποχή.

Από την άλλη μεριά, η πολιτιστική πολιτική θα πρέπει να βοηθά τους κλάδους της βιομηχανίας που είναι ουσιώδεις για τη σύγχρονη πολιτιστική ζωή, την επέκταση της κουλτούρας στο εξωτερικό και την πολιτιστική ανεξαρτησία της χώρας αλλά και τον εκσυγχρονισμό των παρωχημένων πολιτιστικών θεσμών.

Ακόμη, μια σύγχρονη πολιτιστική πολιτική θα πρέπει να προωθεί την ποιότητα της πολιτιστικής ζωής και να αναστρέφει τη φυσική ροή προς τα εντυπωσιακά είδη που καλλιεργούν επιφανειακές μόδες και που δεν αντανακλούν παρά μόνο την υποβάθμιση και την παρακμή.

Ενα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι επίσης ότι η πολιτιστική πολιτική δεν αποτελεί συμπληρωματικό στοιχείο άλλων πολιτικών αλλά πρέπει να χαράσσεται και να ασκείται αυτόνομα, ενώ ταυτόχρονα θα αποτελεί τον ορίζοντα των επιμέρους δραστηριοτήτων διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Όλες οι παραπάνω αρχές ιχνογραφούν ένα πλαίσιο χάραξης και άσκησης πολιτιστικής πολιτικής στα πλαίσια ενός σύγχρονου κράτους, το οποίο αντιλαμβάνεται αφενός τον ιδιαίτερο δικό του πολιτιστικό ρόλο και, αφετέρου, βρίσκεται σε διαρκή διάλογο με τις κοινωνικές δυνάμεις οι οποίες αναπτύσσουν πολιτιστική δράση στην κοινωνία.

Σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για το ανέβασμα της ποιότητας των ΜΜΕ, την προώθηση της πλουραλιστικής δημιουργικής δραστηριότητας, την καλύτερη αξιοποίηση των δημιουργών και το ανέβασμα του επιπέδου ζωής των καλλιτεχνών και των άλλων επαγγελματιών της κουλτούρας.

Επιπλέον, θα πρέπει να υπάρξει φροντίδα για τον εκσυγχρονισμό των παραδοσιακών οργανισμών που ασχολούνται με τη διάδοση της κουλτούρας, την ίδρυση πολιτιστικών αρχείων, την ενίσχυση του δυναμικού της χώρας στον τομέα της πολιτιστικής παραγωγής, την προστασία της πολιτιστικής ταυτότητας και της ανεξαρτησίας της χώρας.⁶⁴

Για τη χάραξη μιας πολιτιστικής πολιτικής προϋπόθεση επίσης είναι η επιστημονική διερεύνηση του συγκεκριμένου κοινωνικού χώρου στον οποίο αυτή θα ασκηθεί, η συλλογή και ταξινόμηση όλων των δεδομένων, ειδικές μελέτες και συγκρίσεις και η οργάνωση των διαδικασιών με συγκεκριμένους στόχους και χρονοδιαγράμματα.⁶⁵

Ωστόσο, οφείλουμε να δούμε ότι το πεδίο άσκησης της πολιτιστικής πολιτικής είναι ευρύ και, συνεπώς, απαιτείται ο εντοπισμός ορισμένων αξόνων γύρω από τους οποίους θα στρέφεται αυτή. Οι κυριότεροι άξονες αναφορικά προς τους οποίους θα μπορούσε να αναπτυχθεί μια πολιτιστική πολιτική περιγράφονται από τον Δημοσθένη Αγραφιώτη, ως εξής: λαϊκή παράδοση, τέχνη και τεχνολογία, πολιτιστική βιομηχανία, κόσμος της εργασίας και υποδομή.

Τέλος, τα μέσα της πολιτιστικής πολιτικής είναι σύμφωνα με τον Girard: Άμεση βοήθεια, έμμεση βοήθεια, νομοθετικά μέτρα, διεθνείς συμβάσεις, τραπεζικές διευκολύνσεις και εγγυήσεις, άλλα μέσα όπως φεστιβάλ, βραβεία, κλπ.

Σε τι συνίσταται όμως, πιο συγκεκριμένα, μια πολιτική βιβλίου; Ο Girard κάνει στο σημείο αυτό μια βασική διάκριση. Μιλάμε, λέει, για "πολιτική βιβλίου" ή για "πολιτική ανάγνωσης";⁶⁶ Κατά τη γνώμη του πρόκειται για δύο διαφορετικούς στόχους. Η πολιτική βιβλίου αναφέρεται στην προσφορά ενώ η

64. Augustin Girard, ο.π., p. 51.

65. Βλ. σχετικά στην εφημερίδα Καθημερινή, Μ. Ζορμπά, "Στοιχεία, περισσότερα στοιχεία. Αναγκαία η δημιουργία κέντρου τεκμηρίωσης για το βιβλίο", 18 Σεπτ. 1988. Στο άρθρο αυτό εντοπίζονται οι ανάγκες πρωτογενών ερευνών για το βιβλίο στην Ελλάδα και η δυσκολία που προκύπτει από την έλλειψη στοιχείων. Παρατηρείται, λόγου χάρη, ότι λείπουν στοιχεία σχετικά με τον ετήσιο κύκλο εργασιών του τομέα παραγωγής του βιβλίου, τη συνολική παραγωγή και κατανάλωση σε αντίτυπα, τη δυναμική του εκδοτικού κλάδου, τις εισαγωγές, τη μέση τιμή των βιβλίων, κλπ. Η συλλογή όλων των παραπάνω δεδομένων από ένα κέντρο τεκμηρίωσης είναι αναγκαία προϋπόθεση ώστε να διερευνηθεί η κατάσταση στην οποία βρίσκεται σήμερα το βιβλίο και η ανάγνωση στην Ελλάδα και να χαραχθεί η κατάλληλη πολιτιστική στρατηγική.

66. Augustin Girard, ο.π., p. 59.

πολιτική ανάγνωσης αναφέρεται στην δημόσια ζήτηση. Η ζήτηση, κατά τον Girard, αποτελεί την κύρια φροντίδα κάθε σύγχρονης πολιτικής που αναφέρεται στην πολιτιστική δράση. Με άλλα λόγια, στην περίπτωση αυτή ενδιαφερόμαστε να αυξήσουμε τον αριθμό εκείνων που θέλουν να διαβάζουν βιβλία, να κάνουμε ελκυστικό το βιβλίο στους νέους, να δείξουμε τις δυνατότητες της χρήσης του, να προκαλέσουμε το διάλογο και τη διακίνηση των ιδεών.

Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, υποτίμηση του ρόλου και της σημασίας της παραγωγής. Οποσδήποτε, βασικό αξίωμα είναι να φτάσουμε σε μια διαλεκτική σχέση προσφοράς και ζήτησης, συμφιλιώντας την ποιότητα του προσφερόμενου υλικού με το μέγεθος του κοινού που αυτό αγγίζει. Με άλλα λόγια διευρύνοντας το αναγνωστικό κοινό και προσφέροντάς του καλύτερης ποιότητας βιβλία.

Για να γίνει αυτό απαιτείται τόσο η ορθολογικοποίηση του τομέα της εκδοτικής παραγωγής όσο και η ύπαρξη μιας πολύ συγκεκριμένης πολιτικής. Αυτό σημαίνει μακροπρόθεσμες οπτικές, συντονισμένη χρήση των μέσων που έχουμε στη διάθεσή μας και ένταξη της ανάγνωσης σε μια ολοκληρωμένη πολιτιστική πολιτική.

Είναι προφανές ότι τα παραπάνω, σε συνδυασμό με ορισμένα μέτρα στήριξης, όπως λόγου χάρη φορολογικές ελαφρύνσεις, νομοθεσία για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και άλλα ανάλογα, μπορούν να φέρουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Και ο Girard καταλήγει στην αναγκαιότητα ίδρυσης ενός εθνικού συμβουλίου για το βιβλίο. Ο Girard προτείνει πιο συγκεκριμένα ένα ενιαίο "συμβούλιο για το βιβλίο, την ανάγνωση και τα οπτικο-ακουστικά μέσα". Συνδέει, επομένως, το στόχο βιβλίο με το στόχο ανάγνωση και, 'τα δυο μαζί, με την πιο σύγχρονη εκδοχή των οπτικοακουστικών μέσων, κάνοντας το μέτωπο ισχυρό και σύγχρονο, έτσι ώστε να μπορεί αφ' ενός να υπάρχει μια σφαιρική οπτική, αφ' ετέρου να εξουδετερώνονται επιμέρους αντιρρήσεις.

Το συμβούλιο αυτό που "θα υποστηρίζεται από μια ερευνητική ομάδα, θα πρέπει να ιδρυθεί σε κάθε χώρα για να ορίσει τα προβλήματα ευρύτερης πολιτικής, άμεσου εκσυγχρονισμού, νομικού συντονισμού, οικονομικών μέτρων, κεντρικής στατιστικής και εκτίμησης της δράσης."⁶⁷

Ωστόσο, το ζήτημα του αρμόδιου φορέα που οφείλει να αναλάβει τη χάραξη και άσκηση μιας πολιτικής βιβλίου στα πλαίσια της ευρύτερης πολιτιστικής πολιτικής είναι ανοιχτό, ανάλογα με τη χώρα και τους βιβλιολογικούς και λοιπούς παράγοντες που δρουν σ' αυτήν. Οι ευρωπαϊκές χώρες αντιμετωπίζουν καθεμιά διαφορετικά το πρόβλημα, στοιχεία του οποίου θα διερευνήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

67. Augustin Girard, ο.π., p. 61.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Α. Εμπειρική-φορμαλιστική

Η κρατική πολιτική, η λήψη των αποφάσεων, οι κρατικές πράξεις και παραλείψεις, αντιμετωπίζονται από ορισμένους συγγραφείς με κριτήρια αποτελεσματικότητας περισσότερο παρά με ερωτηματικά γενικότερων προεκτάσεων.

"Τις τελευταίες δύο δεκαετίες" παρατηρεί ο Jarol Manheim, "ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός πολιτικών επιστημόνων επικεντρώνουν την επαγγελματική προσοχή τους στις αιτίες, περιεχόμενα και συνέπειες της κυβερνητικής πράξης. Η έρευνά τους έχει αναπτύξει με επάρκεια διακεκριμένα χαρακτηριστικά και ένα νέο υποπεδίο, γνωστό ως πολιτική ανάλυση, προέκυψε".⁶⁸

Ωστόσο, υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία μεθόδων και προσεγγίσεων, ανάλογων προς την πλευρά της δημόσιας πολιτικής η οποία εξετάζεται. Παρόλ' αυτά, μπορούμε να διακρίνουμε μια ορισμένη τυπολογία πολιτικής ανάλυσης, ανάλογα με την πολιτική έρευνα και το συνακόλουθο πρόγραμμα αξιολόγησης. Έτσι έχουμε ανάλυση συσχετισμών, μπιχαβιοριστική, ανάλυση διαδικασίας, αποφάσεων, πίεσης, κλπ.⁶⁹

68. Jarol Manheim, Empirical political analysis, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1981, p.321.

69. Στο ίδιο. Οι τύποι αυτοί, όπως περιγράφονται από τον συγγραφέα, είναι οι εξής: 1.Ανάλυση συσχετισμών, η οποία εξετάζει τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις διαφορετικές πολιτικές και τα οικονομικοκοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων που τις ασκούν. 2.Μπιχαβιοριστική ανάλυση, που στηρίζεται στην ανθρώπινη συμπεριφορά, τις αξίες και τα κίνητρα, τα οποία ως μεταβλητές εξηγούν και τις μεταλλαγές της δημόσιας πολιτικής. 3.Θεσμική ανάλυση, η οποία θεωρεί πως πρωτεύοντα ρόλο στην κρατική πολιτική παίζουν οι διαδικασίες και οι μηχανισμοί που την επιβάλλουν 4.Ανάλυση διαδικασίας, η οποία περιγράφει τη διαδικασία μέσα από την οποία γεννιώνται οι διαφορετικές πολιτικές. 5.Ανάλυση αποφάσεων, η οποία προσδιορίζει τις εναλλακτικές δυνατότητες και το κόστος και όφελος που προκύπτει από καθεμιά. 6.Ανάλυση πίεσης (σύγκρουσης), η οποία στοχεύει στην πρόβλεψη των αντιδράσεων από την ανάληψη μιας συγκεκριμένης

Ο Mannheim περιγράφει τη δημόσια πολιτική ως "τη φυσιολογική και βάσει ενός σχεδίου πράξη ή παράλειψη του κυβερνητικού προσωπικού", ως κάτι το οποίο "οι δημόσιοι λειτουργοί κάνουν κανονικά στη διάρκεια της δουλειάς τους" με αποτέλεσμα "καθένας, από τον Πρόεδρο ως τον τοπικό οδοκαθαριστή, να έχει ένα ρόλο στον ορισμό της δημόσιας πολιτικής".⁷⁰

Πρόκειται για μια περιγραφική μέθοδο, η οποία δεν αναζητά το λόγο πίσω από τα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα και τις διαδικασίες και η οποία μετράει με τυπικά στάνταρντ ακόμη και τις πολύ μεγάλες και συγκρουσιακές καταστάσεις. Επίσης, ουδετεροποιεί σε μεγάλο βαθμό τους στόχους, αποφορτίζοντάς τους από την πολιτική σκοπιμότητα και την κοινωνική σύγκρουση που κατανάγκη εμπεριέχουν, δεν λαμβάνει υπόψη τις ισχυρές ιεραρχίες και αγνοεί φαινόμενα όπως η κομματικοποίηση, οι πελατειακές σχέσεις, κλπ.

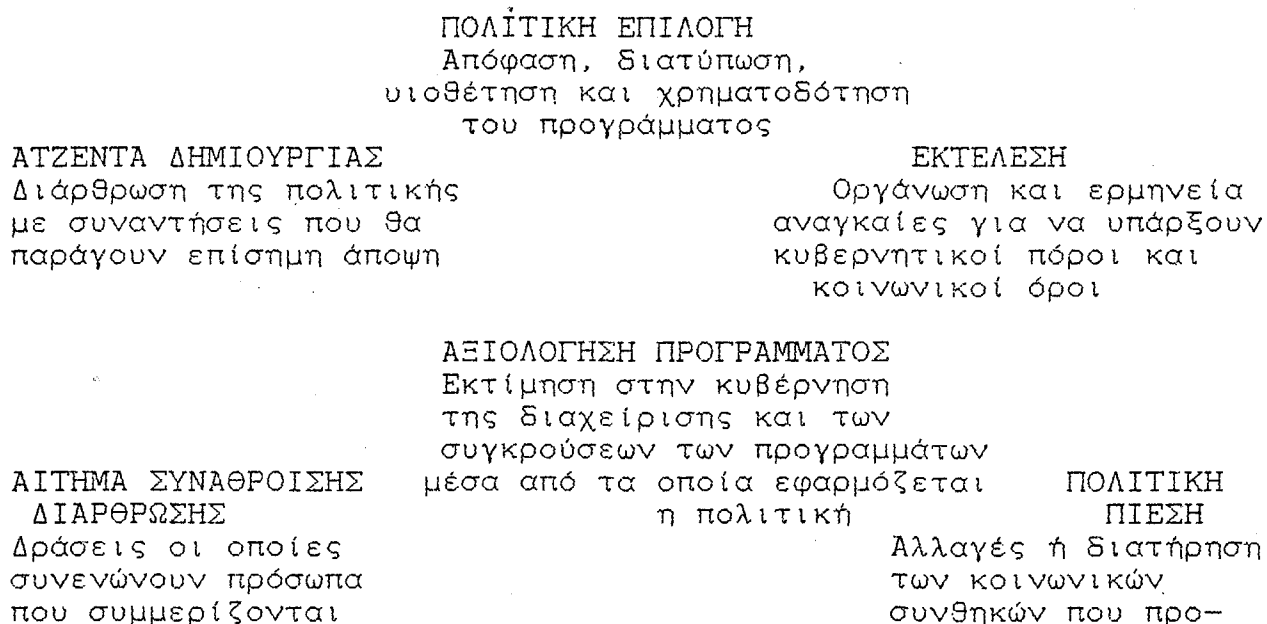
Όσον αφορά τη διαδικασία αυτής της πολιτικής, αποτελεί ένα κύκλο με προσδιορισμένα τα όρια έναρξης και κατάληξης, μέσα στον οποίο συμμετέχουν η πολιτική επιλογή, η εκτέλεση, η αξιολόγηση του προγράμματος, κλπ.⁷¹

πολιτικής.

70. J. Mannheim, ο.π., p. 322.

71. J. Mannheim, ο.π., p. 323:

Απλοποιημένο διάγραμμα της πολιτικής διαδικασίας

Ωστόσο, υπάρχει ανοιχτή μια μεγάλη συζήτηση γύρω από την πολιτική ανάλυση, η οποία αφορά στην ανάλυση κόστους οφέλους.⁷² Στην πολιτική ανάλυση, ως γνωστόν, δεν είναι πάντοτε εύκολο να μετρηθούν ούτε οι άμεσες ούτε οι έμμεσες αρνητικές ή θετικές συνέπειες, δεδομένου ότι κάθε κυβερνητική πράξη ή παράλειψη επηρεάζει διευρυνόμενους επάλληλους κύκλους, όχι πάντοτε σε αναλογική ή ομόκεντρη σχέση μεταξύ τους. Οι αιτίες της κρατικής πολιτικής είναι πολλές και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες, οι στόχοι πολλαπλοί, οι επιλογές έως και αντιφατικές, η εκτέλεση των προγραμμάτων ελλιπής, κλπ.⁷³

Παρά ταύτα, η προσπάθεια κατευθύνεται σταθερά στην αξιολόγηση μιας συγκεκριμένης κρατικής πολιτικής, στις συγκρίσεις των αποτελεσμάτων και, πολύ περισσότερο, στο ποιοι ωφελήθηκαν σε τελευταία ανάλυση απ' αυτήν.

Οπωσδήποτε, οι εμπειρικές προσεγγίσεις αποφεύγουν να αγγίζουν θέματα που μπορεί να οδηγήσουν σε θεωρητικά ή ιδεολογικά διλήμματα και αναφέρονται κυρίως σε τεχνικές προδιαγραφές και μια "αντικειμενική" παρατήρηση.

Τα βασικά χαρακτηριστικά των δημόσιων πολιτικών συνοψίζει ο Christofer Pollitt σε επτά σημεία. Πρώτο απ' αυτά είναι πως οι δημόσιες πολιτικές αποτελούν μια διαδικασία λήψης αποφάσεων και

αιτήματα κυβερνητικής
δράσης και φέρνουν
αυτά τα αιτήματα
στην προσοχή της
κυβέρνησης

ΓΕΝΕΣΗ ΑΙΤΗΜΑΤΟΣ
Γεγονότα και συνθήκες
που δημιουργούν επιθυμίες
για κυβερνητική δράση

κύπτουν από την
κυβερνητική δράση

72. J. Manheim, ο.π., p. 326.

73. Σχετικά με αυτό το ζήτημα βλ. Δ. Καράγιωργα, Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους, τ.1 και, του ίδιου, Οι δημοσιονομικοί θεσμοί, Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 165-6. Ο Καράγιωργας εντοπίζει το γεγονός ότι "υπάρχουν δημόσιες δαπάνες τέτοιας φύσης ώστε να μην μπορεί να εκφραστεί ποσοτικά το σύνολο ή τμήμα του κόστους ή του οφέλους τους." Για τις δαπάνες της παιδείας γράφει πως τα παρεχόμενα οφέλη τους "μόνο ενμέτρει μπορούν να εκφραστούν με τις τιμές της αγοράς" (σ.165-6).

δράσης. Τα δύο στοιχεία μαζί, τόσο η απόφαση όσο και η δράση, είναι απολύτως απαραίτητα και κανένα μόνο του δεν συνιστά το ζητούμενο.

Η ίδια η διαδικασία λήψης των αποφάσεων συντίθεται με τη σειρά της από ορισμένα στάδια ή φάσεις: Συλλογή πληροφοριών, φάση κατά την οποία έχει επίσης βαρύνουσα σημασία ο κύκλος των θεμάτων για τα οποία συλλέγονται πληροφορίες, διότι πολύ συχνά ορισμένα θέματα δεν υφίστανται καν στην κυβερνητική ατζέντα. Μετάδοση των πληροφοριών σε κείνους που διαθέτουν μεγαλύτερη ιεραρχική ισχύ και πρόκειται να λάβουν τις αποφάσεις. Ανάπτυξη και επιλογή εναλλακτικών λύσεων και προδιαγραφών. Πολεμικές και διάλογος με τους ενδιαφερόμενους. Αποφάσεις οι οποίες οδηγούν στην άσκηση πολιτικής. Τελος, εφαρμογή και αξιολόγηση.⁷⁴

Συνήθως απαιτείται όχι μόνο μία απόφαση αλλά μια σειρά αποφάσεων, οι οποίες λαμβάνονται μέσα σε μια εκτεταμένη περίοδο χρόνου, μέσα από ένα συνδυασμό εξουσίας και ορθολογισμού. Η διαδικασία λήψης των αποφάσεων συντελείται, βέβαια, μέσα σε ένα σχέδιο προδιαγεγραμμένων οργανωτικών ρόλων, μέσα από τους θεσμούς του κράτους. Παρά ταύτα οι δημόσιες πολιτικές συνεπάγονται ανταλλαγές πληροφοριών, διάλογο και διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις διάφορες κρατικές υπηρεσίες αλλά και στο εσωτερικό αυτών των υπηρεσιών.

Ταυτόχρονα, ο διάλογος και οι αλληλοεπιδράσεις επεκτείνονται σε ένα φάσμα εξωτερικών ομάδων συμφερόντων. Η εμπειρική έρευνα ασχολείται τόσο με το περιεχόμενο όσο και με τη στενότητα και το χρόνο αυτών των αλληλοεπιδράσεων.

Στη χάραξη της στρατηγικής, που είναι το ζητούμενο, δεν συμμετέχουν όλες οι αποφάσεις αλλά μόνο εκείνες στρατηγικής ή καθοδηγητικής φύσης. Οι κρατικοί θεσμοί, που απαιτούν υπευθυνότητα για τις δημόσιες πολιτικές σχεδόν σταθερά νομιμοποιούν τις δραστηριότητές τους, απαιτώντας οι πολιτικές τους να είναι προς το δημόσιο συμφέρον και να μην ευνοούν κάποια ομάδα ή άτομο.⁷⁵

Οι πιο πάνω χρυσοί κανόνες δεν εξαντλούν, βέβαια, το πρόβλημα των κριτηρίων, προσφέρουν όμως μερικά απλής εφαρμογής εργαλεία με τα οποία μπορεί κάποιος να σταθεί απέναντι στην

74. Christofer Pollitt, ο.π., p. 9.

75. Chr. Pollitt στο ίδιο και βλ. επίσης Randall B. Ripley, American national government and public policy, London, McMillan, 1974. Βλ. επίσης Harold Laswell, The future of political science, New York, Atherton, 1963.

κρατική πολιτική και τις κρατικές εξαγγελίες, διαπιστώνοντας δια γυμνού οφθαλμού αν πρόκειται για άσκηση πολιτικής σύμφωνα με τα προδιαγεγραμμένα κριτήρια ή όχι, χωρίς να είναι ανάγκη να καταφύγει στην εκλαίκευση θεωρητικών σχημάτων, που επιπλέον δεν αποδίδουν στο επίπεδο της αποτελεσματικότητας και της βραχύχρονης πράξης.

Ετσι, ο Pollitt τονίζει εξ αρχής το γεγονός ότι απαιτείται η συνδρομή τριών παραγόντων για την ύπαρξη πολιτικής. Οι παράγοντες αυτοί είναι η διαδικασία για τη λήψη της απόφασης, η απόφαση η ίδια και η δράση. Χωρίς τη συνδρομή κάποιου απ' αυτούς τους παράγοντες δεν έχουμε πολιτική. Αλλά και καθένας από αυτούς απαιτεί, με τη σειρά του, κάποιες προϋποθέσεις, που μπορεί να είναι λόγου χάρη οι φάσεις στη διαδικασία λήψης μιας απόφασης αλλά και η ένταξη μέσα σε ένα προδιαγεγραμμένο σχέδιο, καθώς και ο χρόνος.

Επίσης, οι σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες συμφερόντων αλλά και η διάκριση των αποφάσεων σε στρατηγικής σημασίας και μη, καθώς και η θεσμοποίηση και η νομιμοποίηση, αποτελούν κριτήρια καθοριστικά για τον προσανατολισμό μας απέναντι σε μια κρατική πολιτική.

Οπωσδήποτε, η τυπολογία που περιγράψαμε δεν είναι η μοναδική. Θα πρέπει απλώς να προστεθεί εδώ ότι οι μελετητές δίνουν μεγαλύτερο βάρος τότε στο ένα και τότε στο άλλο στοιχείο, όλοι όμως προτείνουν την ισχυρή χρήση του ορθολογισμού στην ανάλυση της δημόσιας πολιτικής, με μεγαλύτερη έμφαση στα πολιτιστικά στοιχεία.⁷⁶

Β. Προσέγγιση θεωρητικού πλαισίου

Η γενική θεωρητική προσέγγιση του κράτους που συνδέεται με τις έννοιες της ιδεολογίας, της ηγεμονίας, του πολιτισμού και της κουλτούρας, είναι αυτή που ενδιαφέρει κυρίως την παρούσα μελέτη.⁷⁷

76. Βλ. σχετικά G. David Garson, Political science methods, Boston, Holbrook Press, 1976. Austin Ranney, Political science and public policy, Chicago, Markham, 1968. E. Terrence Jones, Conducting political research, New York, Harper & Row, 1984. Michael Laver, Social choice and public policy, Oxford, B. Blackwell, 1986.

77. Σχετικά με τη διάκριση πολιτισμού και κουλτούρας και τους ορισμούς που έχουν δοθεί βλ. R. Williams, Culture, London, Fontana Press, 1981. Επίσης Δ. Αθανασόπουλος, Για μια πολιτική της

Ένας από τους πιο ενδιαφέροντες θεωρητικούς στα πλαίσια αυτά είναι ο Antonio Gramsci. Ο Gramsci απέφυγε την "απλοποίηση, στην εξήγηση των σχέσεων μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και κράτους", όπως γράφει χαρακτηριστικά ο R. Miliband⁷⁸ και ασχολήθηκε με τη συγκεκριμένη κοινωνικοοικονομική, πολιτική και πολιτιστική πραγματικότητα της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Ο Gramsci ανιχνεύει ένα ιδεολογικό και θεωρητικό πλαίσιο θέτοντας στο κέντρο του προβληματισμού του την έννοια των διανοουμένων και του ρόλου τους,⁷⁹ την έννοια της ηγεμονίας,⁸⁰ της κοινωνίας των πολιτών,⁸¹ του ιστορικού μπλοκ,⁸² των

_____ κουλτούρας, Αθήνα, Εθνικό κέντρο δημόσιας διοίκησης, 1990. Ακόμη, για τη σχέση πολιτιστικής ανάπτυξης και κρατικής πολιτικής βλ. Ντόρα Κόνσολα, Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα, Παπαζήσης, 1990.

78. Βλ. Ralph Miliband, The State in Capitalist Society, London, 1969. Ο Miliband κάνει κριτική στη μαρξιστική πολιτική ανάλυση σχετικά με τη φύση και το ρόλο του κράτους και θεωρεί πως εγκλωβίστηκε στο Κράτος και επανάσταση του Λένιν για μεγάλο διάστημα. "Από τότε, η μοναδική σημαντική μαρξιστική συμβολή στη θεωρία του κράτους υπήρξε αυτή του Αντόνιο Γκράμσι."

79. Antonio Gramsci, Gli intellettuali e l' organizzazione della cultura, Roma, Editori Riuniti, 1971.

80. Ο Giuseppe Vacca σημειώνει ότι ο Gramsci ξεκινάει από "τους τρόπους που η 'πολιτική κοινωνία' και η 'κοινωνία των πολιτών' διακρίνονται και συνδέονται στους διάφορους καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και έτσι παίρνουν σάρκα οι βασικές λειτουργίες του κράτους (που ο Gramsci θεωρεί ως το σύνολο της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας των πολιτών, διακρίσιμες βέβαια στο μεθοδολογικό πεδίο), οι λειτουργίες που συνδέονται τόσο με την άσκηση του καταναγκασμού όσο και με την άσκηση της ηγεμονίας." G. Vacca, Il marxismo e gli intellettuali, Roma, Editori Riuniti, 1985, p. 64.

Ο Luciano Gruppi από τη μεριά του παρατηρεί ότι "η ηγεμονία είναι το σημείο προσέγγισης του Γκράμσι με τον Λένιν" και ότι πρόκειται για έννοια πολυχρησιμοποιημένη στη Β' Διεθνή. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι όταν ο Gramsci μιλάει για ηγεμονία αναφερόμενος στο Λένιν εννοεί τη δικτατορία του προλεταριάτου, όμως αναφέρεται επίσης άλλοτε στην ικανότητα διεύθυνσης και άλλοτε στην κυριαρχία. Βλ. Luciano Gruppi, Il concetto di egemonia in Gramsci, Roma, Editori Riuniti, 1972.

81. Πρόκειται για μια σύλληψη του συνόλου της κοινωνίας, που

ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, μέσα από αναφορές στη φιλοσοφία της πράξης⁸³ και την οργάνωση της κουλτούρας.⁸⁴

Διότι, όπως παρατηρεί η Glucksmann, "ο στόχος του Gramsci είναι το κράτος, όσο κι αν δεν έχει διαβαστεί έτσι." Η ίδια αναφέρεται σ' αυτό με μια ρητορική ερώτηση: "Γιατί ο Gramsci ενδιαφερόταν τόσο για το ζήτημα των διανοουμένων; Ίσως γιατί αυτό το πολιτικό και κοινωνιολογικό ζήτημα είναι ο μηχανισμός με τον οποίο θα προσεγγίσει τον μακιαβελικό κένταυρο με τα δύο κεφάλια (εξουσία και συναίνεση), δηλαδή το κράτος;"⁸⁵

Κάτω απ' αυτό το φως, από τα κείμενα του Gramsci προκύπτει μια αντίληψη για το κράτος που περιέχει τα πρωτότυπα στοιχεία μιας κρατικής πολιτικής στην οποία μπορούν να ανιχνευθούν τάσεις

προέρχεται από τη γερμανική φιλοσοφία και που η χρησιμοποίησή της από τον Gramsci υποδηλώνει τη δυνατότητά του να μην μένει πάντοτε προσκολλημένος στην αντιπαράθεση αστικής τάξης και προλεταριάτου, αλλά να διακρίνει την αντίθεση κράτους και κοινωνίας, όπου αυτό υπάρχει και λειτουργεί. Γράφει χαρακτηριστικά η Christine Buci-Glucksmann στο βιβλίο της Gramsci e lo Stato, Roma, Editori Riuniti, 1976, σ.36, ότι ο Gramsci μετέφρασε υλιστικά έννοιες που θεωρούνταν 'υποπτες' λόγω της ιδεαλιστικής τους προέλευσης, όπως κοινωνία των πολιτών, πολιτική κοινωνία, ηθικό κράτος."

82. Βλ. σχετικά Nicola Badaloni, "Il blocco storico e i due sensi dello storicismo", Il marxismo di Gramsci, Torino, Einaudi, 1975.

83. "Η βεβαίωση ότι η φιλοσοφία της πράξης είναι μια αντίληψη νέα, ανεξάρτητη, πρωτότυπη, όντας όμως μια στιγμή της παγκόσμιας ιστορικής ανάπτυξης, είναι η βεβαίωση της ανεξαρτησίας και της πρωτοτυπίας μιας νέας κουλτούρας υπό επώαση, που θα αναπτυχθεί με την ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων." Antonio Gramsci, Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, Roma, Editori Riuniti, 1971, p. 97.

84. Βλ. σχετικά Massimo Salvadori, "Politica, potere e cultura nel pensiero di Gramsci" στον τόμο Gramsci e il problema storico della democrazia, Torino, Einaudi, 1973.

85. Ο.π., p. 22 και 52.

και συσχετισμοί ιδεολογικού περιεχομένου, επομένως όχι μόνο στενά πολιτικής υφής αλλά μιας ευρύτερης πολιτιστικής πραγματικότητας, κάτι που ιδιαίτερα μας ενδιαφέρει εδώ.

Όλα αυτά τα στοιχεία μπορούν να συστήσουν την ηγεμονία. "Μια ηγεμονία δεν ενοποιείται ως μηχανισμός παρά μόνο σε σχέση με την τάξη που αναγνωρίζεται σ' αυτήν και με τη μεσολάβηση διαφόρων υποσυστημάτων: σχολικός μηχανισμός (από το δημοτικό σχολείο μέχρι το πανεπιστήμιο), πολιτιστικός μηχανισμός (από τα μουσεία ως τις βιβλιοθήκες), οργάνωση της πληροφόρησης, του ήθους, πολεοδομικό πλαίσιο, πέρα από το ειδικό βάρος πιθανών μηχανισμών κληρονομημένων από ένα προηγούμενο τρόπο παραγωγής (όπως η εκκλησία και οι διανοούμενοί της)."⁸⁶

Παρατηρείται εδώ ότι ο Gramsci μέσα από την έννοια της ηγεμονίας προσεγγίζει ακόμη περισσότερο το κράτος στα πιο αφανή συστατικά του στοιχεία, δηλαδή στους επιμέρους μηχανισμούς οι οποίοι λειτουργούν στο επίπεδο του πολιτισμού και της κουλτούρας, και φέρνει στο φως δομές που η άσκηση των άμεσα καταπιεστικών και κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους δεν επέτρεπε ως εκείνη τη στιγμή να διακριθούν στον αυτόνομο και αποφασιστικό τους ρόλο.

Αυτό είναι και το οριακό σημείο που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα στο σημείο αυτό, δηλαδή ο προβληματισμός γύρω από τους μηχανισμούς του κράτους που δρουν στο ευρύτερο ιδεολογικό πεδίο του πολιτισμού και της κουλτούρας. Και παρά τον μεθοδολογικό διχασμό, που σύμφωνα με την Glucksman διατρέχει το έργο του Gramsci⁸⁷ όσον αφορά τα εποικοδομήματα,⁸⁸ η αντίληψή του της

86. Christine Buci-Glucksman, Gramsci e lo Stato, Roma, Editori Riuniti, 1976, p. 64.

87. Glucksman, ο.π., p. 115, όπου η συγγραφέας σχηματοποιεί ως εξής τα δεδομένα του προβλήματος:

Η γκραμσιανή αντίληψη της διεύθυνσης του κράτους
(κράτος ολοκληρωτικό)

Σχήμα του μεθοδολογικού διχασμού των εποικοδομημάτων

Κράτος ολοκληρωτικό = ηγεμονία θωρακισμένη με καταναγκασμό	
Κράτος και πολιτική κοινωνία	- Κοινωνία των πολιτών
Δικτατορία	- Ηγεμονία
Μηχανισμός καταναγκασμού (στράτος- αστυνομία, διοίκηση, δικαστήρια, γραφειοκρατία, κλπ.)	- Μηχανισμοί ηγεμονίας (πολιτιστικοί, πολιτικοί, οικονομικοί)
Κυβέρνηση (=Κράτος με τη στενή έννοια)	- Κράτος με την ολοκληρωτική έννοια
Κράτος σαν μηχανισμός εξουσίας	- Κράτος σαν οργάνωση της συναίνεσης
Κυριαρχία	- Διεύθυνση

διεύρυνσης του κράτους του επιτρέπει να διαγνώσει τα πολιτιστικά στοιχεία που κλείνει η παιδαγωγική διαμορφωτική λειτουργία του.

Μ' αυτό τον τρόπο, οι παρατηρήσεις του Gramsci ξεφεύγουν από το στενό πλαίσιο του εποικοδομηματος ως απλής αντανάκλασης της οικονομικής βάσης και βλέπουν σ' αυτό, με μια ορισμένη αυτονομία αξία διερεύνησης, το ουσιαστικό στοιχείο της ηγεμονίας.

Με το δεδομένο αυτό ο Gramsci μας δίνει ένα ενδιαφέρον πεδίο εργασίας, είτε δεχτούμε την άποψη της Glucksman για το διευρυμένο ρόλο του κράτους στον Gramsci, είτε την επιφυλακτική εκείνη του Πουλαντζά, που αναγνωρίζει μεν ότι ο Gramsci "διεύρυνε τον πολιτικό χώρο του κράτους σε σχέση με τους κατασταλτικούς και ιδεολογικούς μηχανισμούς, διεύρυνε όντως το πεδίο της δράσης του κράτους, συμπεριέλαβε όντως μια σειρά μηχανισμούς -συχνά ιδιωτικούς- στον ηγεμονικό μηχανισμό της άρχουσας τάξης, επέμεινε όντως στην ιδεολογική δράση του κράτους" αλλά, από την άλλη μεριά "περίορισε αυτό το πεδίο σε αρνητικές πράξεις, κληροδοτώντας μια πολύ περιοριστική έννοια του κράτους, όπου οι πράξεις του κράτους έχουν την ίδια κατεύθυνση και αυτός καθαυτός ο κρατικός μηχανισμός δεν περιέχει συγκρούσεις ή αντιφάσεις".⁸⁹

Από την άλλη μεριά, είναι φανερό, όπως παρατηρεί ο Perry Anderson⁹⁰ ότι "ολόκληρο το έργο του Gramsci είναι επικεντρωμένο

Η Glucksman σημειώνει πως ο διχασμός δεν είναι οργανικός αλλά περνάει μέσα από τη διαλεκτική οικονομικής βάσης και εποικοδομηματος, που αυτός, με τη σειρά του, υπερπηδά, προϋποθέτει, οργανώνει.

88. Ο Vacca διατυπώνει την άποψη ότι ο Gramsci "συγκροτεί μια γενική θεωρία του διανοούμενου ως λειτουργού των εποικοδομημάτων", Vacca, ο.π., p. 64.

89. Carnoy, ό.π., σ. 155. Ας σημειωθεί με την ευκαιρία ότι είναι πολύ χρήσιμο να κρατήσουμε έτσι κι αλλιώς την άποψη του Πουλαντζά για τις συγκρούσεις και τις αντιφάσεις στο εσωτερικό του κρατικού μηχανισμού, δεδομένου ότι φωτίζει σε μεγάλο βαθμό πολλά από τα ζητήματα "κρατικής ασυνέπειας" που θα συναντήσουμε στην εμπειρική ανάλυση αυτής της εργασίας. Επιπλέον μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε τη συνθετότητα και τις ροπές που λειτουργούν μέσα στον κρατικό μηχανισμό, για τον οποίο διαφορετικά θα ήταν ακατανόητες ορισμένες πρακτικές που συναντάμε στην πράξη.

90. Perry Anderson, Il dibattito nel marxismo occidentale, Bari, Laterza, 1977, p. 100.

στη μελέτη των εποικοδομημάτων αλλά -αντίθετα με όλους τους άλλους εκπροσώπους του δυτικού μαρξισμού- αναγνωρίζει στην αυτονομία και την επάρκεια των πολιτιστικών εποικοδομημάτων ένα πολιτικό πρόβλημα, που πρέπει να αντιμετωπιστεί θεωρητικά σαν τέτοιο, είτε στη σχέση του με τη διατήρηση είτε στη σχέση του με την ανατροπή της κοινωνικής τάξης." Από δω και η κριτική του Gramsci στον καπιταλισμό ως "πολιτισμό", όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί η Glucksman, το ενδιαφέρον του για τον τρόπο ζωής, την κουλτούρα, την εκπαίδευση, κλπ.⁹¹

Αυτή η σύλληψη του Gramsci αφήνει να εννοηθεί μια ιδέα του κράτους που δεν περιορίζεται στον κατασταλτικό και καταπιεστικό μηχανισμό του αλλά περιέχει μέσα της τις απολήξεις των θεσμών της κοινωνίας των πολιτών και, άρα, πλησιάζει στις ευρύτερες πολιτιστικές πρακτικές.

Συνέπεια μιας τέτοιας υπέρβασης είναι ότι γεννιέται και νομιμοποιείται το ενδιαφέρον μας για τη συγκεκριμένη ανάλυση αυτών των μηχανισμών, για την "υλική" τους ύπαρξη, τους τρόπους που αναπτύσσονται, τα υποκείμενα που τους υπηρετούν, το πώς λειτουργούν, το πόσο συνεπείς και αποτελεσματικοί είναι.

Αν σε όλα τα παραπάνω προσθέσουμε και το γεγονός ότι το κράτος είναι επίσης "η συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων", όπως γράφει ο Πουλαντζάς στα πλαίσια των ίδιων προβληματισμών,⁹² διαπιστώνουμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα θεωρητικό πεδίο που μπορεί να διακρίνει τα στοιχεία της κρατικής πολιτικής στο ιδεολογικό και πολιτιστικό πεδίο, μέσα από υπαρκτές σχέσεις με συγκεκριμένα περιεχόμενα και βιολογικούς χρόνους. Ξεφεύγουμε έτσι

91. Glucksman, ο.π., π. ' 101: "Το ενδιαφέρον για τον τρόπο ζωής, για την κουλτούρα με την ανθρωπολογική έννοια (σύνολο τρόπων ζωής, αίσθησης, δράσης) έχει τις ρίζες του στην 'πολιτιστική' πρακτική του νεαρού Γκράμσι, στην κριτική του καπιταλισμού ως 'κουλτούρας'. Στα νεανικά του άρθρα η έννοια του πολιτισμού, συχνά συνδεδεμένη με κείνη της κουλτούρας, έχει μια αξιολογική διευρυμένη έννοια, δεδομένου ότι ο Γκράμσι ταυτίζει ως επί το πλείστον τον πολιτισμό με τον καπιταλιστικό πολιτισμό για να τον αντιπαρατάξει, στη συνέχεια, καλύτερα στον κομμουνιστικό πολιτισμό. Αρνούμενος κάθε θετικιστικό ορισμό της κουλτούρας, ως εγκυκλοπαιδικής ή ειδικής γνώσης, ο Γκράμσι εκλαμβάνει την κουλτούρα ως κριτική του πολιτισμού και διαπιστώνει ότι η ενοποιημένη συνείδηση του προλεταριάτου διαμορφώνεται μέσα από την κριτική -που σημαίνει κουλτούρα- του καπιταλιστικού πολιτισμού."

92. Nicos Poulantzas, Potere politico e classi sociali, Roma, Editori Riuniti, 1971, p. 106.

από τις μηχανιστικές αντιστοιχίες και τις απλές αντανakλάσεις για να περάσουμε στις λεπτές διαμεσολαβήσεις που χαρακτηρίζουν μια αναπτυγμένη καπιταλιστική κοινωνία.⁹³

Ο Gramsci έθεσε τα προβλήματα του πολιτισμού και της κουλτούρας μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο του κράτους και των λειτουργιών του με πρωτότυπο τρόπο, σε μια εποχή που η πολιτική κυριαρχούσε πάνω στη φιλοσοφία.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Όπως φάνηκε από τις τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις της σχέσης κρατικής πολιτικής και βιβλίου, που εξετάσαμε πιο πάνω, οι δυνατότητες ανάλυσης που έχουμε αρθρώνονται ως εξής:

Με τη βιβλιολογική προσέγγιση ανιχνεύουμε τα πιο ειδικά φαινόμενα, που σχετίζονται με δύο τεμνόμενους κεντρικούς άξονες, αφενός τον άξονα των στοιχείων της βιβλιολογικής πραγματικότητας μιας κοινωνίας (όροι παραγωγής, ανάγνωση και αναλφαβητισμός, βιβλιοθήκες, στατιστικά δεδομένα, κλπ.) και, αφετέρου, τον άξονα των αντίστοιχων οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών φαινομένων που βρίσκονται σε παράλληλη εξέλιξη.

Προχωρώντας στη δεύτερη κατά σειρά προσέγγιση, που είναι εκείνη της πολιτιστικής πολιτικής, διευρύνουμε τον προβληματισμό μας με ζητήματα που άπτονται του ρόλου του βιβλίου και των πλεγμάτων τα οποία αναπτύσσονται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτιστικής ζωής μιας κοινωνίας. Σ' αυτά συγκαταλέγονται ο προσδιορισμός του διττού χαρακτήρα του βιβλίου ως εμπορευματικού και πολιτιστικού προϊόντος και οι επιπτώσεις του στο επίπεδο της κουλτούρας και της πολιτιστικής ταυτότητας των σύγχρονων κοινωνιών, οι σχέσεις του βιβλίου με τα άλλα πολιτιστικά προϊόντα, με τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, τις νέες τεχνολογίες κλπ. Από τα παραπάνω προκύπτει η ανάγκη ενός πιο σύνθετου χαρακτήρα της κρατικής πολιτικής, οι στόχοι και οι μέθοδοί της.

93. Βλ. σχετικά τα κείμενα των Ν. Πουλαντά και Buci-Glucksmann στον τόμο Η κρίση του κράτους, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978.

Ως συνέπεια των παραπάνω ήλθε η τρίτη κατά σειρά προσέγγιση που πραγματοποιήσαμε και η οποία είναι επιστημονικο-κοινωνικού χαρακτήρα. Στο πρώτο σκέλος της, ανατρέξαμε σε ένα εμπειρικό-φορμαλιστικό προβληματισμό, ώστε να ερευνήσουμε πώς διοχετεύονται και παγιώνονται οι προηγούμενες γενικές πολιτιστικές συνιστώσες σε συγκεκριμένες πράξεις ή παραλείψεις της πολιτικής πρακτικής και του διοικητικού μηχανισμού και ποια είναι τα κριτήρια με βάση τα οποία μπορεί να διατυπωθεί και να διαπιστωθεί μια συγκεκριμένη κρατική πολιτική εν προκειμένω.

Αυτή η ανάλυση μας οδήγησε στο δεύτερο σκέλος, που είναι το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται μια τέτοιου τύπου εμπειρική πολιτική και η ανάγκη ερμηνείας με βάση μια περιεχομενιστική θεωρία του σύγχρονου κοινωνικού σχηματισμού και άρα αναγωγών στις έννοιες της ιδεολογίας, των διανοουμένων, της εκπαίδευσης, κλπ. Αυτό κρίθηκε αναγκαίο για την καλύτερη κατανόηση των συγκεκριμένων πολιτικών που ασκούνται και οι οποίες δεν μπορεί παρά να οφείλονται σε συσχετισμούς, διαπλοκές και αντιπαλότητες ευρύτερων μορφωμάτων σε επίπεδο ιδεολογίας, τόσο στο εσωτερικό της κοινωνίας όσο και στο εσωτερικό του κράτους.

Ο μεθοδολογικός αυτός προβληματισμός βρίσκει την αντιστοίχσή του στα συγκεκριμένα βήματα της ερευνητικής μας προσπάθειας στο Β' Μέρος αυτής της εργασίας: εκεί θα διερευνήσουμε καταρχάς τα στοιχεία που προκύπτουν από τη βιβλιολογική προσέγγιση στο συγκεκριμένο πεδίο που προσφέρουν τα Πενταετή προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης (κεφ. IV) και θα προχωρήσουμε στη διαπίστωση των διαφορών μεταξύ των προγραμμάτων, έτσι όπως προκύπτουν μέσα από τα κριτήρια της πολιτικής βιβλιολογίας. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε από την ίδια οπτική το πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής (κεφ. VI.1) και του τρόπου που συγκεκριμενοποιείται ως πολιτική των εκπαιδευτικών βιβλίων και των βιβλιοθηκών για να καταλήξουμε (κεφ. IX) στην ανάλυση των δεδομένων που παρέχουν τα αιτήματα των συνδικαλιστικών φορέων του βιβλίου, ώστε να διαπιστώσουμε το βαθμό κοινωνικής ωριμότητας που διαπνέει την ελληνική βιβλιολογική πραγματικότητα και το βαθμό και την ποιότητα της πίεσης που ασκείται στο κράτος για την διαμόρφωση και άσκηση της σχετικής πολιτικής.

Στη συνέχεια, θα προχωρήσουμε στην αξιοποίηση των στοιχείων της πολιτιστικής προσέγγισης στην ερευνητική μας προσπάθεια. Και στην περίπτωση αυτή θα αναζητήσουμε το έδαφος αντιστοιχιών στα Πενταετή προγράμματα, στα οποία διατυπώνονται εκτενώς στόχοι πολιτιστικής πολιτικής και θα καταγράψουμε το βαθμό πραγματοποίησης αυτών των στόχων. Ιδιαίτερα, η αναζήτησή μας

επικεντρώνεται σε στοιχεία πολιτιστικής προσέγγισης στον κατεξοχήν φορέα χάραξης και άσκησης πολιτιστικής πολιτικής, που είναι το Υπουργείο Πολιτισμού (κεφ. VI.2), όπου θέτουμε το ζήτημα κατά πόσον μπορεί να διαπιστωθεί ότι τα θετικά κριτήρια λείπουν και σε ποιο βαθμό (συλλογικότητα και δημοκρατικότητα των αποφάσεων, πολλαπλότητα ιδεολογιών, διάλογος δημιουργών και χρηστών, αυτονομία πολιτιστικής πολιτικής, συσχέτιση με ΜΜΕ, ίδρυση πολιτιστικών αρχείων, κλπ). Η προσοχή μας στρέφεται επίσης στις απόπειρες αποκέντρωσης, διατύπωσης ορισμένων αξόνων που σχετίζονται με την πολιτιστική ταυτότητα και στην προσπάθεια επίλυσης του προβλήματος δημιουργίας αρμόδιου φορέα. Στα παραπάνω οφείλουμε να προσθέσουμε ότι τις ελλείψεις διερευνούμε και όταν εξετάζουμε τα αντίστοιχα συνδικαλιστικά αιτήματα (κεφ. X), τα οποία κάτω από το φως του αν εκπληρώνουν σε ικανοποιητικό βαθμό ευρύτερες πολιτιστικές οπτικές. Χωρίς να θέλουμε να προκαταλάβουμε τα συμπεράσματα, που θα προκύψουν στο τέλος αυτής της εργασίας, είναι αισθητό από την αρχή κιόλας ότι η άσκηση πολιτιστικής πολιτικής έναντι του βιβλίου φαίνεται να ασκείται κυρίως δια παραλείψεων.

Με βάση, τέλος, την κοινωνικο-επιστημονική προσέγγιση θα αναλύσουμε με εμπειρικό καταρχάς τρόπο, τόσο τα Πεντετή προγράμματα και τις ποσοτικές τους συνιστώσες που περιέχονται στα δεδομένα που προκύπτουν από τους Προυπολογισμούς όσο και την δραστηριότητα των δύο βασικών διοικητικών κυβερνητικών μηχανισμών, δηλαδή των υπουργείων Παιδείας και Πολιτισμού. Με την έρευνά μας θα θέσουμε το ζήτημα του κατά πόσον μπορεί να προκύψει ότι υπάρχει επαρκής παρουσία των στοιχείων που απαιτεί η διαδικασία λήψης των αποφάσεων και η ανάλυση κόστους οφέλους. Ακόμη θα θέσουμε το ζήτημα του κατά πόσον μπορεί να διαπιστωθεί η ύπαρξη ικανοποιητικής σχέσης μεταξύ διαδικασιών λήψης αποφάσεων και δράσης, στοιχείο που θεωρούμε θεμελιακό, ενώ αντίθετα θα ανιχνεύσουμε το πλήθος των εξαγγελιών διακηρυκτικού χαρακτήρα (κεφ. VIII, που αναφέρεται στην κρατική πολιτική βιβλίου) στο Κοινοβούλιο, πολλές από τις οποίες μάλιστα θα πρέπει να ελεγχθούν ως προς την ακρίβειά τους. Παράλληλα θα πρέπει να εντοπιστούν, ιδιαίτερα στο Υπουργείο Πολιτισμού, τα αναγκαία στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων στάδια, που είναι ιδιαίτερα η συλλογή πληροφοριών και η ανάπτυξη εναλλακτικών λύσεων και προδιαγραφών (ύπαρξη φακέλων και σχετικών αρχείων), το κατά πόσον ο διάλογος με τους ενδιαφερόμενους έχει χαρακτήρα άτυπο και ατελή, το κατά πόσον η εφαρμογή παρουσιάζει κενά, που θα πρέπει να ανιχνεύονται επίσης στο νομικό πλαίσιο (κεφ. VII) αλλά και πιθανές ιδιορρυθμίες (βλ. λ.χ. αγορές βιβλίων εκ μέρους του Υπουργείου

Πολιτισμού, που αντί να αποστέλλονται στις βιβλιοθήκες παραμένουν στις κεντρικές αποθήκες) και, τέλος, εάν υπάρχει και σε ποιο βαθμό αξιολόγηση των προγραμμάτων.

Στα ίδια πλαίσια της κοινωνικο-επιστημονικής προσέγγισης θα αναζητήσουμε, τέλος, αντιστοιχίες στο θεωρητικό πλαίσιο όπου εντάσσονται οι παραπάνω πρακτικές, έτσι ώστε να έχουμε μια εικόνα της κοινωνίας μέσα στην οποία συντελούνται οι εν λόγω διαδικασίες και, συνεπώς, τα στοιχεία που προκύπτουν από τη θεωρία του κράτους. Ιδιαίτερη σημασία έχουν εδώ ο ρόλος των διανοουμένων και η οργάνωση της κουλτούρας, η διαμόρφωση της ιδεολογίας, η έννοια του πολιτισμού και η σχέση του με την παραγωγική βάση, οι μηχανισμοί της εκπαιδευτικής διαδικασίας και, τέλος, ο συσχετισμός δυνάμεων που διαμορφώνεται μέσα από όλα αυτά τα στοιχεία, τόσο σε επίπεδο κράτους όσο και σε επίπεδο κοινωνίας.

Τα στοιχεία αυτά θα ανιχνεύσουμε σε όλα τα κεφάλαια του Β' Μέρους αυτής της εργασίας, για να διαπιστώσουμε σε ποιο βαθμό οι αδυναμίες που εντοπίζονται από τις προηγούμενες προσεγγίσεις κορυφώνονται στο σημείο αυτό, αποδεικνύοντας ότι μια ατελής βιβλιολογική πραγματικότητα αντιστοιχεί σε μια εξίσου ατελή πολιτιστική πολιτική και αυτή με τη σειρά της εκδηλώνεται μέσα σε μη επαρκώς αναπτυγμένα μορφώματα του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού και του κράτους, το οποίο λειτουργεί σε τελευταία ανάλυση κατά μείζονα λόγο πάνω στη βάση παραλείψεων και κατά ελλείποντα λόγο πάνω στη βάση πράξεων.

ΙΙ. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

Μολονότι η σύσταση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας ανάγεται, με ρητά διατυπωμένο τον οικονομικό της χαρακτήρα ήδη στα 1957, η πολιτιστική της διάσταση καθυστέρησε να πάρει τη θέση που της αρμόζει και μόνο τα τελευταία χρόνια και κατόπιν πιέσεων εκ μέρους κάποιων μελών της υπήρξαν στο πεδίο της πολιτιστικής ανάπτυξης ορισμένες, περιορισμένου και πάλι βεληνεκούς, αποφάσεις.¹

Ιδιαίτερα για το βιβλίο, μόλις το 1985 έχουμε μια πρώτη ανακοίνωση του Συμβουλίου των υπουργών για την ενιαία τιμή βιβλίου -τέσσερα ολόκληρα χρόνια μετά τον αντίστοιχο γαλλικό νόμο του J. Lang του 1981-, στην οποία αναφέρεται επίσης ότι "το βιβλίο είναι ένα στοιχείο στην πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης και η βοήθεια στην παραγωγή και διανομή του είναι βασική για την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής πολιτιστικής ταυτότητας".²

Την ίδια χρονιά, λαμβάνονται δύο σημαντικές αποφάσεις. Μία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τη δημιουργία Συμβουλευτικής Επιτροπής, με τη συμμετοχή εκπροσώπων των εκδοτών, βιβλιοπωλών, μεταφραστών και βιβλιοθηκαρίων, και μία δεύτερη του Συμβουλίου των υπουργών σχετικά με την Κοινοτική Δράση στη σφαίρα του βιβλίου.³

1. Ας σημειωθεί εν προκειμένω ότι μόνο με τη Συμφωνία του Μάαστριχτ ο πολιτισμός αναγνωρίζεται ως αναγκαία προϋπόθεση για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Παράλληλα, στο ίδιο πλαίσιο υπάρχουν νομικές δεσμεύσεις με κατεύθυνση τη συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών, τη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, την καλλιτεχνική δημιουργία, κλπ.

2. COM-85, 285.

3. COM-85, 681.

Ο διπλός χαρακτήρας του βιβλίου ως πολιτιστικού και εμπορευματικού προϊόντος, τα προβλήματα της δημιουργίας, παραγωγής και διανομής του βιβλίου βρίσκονται στο επίκεντρο αυτών των αποφάσεων.

Αν αναλογιστεί, όμως, κάποιος ότι η Ευρώπη των 320 εκατομμυρίων αποτελεί μια οικονομική και πολιτιστική πραγματικότητα με ένα κύκλο εργασιών για το βιβλίο που υπολογίζεται στα 2.700 δισ. δρχ. ετησίως, τότε αντιλαμβάνεται το μέγεθος του προβλήματος, το οποίο δεν έχει αντιμετωπιστεί κατά κανένα τρόπο επαρκώς έως σήμερα.

Θέματα που σχετίζονται με τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τις νέες τεχνολογίες, τις τράπεζες πληροφοριών και τις βιβλιοθήκες, τον έλεγχο της διακίνησης, δεν επιδέχονται καθυστερήσεις αν σκεφτεί κάποιος ότι εμπλέκονται σε άλλα γενικότερα προβλήματα, όπως είναι οι μεγάλες πολιτιστικές διαφορές ανάμεσα στις χώρες αλλά και οι συγκρούσεις που γεννιούνται στο εσωτερικό τους, οι γλωσσικοί περιορισμοί, η αναδιάρθρωση του σημερινού γεωγραφικού χάρτη, κλπ.⁴

Ωστόσο, η πρώτη εμπεριστατωμένη και ενδιαφέρουσα ανάλυση ήταν η Έκθεση της Επιτροπής Βιβλίου, που δημοσιεύτηκε τον Αύγουστο του 1989 με τίτλο Το βιβλίο και η ανάγνωση: Πολιτιστική καταβολή της Ευρώπης.⁵ Η έκθεση αυτή αναφέρεται:

α) στη δημιουργία του βιβλίου και, ιδιαίτερα, στο κοινωνικό καθεστώς συγγραφέων και μεταφραστών, την απασχόληση, επαγγελματική κατάρτιση, ελεύθερη κυκλοφορία και εγκατάσταση των συγγραφέων, τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, την εκδοτική σύμβαση

β) στην έκδοση και, ιδιαίτερα, στην κατάσταση της ευρωπαϊκής αγοράς του βιβλίου, τις νέες τεχνολογίες, τις τάσεις διεθνοποίησης

γ) στη μετάφραση και, ιδιαίτερα, στο ταμείο χρηματοδοτήσεων, ευρωπαϊκό βραβείο μετάφρασης, κατάρτιση μεταφραστών

δ) στη διάδοση του βιβλίου και, ιδιαίτερα, στις βιβλιοθήκες και τα βιβλιοπωλεία

ε) σε ορισμένα ειδικά οικονομικά μέτρα, όπως είναι η τιμή του βιβλίου, ΦΠΑ, ταχυδρομική διεκπεραίωση, εξαγωγές.

4. Βλ. σχετικά το άρθρο του German Sanchez Ruiperez, "The publishing industry and the single european market", Book Research Quarterly, v. 6, no 3.

5. COM-89, 258.

Δεδομένου ότι πρόκειται για την πρώτη απόπειρα ολοκληρωμένης παρουσίασης του προβλήματος, στην οποία εκπροσωπήθηκαν κατά κάποιο τρόπο όλες οι συνιστώσες του τομέα, η έκθεση έχει ένα χαρακτήρα συνολικής διαπραγμάτευσης, χωρίς όμως να της λείπουν οι βασικές γραμμές, οι αιχμές και η αντίληψη για τους τρόπους και το βαθμό παρέμβασης που θα πρέπει να πραγματοποιηθεί.

Όπως διαπιστώνει κανείς και από τον τίτλο, η οπτική των συντακτών αντιμετωπίζει το βιβλίο και την ανάγνωση μαζί, ως ενιαίο σύνολο, μέσα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτισμικής πραγματικότητας, που την συναπαρτίζουν τόσο η παράδοση όσο και οι σύγχρονες ανάγκες.

Η έκθεση, αναγνωρίζοντας το βιβλίο ως πολιτιστικό και ταυτόχρονα βιομηχανικό προϊόν, ακολουθεί την "αλυσίδα του βιβλίου" από τον συγγραφέα ως τον αναγνώστη. Θα σταθούμε εδώ ξεχωριστά σε καθεμιά από τις προτάσεις της επιτροπής.

Ας σημειωθεί προκαταρκτικά ότι η επιτροπή θεώρησε αναγκαία τη διενέργεια ορισμένων μελετών, όπως λόγου χάρη εκείνης σχετικά με την κοινωνική και φορολογική κατάσταση των δημιουργών ή της ανταλλαγής βιβλίων μεταξύ των χωρών της Κοινότητας, του τρόπου διαχείρισης και χρηματοδότησης του ευρύτερου πολιτιστικού δημόσιου τομέα, κλπ. αναγνωρίζοντας έτσι την ανάγκη πρωτογενούς έρευνας στο πεδίο αυτό, στο οποίο τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι έως και ελάχιστα.

Στη διαδικασία της παραγωγής, το βάρος της παρέμβασης που προτάθηκε αφορούσε τρεις κυρίως κατευθύνσεις: α) τη βελτίωση του κοινωνικού καθεστώτος των δημιουργών β) την προσέγγιση των νομοθεσιών για τα δικαιώματα της πνευματικής ιδιοκτησίας και γ) την έκδοση.

Η βελτίωση του κοινωνικού καθεστώτος των δημιουργών αναφέρεται τόσο στους συγγραφείς όσο και στους μεταφραστές. Περιλαμβάνει τη δυνατότητα προσφυγής τους στο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό ταμείο, την ελεύθερη κυκλοφορία και εγκατάστασή τους, τη δημιουργία προϋποθέσεων ενημέρωσής τους. Παράλληλα, γίνεται λόγος για την ανάληψη πρωτοβουλιών σχετικά με τη μετάφραση σημαντικών έργων της ευρωπαϊκής παιδείας.

Στους ίδιους αναφέρεται και η προσέγγιση των νομοθεσιών για τα δικαιώματα της πνευματικής ιδιοκτησίας αφού, όπως είναι γνωστό, για πολλούς αποτελούν τη μοναδική δυνατότητα "να ζήσουν από τις πνευματικές τους δραστηριότητες".

Η έκδοση, τέλος, αντιμετωπίζεται αφ' ενός στο φως των νέων τεχνολογιών και των συνεπειών τους για τη συνολική διάρθρωση του εκδοτικού χώρου, αφ' ετέρου σε σχέση με τη συγκέντρωση και διεθνοποίηση που διαγράφονται στον ορίζοντά της και των κινδύνων εξαφάνισης των μικρών μονάδων και της πολυφωνίας.

Στη διαδικασία της διακίνησης, οι προτάσεις παρέμβασης επικεντρώνονται στα βιβλιοπωλεία, τις βιβλιοθήκες, την τιμή βιβλίου και τον κύκλο εισαγωγών εξαγωγών.

Αναφορικά προς τα βιβλιοπωλεία, η επιτροπή είναι επιφυλακτική και θεωρεί σκόπιμη την περαιτέρω διερεύνηση του ρόλου των συστημάτων διανομής, την κατάρτιση των βιβλιοπωλών και τη χρήση της πληροφορικής.

Ως προς τις βιβλιοθήκες πάλι, διαπιστώνεται η βαθιά διαφορά μεταξύ βορρά νότου, η αναγκαιότητα παρέμβασης σ' αυτές μέσω της πληροφορικής με αιχμή την διατήρηση και διαφύλαξη της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Η τιμή του βιβλίου αντιμετωπίζεται από την άποψη της αποτροπής της ανόδου της και της διεύρυνσης της κατανάλωσης, αλλά χωρίς συγκεκριμένες προτάσεις, λόγω της συνθετότητας του θέματος. Παρά ταύτα η επιτροπή συνδέει αυτό το ζήτημα με την εναρμόνιση των συντελεστών του ΦΠΑ και τα ταχυδρομικά τέλη, που κατά τη γνώμη της είναι δύο αποφασιστικοί παράγοντες επηρεασμού της τιμής του βιβλίου.

Ο κύκλος, τέλος, των εισαγωγών εξαγωγών, αντιμετωπίζεται με νομικό προβληματισμό, είτε προς την κατεύθυνση ενός ειδικού κοινοτικού καθεστώτος ενισχύσεων για την εξαγωγή βιβλίων εκτός Κοινότητας είτε προς την κατεύθυνση συντονισμού των ισχυόντων εθνικών καθεστώτων.

Στη διαδικασία της ανάγνωσης, τέλος, η επιτροπή ξεκινάει από την αναγκαιότητα καταπολέμησης του αναλφαβητισμού και τη στήριξη της διδασκαλίας ξένων γλωσσών. Οι παρεμβάσεις που προτείνει είναι στην κατεύθυνση της καλύτερης κατάρτισης των πολιτιστικών φορέων, της ανάδειξης τόπων επαφής του κοινού με το βιβλίο, της χρησιμοποίησης των μέσων μαζικής επικοινωνίας για την αξιοποίηση της λογοτεχνικής κληρονομιάς.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι η ευρωπαϊκή επιτροπή βλέπει την ανάγκη παρέμβασης και στις τρεις βασικές διαδικασίες του τομέα του βιβλίου και διαπιστώνει σημαντικά προβλήματα που απαιτούν την κοινοτική, πλέον, παρέμβαση για να λυθούν. Οι προτάσεις της επιτροπής κινούνται ανάμεσα στις νομοθετικές ρυθμίσεις, την άμεση και έμμεση βοήθεια στους δημιουργούς και,

στη διατύπωση κινήτρων, στα οποία όμως κρατάει πάντοτε επιφυλάξεις για περαιτέρω διερεύνηση, δεδομένου άλλωστε ότι δεν διαθέτει σχετικές αρμοδιότητες.

Ωστόσο, η γενική συλλογιστική διαπνέεται από την τάση μείωσης των διαφορών, ενοποίησης των συνθηκών και του καθεστώτος που επικρατεί σε κοινοτικό επίπεδο και ανάδειξης ενός γενικού ευρωπαϊκού πολιτιστικού πνεύματος, πράγμα που απέχει αρκετά από τη διατύπωση προγραμματικών κατευθύνσεων παρεμβατικού χαρακτήρα.

Από την πλευρά του, το συμβούλιο υπουργών ενέκρινε ορισμένα μέτρα, όπως τη δημιουργία ενός οδηγού για συγγραφείς και μεταφραστές, με πλήρεις νομικές και οικονομικές πληροφορίες, την απονομή βραβείων για συγγραφείς και μεταφραστές, τη συλλογή και έκδοση στατιστικών στοιχείων, κάνοντας έτσι το πρώτο συγκεκριμένο βήμα στην κατεύθυνση της λήψης ορισμένων μέτρων.

Αλλά η Ευρωπαϊκή κοινότητα δεν αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο, καθότι μεγάλες διαφορές⁶ διακρίνουν τις χώρες που την αποτελούν. Η Γαλλία, η Αγγλία και η Γερμανία προηγούνται στην παραγωγή και την ανάπτυξη της αγοράς του βιβλίου αλλά και στη σχετική κρατική πολιτική παρέμβαση.

Τα δύο αυτά είναι επίσης καθοριστικά για μια σειρά από άλλα στοιχεία, όπως λόγου χάρη τη συλλογή και δημοσίευση στατιστικών δεδομένων, την κατάσταση των βιβλιοθηκών, την εισαγωγή νέων τεχνολογιών, τα συστήματα και κανάλια διανομής, έως το σημείο που κάποιοι αναλυτές μιλούν στην κυριολεξία για ένα φαινόμενο βορρά-νότου και σ' αυτό το επίπεδο.⁷

6. German Sanchez Ruiperez, ο.π., p.28: "Με τη στενή έννοια των εκδόσεων, η ακαταμάχητη υπεροχή χωρών όπως η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο κατά πρώτο λόγο, κατόπιν η Γαλλία, Ολλανδία, Ιταλία και Ισπανία κατά δεύτερο, καθιστούν τις υπόλοιπες χώρες με μικρή ή καθόλου διεθνή σημασία να εξασθενίζουν στην ασημαντότητα. Υφίστανται μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα επίπεδα ετήσιας παραγωγής των εξήντα χιλιάδων τίτλων της Γερμανίας, των πενήντα πέντε της Αγγλίας, και των σαράντα της Ισπανίας έως τους τρεις με τρισήμισι χιλιάδες της Πορτογαλίας και της Ελλάδας."

7. Στο ίδιο. Βλ. επίσης τη μελέτη της Sara Wheeler, Publishing in Greece, Portugal and Spain, London, The Unwin Foundation, 1987.

Μια εικόνα αυτών των διαφορών δίνει η μελέτη που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της Κοινότητας σχετικά με τη διοίκηση και τη δημόσια χρηματοδότηση της κουλτούρας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.⁸

Στη μελέτη αυτή γίνεται μια πρώτη εκτίμηση "της δομής και των τρόπων παρέμβασης του δημοσίου"⁹ στον πολιτιστικό τομέα στα διάφορα ευρωπαϊκά κράτη. Παρατηρείται, λόγου χάρη, ότι στη Γαλλία "το υπουργείο Πολιτισμού παίζει καθοριστικό ρόλο στην επεξεργασία της πολιτιστικής πολιτικής". Η Ελλάδα, η Πορτογαλία και το Λουξεμβούργο μιμούνται κατά κάποιο τρόπο αυτό το πρότυπο.

Αντίθετα, στη Δανία και τις Κάτω Χώρες ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της διοίκησης αμβλύνεται από την ύπαρξη ανεξάρτητων δημόσιων οργάνων και ιδιωτικών οργανισμών. Στη Μεγάλη Βρετανία και την Ιρλανδία δρουν ανεξάρτητοι πολιτιστικοί οργανισμοί που χρηματοδοτούνται από το κράτος αλλά δεν ελέγχονται από αυτό. Η Γερμανία διαθέτει ένα αποκεντρωμένο σύστημα ενώ το Βέλγιο έχει περάσει μεγάλο μέρος των αρμοδιοτήτων στις τρεις εθνικές κοινότητες.

Στην Ιταλία, πάλι, υπάρχει μια ισορροπία μεταξύ της κεντρικής κυβέρνησης και των ευρύτερων περιοχών, οι οποίες έχουν αναλάβει πολλές αρμοδιότητες. Τέλος, στην Ισπανία, οι περιφερειακές κοινότητες διαχειρίζονται τα πολιτιστικά πράγματα σε βαθμό μικρότερο απ' όσο η κεντρική διοίκηση.

Παραθέτουμε στο σημείο αυτό έναν πίνακα, που προκύπτει από την παραπάνω μελέτη, σχετικά με τη χρηματοδότηση της λογοτεχνίας -στην οποία περιλαμβάνεται η ενίσχυση της λογοτεχνικής δημιουργίας με την παραχώρηση επιδοτήσεων, βοηθημάτων, κλπ. καθώς και η υποστήριξη των εκδόσεων- και τη χρηματοδότηση των βιβλιοθηκών.

Βέλγιο	10%	έναντι του 0,529%			: 0,052
που αποτελεί το συνολικό ποσοστό χρηματοδότησης του πολιτιστικού τομέα σε σχέση με τον κρατικό προϋπολογισμό.					
Δανία	25,2%	"	0,788%	"	: 0,198
Γαλλία	10,4%	"	0,986%	"	: 0,102
Γερμανία	18,7%	"	0,671%	"	: 0,125
Ελλάδα	2,6%	"	0,426%	"	: 0,011
Ιρλανδία	14,7%	"	0,182%	"	: 0,026

8. Antonio Ca'Zorzi, Administration et financement publics de la culture dans la Communaute europeenne, Luxembourg, Office des publications officielles des Communautes europeennes, 1987.

9. Ο.π., p.5.

Ιταλία	3%	"	0,446%	"	: 0,013
Λουξεμβ.	12,8%	"	0,511%	"	: 0,065
Κ.Χώρες	30,2%	"	0,728%	"	: 0,219
Πορτογ.	3,6%	"	0,37%	"	: 0,013
Μ.Βρετ.	17,8%	"	0,221%	"	: 0,039
Ισπαν.	13,4%	"	0,623%	"	: 0,083

Πρακτικά, οι παραπάνω αριθμοί σημαίνουν ότι οι διαφορές αγγίζουν τη σχέση 20 προς 1, με πρώτη στην κορυφή των δαπανών την Ολλανδία και τελευταία την Ελλάδα, η οποία έπεται ακόμη και της Πορτογαλίας και Ιρλανδίας.

Ας σημειωθεί δε ότι η Ολλανδία και η Δανία (με την οποία βρισκόμαστε σε σχέση 1 προς 18) είναι χώρες με ελάχιστα διαδεδομένες γλώσσες, ακριβώς όπως και η ελληνική, πράγμα που σημαίνει ότι δεν έχουν κάποιο "φυσικό" πλεονέκτημα που να τις ευνοεί.

Επίσης, ας σημειωθεί ότι επειδή δεν αναφερόμαστε σε απόλυτα μεγέθη δεν μπορούμε να επικαλεστούμε ως χώρα το ελαφρυντικό των πλουσιότερων προς πτωχότερες χώρες, δεδομένου ότι η λογική των ποσοστιαίων δαπανών δεν δείχνει παρά τις προτεραιότητες βάσει των οποίων συντίθεται ο προϋπολογισμός και άρα τις καθαρά πολιτικές επιλογές μιας χώρας.

Το συμπέρασμα επομένως είναι ότι πρόκειται για σαφείς διαφορές στους προϋπολογισμούς και άρα τις κρατικές πολιτικές βιβλίου των ευρωπαϊκών χωρών.

Μετά τη γενική αυτή εικόνα, θεωρήσαμε σκόπιμο να εξετάσουμε, πιο αναλυτικά την κρατική πολιτική βιβλίου σε δύο ευρωπαϊκές χώρες, τη Γαλλία, για την οποία βρίσκει κανείς τα περισσότερα ρητά διατυπωμένα και δημοσιευμένα κείμενα και, κατά δεύτερο λόγο, την Αγγλία.

Στη Γαλλία, τα θέματα του βιβλίου εισάγονται στο γενικό αναπτυξιακό πρόγραμμα ήδη από τη δεκαετία του '60. Στην πιο ολοκληρωμένη έκθεση της επιτροπής¹⁰ για το έκτο πλάνο 1971-75, που αφορούσε την Εκδοση βιβλίων και γραφικές τέχνες, διαβάζουμε:

10. Την επιτροπή αυτή αποτελούσαν εκπρόσωποι των εκδοτών, του υπουργείου βιομηχανίας, της ομοσπονδίας των εργαζομένων στο βιβλίο, του υπουργείου εξωτερικών, των βιβλιοπωλών, του υπουργείου πολιτισμού, του υπουργείου οικονομικών, του υπουργείου παιδείας, καθώς και δύο οικονομολόγοι του σχεδιασμού.

"Όλα τα μεγάλα κράτη έχουν κατανοήσει το ενδιαφέρον να επεξεργαστούν μια εκδοτική πολιτική που θα αποτελεί ένα από μείζονα στοιχεία της πολιτιστικής πολιτικής τους. Αυτή η πολιτική είναι ένα καθήκον, αφού είναι βέβαιο πως όλες οι χώρες του κόσμου είναι πολιτιστικά υπανάπτυκτες. Αν λόγου χάρη στη Γαλλία το 53% των Γάλλων δεν διαβάζουν ποτέ βιβλία, αυτό το ποσοστό ανεβαίνει στο 74% όταν μιλάμε για εργάτες και στο 82% όταν μιλάμε για αγρότες."¹¹

Οι διαπιστώσεις είναι σαφείς και φαίνεται να μην υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία για τη σημασία και το ρόλο που καλείται να παίξει η κρατική παρέμβαση.¹² Έτσι, αμέσως πιο κάτω διαβάζουμε:

"Στο μέτρο που το Κράτος αναζητά μια πολιτιστική πολιτική, δεν είναι δυνατό να αδιαφορεί για τις εκδόσεις, τα βιβλιοπωλεία και τις βιβλιοθήκες¹³ που αποτελούν ένα από τα κυριότερα στοιχεία αυτής της πολιτικής."¹⁴

11. Rapports des comites du 6e plan 1971-75, Edition du livre et Industries grafiques, La documentation française, p. 82. Για το ίδιο θέμα βλ. Coloque sur la situation de la litterature du livre et des ecrivains, Centre d' etudes et de recherches marxistes, p.133, όπου μεταξύ των άλλων αναφέρεται: "Τρεις εργάτες στους τέσσερις, τέσσερις αγρότες στους πέντε δεν διαβάζουν καθόλου. Σημειώνονται τέσσερις με πέντε φορές περισσότερα βιβλιοπωλεία στις λεγόμενες καλές συνοικίες απ' ό,τι στις λαικές."

12. Στην ίδια κατεύθυνση αξίζει να δει κανείς τις διαπιστώσεις που διατυπώνονται συνολικά για την κατάσταση του γαλλικού βιβλίου στο Le livre français, Hier, Aujourd' hui, Demain, Imprimerie nationale, Paris, 1972. Στο συλλογικό αυτό τόμο γράφουν συγγραφείς όπως οι Robert Escarpit, Roberts Estivals, Henri-Jean Martin, κλπ.

13. Έχει ενδιαφέρον η υποδειγματική λειτουργία και ανάπτυξη της βιβλιοθήκης του κέντρου Pompidou, η οποία σκόπευσε στη διεύρυνση του κοινού και φαίνεται πως το πέτυχε με τους δέκα χιλιάδες καθημερινούς χρήστες της. Όπως λέει ο J.-F. Barbier-Bouvet: "Από όλες τις μεγάλες ιδέες που έχουν διατρέξει την πολιτιστική δράση, εκείνη της διεύρυνσης του κοινού είναι βεβαίως η πλέον ενεργός". J.-F. Barbier-Bouvet, Publics a l' oeuvre, Pratiques culturelles a la Bibliotheque publique d' information du Centre Pompidou, Paris, La Documentation Francaise, 1986.

14. Ο.π.

Παρόλ' αυτά, ας μην νομισθεί ότι οι συντάκτες εναποθέτουν τα πάντα στο κράτος. Αντίθετα, διατυπώνουν τις θέσεις τους κρατώντας τις λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στο ρόλο που έχει να παίξει η ιδιωτική πρωτοβουλία και εκείνον του δημόσιου τομέα, έτσι ώστε να αποφευχθεί τόσο η αναζήτηση του καθαρού κέρδους, απ' τη μια, όσο και η καθαρή προπαγάνδα, απ' την άλλη.¹⁵

Βεβαίως, διαπιστώνουν οι συντάκτες, δεν είναι η πρώτη φορά που το πενταετές πρόγραμμα ασχολείται με το βιβλίο. Μια πολιτική βιβλίου είχε εξαγγελθεί και κατά το 5ο πλάνο αλλά ποτέ δεν υλοποιήθηκε, επιβεβαιώνοντας το γεγονός ότι "στη Γαλλία δεν υπήρξε ποτέ μια πραγματική πολιτική βιβλίου".¹⁶ Πάντως, στο 5ο πλάνο διαπιστωνόταν ήδη η ανάγκη για "έρευνα, για διαχείριση ενιαίας προστασίας ικανή να συντονίζει όλες τις πρωτοβουλίες."¹⁷

Αυτή η οδηγία υιοθετήθηκε από την κεντρική Επιτροπή έρευνας για το κόστος και την απόδοση των δημοσίων υπηρεσιών αλλά φαίνεται πως προσέκρουσε σε εγγενείς δυσκολίες που αναφέρονται στις ίδιες τις δομές της δημόσιας διοίκησης. Το θέμα, κατά τους συντάκτες, είναι αν αυτές οι δυσκολίες θα μπορέσουν έστω και καθυστερημένα να υπερπηδηθούν.

Φαίνεται όμως πως η προστασία δεν μπορεί να είναι απολύτως ενιαία, όπως παρακάτω η ίδια η επιτροπή παραδέχεται. Εξι υπουργεία ασκούν στον τομέα των εκδόσεων μερική αλλά διαρκή προστασία. Πιο αναλυτικά: το υπουργείο βιομηχανικής και επιστημονικής ανάπτυξης, εφόσον οι εκδόσεις είναι κι αυτές μια βιομηχανία σαν τις άλλες, έστω και φτωχός συγγενής της βιομηχανίας γραφικών τεχνών, αφού αντιπροσωπεύει μόνο το 13% της δραστηριότητας των γραφικών τεχνών. Το υπουργείο παιδείας, το οποίο ενδιαφέρεται φυσικά για το βιβλίο ως παιδαγωγικό μέσο και που έχει στην ευθύνη του τις βιβλιοθήκες και το CNRS. Το υπουργείο πολιτισμού, φυσικός προστάτης των συγγραφέων και που παρεμβαίνει έμμεσα στο Εθνικό Ταμείο Γραμμάτων. Το υπουργείο οικονομικών, που ασχολείται με την πολιτική τιμών, τις πιστώσεις και τα φορολογικά, διασφαλίζοντας παράλληλα την προστασία των βιβλιοπωλείων και των άλλων σημείων πώλησης. Το υπουργείο εσωτερικών εξ ονόματος της "λογοκρισίας" ή καλύτερα της προστασίας της νεολαίας. Τέλος το υπουργείο εξωτερικών σχετικά με ότι αφορά την πολιτιστική δραστηριότητα στο εξωτερικό.

15. Ο.π., p.83

16. Ο.π., p. 84

17. Στο ίδιο.

Διαπιστώνεται, επομένως, ότι η παραπάνω πολλαπλότητα εξουσιών δημιουργεί μία κατάσταση, σύμφωνα με την οποία καθένας από αυτούς τους φορείς αντιμετωπίζει το βιβλίο με το δικό του τρόπο, βλέπει μόνο μια όψη του προβλήματος, και οπωσδήποτε δεν νιώθει το δικαίωμα ή την υποχρέωση να το αντιμετωπίσει στα συνολικά του χαρακτηριστικά και τα προβλήματά του αλλά το εντάσσει απλώς στη δική του λογική των πραγμάτων, σαν παράρτημα και εξαρτημένο μάλλον στοιχείο παρά σαν πρωτότυπο προϊόν.

Το συμπέρασμα, λοιπόν, είναι, πως μια πολιτική βιβλίου δεν μπορεί "παρά να είναι το αποτέλεσμα μιας προμελετημένης δράσης, και όπως όλες οι επιχειρήσεις αυτού του είδους, είναι ευαίσθητη τόσο στη σύλληψή της όσο και στην εκτέλεσή της."¹⁸

Το μόνο σίγουρο όμως, διαπιστώνει η επιτροπή, είναι ότι η τωρινή κατάσταση είναι η χειρότερη δυνατή. Και αφού εξετάζει και απορρίπτει την πιθανή προσκόλληση σε κάποιο από τα υπουργεία που ήδη αναφέραμε, καταλήγει τέλος στη μοναδική κατά την άποψή της λύση που είναι η προσάρτηση στον Πρωθυπουργό.

Αυτή η λύση θα εξασφάλιζε τη δυνατότητα ύπαρξης ενός Ανώτερου Συμβουλίου του Βιβλίου και την ισορροπία ανάμεσα στον οικονομικό και τον πολιτιστικό χαρακτήρα του. Εδώ, βέβαια, θα πρέπει να υπογραμμιστεί η έντονη επιφύλαξη που εξέφρασαν στην επιτροπή οι αντιπρόσωποι της Δημόσιας Διοίκησης, οι οποίοι και απείχαν από τη διατύπωση αυτής της πρότασης.

Το 1981, η άνοδος της σοσιαλιστικής κυβέρνησης σημειώνει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το βιβλίο, που ξεκινάει με την σύσταση μιας "Επιτροπής για το βιβλίο και την ανάγνωση" μετά από εντολή του ίδιου του προέδρου της Δημοκρατίας, η οποία ερευνά συνολικά το πρόβλημα και δίνει τα συμπεράσματά της με τίτλο Για μια νέα πολιτική βιβλίου και ανάγνωσης πολύ σύντομα, το 1982.¹⁹

Η επιτροπή καταλήγει σε 55 προτάσεις μέσα από μια σπάνια συνέπεια, αναλυτική και μεθοδολογική, οι οποίες αντιμετωπίζουν το πρόβλημα σφαιρικά, από την παραγωγή ως την ανάγνωση, τονίζοντας χαρακτηριστικά: "Η πολιτική του βιβλίου και της ανάγνωσης είναι ένα στοιχείο της πολιτικής πολιτιστικής ανάπτυξης στο σύνολό της. Επομένως είναι λογικό να καθοδηγείται από τον υπουργό πολιτισμού. Αλλά δεν μπορεί να εξαρτάται αποκλειστικά απ' αυτόν μόνο: η εθνική παιδεία, οι διεθνείς σχέσεις, ο ελεύθερος χρόνος, η επιστημονική έρευνα, η υγεία, είναι από διαφορετική καθεμιά σκοπιά, αμέσως ενδιαφερόμενες. Αν θέλουμε η δράση του δημοσίου να

18. Ο.π., p. 83

19. B.Pingaud, J.-C. Barreau, Pour une politique nouvelle du livre et de la lecture, Ministere de la Culture, 1982.

είναι πραγματικά σφαιρική και καλά συντονισμένη, θα πρέπει να έχει χαρακτήρα διυπουργικό που, όπως μπορεί κανείς εύκολα να φανταστεί δεν θα προχωρήσει χωρίς να θέσει το λεπτό πρόβλημα της οριοθέτησης των αρμοδιοτήτων."²⁰

Ας δούμε όμως και τα αποτελέσματα, πέντε χρόνια μετά, μέσα από έναν απολογισμό του υπουργείου πολιτισμού για την περίοδο 1981-85.²¹ Βλέπουμε εδώ να επαναλαμβάνεται πριν απ' όλα η πεποίθηση ότι η κατάσταση δεν ήταν δυνατό να αλλάξει με επιμέρους μέτρα και ότι μόνο "ένα συνολικό πρόγραμμα και μια ισχυρή κινητοποίηση των δημοσίων υπηρεσιών θα μπορούσε να λύσει το πρόβλημα σε τρεις αναγκαίες κατευθύνσεις. Οι κατευθύνσεις αυτές ήταν: να μπορέσει ένας μεγαλύτερος αριθμός συγγραφέων να δει το έργο του να εκδίδεται, να διαδίδεται και να διαβάζεται, να μπορέσει ένας ολοένα μεγαλύτερος αριθμός αναγνωστών να έχει ευκολότερη δυνατότητα προσέγγισης στο βιβλίο και, τέλος, όλοι οι επαγγελματίες που εργάζονται για το βιβλίο να είναι σε θέση να συνεχίζουν και να αναπτύσσουν τη δουλειά τους."²²

Το όργανο που θα φέρει τους στόχους αυτής της πολιτικής σε πέρας είναι η "Διεύθυνση Βιβλίου και Ανάγνωσης", στην οποία συγκεντρώνονται όλοι οι κρίκοι της αλυσίδας που αρχίζει από τον συγγραφέα και καταλήγει στον αναγνώστη. Η διεύθυνση αυτή ασκεί εποπτεία στο Εθνικό Κέντρο Γραμμάτων, στους εκδοτικούς οίκους και τα βιβλιοπωλεία, στο δίκτυο δημοσίων βιβλιοθηκών και επίσης υποστηρίζει τις εξαγωγές βιβλίων και την ενθάρρυνση των μεταφράσεων.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι οι προτάσεις για τη διοικητική επίλυση του θέματος που είχε κάνει η προηγούμενη επιτροπή κατέληξαν σε αυτή τη λύση, η οποία ξεκίνησε το 1982 με τη μετατροπή της Διεύθυνσης Βιβλίου σε Διεύθυνση Βιβλίου και Ανάγνωσης και τον τριπλασιασμό των κονδυλίων που ως εκείνη τη στιγμή διέθετε, με την προοπτική πενταπλασιασμού τους μέσα στο 1985.

Σε τι συνίσταται όμως το έργο αυτής της διεύθυνσης. Πριν απ' όλα στο να διευκολύνει τη δουλειά των συγγραφέων, πράγμα που θεωρεί συνώνυμο, όπως είδαμε και παραπάνω, με τη διάδοσή τους στο ευρύτερο κοινό και μάλιστα, για να ακριβολογούμε, σε όλα τα δυνάμει κοινά που μπορεί να υπάρχουν.

20. Ο.π., p.32.

21. La politique culturelle 1981-1985, Le livre et la lecture, Ministère de la culture, Service Information et Communication, XX.

22. Ο.π.

Τα εμπόδια που διαπιστώνονται είναι μια κρίση του βιβλίου η οποία δίνει: λιγότερους νέους τίτλους και περισσότερες ανατυπώσεις, ισχυρή συγκέντρωση (27 εκδότες στους 3000 εκδίδουν το 55% των βιβλίων), και απορρόφηση του ενδιαφέροντος σε λίγες κατηγορίες βιβλίων (το 90% της εκδοτικής παραγωγής είναι λογοτεχνία, βιβλία για νέους, ανθρωπιστικές επιστήμες και σχολικά βιβλία).

Παράλληλα, στο επίπεδο της διακίνησης των βιβλίων παρατηρείται πτώση των μικρών βιβλιοπωλείων και ενίσχυση των μεγάλων επιφανειών και των πωλήσεων δι' αλληλογραφίας, οι διανομείς ενδιαφέρονται αποκλειστικά για τα βιβλία μεγάλου τιράζ και ταχείας κυκλοφορίας κι έτσι τα άλλα βιβλία μένουν στο περιθώριο.

Το Εθνικό Κέντρο Γραμμάτων (CNL) ασχολείται με τους συγγραφείς, εκδότες, ενώσεις και βιβλιοθήκες. Τα έσοδά του προέρχονται από ένα φόρο 0,2% πάνω στην τιμή όλων των βιβλίων που πωλούνται στα βιβλιοπωλεία και από έναν άλλο φόρο της τάξης του 3% πάνω στις πωλήσεις όλων των υλικών φωτοαναπαραγωγής. Στους παραπάνω φόρους πρέπει να προστεθεί και η κρατική επιχορήγηση που το Εθνικό Κέντρο Γραμμάτων λαμβάνει σε ετήσια βάση.

Στο συμβούλιο που διοικεί το Εθνικό Κέντρο Γραμμάτων συμμετέχουν συγγραφείς, εκδότες, βιβλιοθηκάριοι και βιβλιοπώλες και οι αποφάσεις παίρνονται από τον πρόεδρο του Κέντρου, που είναι ταυτόχρονα και Διευθυντής Βιβλίου μετά από εισηγήσεις των ειδικών επιτροπών. Αυτές οι επιτροπές είναι 15 και καλύπτουν όλο το φάσμα των τομέων του βιβλίου: τέχνη, κόμικς, βιβλιοφιλία, λογοτεχνία, βιβλία για νέους, επιστήμη και τεχνική, φιλοσοφία, κοινωνικές επιστήμες, ποίηση, θέατρο, κλπ.

Στους συγγραφείς εξασφαλίζονται ενισχύσεις με τη μορφή υποτροφιών, μεταφράσεων ή ερευνών, δάνεια που χορηγούνται έναντι της αγοράς κάποιου έργου ή μιας μετάφρασης, καθώς και άλλες κοινωνικές παροχές.

Στους εκδότες παρέχεται βοήθεια για την έκδοση ή τη μετάφραση έργων, για την έκδοση πρακτικών συνεδρίων και για την έκδοση φιλολογικών περιοδικών. Στις βιβλιοθήκες παρέχονται επιχορηγήσεις για την αγορά έργων.

Για να έχουμε μια πιο συγκεκριμένη εικόνα αυτής της δραστηριότητας μπορούμε να δούμε τους αριθμούς για το 1990. Τη χρονιά αυτή διανεμήθηκαν συνολικά 147 εκ. γαλλικά φράγκα, δηλαδή περίπου 5 δισ. 292 εκ. δρχ. Από αυτά, τα 63 δόθηκαν σε επιχορηγήσεις και αποδοσίμες προκαταβολές στους συγγραφείς, εκδότες και ενώσεις. Αλλά 69 δόθηκαν σε βιβλιοθήκες για αγορές βιβλίων.²⁹

Όλα αυτά γίνονται σε μια προσπάθεια να ενισχυθούν οι πιο εύθραυστοι τομείς εκδόσεων, όπως λόγου χάρη η ποίηση και το θέατρο. Έτσι η ενίσχυση δεν αφορά μόνο την έκδοση αλλά δίνεται και μια ειδική βοήθεια με τη μορφή της αγοράς βιβλίων για τις βιβλιοθήκες, κάτι που ισχύει επίσης για τα μυθιστορήματα πρωτοεμφανιζόμενων συγγραφέων. Επίσης η βοήθεια στους συγγραφείς μπορεί να έχει τη μορφή της παραγγελίας κειμένων για το ραδιόφωνο, την επιχορήγηση για ένα χρόνο, τις υποτροφίες δημιουργίας, τις υποτροφίες ενίσχυσης ή και προετοιμασίας.

Επιπλέον θα πρέπει να δούμε τα κίνητρα που δίνονται στους εκδότες για να προκαλέσουν μια εκδοτική πολιτική πιο ανοιχτή. Έτσι, η ενίσχυση των μεταφράσεων γίνεται μέσα από την οικονομική βοήθεια προς τους μεταφραστές, με υποτροφίες προς τους μεταφραστές αλλά και με την ενίσχυση των ίδιων των εκδοτών. Όλα όμως τα παραπάνω γίνονται μέσα από τον σχεδιασμό μεγάλων προγραμμάτων, όπως είναι λόγου χάρη τα υποδειγματικά προγράμματα ή ακόμη τα Απαντα συγγραφέων, οι Μεγάλες σειρές, τα Έργα που έχουν εξαντληθεί ή είναι ανέκδοτα.

Ένας μέτρο κρατικής παρέμβασης, το οποίο προκάλεσε διχασμό και αναταραχή ανάμεσα στους ενδιαφερόμενους, ήταν ο νόμος για την ενιαία τιμή βιβλίου. Παρουσιάζοντας αυτό το νόμο ο υπουργός Πολιτισμού τον Ιούλιο του 1981 είπε: "Στο κέντρο αυτής της συζήτησης βρίσκεται το μέλλον των Γραμμάτων και της λογοτεχνικής δημιουργίας(...) Η λογική του σχεδίου διαρθρώνεται σε τρία σημεία. Ο σκοπός είναι να προστατέψουμε τη φιλολογική δημιουργία. Το μέσο είναι να διασώσουμε τον ειδικό χώρο των

23. Θα ήταν χρήσιμο στο σημείο αυτό να παραθέσουμε τη διοικητική διάρθρωση του Κέντρου γραμμάτων:

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ

Πρόεδρος

Γενικός γραμματέας

Λογοτεχνική Δ/ση
Δ/ντής
αναπληρωτής Γ.Γ.

Επικοινωνία Λογιστήριο Διοίκηση Ιδιαιτέρα γραμματεία

βιβλιοπωλείων που από παράδοση εξασφαλίζουν την προώθηση των δύσκολων έργων. Η διαθέσιμη τεχνική είναι η οικονομική τάξη: ο θεσμός της ενιαίας τιμής."

Η ενιαία τιμή βιβλίου, σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης που εξετάζουμε, βοήθησε στο να σταθεροποιηθούν οι τιμές και να έχουμε στο βιβλίο αυξήσεις μικρότερες απ' ό,τι στις άλλες πολιτιστικές υπηρεσίες.

Επίσης μέσα στα πλαίσια της κρατικής πολιτικής θα πρέπει να αναφερθούν οι βελτιώσεις των τραπεζικών διευκολύνσεων για τους επαγγελματίες των κλάδων του βιβλίου, η επαγγελματική εκπαίδευση των βιβλιοπωλών, η είσοδος της πληροφορικής στα βιβλιοπωλεία, η βελτίωση του συστήματος διακίνησης, οι εξαγωγές και η πολιτική αποκέντρωσης. Ακόμη, ας μην παραλείψουμε να πούμε, ότι ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στις κεντρικές και δημοτικές βιβλιοθήκες, δεδομένου ότι το ποσοστό του 14% των γάλλων (έναντι 50% των αγγλων) που είχαν δηλώσει σε σχετική έρευνα ότι είναι εγγεγραμμένοι σε κάποια βιβλιοθήκη, κρίθηκε πολύ χαμηλό.²⁴

Αλλά για να προσεγγίσει το βιβλίο νέο κοινό, διαφόρων τύπων, απαιτούνται επίσης νέοι χώροι και νέες πρωτοβουλίες. Έτσι επιλέχθηκαν χώροι για την ίδρυση νέων βιβλιοθηκών, όπως τα νοσοκομεία, εργοστάσια, υποβαθμισμένες συνοικίες, φυλακές, κ.λπ. Παράλληλα όμως με τις βιβλιοθήκες εκπαιδεύτηκε και το κατάλληλο προσωπικό που μπορεί να εφαρμόσει προγράμματα προσέλκυσης νέων αναγνωστών καθώς και καταπολέμησης του αναλφαριθμητισμού.

Μάλιστα, το 1985 η Διεύθυνση Βιβλίου και Ανάγνωσης έρριξε το βάρος της στην εκπαίδευση αυτού του κατάλληλου επαγγελματικού προσωπικού και στην ανάλυση των πολιτιστικών πρακτικών του κόσμου της εργασίας και των άλλων χώρων καθημερινής και μαζικής χρήσης. Από δω προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας μιας Εθνικής Επιτροπής για την ανάπτυξη της Ανάγνωσης, η οποία είχε ως έργο της να ενθαρρύνει τέτοιου είδους πρωτοβουλίες και να υποστηρίζει προγράμματα.

Αυτή είναι και η κεντρική ιδέα ενός συλλογικού τόμου που εκδίδεται το 1984 με τίτλο Το βιβλίο στη Γαλλία²⁵ και που παρά τον γενικό του τίτλο ασχολείται αποκλειστικά με τα επαγγέλματα του βιβλίου και τις προοπτικές τους, την έρευνα και τη

24. Σ' αυτή την κατεύθυνση είναι πολύ σωστή η παρατήρηση του Jean-Francois Barbier-Bouvet, "Les lectures de Francais", στον συλλογικό τόμο L' anee des lettres, Ministere de la Culture et de la Communication, Paris, La Decouverte, 1988, p. 248: "Ολος ο ισολογισμός της ανάγνωσης θα έπρεπε να ξεκινάει με ένα ισολογισμό της μη-ανάγνωσης."

25. Roberts Estivals, Le livre en France, Paris, Retz, 1984.

βιβλιολογία. Διαπιστώνει κανείς σ' αυτό μια ένδειξη της κατεύθυνσης που αρχίζουν να παίρνουν τα πράγματα, καθώς περνούν από ένα ευρύ και γενικό επίπεδο σε πιο ειδικά και θεμελιώδη ζητήματα.²⁶

Δεν θα μπορούσε να αρνηθεί κανείς εύκολα ότι τα θετικά βήματα που διαπιστώνονται οφείλονται στη συγκεκριμένη και επίμονη πολιτική βιβλίου που ασκήθηκε στη Γαλλία, για την οποία λέει ο Jean Gattegno: "Αν θέλουμε μια πολιτική του βιβλίου και της ανάγνωσης σημαίνει ότι πρέπει να επιδράσουμε στις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο κόσμος μπορεί να διαβάσει, αλλά και να ενισχύσουμε την πίστη στη νομιμοποίηση της ανάγνωσης. Από δω και η ανάγκη να επιμένουμε ακατάπαυστα στο σημείο αυτό. Οι παρεμβάσεις του Jack Lang, οι τοποθετήσεις των διανοουμένων, η στράτευση των δημιουργών και των επαγγελματιών, έχουν αλλάξει την προς τα έξω εικόνα του βιβλίου, και έχουν διευκολύνει αξιοσημείωτα την επιχειρηματική δράση, χωρίς ωστόσο να υποκύψουν στον εύκολο πειρασμό να προετοιμάσουν μια υποτιθέμενη εκδίκηση στα οπτικοακουστικά μέσα. Ο Γουτεμβέργιος και ο Μακλιούαν μπορούν να ζήσουν και να αναπτυχθούν μαζί."²⁷

Ας έρθουμε τώρα στην περίπτωση της Αγγλίας, που τίθεται κάπως διαφορετικά. Το 1987 η αγγλική κυβέρνηση ανήγγειλε ένα τριετές πρόγραμμα, αρχής γενομένης από τον Απρίλιο του 1988, με σκοπό την ανάπτυξη των τεχνών και των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Το κεντρικό αυτό κυβερνητικό σχέδιο, το οποίο πραγματοποιήθηκε μέσω του Γραφείου τεχνών και βιβλιοθηκών,²⁸

26. Γράφει χαρακτηριστικά ο Roberts Estivals στο άρθρο του "La recherche et l' enseignement bibliologiques et l' enseignement des metiers du livre en France", ο.π., p.13: "Η έρευνα και η διδασκαλία των επαγγελμάτων βιβλίου συνιστούν μιαν οντότητα έρευνας-διδασκαλίας (...) κι αυτή η οντότητα οδηγεί και σχετίζεται με την τεχνο-δομή της παραγωγής-διανομής, συντήρησης και επικοινωνίας του βιβλίου."

27. Jean Gattegno, "Bilan d' une action: la politique de la direction du livre", στο συλλογικό τόμο υπό τη διεύθυνση του Roger Chartier, Pratiques de la lecture, Paris, Rivages, 1985

28. Για τη σχέση των τεχνών με το βιβλίο βλ. επίσης τη θέση αμφισβήτησης του Geoff Mulgan, Saturday night or Sunday morning? From Arts to Industry, New Forms of Cultural Policy, London, Comedia, 1986, p.9: "Οι κρατικές πολιτικές για πολύ μεγάλο διάστημα κατευθύνθηκαν μόνο σε μια μικρή γωνιά αυτού του κόσμου -στον

προέβλεπε ένα ποσό τετρακοσίων δέκα επτά εκατομμυρίων λιρών για την περίοδο 1988-89. Από αυτά τα χρήματα, το ένα πέμπτο αφιερώθηκε στις βιβλιοθήκες και τις σχετικές υπηρεσίες.²⁹

Για την ίδια περίοδο, οι τοπικές κυβερνήσεις πρόβλεπαν ένα συνολικό ποσό πεντακοσίων εξήντα τεσσάρων εκατομμυρίων λιρών για τις τέχνες και τις βιβλιοθήκες. Τη μερίδα του λέοντος εδώ είχαν οι βιβλιοθήκες, οι οποίες απορρόφησαν το ογδόντα πέντε τοις εκατό του συνολικού ποσού, ενώ το υπόλοιπο δεκαπέντε πήγε στα τοπικά μουσεία και τις πινακοθήκες.³⁰

Στόχος του αγγλικού κράτους ήταν να ενθαρρύνει την προσέγγιση του κοινού, καθώς επίσης την απόλαυση και την εκτίμηση στην πολιτιστική κληρονομιά και δραστηριότητες. Για το σκοπό αυτό ενισχύει την πολιτιστική ανάπτυξη και τη δουλειά των δημιουργών³¹ με δημόσια χρήματα αλλά παράλληλα δίνει κίνητρα ώστε να αυξηθούν τα έσοδα μέσα από ένα καλύτερο μάρκετινγκ των ιδίων των πολιτιστικών φορέων για την προσέλκυση της συνεισφοράς εκ μέρους του ιδιωτικού τομέα.

Ενας νόμος που προσφέρει φοροαπαλλαγές στους χορηγούς ισχύει από το 1984 και αποφέρει στις πολιτιστικές εκδηλώσεις περίπου τριάντα εκατομμύρια ετησίως, ποσό που δεν θεωρείται ακόμη ικανοποιητικό. Για το λόγο αυτό το 1987 δημιουργήθηκε ένα πειραματικό ίδρυμα για το μάρκετινγκ του πολιτισμού με αρχικό κρατικό κεφάλαιο διακόσιες πενήντα χιλιάδες λίρες και σκοπό να βοηθήσει τις οργανώσεις πολιτισμού, κουλτούρας και τεχνών να βρουν τρόπους για να αυξήσουν τα έσοδά τους.³²

κόσμο των θεάτρων, των, αιθουσών συναυλιών και των αιθουσών τέχνης".

29. Βλ. σχετικά Central office of information, The promotion of the Arts in Britain, London, 1988.

30. Βλ. σχετικά Financing our Public Library Service, London, HMSO, 1988.

31. Σύμφωνα με τον Geoff Mulgan, ό.π., p. 14, τα έσοδα από δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας των συγγραφέων, συνθετών, δημιουργών στις γραφικές τέχνες και εικονογράφων φτάνουν στο 2,6% του Εθνικού προϊόντος. Εξάλλου, η γενικότερη διεύρυνση του τομέα των Γραμμάτων και Τεχνών οδηγεί τον συγγραφέα να διατυπώσει την άποψη ότι "αυτό που κάποτε εθεωρείτο ως ιδεολογικό εποικοδόμημα έχει τώρα μετατραπεί σε σημαντικό τμήμα της οικονομικής βάσης".

32. Βλ. σχετικά Public and Private Funding of the Arts, London, HMSO, 1984

Διαπιστώνει κανείς πως δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο πρόγραμμα του κράτους απέναντι στα πολιτιστικά πράγματα αλλά για ένα συνολικότερο σχέδιο, το οποίο όπου συναντάει δυσκολίες στην εφαρμογή του προσαρμόζεται και αναζητάει επιπλέον όπλα ώστε να επιτύχει τους στόχους του.

Ο αριθμός των βιβλιοθηκών ανέρχεται σε τέσσερις χιλιάδες, έναντι χιλίων μουσείων και πινακοθηκών σε ολόκληρη τη χώρα. Υπάρχουν βιβλιοθήκες δημόσιες, ιδιωτικές, καθώς και μερικές ιδιωτικές λογοτεχνικές εταιρίες.³³ Οι βιβλιοθήκες λειτουργούν με βάση ένα πρόγραμμα ελεύθερης πρόσβασης του κοινού στις υπηρεσίες τους αλλά τα τελευταία χρόνια προωθείται η ολοένα μεγαλύτερη εμπλοκή του ιδιωτικού τομέα.

Ετσι, έχει μπει σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα προσέλκυσης ιδιωτικών κεφαλαίων για την ενθάρρυνση της ανάπτυξης των βιβλιοθηκών, με προτεραιότητα στη συνεργασία μεταξύ των βιβλιοθηκών και του ιδιωτικού τομέα, το οποίο ξεκίνησε το 1988, και χρηματοδοτείται με διακόσιες πενήντα χιλιάδες λίρες ετησίως.

Υπάρχουν πολλές εταιρίες οι οποίες προάγουν το λογοτεχνικό και φιλολογικό βιβλίο, καθώς και τα βιβλία των ανθρωπιστικών σπουδών, τα οποία έχουν μεγάλη παράδοση στην Αγγλία. Τέτοιες είναι η Αγγλική Ένωση και η Βασιλική Εταιρία λογοτεχνίας, καθώς και η Βρεττανική ακαδημία για την προώθηση των ιστορικών, φιλοσοφικών και φιλολογικών σπουδών. Παράλληλα, λειτουργούν εταιρίες με πιο ειδικά ενδιαφέροντα, όπως η Early English Text Society, η Βιβλιογραφική εταιρία, η εταιρία ποίησης, οι χρηματοδότες απαγγελίας ποιημάτων, η εταιρία ποιητικών βιβλίων.

Ως κέντρο του εθνικού δικτύου των βιβλιοθηκών της Μεγάλης Βρετανίας θεωρείται η Βρεττανική βιβλιοθήκη, στην οποία λειτουργεί ένα κέντρο δανεισμού βιβλίων, εφημερίδων και περιοδικών μεταξύ βιβλιοθηκών της Μεγάλης Βρετανίας αλλά και με βιβλιοθήκες άλλων χωρών. Η υπηρεσία αυτή εξυπηρετεί τρία εκατομμύρια αιτήσεις δανεισμού ετησίως από ένα απόθεμα επτά εκατομμυρίων που διαθέτει. Η βιβλιοθήκη διαθέτει μια συλλογή ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών της τάξης των δεκαπέντε

33. Σχετικά με την αποκλειστική πολιτική απέναντι στις βιβλιοθήκες λέει ο Geoff Mulgan, ό.π., p. 18, ότι "τόσο οι κυβερνήσεις των Εργατικών όσο και για εκείνες των Συντηρητικών, συνέχισαν να διαχειρίζονται σχεδόν το σύνολο της πολιτιστικής πολιτικής." Παρά την κάποια επιφύλαξη του απέναντι σ' αυτό το γεγονός, όμως, ο συγγραφέας δηλώνει ότι "το σύστημα των δημοσίων βιβλιοθηκών της Μεγάλης Βρετανίας είναι πιθανόν η πιο επιτυχημένη μορφή κρατικής πολιτικής πρόνοιας".

εκατομμυρίων τόμων, ειδική υπηρεσία πληροφοριών και επιστημονικών αναφορών και τη μεγαλύτερη συλλογή στη δυτική Ευρώπη βιβλίων και υλικών που αναφέρονται στη σύγχρονη επιστήμη και τεχνολογία.

Επίσης, η Βιβλιογραφική υπηρεσία, εκδίδει την Εθνική Βιβλιογραφία της Βρετανίας αλλά και άλλες ειδικότερες εκδόσεις πληροφοριακού χαρακτήρα.

Παράλληλα με τις παραπάνω υπηρεσίες, που είναι αποκλειστικά δημόσιου χαρακτήρα, από το 1950 λειτουργεί ένα Συμβούλιο Ανάπτυξης Βιβλίου (BDC), το οποίο ιδρύθηκε από 60 βρετανούς εκδότες αλλά που στη συνέχεια συνεργάστηκε στενά με την κυβέρνηση σε προγράμματα στη χώρα και το εξωτερικό.

Το Συμβούλιο αυτό ασχολήθηκε πρωταρχικά με τις πειρατικές εκδόσεις, ιδρύοντας γραφεία στο Χονγκ Κονγκ και τη Σιγκαπούρη και στη συνέχεια ανέπτυξε προγράμματα σε πάνω από πενήντα χώρες. Τα προγράμματα αυτά περιλαμβάνουν συναντήσεις με ξένους εκδότες, μελέτες³⁴ σεμινάρια και εργαστήρια κατάρτισης στα επαγγέλματα βιβλίου, κλπ.³⁵

Σημαντικές βιβλιοθήκες λειτουργούν σε όλα τα αγγλικά πανεπιστήμια, πολλές από τις οποίες είναι περίφημες και έχουν στο ενεργητικό τους μεγάλο αριθμό εκδόσεων. Επίσης υπάρχει ένα μεγάλο δίκτυο βιβλιοθηκών σε ολόκληρη την αγγλική επαρχία και υπολογίζεται ότι ο συνολικός αριθμός τίτλων που διαθέτει αυτό το δίκτυο φτάνει τα εκατόν τριάντα επτά εκατομμύρια.

Είναι αξιοσημείωτο ότι το ένα τρίτο του πληθυσμού της Μεγάλης Βρετανίας είναι μέλη σε δημόσιες βιβλιοθήκες, πράγμα που δείχνει τη λειτουργικότητα και όχι απλώς την ύπαρξη των βιβλιοθηκών. Στις αγγλικές βιβλιοθήκες είναι πολύ συνηθισμένη η ύπαρξη τμημάτων για παιδιά ή η υπηρεσία κατ' οίκον εξυπηρέτησης ατόμων που δεν έχουν τη δυνατότητα μετακίνησης.

Φυσικά θα πρέπει να σημειωθεί η ύπαρξη, στη χώρα αυτή, μιας μεγάλης βιομηχανίας βιβλίου, με εξαγωγές σε όλο τον κόσμο, με σαράντα μία περίπου χιλιάδες νέους τίτλους, σύμφωνα με τα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας, μέσα στο 1987, και με δεκατρείς χιλιάδες ανατυπώσεις. Μόνο οι εξαγωγές αγγλικών βιβλίων ανήλθαν για το 1987 σε πεντακόσια τριάντα επτά εκατομμύρια λίρες.

34. Σ' αυτά τα πλαίσια πραγματοποιήθηκε και η μελέτη της Sara Wheeler, ο.π.

35. William Childs, Donald McNeil (ed), American Books Abroad, Washington DC, Helen Dwight Reid Educational Foundation, 1985, p.196.

Μια βιομηχανία, η οποία είναι στραμμένη στις νέες τεχνολογίες και την ανάπτυξη προγραμμάτων για επιστημονικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, της οποίας η επαγγελματική ένωση αριθμεί τετρακόσιους εκδότες.

Οι διαφορές προσανατολισμού και κρατικού σχεδιασμού στις ανάμεσα δύο χώρες είναι εύκολα διακριτές. Στην περίπτωση της Γαλλίας ο προγραμματισμός έχει χαρακτήρα πλουραλιστικό και κατευθύνεται σε όλες τις διαδικασίες του βιβλίου, στην Αγγλία κατευθύνεται μόνο στην ανάγνωση μέσω του δικτύου των βιβλιοθηκών. Τα αποτελέσματα επίσης είναι αισθητά αλλά και μετρήσιμα, δεδομένου ότι όπως προαναφέρθηκε, ενώ στη Γαλλία μόνο το δέκα τοις εκατό του πληθυσμού είναι αναγνώστες βιβλιοθηκών, στην Αγγλία το ποσοστό φτάνει στο σαράντα τοις εκατό. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις, υπάρχει ρητά διατυπωμένη και εφαρμοσμένη κρατική πολιτική βιβλίου και ανάγνωσης, με συνέχεια και συνέπεια στόχων.

III. ΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Ο ορισμός της Unesco για το βιβλίο ως "μία μη-περιοδική τυπωμένη έκδοση τουλάχιστον 49 σελίδων, χωρίς να υπολογίζεται το εξώφυλλο, δημοσιευμένη σε μια χώρα και προσιτή στο κοινό" αποπειράται να ανταποκριθεί στις ανάγκες των διεθνών προδιαγραφών, οι οποίες απαιτούν τυποποίηση και ομογενοποίηση.

¹Γενικότερα, όμως, οι ποικίλοι ορισμοί που δίνονται κατά καιρούς στο βιβλίο μπορούν να διακριθούν σε κείνους που τονίζουν περισσότερο τα τυπικά του στοιχεία -υλικά, μορφή, τρόπους αναπαραγωγής- και σε κείνους που ενδιαφέρονται για το περιεχόμενο -κείμενο, είδος-.

Ο Robert Escarpit, από τη μεριά του, μας βεβαιώνει ότι το βιβλίο είναι κάτι "που δεν μπορεί να οριστεί" κι αυτό γιατί "ένα βιβλίο πουλιέται, αγοράζεται, ανταλλάσσεται αλλά δεν μπορεί κανείς να το μεταχειριστεί σαν ένα οποιοδήποτε εμπόρευμα, γιατί είναι κάθε φορά πολλαπλό και μοναδικό, απειράριθμο και αναντικατάστατο".²

Αν, όμως, δεν μπορεί να οριστεί, τότε πώς θα γίνει αντικείμενο έρευνας; Οπωσδήποτε πρόκειται για ένα σχήμα λόγου, που υπονοεί το μέγεθος του εγχειρήματος αλλά, επίσης, με τον τρόπο που τίθεται το ερώτημα, τις εμπορευματικές αλλά και πολιτιστικές ιδιότητες του προϊόντος "βιβλίο".

Ωστόσο, είναι γεγονός ότι το βιβλίο αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο οργανωμένης επιστημονικής έρευνας μόνο κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Όμως, και οι σύγχρονες έρευνες που ασχολούνται μαζί του δεν λειτουργούν σε ένα κοινά αποδεκτό πεδίο ούτε είναι ενοποιημένες σε επίπεδο μεθόδων και στόχων, όπως θα φανεί από την συνοπτική παρουσίαση που θα αποπειραθούμε να κάνουμε πιο κάτω.

Η ιστορία, η κοινωνιολογία, η στατιστική και η οικονομία, η εκπαίδευση, η βιβλιοθηκονομία, οι φιλολογικές σπουδές, οι νέες τεχνολογίες, οι επιστήμες της επικοινωνίας, τέλος, ρίχνουν

1. Unesco, Yearbook, 1985, 6.1.

2. Robert Escarpit, La revolution du livre, Paris, Unesco, p.15.

καθεμιά με το δικό της τρόπο τα ερευνητικά τους φώτα πάνω του, χωρίς όμως να μπορεί να υποστηριχθεί ότι όλες συγκλίνουν σε ένα σύστημα γνώσης και ερευνητικής προσέγγισης με την κυριολεξία του όρου.

Οι προσεγγίσεις διαφέρουν επίσης από άποψη γεωγραφική. Είναι, λόγου χάρη, πολύ διαφορετικός ο προσανατολισμός των ερευνών στη Γαλλία,³ απ' ό,τι στην Αγγλία ή τις ΗΠΑ.

Οι γάλλοι ερευνητές είναι προσανατολισμένοι περισσότερο στην ιστορία του βιβλίου,⁴ τη θεωρία της λογοτεχνίας,⁵ την κοινωνιολογία της κουλτούρας,⁶ τις νέες τεχνολογίες και την επικοινωνία, την έρευνα της πολιτιστικής βιομηχανίας και του φαντασιακού, την οικονομία της κουλτούρας⁷, τη βιβλιολογία, την ψυχολογία της ανάγνωσης⁸.

Από την Αγγλία, πάλι, φθάνουν μηνύματα που αφορούν την επιστήμη των βιβλιοθηκών, την οικονομία, τα ΜΜΕ, την κοινωνιολογία της κουλτούρας.⁹ Όσο για τις ΗΠΑ, εκεί βλέπουμε να

3. Jean-Francois Barbier-Bouvet, Repertoire de la recherche sur le livre contemporain et la lecture, Paris, La Documentation francaise, 1983. Ένα πανόραμα των ερευνών για το βιβλίο στη Γαλλία, που εκτείνεται σε 130 ερευνητές, 64 οργανισμούς και ιδρύματα, με δημοσιεύσεις σε 49 περιοδικά.

4. Βλ. χαρακτηριστικά Henri-Jean Martin et Roger Chartier, Histoire de l'edition francaise, Paris, Promodis, 1984. Επίσης Robert Darnton, Aventure de l'Encyclopedie, un best-seller au siecle des Lumieres, Paris, Librairie academique Perrin, 1982. Για να αναφερθούμε μόνο σε δύο μνημειώδη έργα, τα οποία μαρτυρούν το επίπεδο και το μέγεθος των ερευνών.

5. Μπορούν να αναφερθούν ονόματα του μεγέθους των Goldmann και Barthes, αλλά επίσης Ricardou, Bremond, Genette, Todorov, κλπ.

6. Βλ. λόγου χάρη Pierre Bourdieu, La distinction, Paris, Minuit, 1977.

7. Βλ. Augustin Girard, ο.π.

8. Βλ. τις εργασίες των Georges Noizet, Rachel Cohen, Foucambert, κλπ.

9. Βλ. σχετικά Michael Lane, Jeremy Booth, Books and Publishers: Commerce Against Culture in Postwar Britain, Lexington, Lexington Books, 1970.

αναπτύσσονται η βιβλιοθηκονομία, οι νέες τεχνολογίες¹⁰ και η επικοινωνία, η οικονομία της κουλτούρας και του βιβλίου,¹¹ το μάρκετινγκ¹² η εκπαίδευση στην εκδοτική δραστηριότητα.

Βέβαια, οι διαφορετικοί προσανατολισμοί ήταν επόμενοι εφόσον αναπτύχθηκαν σε μια σχετική απομόνωση και μόνο κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες ο σχετικός προβληματισμός οδήγησε στην διοργάνωση διεθνών συνεδρίων ή συναντήσεων¹³ και στη διατύπωση συνολικότερων προβληματισμών για την ανάγκη ύπαρξης μιας διεπιστημονικής προσέγγισης, που αποκαλείται από ορισμένους βιβλιολογία. Επίσης, μόνο κατά τις τελευταίες δεκαετίες το βιβλίο εισέρχεται ουσιαστικά ως αντικείμενο σπουδών στα πανεπιστημιακά ιδρύματα,¹⁴

Θα πρέπει επίσης να παρατηρηθεί ότι υπάρχουν πολλά συγγενή αλλά διακριτά αντικείμενα στις επιμέρους έρευνες, που μετατοπίζουν το κέντρο βάρους από το ίδιο το βιβλίο σε άλλα αντικείμενα, λόγου χάρη στη γραφή και τη λογοτεχνική δημιουργία, στις βιβλιοθήκες, την ανάγνωση, την έκδοση ή την εκπαίδευση, καθιστώντας έτσι πιο πολυαξονική την προσέγγιση.

Επιπλέον, είναι ελάχιστα τα περιοδικά που ασχολούνται με την έρευνα στον τομέα του βιβλίου, κι αν αφαιρέσουμε το μοναδικό αμερικανικό ερευνητικό Book Research Quarterly, τα υπόλοιπα έχουν

10. Βλ. σχετικά P.J.Hills, The Future of the Printed Word, New York, Greenwood Press, 1980.

11. Βλ. σχετικά W. Hendon, J. Shanahan, Economics of Cultural Decisions, Cambridge, Abt, 1983. Επίσης το άρθρο του N. Garnham, "Towards a Political Economy of Culture", The New Universities Quarterly, Summer 1977, p. 341 επ.

12. Βλ. σχετικά Benjamin Compaine, The Book Industry in Transition. An Economic Study of Book Distribution and Marketing, New York, Knowledge Industry Publications, 1978.

13. Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα συνέδρια του είδους πραγματοποιήθηκε στον Καναδά τον Απρίλιο του 1989, με τίτλο "Between Theory and Practice: A National Conference on Publishing Education". Στο συνέδριο συμμετείχαν, εκτός από τους καναδούς, πανεπιστημιακοί δάσκαλοι από τμήματα εκπαίδευσης στις εκδοτικές σπουδές, από τη Μεγάλη Βρετανία, τις ΗΠΑ, τη Γαλλία.

14. Loughborough University, στην Αγγλία, Paris XIII-Nord, Bordeaux III, στη Γαλλία, University of New York, στις ΗΠΑ, κλπ.

ιδιαίτερους προσανατολισμούς, όπως λόγου χάρη τα Scholarly Publishing, Library Trends, κλπ. που ασχολούνται με μερικότερους τομείς, όπως δηλώνουν και οι τίτλοι τους.

Ωστόσο, θα ήταν κατα τη γνώμη μας χρήσιμο, να αναφερθούν στο σημείο αυτό ορισμένοι από τους βασικούς άξονες, που απασχόλησαν τους ερευνητές σε όλη τη διάρκεια ζωής του βιβλίου, αυτούς τους πέντε αιώνες από την ανακάλυψη του Γουτεμβέργιου έως σήμερα.

-Ο πρώτος άξονας είναι εκείνος της βιβλιογραφικής έρευνας. Ο ευρύτερα αποδεκτός ορισμός της Βιβλιογραφίας είναι, όπως μας πληροφορεί η LISA στο ειδικό λήμμα, εκείνος του Sir Walter Greg, που ορίζει τη βιβλιογραφία ως "τη μελέτη των βιβλίων ως υλικών αντικειμένων".

Σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες υπάρχει ένας βιβλιογραφικός οργανισμός, που συνήθως συνδέεται με την Εθνική βιβλιοθήκη, και ο οποίος αναλαμβάνει την ευθύνη της καταγραφής όλων των βιβλίων τα οποία εκδίδονται μέσα στη χρονιά και φροντίζει για την έκδοση ενός ετήσιου βιβλιογραφικού οδηγού ή καταλόγου. Συνήθως, ο βιβλιογραφικός οδηγός περιλαμβάνει επίσης έναν αλφαβητικό κατάλογο συγγραφέων και έναν κατάλογο τίτλων.

Για τη συμπλήρωση των στοιχείων του κάθε βιβλίου απαιτείται η εργασία ειδικών βιβλιογράφων και συνήθως τα στοιχεία που καταγράφονται είναι ο συγγραφέας, ο τίτλος του βιβλίου, η έκδοση, το τυπογραφείο και θέμα, καθώς και, όπου είναι απαραίτητο, η αναφορά σε προηγούμενες εκδόσεις.

Ο βιβλιογραφικός οδηγός κυκλοφορεί στις βιβλιοθήκες ολόκληρης της χώρας και του εξωτερικού, καθώς και στα μεγάλα βιβλιοπωλεία. Ο βιβλιογραφικός οδηγός έχει για τις βιβλιοθήκες τρεις ουσιαστικές λειτουργίες. Είναι ένα μέσο για την τρέχουσα επιλογή βιβλίων, είναι ένα όργανο για την καταλογογράφηση και, επίσης, είναι ένας πλήρης οδηγός εκδόσεων.

Σε μερικές χώρες, λόγου χάρη στη Μεγάλη Βρετανία, αναπτύχθηκαν με τον καιρό και παράλληλες υπηρεσίες, όπως είναι οι έτοιμες καρτέλες για χρήση των βιβλιοθηκών, δίσκοι CD, ή ακόμη ειδικοί βιβλιογραφικοί κατάλογοι για διάφορα θέματα, όπως μουσική, εκπαίδευση, τεχνολογία, κλπ.

Πάντως η χρήση των νέων τεχνολογιών στη βιβλιογραφία έχει πάρει σήμερα πολύ μεγάλες διαστάσεις και το λεγόμενο σχέδιο MARC (Machine Readable Catalogue), το οποίο δίνει τη δυνατότητα μεγάλων συνεργασιών, όπως αυτή μεταξύ των βιβλιοθηκών ΗΠΑ και Αγγλίας και την ανταλλαγή καταλόγων ακόμη και σε εβδομαδιαία βάση.

Οι διακρίσεις που μπορούν να γίνουν στη Βιβλιογραφία σχετίζονται με την κατεύθυνση που αυτή μπορεί να πάρει και είναι οι εξής: α) απογραφική ή συστηματική βιβλιογραφία¹⁵ β) αναλυτική ή κριτική βιβλιογραφία¹⁶, η οποία με τη σειρά της μπορεί να οδηγεί στην περιγραφική βιβλιογραφία¹⁷ γ) βιβλιογραφία κειμένου¹⁸ δ) ιστορική βιβλιογραφία¹⁹.

Ως πατέρες της Βιβλιογραφίας αναφέρονται οι Symphorien Champier (1506), Giovanni Nevizzano (1522), Conrad Gesner (1545)²⁰. Το 1895 ιδρύεται στις Βρυξέλλες το Διεθνές ινστιτούτο βιβλιογραφίας, το οποίο θέτει ως στόχο την καταλογογράφηση όλων των βιβλίων από τον 15ο αι. και μετά, χωρίς και να μπορέσει ποτέ

15. "Πριν ακόμη μελετηθούν τα βιβλία πρέπει να είναι γνωστή η ύπαρξή τους. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, βιβλιοθήκες και βιβλιοθηκονόμοι εμπλέχτηκαν στη δραστηριότητα αυτή από πολύ νωρίς." Η απογραφική βιβλιογραφία αναπτύχθηκε από την εποχή ακόμη της Βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας αλλά έκανε ένα ποιοτικό άλμα κατά τον 19ο αι., οπότε αναπτύχθηκε μαζί με τις ανάγκες της εκπαίδευσης που "προσπαθούσε να επαληθεύσει το υλικό των πρωτογενών πηγών". Ιδιαίτερα στην Αγγλία και τη Γερμανία. Λήμμα Bibliography, LISA.

16. "Ο όρος καλύπτει την διερεύνηση της υλικής φύσης του βιβλίου, που μπορεί να είναι, και συχνά είναι, επαρκώς εξαντλητική ώστε να επιτρέψει σε όλους τους όρους της κατασκευής του βιβλίου και της ιστορίας του να αναδειχθούν." Στο ίδιο.

17. "Ενώ στην απογραφική βιβλιογραφία η προσπάθεια είναι να συμπιεστεί η λεπτομέρεια, στην περιγραφική καταγράφονται όσο περισσότερες πληροφορίες είναι δυνατό. Στο ίδιο.

18. Η τάση αυτή ξεκινάει από την πεποίθηση ότι "η λεπτομερής εξέταση της βιβλιογραφικής φύσης του βιβλίου μπορεί μερικές φορές, όχι βέβαια πάντοτε, να ρίξει σημαντικό φως στην αυθεντία του κειμένου." Στο ίδιο.

19. "Μια ευρεία κατανόηση του περιβάλλοντος του βιβλίου" που μπορεί να είναι "η κατάσταση του τυπογραφείου, η θέση του συγγραφέα και του εκδότη, τα κανάλια της διανομής του βιβλίου και το γενικό κοινωνικό και πολιτιστικό κλίμα της εποχής". Στο ίδιο.

20. Βλ. σχετικά Jacques Breton, Le livre française contemporain: Manuel de bibliologie, Malakoff, Solin, 1988, και επίσης LISA.

να ολοκληρώσει αυτή την εργασία. Στον αιώνα μας, μεγάλης σημασίας γεγονός για την βιβλιογραφική έρευνα υπήρξε η εργασία των John Carter και Graham Pollard²¹, οι οποίοι απέδειξαν την πλαστότητα μερικών δεκάδων εκδόσεων του 19ου αι., που θεωρούνταν "πρώτες εκδόσεις". Έτσι, ενώ για μερικές δεκαετίες είχε αμφισβητηθεί το κύρος της βιβλιογραφικής έρευνας, εξαιτίας της μηχανικής πλέον παραγωγής των βιβλίων κατά τον 19ο αι., χάρη στους δυο συγγραφείς "από εκείνη τη στιγμή και μετά, κανείς δεν μπορούσε να αρνηθεί σοβαρά το κύρος των βιβλιογραφικών σπουδών, στην εφαρμογή τους στα σύγχρονα βιβλία".²²

Οπωσδήποτε, στη σύγχρονη ανάπτυξη της βιβλιογραφίας έπαιξαν σημαντικό ρόλο αφενός οι αμερικανοί βιβλιογράφοι -"οι οποίοι εμβάθυναν περισσότερο στα προβλήματα των συγγραφέων του 20ού αι., περιλαμβανομένων των σύγχρονων και ζώντων συγγραφέων"-²³ καθώς και οι νέες τεχνολογίες, οι οποίες δίνουν τεράστιες δυνατότητες επικοινωνίας και επιτρέπουν την πραγματοποίηση μεγάλου μεγέθους δικτύων, προσφέροντας έτσι μειωμένο κόστος και ασύγκριτη ταχύτητα.

Στην κατεύθυνση του μεγάλου ονείρου, της πραγματοποίησης μιας καθολικής βιβλιογραφίας, εντάσσεται η προσπάθεια του 1973, οπότε το συνέδριο της Διεθνούς Ομοσπονδίας των Ενώσεων των Βιβλιοθηκαρίων αποφασίζει τη σύσταση του CBU, Καθολικού Βιβλιογραφικού Ελέγχου.²⁴

Εκτοτε, οι τράπεζες δεδομένων, τα διεθνή δίκτυα και οι βιβλιογραφίες που εκδίδονται σε CD παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στο θέμα της βιβλιογραφίας και της βιβλιογραφικής ενημέρωσης.

-Ο δεύτερος άξονας είναι ο άξονας της επιστήμης των βιβλιοθηκών και της βιβλιοθηκονομίας. Η βιβλιοθηκονομία, σύμφωνα με τον ορισμό του Larousse είναι η επιστήμη και η τεχνική της κατάταξης και της διαχείρισης μιας βιβλιοθήκης. Η βιβλιοθηκονομία εμφανίζεται ουσιαστικά στο δεύτερο μισό του 19ου αι. στον αγγλοσαξωνικό χώρο.²⁵ Το 1876 ο Melvil Dewey εκδίδει την πρώτη

21. John Carter & Graham Pollard, An enquiry into the nature of certain nineteenth century pamphlets, LISA.

22. Στο ίδιο.

23. LISA, ο.π.

24. Jacques Breton, ο.π., p.3.

25. Όπως μας πληροφορεί ο Jacques Breton, ο.π., υπάρχουν και παλιότερες απόπειρες, όπως εκείνες των Gabriel Naude (Avis pour

επαγγελματική επιθεώρηση του είδους με τίτλο Library Journal. Ο ίδιος είναι ο πατέρας του ομώνυμου ή αλλιώς δεκαδικού συστήματος ταξινόμησης, το οποίο ισχύει ακόμη σήμερα ευρύτατα.

Μέχρι το 1930 η βιβλιοθηκονομία δεν γνωρίζει καμία ανάπτυξη, αλλά από το 1930 έως το '46 πραγματοποιούνται, στο πανεπιστήμιο του Σικάγου, τα πρώτα πενήντα διδακτορικά στην επιστήμη των βιβλιοθηκών, όπως ονομάστηκε από τους Αμερικανούς.

Σήμερα, η έρευνα στον τομέα των βιβλιοθηκών έχει διευρυνθεί πολύ και συνδυάζεται σε μεγάλο βαθμό με την επιστήμη της πληροφορικής και τα πεδία των νέων τεχνολογιών, όπως λόγου χάρη "τα οπτικοακουστικά, οι μικροφόρμες, η επιστήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, οι επικοινωνίες και οι εκπαιδευτικές τεχνολογίες."²⁶

Επίσης χρησιμοποιούνται ποικίλες επιστημονικές μέθοδοι έρευνας, όπως λόγου χάρη ιστορικές, πειραματικές, κλπ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η έρευνα στη βιβλιοθηκονομία, η οποία δείχνει το συνδυασμό θεωρητικής έρευνας και πρακτικών αναγκών στις βιβλιοθήκες: "1) μάνατζμεντ, ανάπτυξη συλλογών, διοίκηση προσωπικού, δημόσιες υπηρεσίες, και τεχνικές υπηρεσίες σε ακαδημαϊκές, δημόσιες, σχολικές και ειδικές βιβλιοθήκες 2) ιστορία ατομικών βιβλιοθηκών, βιβλία και εκτυπώσεις, εκπαίδευση βιβλιοθηκονομίας, διάφορες περίοδοι ανάπτυξης των βιβλιοθηκών 3) χρησιμοποίηση μιας ποικιλίας μέσων επικοινωνίας και τεχνολογιών στις βιβλιοθήκες 4) απόκτηση περιοδικών και άλλων τυπωμένων και μη τυπωμένων μέσων επικοινωνίας από τις βιβλιοθήκες . 5) καταλογογράφηση, ταξινόμηση, ευρετηρίαση, ταξιθέτηση, αποθήκευση και ανάκτηση πληροφοριών 6) χρήση συστημάτων πληροφορικής, τεκμηρίωσης, αυτοματισμού και επεξεργασίας στοιχείων στις βιβλιοθήκες και τα κέντρα πληροφόρησης 7) χρήση και μη χρήση των υπηρεσιών βιβλιοθήκης και πληροφόρησης από πρόσωπα που οι βιβλιοθήκες έχουν σχεδιαστεί για να υπηρετούν."²⁷

-Ο τρίτος είναι ο άξονας της βιβλιολογίας. Το 1812 ο Gabriel Peignot, δικηγόρος, βιβλιοθηκάριος, επιθεωρητής βιβλιοθηκών και στη συνέχεια επιθεωρητής της Ακαδημίας της Dijon έδινε στη

dresser une bibliotheque, 1627) και του πατέρα Louis Jacob (Traicte des plus belles bibliotheques publiques et particulieres, 1644), οι οποίοι μπορούν με μια έννοια να θεωρηθούν οι πρόδρομοι της βιβλιοθηκονομίας.

26. Βλ. λήμμα Research in Librarianship, LISA.

27. Βλ. λήμμα "έρευνα στη βιβλιοθηκονομία", LISA.

βιβλιολογία τον παρακάτω ορισμό: "Καθολικό βιβλιογραφικό ευρετήριο, που περιέχει την αναλυτική περίληψη ενός μεγάλου αριθμού έργων (...) σχετικού με όλα τα μέρη της βιβλιογραφίας."²⁸

Σήμερα υπάρχουν αρκετές και διαφορετικές απόψεις για την βιβλιολογία, τις μεθόδους και τους στόχους της. Ο Robert Es-tivals, λόγου χάρη, την κατευθύνει προς την βιβλιομετρία-οικονομετρία, γλωσσολογική στατιστική-, ενώ άλλοι συγγραφείς, όπως ο Jacques Breton, την θέλουν να ασχολείται με περισσότερο ποιοτικές επιλογές.

Αλλά ίσως έχει σημασία το αίτημα που διατυπώνει ο Jean-Marie Bouvaist, όταν λέει πως χρειαζόμαστε μια "ενήλικη βιβλιολογία, που θα ξεπεράσει τις ηδονές των κενών ταξινομήσεων για να οργανώσει το σύνολο των ζητημάτων που θέτει στις άλλες επιστήμες".²⁹

Αυτό είναι πολύ σωστό στις σημερινές συνθήκες, δεδομένου ότι απαιτείται μια διεπιστημονικού χαρακτήρα βιβλιολογία, η οποία θα αποσαφηνίσει τις μεθοδολογικές της αρχές και το πεδίο μελέτης της. Αλλωστε διαπιστώσαμε ότι η χρησιμοποίηση των μοντέλων της πολιτικής βιβλιολογίας, λόγου χάρη, όπως τα προτείνει ο R. Es-tivals, σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, μπορεί να οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα και είναι χαρακτηριστική μιας διεπιστημονικής προσέγγισης, αν και όχι μοναδική.

-Ο τέταρτος είναι ο άξονας της ιστορίας του βιβλίου, ο οποίος παίρνει τις πραγματικές του διαστάσεις στη δεκαετία του '30, όταν οι θεωρητικοί της σχολής των Annales θέτουν τις βάσεις μιας νέας μεθοδολογίας, αλλά μόνο το 1958, με το βιβλίο των Lucien Febvre-Henri-Jean Martin, L' apparition du livre, βρίσκει γόνιμο έδαφος ανάπτυξης.

Η Ιστορία του βιβλίου των Febvre-Martin αποφεύγει τις ως εκείνη τη στιγμή αντιμετωπίσεις του θέματος, που μιλούν συμβατικά για την ανακάλυψη του τυπωμένου χαρτιού ή τις πρωτιές των μαστόρων και διερωτάται: "Το βιβλίο, νεοερχόμενο στους κόλπους της δυτικής κοινωνίας, το βιβλίο που ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στα μέσα του 15ου αι. -και εν πλήρει 20ό αι. δεν ξέρουμε αν θα ασκήσει ακόμη για πολύ τη λειτουργία του, καθώς απειλείται από τόσες εφευρέσεις που βασίζονται σε εντελώς διαφορετικές αρχές-, το βιβλίο, ποιες ανάγκες ικανοποίησε, ποια καθήκοντα εκτέλεσε, ποιες υποθέσεις υπηρέτησε ή υπηρέτησε κακώς;"³⁰

28. Jacques Breton, ό.π., p.2.

29. Jean-Marie Bouvaist, Pratiques et metiers de l' edition, Paris, Promodis, 1986, p. 300.

Γεννημένο μέσα σ' ένα περιβάλλον επαναστατικών για την ανθρωπότητα ανακαλύψεων, "παίζει κι αυτό το χαρτί της ύπαρξής του" λέει ο Febvre, για να καταλήξει διατυπώνοντας το σκοπό του έργου: "Να προσδιορίσουμε τι ήταν αυτό που διακυβευόταν, να προσδιορίσουμε πώς και γιατί το τυπωμένο βιβλίο δεν ήταν απλώς μια τεχνική εφεύρεση, βολική και απλή στην ευφυία της, αλλά αντίθετα η ανακάλυψη ενός από τα πιο ισχυρά εργαλεία που διέθετε ποτέ ο δυτικός πολιτισμός για να περισυλλέξει τη διάσπαρτη σκέψη των εκπροσώπων του και να συνεισφέρει όλη την δυνατή ισχύ στους ατομικούς συλλογισμούς των ερευνητών του, μεταδίδοντάς τους και σε άλλους. Να συνενώσει κατά βούληση, χωρίς αναβολή και κόπο και έξοδα, εκείνη τη διαρκή σύνοδο μεγάλων πνευμάτων για την οποία μιλούσε ο Michelet με όρους αιώνιους. Να του αποδώσει μια εκατονταπλασιασμένη δύναμη, μια εντελώς νέα συνέπεια, και συνεπώς ασύγκριτη δύναμη διείδυσης και ακτινοβολίας. Να εξασφαλίσει σε βραχύτατο διάστημα τη διάδοση των ιδεών, εκεί όπου δεν την εμπόδιζαν η δυσκολία της γλώσσας ή της γραφής και να δημιουργήσει επίσης, στους διανοούμενους και, πέρα από το στενό τους κύκλο, σε όλους εκείνους που χρησιμοποιούν το νου, νέες συνήθειες διανοητικής εργασίας, με μια λέξη να δείξει στο βιβλίο ένα από τα πιο επαρκή μέσα αυτής της ηγεμονίας στον κόσμο."³¹

Στα πλαίσια της ιστορίας του βιβλίου θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι διενεργούνται έρευνες που ασχολούνται με την ιστορία των εκδόσεων, ακόμη και σε τοπικό ή ειδικού ενδιαφέροντος επίπεδο³², την ιστορία των εκδοτικών οίκων και τη διακίνηση του βιβλίου³³, άλλες προσανατολισμένες προς την

30. Από τη εισαγωγή του Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, L' apparition du livre, Paris, Albin Michel, 1958, p.6 ιτ.εκδ.

31. Ο.π., p.7.

32. Μια τέτοια έρευνα μας περιγράφουν οι Richard Giguere και Jacques Michon, στο "An Approach to the History of Publishing: Twentieth-Century Quebec", Book Research Quarterly, v.6 no 1. Πρόκειται για μια ερευνητική ομάδα με το όνομα The Research Group on Quebec Literary Publishing, που συστάθηκε το 1981 με στόχο "να ερευνήσει τις κοινωνικές, ιστορικές και πνευματικές διαστάσεις των λογοτεχνικών εκδόσεων και να συγκροτήσει μια ιστορία των λογοτεχνικών εκδόσεων του Quebec στον 20ό αιώνα."

33. John Tebbel, A History of Book Publishing in the United States, New York, R.R.Bowker, 1978.

τυπογραφία³⁴, προς την πολιτιστική ιστορία³⁵, κλπ.

-Ο πέμπτος άξονας είναι εκείνος της οικονομίας και στατιστικής του βιβλίου. Οι οικονομικές μελέτες στον τομέα του βιβλίου συναντούν μια πρωταρχική δυσκολία, που είναι η έλλειψη στατιστικών δεδομένων. Αυτό, βέβαια, συχνά ξεπερνιέται με διάφορους τρόπους, αν σκεφτεί κανείς ότι στις αρχές του αιώνα η Cheney Report στις ΗΠΑ ερεύνησε σε βάθος τα οικονομικά προβλήματα της αγοράς του βιβλίου και προχώρησε σε πολύ ουσιαστικές διαπιστώσεις που ίσχυαν για χρόνια μετά.

Πάντως, μόλις το 1986 δημοσιεύτηκε η εργασία του άγγλου οικονομολόγου Peter Curwen για τη βιομηχανία του βιβλίου σ' ολόκληρο τον κόσμο, με αξιώσεις ολοκληρωμένης οικονομικής αντίληψης.³⁶ Ο Curwen εξετάζει τη δομή της βιομηχανίας του βιβλίου, το διεθνές εμπόριο, τις τάσεις της αγοράς, τη διανομή, τις βιβλιοθήκες, τις τιμές των βιβλίων, τις μεταβολές που επέφεραν οι ηλεκτρονικές εξελίξεις των τελευταίων χρόνων.

Δεδομένου ότι τα οικονομικά του βιβλίου περιορίζονται σε μικρούς σχετικά αριθμούς -ακόμη και στις ΗΠΑ, όπου υπάρχει αναπτυγμένη η βιομηχανία του βιβλίου, ο Curwen παρατηρεί ότι το σύνολο του κύκλου εργασιών του κλάδου δεν φτάνει καν το τζίρο μιας και μόνο από τις πρώτες σε μέγεθος εταιρίες άλλων αγαθών- δεν έχουν γίνει βήματα προς μια πιο συστηματική συλλογή και αξιολόγηση των στοιχείων.

Ακόμη και σε χώρες όπως η Γαλλία, λόγω χάρη, όπου η συλλογή στατιστικών δεδομένων του βιβλίου είναι θεσμοθετημένη, υπάρχουν αρκετά προβλήματα, και όπως παρατηρεί ο Jacques Breton "αυτές οι στατιστικές είναι πολύ φτωχές ώστε να μπορεί κάποιος να τις χρησιμοποιήσει"³⁷

34. Βλ. Elizabeth Eisenstein, The printing revolution in the early modern Europe, New York, Cambridge University Press, 1983, όπου η συγγραφέας αναφέρεται στη μεγάλη ανακάλυψη της τυπογραφίας και τη σημασία της τεχνολογίας στην ανάπτυξη του πολιτισμού.

35. Βλ. Robert Darnton, The kiss of Lamourette, New York, Norton, 1989, ή του ίδιου The literary underground of the Old Regime, Cambridge, Harvard University Press, 1982.

36. Peter Curwen, The World Book Industry, London, Euromonitor, 1986.

37. Jacques Breton, ο.π., p.10. Τις ετήσιες στατιστικές μετρήσεις έχει αναλάβει το Εθνικό σωματείο εκδοτών, μετά από εντολή του υπουργού βιομηχανίας, και αφορούν τον αριθμό των τίτλων και των

Σε μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν τα στοιχεία από τις στατιστικές όλων των ευρωπαϊκών κρατών για τις εκδόσεις βιβλίων, που πραγματοποιήθηκε από το γαλλικό υπουργείο πολιτισμού και επικοινωνίας, οι υπεύθυνοι της έρευνας σημειώνουν μεταξύ άλλων την πολύ διαφορετική υφή αυτών των δεδομένων. Αυτό οδηγεί στην αδυναμία συγκρίσεων και απαιτείται η εναρμόνισή τους για να καταστεί δυνατή η χρησιμοποίησή τους και η εξαγωγή συμπερασμάτων.³⁸

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει αναφορά στην οικονομική ιστορία του βιβλίου. Υποδειγματικό στο χώρο της οικονομικής ιστορίας παραμένει το βιβλίο της Marjorie Plant για το εμπόριο του βιβλίου στην Αγγλία, που πρωτοεκδόθηκε το 1939³⁹ και που ξανακυκλοφόρησε αναθεωρημένο το 1973, με στοιχεία για τη διεθνή εκδοτική κατάσταση.

Η έρευνα της Plant ξεκινάει από το χειρόγραφο βιβλίο, τους όρους παραγωγής του, τη ζήτηση, το ενγένει οικονομικό περιβάλλον του και τη δομή της βιομηχανίας, όπως τη χαρακτηρίζει, το εμπόριο, τις εργασιακές σχέσεις, το μηχανικό εξοπλισμό, το χαρτί, τη βιβλιοδεσία, την οικονομική οργάνωση καθώς και την οργάνωση των πωλήσεων. Στη συνέχεια η συγγραφέας προχωρεί στις οικονομικές συνθήκες που περιέβαλαν την ανακάλυψη του Γουτεμβέργιου, στις τεχνικές εξελίξεις και την επαναστατική μεταβολή των όρων παραγωγής και διακίνησης του βιβλίου έως τον 20ό αι.

αντιτύπων, καθώς και τον κύκλο εργασιών και ορισμένα συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με τη νομική μορφή των επιχειρήσεων ή την εκτίμηση της αποθήκης τους. Παράλληλα, η Εθνική στατιστική υπηρεσία ασχολείται με τις στατιστικές αυτές, διότι παρακολουθεί την εξέλιξη των τιμών στα σχολικά και λοιπά βιβλία, μετά τον νόμο Lang. Παρά ταύτα, ο συγγραφέας δηλώνει: "Οι στατιστικές δεν αφορούν παρά την παραγωγή σε τίτλους. Δεν μπορούν να διασταυρωθούν με εκείνες του σωματείου των εκδοτών αφού το πλαίσιο ταξινόμησής τους δεν είναι το ίδιο, αφού αυτές καλύπτουν -ή μάλλον θα έπρεπε να καλύπτουν- το σύνολο της παραγωγής που βρίσκεται ακόμη και εκτός εμπορίου."

38. Ministere de la culture et de la communication, Statistiques europeennes de l' edition de livres, Paris, Document de travail, 1990.

39. Bl. Marjorie Plant, The English Book Trade. An Economic History of the Making and Sale of Books, London, George Allen & Unwin, 1939.

-Ο έκτος άξονας είναι εκείνος της επιστήμης της επικοινωνίας. Ένα βιβλίο που αποτέλεσε σταθμό στην αντιμετώπιση της επικοινωνίας στη σύγχρονη εποχή, είναι το περίφημο εκείνο του Marshall McLuhan, The Gutenberg Galaxy.⁴⁰ Ο MacLuhan αντιμετωπίζει την τυπογραφική και μηχανική εποχή, μ' άλλα λόγια το τυπωμένο κείμενο, ως επανάσταση στην επικοινωνία, τις μορφές σκέψης και την ενγένει οργάνωση της κοινωνίας, θεωρώντας ότι "αντιμετωπίζουμε νέες μορφές και δομές ανθρώπινης αλληλεξάρτησης και έκφρασης"⁴¹. Έτσι, ερμηνεύοντας τις απόψεις του Tocqueville λέει πως αυτός ο τελευταίος "γνώριζε καλά ότι ο τυπογραφικός αλφαριθμητισμός όχι μόνο παρήγαγε την καρτεσιανή άποψη αλλά και τα ειδικά χαρακτηριστικά της αμερικανικής ψυχολογίας και πολιτικής επιστήμης."⁴² Θεωρώντας, λοιπόν, τη νεώτερη ανθρώπινη πολιτιστική περίοδο, από την ανακάλυψη της τυπογραφίας και μετά, ως ενιαία ο MacLuhan μας παρέχει μια ενοποιημένη οπτική της τυπογραφικής, μηχανικής και ηλεκτρονικής εποχής, όπως ο ίδιος την χαρακτηρίζει. Είναι πολύ χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η Unesco στον ετήσιο οδηγό της τοποθετεί το βιβλίο πρώτο σε προτεραιότητα στο κεφάλαιο το σχετικό με την "κουλτούρα και επικοινωνία". Πιο ειδικά, ασχολείται πρωταρχικά με την παραγωγή του βιβλίου και μόνο στη συνέχεια με τον ημερήσιο τύπο, την παραγωγή κινηματογραφικών έργων, την τηλεόραση και το ραδιόφωνο.

-Ο έβδομος άξονας είναι εκείνος της κοινωνιολογίας του βιβλίου και της ανάγνωσης. Αν για την ιστορία του βιβλίου αναφερόμαστε ακόμη σήμερα στους Febvre και Martin, το έργο που άνοιξε το δρόμο σε μια συνολική οπτική και έθεσε αλλά και συνέθεσε τα επιμέρους προβλήματα σε ένα κεντρικό κορμό, είναι το βιβλίο του Robert Escarpit, La Revolution du livre, που είδε το φως το 1965.

Ο Escarpit, που είχε ως τότε εργαστεί στον τομέα της Κοινωνιολογίας της λογοτεχνίας⁴³, αναπτύσσει για πρώτη φορά μια σφαιρική οπτική που, ξεκινώντας από τα ιστορικά στοιχεία και τη

40. Marshall McLuhan, The Gutenberg Galaxy, London, Routledge & Kegan Paul, 1962.

41. Ο.π., p. 3.

42. Ο.π., p.7.

43. Robert Escarpit, Sociologie de la litterature, Paris, 1958.

διαδρομή που ακολούθησε το βιβλίο στους αιώνες, εντοπίζει τη σημασία του για τη μαζική επικοινωνία, η οποία περνάει μέσα από την επανάσταση, όπως τη χαρακτηρίζει, του βιβλίου τσέπης.

Ο Escarpit αναλύει τις λειτουργίες του βιβλίου και περνά από τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν την παραγωγή του βιβλίου στον κόσμο, στα μεγάλα διλήμματα για το βιβλίο στη δεκαετία του '50. Αυτά κατά τον συγγραφέα εντοπίζονται στην εμφάνιση του φαινομένου των best-sellers και στην ποιοτική αξιολόγηση των βιβλίων, στον προγραμματισμό των εκδόσεων, στη μαζική διακίνηση, στον πολιτιστικό ρόλο του βιβλιοπωλείου και το κοινωνικό του περιβάλλον και, τέλος, στη σχέση συγγραφέα και κοινού με ενδιαμέσο την κριτική.

Ο Escarpit θέτει ως αντικείμενό της έρευνάς του το βιβλίο και τις λειτουργίες του και αποπειράται για πρώτη φορά μια κοινωνιολογία του βιβλίου. Σ' αυτή του την απόπειρα ίσως να έπαιξε ρόλο και η γενική θεώρηση που διέθετε, από τη θέση ενός μεγάλου οργανισμού όπως η Unesco, η οποία ασχολούμενη με την εκπαίδευση και τον πολιτισμό σε ολόκληρο τον κόσμο και με ιδιαίτερη ευαισθησία στις υπανάπτυκτες χώρες, βοηθούσε σε μια τέτοια κατεύθυνση. Γεγονός πάντως είναι ότι το βιβλίο του αποτέλεσε έκτοτε σημείο αναφοράς και λειτούργησε ως άξονας στις περαιτέρω έρευνες και συζητήσεις.

Αλλά ποια είναι τα ερωτήματα της δεκαετίας του '90 για το βιβλίο και τη λειτουργία του και ποια τα βασικότερα ερευνητικά πεδία που διαμορφώνονται; Αναφερθήκαμε ως εδώ σε ορισμένα πεδία, τα οποία ακολουθούν είτε μια ιστορική παράδοση ισχυρή (ιστορία του βιβλίου, επιστήμη των βιβλιοθηκών και βιβλιοθηκονομία, βιβλιογραφία), είτε προέρχονται από τις έντονες επιταγές της αγοράς (οικονομία, στατιστική, κοινωνιολογία).

Αυτό, όμως, που μεταβάλλει σήμερα όλο το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται το βιβλίο, δηλαδή το πλαίσιο της επικοινωνίας και γνώσης, βρίσκεται κάτω από τις θεαματικές προόδους των νέων τεχνολογιών. Αυτές οι τελευταίες έχουν αλυσιδωτές επιπτώσεις σε όλες τις φάσεις της εκδοτικής διαδικασίας -παραγωγή, διακίνηση, ανάγνωση- και ανοίγουν νέους ορίζοντες, φέρνοντας βεβαίως στο φως και νέα προβλήματα.

Ετσι, λόγω χάρη, οι νέες τεχνολογίες διευκολύνουν την πνευματική καταρχήν παραγωγή του βιβλίου, θέτοντας στη διάθεση του συγγραφέα μεγάλες δυνατότητες "πολυεπίπεδης και πολυιχνευτικής πρόσβασης"⁴⁴ στις πληροφορίες μέσω των τραπεζών

44. Irving Louis Horowitz, "The Political Economy of Database Technology", Book Research Quarterly, v.1, no 1.

δεδομένων, άμεση πρόσβαση σε βιβλιογραφικά δεδομένα με θεματικές ή άλλες κατατάξεις, ταχεία εξυπηρέτηση στις βιβλιοθήκες, ανάλυση και στατιστική επεξεργασία κειμένων, καθώς και τη δυνατότητα να αναδιοργανώσει τη συγγραφική του δουλειά και το προσωπικό του αρχείο με βάση τις δυνατότητες του προσωπικού του υπολογιστή.

Αλλά και η τεχνική παραγωγή του βιβλίου διευκολύνεται, καθώς ξεκινάει πια από την ηλεκτρονική επεξεργασία του κειμένου και δεν χρειάζεται να μετατρέψει ένα χειρόγραφο σε τυπογραφικό κείμενο. Έτσι το πέρασμα της δισκέτας από τα χέρια του συγγραφέα στα χέρια του εκδότη, που είναι δυνατό ακόμη και άυλα, μέσω μιας τηλεφωνικής γραμμής, οδηγεί το ίδιο το κείμενο πολύ πιο άμεσα στην εκδοτική διαδικασία, με κέρδος χρόνου, ενδιάμεσων διαδικασιών και, φυσικά, κόστους. Παράλληλα, η ανάπτυξη του λεγόμενου desk top publishing απλοποιεί κι άλλο την αλυσίδα της εκδοτικής διαδικασίας, παρέχοντας δυνατότητες εκδοτικής ικανοποίησης πιο ειδικών, κυρίως επιστημονικών, αναγκών.

Αλλά πέρα απ' αυτά, ολόκληρη η εκδοτική εργασία έχει τη δυνατότητα να οργανωθεί σε νέες βάσεις, δεδομένου ότι οι εκδοτικές αποφάσεις μπορούν πλέον να λαμβάνονται με πλήρη γνώση όλων των πραγματικών δεδομένων, καθώς η αποθήκη, το λογιστήριο, η διακίνηση και η γραμματεία μπορούν να εργάζονται ως μέρη ενός δικτύου που παρέχει ενοποιημένες πληροφορίες στη διεύθυνση.⁴⁵

Παράλληλα, στο επίπεδο της διακίνησης οι νέες τεχνολογίες παρέχουν μεγάλες δυνατότητες άμεσης ανταπόκρισης στη ζήτηση, συμπίεσης του χρόνου, δυνατότητες καλύτερου προγραμματισμού, ελέγχου, προσαρμογής, διαχείρισης, κλπ. ενώ, στα πολύ μεγάλα, μαζικά και ομογενοποιημένα μεγέθη, αναπτύσσονται επίσης προγράμματα αυτοματισμού.

Τέλος, στο επίπεδο του αναγνώστη, που για τις νέες τεχνολογίες αποκαλείται χρήστης, η πρόσβαση σε πηγές πληροφοριών και τράπεζες δεδομένων είναι, θεωρητικά τουλάχιστον, άπειρη, και μπορεί να την έχει μέσω του προσωπικού του υπολογιστή ακόμη και στο σπίτι ή το γραφείο του.

45. Irving Louis Horowitz, ο.π.: "Στον εκδοτικό τομέα οι τράπεζες δεδομένων μπορούν να χρησιμοποιηθούν στον εξορθολογισμό της παραγωγής και σε λειτουργίες έρευνα της αγοράς, να προσφέρουν συντονισμό με ολόκληρο τον κύκλο της βιβλιοκριτικής, προώθησης, διαφήμισης, κλπ. Οι Τράπεζες δεδομένων ορθολογικοποιούν επίσης τις πιο κάτω πρωτογενείς λειτουργίες: επιλογή τίτλων στην παραγωγή, προσθήκη των νέων βιβλίων σε πληροφοριακά φυλλάδια και εκθέσεις, ανάκτηση καταλόγων και αντιγραφή για άλλες χρήσεις, παραγωγή καταλόγων για direct-mail, παραγωγή output σε ειδικά σχήματα ώστε να χρησιμεύσουν ως input σε άλλα συστήματα."

Ο Ralph Hancox σχεδιάζει με τον παρακάτω τρόπο τις τεχνολογίες⁴⁶:

ΕΠΙΠΕΔΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

T	A	B	Γ
E	Διαδικασία κειμένου	Desk top	Επαγγελματικά
X			
N	Διαδικασία σύνθεσης	Publishing	συστήματα
O			εκδόσεων
A			
O			
Γ			
I			
A			

κλίμακα έντασης

Στο Α τοποθετεί "το περιορισμένο μήνυμα λέξεων και ιδεών, των οποίων ο προορισμός είναι χαμηλής έντασης τεκμηρίωση, αλληλογραφία, σύνθεση κειμένου, άρθρα, και χειρόγραφα για περιορισμένη διανομή. (...) Το Β συμπίπτει ενμέρει με το Α αλλά κινείται προς την κατεύθυνση διαμόρφωσης σελίδων και γραφικών σχημάτων. Το αποτέλεσμα είναι ακόμη σχετικά χαμηλής έντασης και γενικά προσανατολισμένο προς τη διαμόρφωση σελίδων. Προορισμός του προϊόντος είναι κατάλογοι, τεχνικά εγχειρίδια, φυλλάδια, ερωτηματολόγια, τεκμηρίωση, χειρόγραφα, εφημερίδες, περιοδικά, και (σπανίως) βιβλία. (...) Το Γ συμπίπτει ενμέρει με το Β, αλλά αυτά τα συστήματα είναι οι δοκιμές πολυεπίπεδων οργανώσεων, που χρησιμοποιούν μια μεγάλη ποικιλία δεδομένων σε διάφορες μορφές και που μεταχειρίζονται τεχνικές με πλατιά ακτίνα δράσης από το μηχανικό στο ηλεκτρονικό. Αυτή είναι υψηλής εντάσεως διαδικασία, που το αποτέλεσμά της απευθύνεται στους αναγνώστες ή συλλέκτες βιβλίων, εφημερίδες, περιοδικά, κείμενα, εργασίες αναφοράς, και μεγαλύτερες μονάδες καταγραφής -εμπορικό, ακαδημαϊκό, σχολείο, και μαζικές εκδόσεις και φάσματος."⁴⁷

46. Ralph Hancox, "Restructuring the publishing industry: New technology, new jobs, and a new curriculum", Book Research Quarterly, v.6 no 1.

47. Στο ίδιο.

Οι νέες τεχνολογίες είναι πολύ θετικές από την άποψη της νέας δυναμικής που αναπτύσσεται στον τομέα του βιβλίου και των εκδόσεων και των δυνατοτήτων που προσφέρουν. Τι γίνεται, όμως, με την οικονομική πλευρά του ζητήματος, τον έλεγχο των πηγών, την κρατική παρέμβαση ή την ιδιωτική αυθαιρεσία, την πιθανότητα εμπλοκών στα ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας;⁴⁸

Μολονότι η άποψη ότι "οι αλλαγές στην τεχνολογία δεν αντιπροσωπεύουν απαραίτητως αυτόματες αλλαγές στην αγορά"⁴⁹ είναι στο βαθμό της σχετικότητάς της σωστή, όμως όλοι ξέρουμε ότι υπάρχουν σοβαρές επιπτώσεις από τις νέες τεχνολογίες, ιδιαίτερα στους τομείς που παραπάνω αναφέραμε.

+Ετσι, φαίνεται να μην είναι τυχαία σύμπτωση ότι η εποχή των νέων τεχνολογιών και της επικράτησης των ΜΜΕ συμπίπτει με εντυπωσιακές συγχωνεύσεις και εξαγορές εκδοτικών οίκων. Ο Albert Greco⁵⁰ μας δίνει συνολικούς αριθμούς: Μεταξύ 1968-73, πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ 4.900 συγχωνεύσεις και εξαγορές αξίας 30 εκ. δολ. Το 1975 πραγματοποιήθηκαν 981 συγχωνεύσεις και εξαγορές αξίας 12 δισ. δολ. Στη δεκαετία του '80 οι ρυθμοί επιταχύνονται ακόμη περισσότερο. Το 1986 πραγματοποιήθηκαν 3.336 αγορές εταιριών αξίας 173 δισ. δολ. Το 1987 οι αγορές ήταν 3.565 αξίας 219,5 δισ. δολ. Το 1988 3.637 αγορές αξία 311,4 δισ. δολ.⁵¹

48. Διατυπώνοντας ανάλογα ερωτήματα ο Irving Louis Horowitz γράφει σχετικά με τα νέα προβλήματα που ανέκυψαν από την εξέλιξη των νέων τεχνολογιών: "Ποια μέσα είναι τα κρίσιμα; Πόσο ακριβή θα πρέπει να γίνουν αν θέλουμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα; Πώς μπορούν περιορισμένες πηγές να χρησιμοποιηθούν επαρκώς; Πώς θα μπορούσαν τα δεδομένα να συλλεχθούν και να διανεμηθούν; Ποιος θα έπρεπε να πληρώνει για τη συλλογή και χρήση των στατιστικών; Ενώ αυτά είναι πειστικά θέματα, όμως το κέντρο βάρους βρίσκεται στα ζητήματα που γεννήθηκαν από το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον στο οποίο τα δεδομένα βάσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή έγιναν κοινά. Και είναι αρκετά προκλητικό να εντοπίζονται οι κεντρικές αντιφάσεις ανάμεσα σε ένα στατιστικό περιβάλλον που στηρίζεται σε τράπεζες δεδομένων και μια κοινωνικοοικονομική αγορά η οποία ακόμη εξελίσσεται μέσα από τις απαντήσεις της."

49. Irving Louis Horowitz, "The Political Economy of Database Technology", Book Research Quarterly, v.1, no 1.

50. Albert Greco, "Mergers and Acquisitions in Publishing, 1984-1988: Some Public Policy Issues", Book Research Quarterly, v.5, no. 3.

51. Είναι πολύ χαρακτηριστικό αυτό που αναφέρει ο Albert Greco, ο.π. : "Οι εταιρίες της Wall Street που ειδικεύονται στις

Τα ποσά είναι εντυπωσιακά και η επικρατέστερη θεωρία, αποκαλούμενη θεωρία του δεινοσαύρου υποστηρίζει, σύμφωνα με τον Albert Greco⁵²: "Πολλοί οξυδερκείς διεθνείς εκδότες πιστεύουν ότι στο κοντινό μέλλον μόνο γύρω στις δέκα μεγάλες, σφαιρικές, διαφοροποιημένες εταιρίες θα ελέγχουν τις περισσότερες μορφές επικοινωνίας (που σημαίνει εκδοτικά, πληροφοριακά συστήματα, ηλεκτρονικές τράπεζες πληροφοριών, τηλεόραση, κινηματογράφο, κλπ) σ' ολόκληρο τον κόσμο. Στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τον αφανισμό, επιθετικές εταιρίες που σχεδιάζουν να επιζήσουν, αν όχι να κυριαρχήσουν, σ' αυτό το δαρβινικό περιβάλλον, πρέπει να αγοράσουν το σωστό τύπο εκδοτικών και επικοινωνιακών εταιριών."

Αν γίνεται, όμως, λόγος για τόσο προωθημένα οικονομικά μεγέθη και για κατευθύνσεις μονοπωλιακών καταστάσεων, που αφορούν μάλιστα ευρύτερα τα ΜΜΕ, παρουσιάζεται έντονο το πρόβλημα του ελέγχου των πηγών, που συναρτάται πάντοτε με το κράτος και την κρατική πολιτική⁵³.

Γράφει σχετικά ο Curt Steele: "Μολονότι η κυβέρνηση ήταν πάντοτε ο μεγαλύτερος μεμονωμένος παραγωγός, διανομέας και καταναλωτής πληροφόρησης στις ΗΠΑ, ο ηλεκτρονικός υπολογιστής και οι τεχνολογίες των επικοινωνιών επιτάχυναν τη δυναμική των πληροφοριακών συγκρούσεων μεταξύ της βιομηχανίας της πληροφόρησης και της κυβέρνησης. (...) Με δεδομένες τις αυξανόμενες πληροφοριακές δραστηριότητες τόσο της κυβέρνησης όσο και της βιομηχανίας της πληροφορικής, που κεντρίζονται από τις νέες τεχνολογίες, πώς μπορούμε να κατατάξουμε τον αρμόδιο ρόλο κάθε τομέα; Έχουν άραγε, τόσο η κυβέρνηση όσο και ο διωτικός τομέας μια ιδιαίτερη αξίωση να δημιουργούν και να διανέμουν πληροφορίες; Είναι η κυβέρνηση φύλακας των πληροφοριών ή ανταγωνιστής της βιομηχανίας της πληροφορικής, ή κάτι άλλο εντελώς διαφορετικό;"⁵⁴

εξαγορές εταιριών κέρδισαν 1,28 δισ. δολ. από ποσοστά συμβουλών για την ολοκλήρωση και διαχείριση αυτών των συναλλαγών μέσα στο 1988. Μόνο η Goldman, Sachs & Company εργάστηκε για 158 συγχωνεύσεις και αγορές το 1988, αξίας 93,4 δισ. δολ.

52. Στο ίδιο.

53. "Εξαιτίας ίσως της σημασίας της, η πληροφόρηση έχει γίνει κεντρικό σημείο αναφοράς ανάμεσα σε πολλούς τομείς της κοινωνίας μας, τόσο κυβερνητικούς όσο και ιδιωτικούς." Kurt Steele, "Government: Information custodian or comepetitor" Book Review Quarterly, v.2, no.2.

54. Στο ίδιο.

Γύρω από το σημείο αυτό διατυπώνεται μια ευρεία προβληματική, της οποίας οι δύο πόλοι είναι αφενός η άποψη για πλήρη ελευθερία των νόμων της αγοράς, χωρίς καμιά κυβερνητική παρέμβαση και, αφετέρου, η ισχυρή ύπαρξη κυβερνητικής παρέμβασης, η οποία θα "δίνει έμφαση στην ανάγκη για ανοιχτή πρόσβαση στην πληροφόρηση που συλλέγεται, ταξινομείται ή διανέμεται, με τα χρήματα των φορολογουμένων".⁵⁵

Βεβαίως, κατανοεί κανείς ότι τα προβλήματα που ανακύπτουν είναι πολλά και σύνθετα, και αγγίζουν την ίδια τη δημοκρατική υφή και τις διαδικασίες της κοινωνίας μας. Τέτοιου είδους προβλήματα θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής ερωτηματικά: Μέσα από ποιες διαδικασίες και θεσμικά πλαίσια δημιουργούνται τα νέα πεδία πληροφόρησης και συλλέγονται οι πληροφορίες; Μπορούν να υπάρχουν πολλές πηγές για τον ίδιο τύπο πληροφοριών; Ποιοι μπορούν κάθε φορά να έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες, θα υπάρχουν περιορισμοί για ειδικού τύπου πληροφορίες; Μπορούν να υπάρχουν πεδία πληροφοριών τα οποία θα συλλέγονται και θα διανέμονται αποκλειστικά από κρατικούς φορείς; Είναι η πληροφορία εμπορικό προϊόν και πώς καθορίζεται η τιμή της; Ποιες κατηγορίες πληροφοριών θα πρέπει να διανέμονται δωρεάν στους πολίτες;⁵⁶

Γίνεται επομένως φανερό, ότι όταν το βιβλίο αντιμετωπίζεται από την οπτική των ΜΜΕ, στα οποία αυτοδικαίως κατέχει ιστορικά την πρώτη θέση, συμμετέχει πλέον σε ένα βαθμό σε όλα τα προβλήματα που ανακύπτουν σ' ολόκληρο τον τομέα των ΜΜΕ και στις ακραίες τους συνέπειες στο πλαίσιο της Γνώσης και της πληροφόρησης.

-Ο όγδοος, τέλος άξονας, είναι οι εκδοτικές σπουδές. Η εκπαίδευση στον εκδοτικό τομέα σε πανεπιστημιακό επίπεδο⁵⁷ έχει την αρχή της στα 1930, οπότε το πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης καθιέρωσε ένα πρόγραμμα διπλώματος στις εκδοτικές σπουδές. Τρεις δεκαετίες αργότερα, το 1961, το Κολλέγιο τεχνολογίας της Οξφόρδης ξεκίνησε ένα πλήρες τριετές πρόγραμμα εκδοτικών σπουδών, που

55. Στο ίδιο.

56. Στο ίδιο.

57. Βλ. σχετικά, Από τον Γουτεμβέργιο στο DTP, έκδ. Γ.Γ.Ισότητας και Συνδέσμου εκδοτών βιβλίου, Αθήνα, 1992, σ. 187.

απευθυνόταν σε pre-experient σπουδαστές και ένα μονοετές για μεταπτυχιακές σπουδές. Το 1983, το Πολυτεχνείο της Οξφόρδης ίδρυσε το πρώτο μεταπτυχιακό τμήμα εκδοτικών σπουδών.⁵⁸

Στο πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης το πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών⁵⁹ ξεκίνησε από την ιδέα ότι η εκδοτική εκπαίδευση χρειάζεται να έχει στενούς δεσμούς με τις τέχνες, καθώς και τις ανθρωπιστικές και θετικές επιστήμες. Έτσι, οι υποψήφιοι για το M.A. αναζητήθηκαν στις περιοχές αυτές, με έναν εμπλουτισμό των γνώσεων στις βασικές ιδέες του management και του marketing, των χρηματοπιστωτικών, της λογιστικής, του εμπορικού δικαίου και γενικών γνώσεων στατιστικής. Στη συνέχεια προστέθηκαν και άλλα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος μαθήματα.

Σήμερα, το πρόγραμμα χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο αφορά τον κύκλο σπουδών που αφορούν τη διοίκηση επιχειρήσεων, κι αυτός καλύπτεται από τη σχολή διοίκησης επιχειρήσεων. Το δεύτερο αφορά τα ειδικά προβλήματα των εκδοτικών πραγμάτων, όπως λόγου χάρη εισαγωγικά μαθήματα για τα εκδοτικά, ανάλυση της εκδοτικής βιομηχανίας, σχολικό βιβλίο, συγχωνεύσεις και εξαγορές εκδοτικών οίκων. Παράλληλα, χρησιμοποιείται πολύ η μέθοδος case studies, με βάση την ανάλυση πραγματικών εκδοτικών οίκων, τη δουλειά πραγματικών μάντζερς, με επιτυχίες, αποτυχίες και κρίσεις.

Το πρόγραμμα του Πολυτεχνείου της Οξφόρδης δεν διαφέρει πολύ από το αμερικανικό στις κατευθύνσεις⁶⁰ αλλά παρέχει τη δυνατότητα ειδικεύσεων σε διεπιστημονικό επίπεδο και αυτό επιτρέπει μεγάλα ανοίγματα, κυρίως στην κατεύθυνση των ειδικών και επιστημονικών εκδόσεων. Ανάλογο είναι επίσης το πρόγραμμα του Πολυτεχνείου του Εδιμβούργου, με περισσότερη ίσως επιμονή στις τεχνολογίες και τα συστήματα πληροφορικής.

Στη Γαλλία, τα πρώτα προγράμματα εκπαίδευσης στα εκδοτικά επαγγέλματα⁶¹ ξεκίνησαν στις αρχές του αιώνα, με επαγγελματικά

58. R.B.Woodings, "Teaching publishing in the United Kingdom", Book Review Quarterly, v.6, no. 1.

59. Albert Greco, "Teaching publishing in the United States", Book Research Quarterly, v.6, no.1.

60. Τα κυριότερα μαθήματα που διδάσκονται είναι, σύμφωνα με το επίσημο πρόγραμμα: Εισαγωγή στις διαδικασίες της παραγωγής, στη σύγχρονη εκδοτική δραστηριότητα, κουλτούρα, κοινωνία και ΜΜΕ, λογιστικά, οικονομικά, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, μάρκετινγκ, αναγνώστες και εκτυπώσεις, συγγραφείς και συγγραφή, εικονογράφηση, το μέλλον του βιβλίου, κλπ.

61. Nadia Laham, "Teaching publishing in France", Book Research Quarterly, v.6, no.1.

σεμινάρια που διοργάνωσε στα 1908 ο Cercle de la Librairie, ως εκπρόσωπος διαφόρων επαγγελματικών ενώσεων. Τα μαθήματα διδάσκονταν από πανεπιστημιακούς καθηγητές και εκδότες και ήταν σύγχρονη λογοτεχνία, βιβλιογραφία και ιστορία του βιβλίου.

Πενήντα χρόνια αργότερα καθιερώνεται πιστοποιητικό σπουδών και στο πρόγραμμα προστίθενται μαθήματα για την εκδοτική δουλειά, την αισθητική του βιβλίου, την πνευματική ιδιοκτησία και τις τεχνικές της παραγωγής.

Η δεύτερη περίοδος αρχίζει στα μέσα του '50 και τελειώνει το '68. Το 1953 το κράτος αναγνωρίζει επίσημα τις εκδοτικές σπουδές και παρέχει ένα τεχνικό πιστοποιητικό σπουδών. Το 1962 αυτό το πιστοποιητικό εξελίσσεται σε επαγγελματικό και προυποθέτει πια τη συμπλήρωση δίχρονων σπουδών και εξάσκησης, με κατεύθυνση είτε το μάνατζμεντ και μάρκετινγκ είτε την παραγωγή και τις γραφικές τέχνες.

Το 1968 αρχίζει η τρίτη περίοδος και οι εκδοτικές σπουδές μπαίνουν στο πανεπιστήμιο. Με πρωτοβουλία του Robert Escarpit το πανεπιστήμιο του Bordeaux III υιοθετεί ένα πρόγραμμα σπουδών για τα επαγγέλματα του βιβλίου και το 1970 το πανεπιστήμιο του Paris III καθιερώνει το πρώτο master's στην εκδοτική επιστήμη και τεχνική. Το 1973 μια συμφωνία ανάμεσα στο πανεπιστήμιο αυτό, την ASFORED (ιδιωτικό εκπαιδευτικό φορέα) και την ένωση εκδοτών οδηγεί σε διεύρυνση των προγραμμάτων και πιο άμεσες ερευνητικές αλλά και επαγγελματικές προοπτικές.

Η τέταρτη περίοδος αρχίζει στα 1980, καθώς οι συνθήκες στον εκδοτικό τομέα έχουν ριζικά ανανεωθεί με τις νέες τεχνολογίες και τη διεθνοποίηση των εταιριών, ενώ στον τομέα της έρευνας παρουσιάζεται μια αποσπασματικότητα. Έτσι, από το 1985 δύο νέα προγράμματα αντικαθιστούν το παλιό master's. Ένα νέο master's επικεντρωμένο στις πωλήσεις και το μάρκετινγκ όλων των πολιτιστικών προϊόντων και ένα Diplome d' Etudes Superieures Specialisees d' Edition -DESS που χρειάζεται ένα ακόμα πλήρες έτος σπουδών μετά το master's.

Είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς προσεκτικά το πρόγραμμα σπουδών του ανώτερου διπλώματος DESS⁶², το οποίο συνίσταται

62. Περιεχόμενα του προγράμματος σπουδών DESS, όπως παρατίθενται στο ειδικό πρόγραμμα του πανεπιστημίου:

-Οικονομικοκοινωνικά της πολιτιστικής βιομηχανίας (50 ώρες): ιστορία του βιβλίου, σύγκριση της εξέλιξης της έντυπης, οπτικοακουστικής και ηλεκτρονικής έκδοσης, η λειτουργία του τυπωμένου υλικού και των βιβλίων σε σχέση με την αγορά της πληροφορίας, εκπαίδευσης, τεχνών και ελεύθερου χρόνου, συγκέντρωση, διαφοροποίηση, μελέτη των εκδοτικών οργανωτικών δομών.

-Μάρκετινγκ (52 ώρες): αναγνωστικό κοινό, διανομή δικτύων,

ουσιαστικά σε μια διεπιστημονική προσέγγιση, που συνδυάζει την κοινωνικοπολιτική ανάλυση της πολιτιστικής βιομηχανίας με την πληροφορική και τη θεωρία της επικοινωνίας, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσει την γραφική σημειολογία, τη θεωρία της αναγνωστικότητας, κλπ.

Στον Καναδά, τέλος, λειτουργεί τα τελευταία χρόνια The Canadian Centre for Studies in Publishing στο πανεπιστήμιο Simon Fraser, το οποίο παρέχει master's. Τη διαδικασία διαμόρφωσης του προγράμματος σπουδών και τις αλληπάλληλες βελτιώσεις του κατά τη διάρκεια εφαρμογής του περιγράφει λεπτομερώς ο Rowland Lorimer.⁶³ Πέραν των άλλων στοιχείων του προγράμματος αυτού, που είναι κοινά με των άλλων πανεπιστημίων, ενδιαφέρον έχουν εδώ δύο επιπλέον κατευθύνσεις:

-Η μία είναι η εξέταση της ανάπτυξης των εκδοτικών οίκων μέσα από τους καταλόγους τους, δηλαδή μέσα από τις πολιτιστικές προτάσεις τους προς τους αναγνώστες.

-Η δεύτερη, είναι η εξέταση της Δημόσιας πολιτικής και των προγραμμάτων υποστήριξης του βιβλίου.⁶⁴

μεθοδολογία της μελέτης της αγοράς, ανάλυση της καταναλωτικής συμπεριφοράς, διεθνές μάρκετινγκ (πωλήσεις δικαιωμάτων, συν-εκδόσεις, κλπ.)

-Μάνατζμεντ (56 ώρες): λογιστικά, χρηματοδοτικές αναλογίες εφαρμοσμένες στα εκδοτικά, εκδοτικές πολιτικές (κατάλογος, νέοι τίτλοι), διαχείριση εκδοτικών συλλογών.

-Γραφικές τέχνες (55 ώρες): τυπογραφική γλώσσα και δυνατότητα ανάγνωσης, χαρακτήρες, η γραμμή, η σελίδα, τα περιθώρια, τίτλοι, υπότιτλοι, λειτουργία των εικόνων, εικονογράφηση, προσχέδια, λειτουργίες των χρωμάτων, το εξώφυλλο, οι κατάλογοι, κλπ.

-Παραγωγή (64 ώρες): φωτοσύνθεση, τυπογραφικές τεχνικές, βιβλιοδεσία, χαρτί, ανάλυση κόστους, εκτύπωση, συντονισμός και σχεδιασμός (ανατυπώσεις, κλπ.)

-Δικαιώματα (30 ώρες)

-Παραγωγή και σχεδιασμός οπτικοακουστικών προϊόντων (56 ώρες).

-Ηλεκτρονικός υπολογιστής (42 ώρες): διδασκαλία του εκδοτικού λογισμικού.

-Editing (32 ώρες).

-Ερευνα (16 ώρες): εισαγωγή στις θεωρίες της πληροφορικής και επικοινωνίας. έρευνα στο τυπωμένο υλικό, κλπ.

63. Rowland Lorimer, Planning a Master's Program in Publishing, Book Research Quarterly, V.6 no 1.

64. Στο ίδιο.

Παράλληλα όμως με τα ειδικά μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών που αυτή τη στιγμή βρίσκονται σε εξέλιξη σε διάφορα πανεπιστήμια, αναπτύσσεται και ένας προβληματισμός που αφορά τη σχέση της βιομηχανίας με την εκπαίδευση. Ο Ralph Hancox παρατηρεί ότι υπάρχει ένα μεγάλο ερωτηματικό για το πού κατευθύνεται η εκπαίδευση, αν παρατηρήσουμε "πρώτον, την τρέχουσα ανάπτυξη της βιομηχανίας της πληροφορικής, δεύτερο, τις ταχείες εφαρμογές των νέων τεχνολογιών στα εκδοτικά πράγματα, τρίτο, την αυξανόμενη διάσταση στο μέγεθος και τη συνθετότητα των εκδοτικών οργανώσεων".⁶⁵

Αυτό οδηγεί τον συγγραφέα στη διαπίστωση ότι απαιτείται η εξέταση των εκδοτικών πραγμάτων σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, με ό,τι αυτό συνεπάγεται αναφορικά προς τις διαφορετικές πολιτιστικές πραγματικότητες του διεθνούς χώρου αλλά και την ασκούμενη δημόσια πολιτική.⁶⁶

Ως προς αυτή την τελευταία, πάντως, και τη σχέση της με την εκπαίδευση, διαπιστώνει: "Κάθε πρόγραμμα σπουδών που διαθέτει αυτοσεβασμό οφείλει να εξετάζει, ως αναπόσπαστο μέρος της θεωρίας, την εκδοτική δραστηριότητα σε σχέση με τη δημόσια πολιτική."⁶⁷

Ισως μέσα από αυτές τις διαφορετικές προσπάθειες και διπιστώσεις να προκύψει εντέλει η έρευνα σε ένα ακόμη "υπο-ερευνούμενο πεδίο" προς την κατεύθυνση "δημιουργίας μιας επιστημονικής θεωρίας"⁶⁸.

65. R. Hancox, ο.π.

66. Στο σημείο αυτό ο Hancox θέτει μερικά ενδιαφέροντα ερωτήματα, όπως: "πού είναι κατάλληλες και αναγκαίες οι στρατηγικές της πολιτιστικής προστασίας; Πού είναι πιο κατάλληλες οι επιχορηγήσεις; Θα έπρεπε δασμοί και φόροι να επιβάλλονται σε τράπεζες δεδομένων και βιβλία; Θα έπρεπε τα αρχεία να είναι υπό εθνικό έλεγχο;"

67. Ο.π.

68. Από τον πρόλογο του πρώτου τεύχους του Book Research Quarterly το 1985, όπου επίσης περιέχεται η παρατήρηση ότι "παραδόξως, ενώ το βιβλίο υπηρετεί την εξάπλωση της έρευνας, το ίδιο είναι από τα λιγότερο ερευνημένα". Δυστυχώς, το Center for Book Research, σε συνεργασία με το οποίο εκδιδόταν το περιοδικό, έκλεισε μετά από λίγο καιρό από έλλειψη χρημάτων.

Β' ΜΕΡΟΣ

IV. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ
ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. ΤΑ ΠΕΝΤΑΕΤΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 1976-80, 1983-87, 1988-92.

1.1. ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Τα πενταετή προγράμματα αποτελούν σπάνια ντοκουμέντα, όπου βρίσκει κανείς διατυπωμένα κείμενα επίσημα και δημοσιευμένα για την πολιτιστική πολιτική και ιδιαίτερα για τον τομέα του βιβλίου.

Σ' αυτά περιέχονται τα μοναδικά κείμενα αυτοτελούς ανάλυσης του τομέα του βιβλίου ως συνόλου, στο βαθμό που τον αντιμετωπίζουν, κατά τεκμήριο τουλάχιστον, μέσα από την οπτική ενός κεντρικού οικονομικού και κοινωνικού προγραμματισμού και παράλληλα ως βασικό στοιχείο της πολιτισμικής πραγματικότητας και της πολιτιστικής ανάπτυξης. Διαφορετικό, οπωσδήποτε, είναι το θέμα του βαθμού της πληρότητάς τους ή το επίπεδο στο οποίο ανταποκρίνονται πράγματι στο ρόλο τους, κάτι που αποτελεί αντικείμενο επίσης της παρούσας εργασίας.

Αλλα κείμενα, τα οποία θα εξετάσουμε σε επόμενα μέρη αυτής της εργασίας, όπως λόγου χάρη κοινοβουλευτικές συζητήσεις, εξαγγελίες υπουργών, συνεντεύξεις αρμοδίων κυβερνητικών παραγόντων, συνδικαλιστικά τεκμήρια, κ.λ.π. δεν καλύπτουν παρά μόνο ένα φάσμα άμεσης επικαιρότητας και υστερούν σε σφαιρικότητα, δεδομένου ότι αποτελούν ευκαιριακά ή διακηρυκτικά

κείμενα επί συγκεκριμένων θεμάτων και, φυσικά, διέπονται από μια φιλοσοφία δικαιολόγησης ή κριτικής κάποιων πρακτικών μέτρων παρά ολοκληρωμένης αντίληψης ή συνολικού προγράμματος.

Χαρακτηριστικό, βέβαια, είναι το γεγονός ότι απουσιάζουν μελέτες, έρευνες ή έστω σοβαρές υπηρεσιακές αναφορές ή άλλα κείμενα, τα οποία να αναφέρονται συνολικά στον τομέα του βιβλίου από πλευράς κρατικής πολιτικής.

Ας σημειωθεί επίσης, ότι μελέτες που γειτνιάζουν με το θέμα, όπως λόγου χάρη οι σχετικές με την εκπαίδευση και την εκπαιδευτική πολιτική, είτε το αγνοούν εντελώς -μιλάμε εν προκειμένω για το εκπαιδευτικό βιβλίο- είτε το αντιπαρέχονται ως κάτι το δευτερεύον, θεωρώντας το περισσότερο ως "σύμπτωμα" παρά ως βασικό εργαλείο δουλειάς και άρα ένα από τα κεντρικά προβλήματα εκπαιδευτικής πολιτικής προς επίλυση.¹

Βεβαίως, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε τη σημασία ορισμένων άρθρων του ημερήσιου τύπου², τα οποία θίγουν κατά καιρούς μέσα από ενδιαφέρουσες οπτικές το θέμα των σχολικών βιβλίων και πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, χωρίς όμως και να καλύπτουν το μεγάλο κενό που υπάρχει εν προκειμένω. Τέλος, επίσης, αναφορές στο θέμα περιέχονται στο βιβλίο του Δημ. Αθανασόπουλου με τίτλο Για μια πολιτική της κουλτούρας.³

1. Βλ. λόγου χάρη τη μελέτη των Γ. Ψαχαρόπουλου, Α.Μ. Καζαμία, Παιδεία και ανάπτυξη στην Ελλάδα, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1985.

Παρατηρεί χαρακτηριστικά ο Στ. Πεσμαζόγλου, Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987, σ.545: "Αναφερθήκαμε, ενδεικτικά, σε κρίσιμες πτυχές του εκπαιδευτικού συστήματος και των επιμέρους βαθμίδων του, που, αν και η σημασία τους είναι προδηλη δεν υπεισέρχονται στα μοντέλα μέτρησης της αποδοτικότητας, είτε επειδή είναι ανέφικτο είτε επειδή αγνοούνται είτε, τέλος, επειδή αποσιωπώνται. Το αδιέξοδο επιτείνεται εάν ξεφύσει κανείς από το επίσημο θεσμοθετημένο εκπαιδευτικό σύστημα και θελήσει να συνεκτιμήσει στα κριτήρια αποδοτικότητας και άλλους κρίσιμους παράγοντες στις συνολική παιδευτική διαδικασία όπως είναι η τηλεόραση (στις μαζικές επιπτώσεις της) και το βιβλίο (στην ιδιαίτερη λειτουργία του)."

2. Βλ. χαρακτηριστικά δύο σχετικές συλλογές άρθρων που κυκλοφόρησαν: Βασίλη Κρεμμυδά, Για την εκπαίδευση, Αθήνα, Γνώση, 1990. Επίσης Γ. Μαυρογορδάτου, Με το σπασμένο χέρι του Κοραή, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989.

3. Δημ. Αθανασόπουλου, Για μια πολιτική της κουλτούρας, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης, 1990.

Τα πενταετή προγράμματα αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα εξαιτίας της έλλειψης άλλων ανάλογων σημείων αναφοράς. Οπωσδήποτε, αν τα εξέταζε κάποιος μέσα σε ένα πιο γόνιμο πλαίσιο ή σε αυστηρή σχέση με τους κανόνες που πρέπει να διέπουν ένα πλήρες πρόγραμμα κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, οι διαστάσεις που δείχνουν να έχουν εδώ θα μειώνονταν σημαντικά.

Αλλά σε τι ακριβώς συνίστανται τα πενταετή προγράμματα εν προκειμένω; Καταρχάς, ως γνωστόν, βασικό μέρος τους αποτελούν οι εκθέσεις που υποβάλλουν οι κατά τομέα ομάδες και που συνοψίζονται στα λεγόμενα "Προκαταρκτικά" του πενταετούς. Στα προκαταρκτικά περιέχονται διαπιστώσεις και διατυπώνονται αναλυτικές σε έναν ορισμένο βαθμό απόψεις, αφήνοντας να διαφανεί ένα συνολικότερο σκεπτικό, με βάση το οποίο διατυπώνονται κατόπιν οι τελικοί στόχοι κατά τομέα.

Τα "Προκαταρκτικά" αποτελούν στην πραγματικότητα το πιο ουσιαστικό και θεμελιακό μέρος των πενταετών, τουλάχιστον στον τομέα που εξετάζουμε.

Στη συνέχεια έχουμε το ίδιο το "Πενταετές", στο οποίο συνοψίζονται οι θέσεις των "Προκαταρκτικών" και γίνονται οι σχετικές αφαιρέσεις, τόσο στο επίπεδο του σκεπτικού όσο και του γενικότερου πλαισίου. Στο "Πενταετές" διατυπώνονται με μεγαλύτερη οικονομία τα απολύτως αναγκαία, χωρίς τα αιτιολογικά των "Προκαταρκτικών", και περιγράφονται οι στόχοι.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούν οι λεγόμενες "Εκθέσεις πορείας" ή "Αιτιολογικές Εκθέσεις", οι οποίες παρακολουθούν και ελέγχουν κατά κάποιο τρόπο την πορεία του πενταετούς.

Στην περίοδο που ερευνούμε, τα υπό εξέταση πενταετή είναι τρία και αναφέρονται στα έτη 1976-80, 1983-87 και 1988-92.

Ας σημειωθεί πάντως ότι τόσο τα Προκαταρκτικά όσο και το Πενταετές ψηφίζονται από το Κοινοβούλιο. Κάτι που δεν συνέβη με αυτό της περιόδου 1976-80, του οποίου δεν ψηφίστηκαν παρά μόνο τα Προκαταρκτικά και έτσι διαθέτουμε μόνο την Έκθεση της Ομάδας Εργασίας.

Είναι σημαντικό πως το 1976 για πρώτη φορά εντάσσονται σε πενταετές πρόγραμμα αυτοτελώς οι "πολιτιστικές δραστηριότητες" στις οποίες περιλαμβάνεται και ο τομέας του βιβλίου, κάτι το οποίο σημειώνει την, έστω και καθυστερημένη, ωστόσο αδιαμφισβήτητη αναβάθμιση του τομέα του πολιτισμού στα πλαίσια της δημόσιας διοίκησης.

Διαβάζουμε στο Πρόγραμμα Ανάπτυξης 1976-80. +Εκθέσεις Ομάδος Εργασίας: "Αι πολιτιστικά δραστηριότητες αποτέλεσαν το αντικείμενον ειδικής μελέτης και σχεδιάσεως της Ομάδας Εργασίας προκειμένου να ενταχθούν δια πρώτην φορά αυτοτελώς εις το Πενταετές Πρόγραμμα Αναπτύξεως της Ελλάδος".

1.2. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ 1976-80. ΕΚΘΕΣΙΣ ΟΜΑΔΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.

Το κείμενο που παρέδωσε η Ομάδα Εργασίας ασχολείται με τον τομέα του Βιβλίου σε δύο ουσιαστικά μέρη κάτω από τους τίτλους:

α) "Γράμματα, Βιβλίων, Βιβλιοθήκαι", στο γενικό κεφάλαιο που διερευνά την υφιστάμενη κατάσταση κατά τομέα πολιτιστικής δραστηριότητας, και

β) "Ποίσεις, Λογοτεχνία, Δοκίμιον", στο κεφάλαιο όπου προτείνονται "Ειδικά μέτρα πολιτικής".

Υπάρχουν, βεβαίως, και άλλες δευτερεύουσες αναφορές σχετικές με το βιβλίο μέσα στο κείμενο, και τις οποίες θα θίξουμε, αλλά τα πιο ουσιαστικά είναι τα δύο κεφάλαια που προαναφέραμε.

Σε κάθε περίπτωση, αναφερόμαστε αποκλειστικά στο κείμενο της Ομάδος Εργασίας για τις "Πολιτιστικές δραστηριότητες" του Προγράμματος, το οποίο και θα αναλύσουμε, δεδομένου ότι το ίδιο το Πρόγραμμα δεν ψηφίστηκε στο Κοινοβούλιο.

α) "Γράμματα, Βιβλίων, Βιβλιοθήκαι"

Παραθέτουμε αυτούσια την πρώτη παράγραφο του κειμένου, που συμπίπτει με την πρώτη διαπίστωση, η οποία είναι χαρακτηριστική του όλου κλίματος και των αντιλήψεων που επικράτησαν στους συντάκτες:

"Εις τους τομείς των Γραμμάτων η Ελληνική προσφορά υπήρξεν αξιόλογος. Πράγματι εσημειώθη άνθησις εις την λογοτεχνίαν και ιδίως εις την ποίησιν ως και εις τον θεατρικόν λόγον, η οποία έτυχεν ενίοτε και διεθνούς αναγνώρισεως, καθ' ό μέτρον κατέστη αύτη ευρύτερον γνωστή. Ανάλογοι συνθήκαι διατηρούνται και μέχρι των ημερών μας αλλά και αι δυσχέρειαι προβολής του έργου τούτου εις το ευρύτερον διεθνές κοινόν εξακολουθούν υφιστάμεναι. Μία εκ των δυσχερειών αι οποίαι ενεφανίσθησαν οφείλεται εις την χαμηλήν ποιότητα και απόδοσιν των μεταφράσεων αι οποίαι συχνά αδικούν το πρωτότυπον ή το αλλοιώνουν ουσιωδώς. Πρωτοβουλίαι προς την κατεύθυνσιν αυτήν (ήτοι της μεταφράσεως, της εκδόσεως, της κυκλοφορίας και προβολής ελληνικών λογοτεχνικών έργων εις το εξωτερικόν) έχουν αναληφθεί από την αρμόδιαν Υπηρεσίαν του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών και ήδη συνεπικουρούνται από παραλλήλους προσπάθειας της Γενικής Διευθύνσεως Τύπου και Πληροφοριών της Προεδρίας της Κυβερνήσεως, αλλά εις πολύ περιορισμένον βαθμόν".

Παρατηρούμε ότι επιλέγεται ως κεντρικός άξονας για την πορεία των Γραμμάτων η έκφραση "ελληνική προσφορά". Στο βαθμό που το επίθετο ελληνική δεν σημασιοδοτεί τη διάκριση από άλλα ξένα, με τη διεθνή έννοια, στοιχεία, αφού εν προκειμένω αποκλειστικά για την πορεία των ελληνικών γραμμάτων γίνεται λόγος, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υπερβολικός τονισμός του εθνικού στοιχείου.

Από την άλλη μεριά, η λέξη προσφορά υποδηλώνει την απουσία πιο ακριβολόγων χαρακτηρισμών και οπωσδήποτε πιο κατάλληλων για ένα κείμενο "Προγραμματισμού", άρα όχι φιλολογικό. Τέτοιοι θα μπορούσαν λόγου χάρη να είναι οι λέξεις παραγωγή, ανάπτυξη, ή έστω, πιο ουδέτερες, παρουσία ή πρόοδος.

Ωστόσο, ο συνδυασμός του εθνικού στοιχείου ελληνική με την φιλολογική, ουμανιστικής προέλευσης λέξη προσφορά, δηλώνει ίσως άριστα την ισορροπία της ιστορικής στιγμής και το ανώδυνο πέρασμα της γλώσσας των κρατικών λειτουργών από το αρνητικό πολιτικό παρελθόν της δικτατορίας στο θετικό μέλλον, ως μια αισιόδοξη συνέχεια χωρίς ιδιαίτερες συνέπειες ή τομές.

Είναι φανερό ότι ολόκληρη η πρόταση: "Εις τους τομείς των Γραμμάτων η Ελληνική προσφορά υπήρξεν αξιόλογος" πάσχει από αοριστία και κενότητα περιεχομένου, στο βαθμό που αποτελεί μια διαπίστωση χωρίς συγκεκριμένο υποκείμενο και θεωρητικό προσδιορισμό (η ελληνική προσφορά), χωρίς χρόνο (πότε, ποια περίοδο), χωρίς μέτρο σύγκρισης (αξιόλογη σε σχέση με τι).

Αυτή η πρόταση με την οποία ανοίγει ο προβληματισμός ενός πενταετούς, χωρίς αναφορά στην παραγωγή και τη διακίνηση των ιδεών που εκφράζει το προϊόν βιβλίο, σημασιοδοτεί και την όλη προβληματική που θα ακολουθήσει, τόσο ως προς τις διαπιστώσεις όσο και ως προς τα προτεινόμενα μέτρα.

Επίσης παρατηρείται ότι το κείμενο εντοπίζει άνθηση στη λογοτεχνία και ιδίως στην ποίηση και τον θεατρικό λόγο, χωρίς να επισημαίνει τα ποσοτικά και ποιοτικά κριτήρια τα οποία χρησιμοποιεί για να δώσει τον παραπάνω χαρακτηρισμό. Η λέξη άνθηση, ίδιας κατηγορίας με τη λέξη προσφορά, καλύπτει ουσιαστικά το κενό μιας συγκεκριμένης και μετρήσιμης τοποθέτησης του συντάκτη.

Το στοιχείο όμως που λείπει, έρχεται να γεφυρωθεί με μια άλλη γενικού περιεχομένου διαπίστωση που είναι η διεθνής αναγνώριση αυτής της άνθησης. Εδώ προφανώς ο συντάκτης επικαλείται το βραβείο Νόμπελ στον Σεφέρη (1962), κάνοντας έτσι ένα λογικό άλμα, και ταυτίζοντας την άνθηση στη λογοτεχνία γενικά με την απονομή ενός διεθνούς βραβείου σε έναν ποιητή για το έργο του 50 ετών και μάλιστα αρκετά χρόνια πριν.

Βεβαίως, η αμέσως παρακάτω σύγκριση, που δηλώνει ότι ανάλογες συνθήκες "διατηρούνται... και μέχρι των ημερών μας..." -υποθέτουμε πως η κακή σύνταξη εννοεί ανάλογες συνθήκες άνθησης- δημιουργεί ένα ερωτηματικό σχετικά με τον χρονικό προσδιορισμό αυτής της άνθησης. Να υποθέσουμε ότι τα προηγούμενα αναφέρονταν σε τόσο παλαιότερη περίοδο; Εδώ πλέον, γίνεται φανερό ότι η έλλειψη χρονικού προσδιορισμού του συντάκτη δημιουργεί εγγενές πρόβλημα, ελλείπει συγκεκριμένων εννοιολογικά και χρονικά αναφορών.

Από το πιο πάνω σημείο και μετά, όμως, ολόκληρη η υπόλοιπη παράγραφος επικεντρώνεται σε ένα θέμα που μόνο σε δεύτερο επίπεδο και μόνο μετά την διατύπωση βασικών διαπιστώσεων, θα μπορούσε να απασχολεί ένα "Πενταετές". Στο θέμα της διεθνούς προβολής των ελληνικών γραμμάτων.

Δημιουργείται στον αναγνώστη η εντύπωση ότι ο συντάκτης εξάντλησε τις διαπιστώσεις και τις τοποθετήσεις του απέναντι στη δομή, τους όρους παραγωγής, την ανάπτυξη και τα προβλήματα των ελληνικών γραμμάτων με τις αόριστες λέξεις "προσφορά και άνθηση" και προχωρεί χωρίς άλλο πρόβλημα στην αναζήτηση των παραγόντων της διεθνούς προβολής.

Αλλά, ακόμη και αν δεχτούμε ότι είχε λόγους να φτάσει σ' αυτό, υπερβαίνοντας όλα τα προηγούμενα θέματα, ο τρόπος αντιμετώπισης της προβολής καθαυτής είναι και πάλι ευκαιριακός και μόνο. Γίνεται αναφορά σε "δυσχέρειες", τις εξής μία, που

είναι η χαμηλή ποιότητα των μεταφράσεων, θαρρείς και δεν προϋπάρχει υποχρεωτικά ένα ολόκληρο πλέγμα προβλημάτων που πρέπει να εξεταστούν.

Τα προβλήματα της αγοράς, των κρατικών υπηρεσιών και διαδικασιών, των πολιτικών αποφάσεων και οικονομικών μέτρων, που σαφώς προηγούνται των καλών ή κακών μεταφράσεων, οι οποίες είναι απλώς το αποτέλεσμα και όχι βέβαια η αιτία ή το καθοριστικό κριτήριο μέσα στο πλέγμα των διαδικασιών όπου εμπλέκεται το βιβλίο, αγνοούνται επιμελώς.

Η θεραπεία, τέλος, εντοπίζεται σε "πρωτοβουλίες, συνεπικουρίες και παράλληλες προσπάθειες" του Υπουργείου Πολιτισμού και της Γενικής Διεύθυνσης Τύπου και Πληροφοριών. Θα ήταν φρόνιμο να προσθέσουμε αυτές τις τρεις λέξεις στον κατάλογο εκείνο που περιέχει τις λέξεις και φράσεις οι οποίες δεν σημαίνουν παρά μόνο διαφυγή από το πρόβλημα.

Επιπλέον, ο συντάκτης δηλώνει στο τέλος των παραπάνω πρωτοβουλιών την επιφύλαξη πως όλες αυτές "έχουν αναληφθεί [...] αλλά εις πολύ περιορισμένον βαθμό". Θα έχουμε την ευκαιρία στη συνέχεια αυτής της εργασίας να διαπιστώσουμε ότι και η έκφραση σε περιορισμένο βαθμό είναι επιεικής για το βαθμό μη-πραγματοποίησης των προγραμμάτων του βιβλίου και των γραμμάτων εκ μέρους των κρατικών υπηρεσιών.

Η δεύτερη διαπίστωση του κειμένου αναφέρεται στην καθιέρωση της Δημοτικής γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και εκφράζεται η πεποίθηση ότι αυτό θα έχει θετικές επιπτώσεις τόσο στο γραπτό όσο και στον προφορικό ελληνικό λόγο.⁴

Είναι αυτονόητο πως πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα μέτρα που πάρθηκαν απέναντι στην εκπαίδευση, τα γράμματα και το βιβλίο γενικότερα κατά την αμέσως μεταδικτατορική περίοδο, με συνέπειες οι οποίες διαποτίζουν το συνολικό πολιτισμικό επίπεδο της χώρας.

Θα περίμενε όμως κανείς από τον συντάκτη να σχεδιάσει μ' αυτή την ευκαιρία μια σειρά από μέτρα ή έστω να προχωρήσει σε συγκεκριμένες προτάσεις, που να ξεκινούν από το χώρο της εκπαίδευσης και του εκπαιδευτικού βιβλίου και να προχωρούν στον

4. "Η πρόσφατος Νομοθετική ρύθμιση (309/1976) "Περί Γενικής Εκπαιδεύσεως" δια της οποίας γενικεύεται η χρήση της Δημοτικής γλώσσας εις όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσεως και η οποία θα απαλλάξει συν τω χρόνω την χώρα από την τροχοπέδη της διγλωσσίας, ελπίζεται ότι θα ενισχύσει και θα βελτιώσει ουσιαστικώς την ποιότητα και τον πλούτον του Ελληνικού γραπτού και προφορικού λόγου." Πρόγραμμα αναπτύξεως 1976-80", σ. 12.

αναλφαβητισμό, τη λαϊκή επιμόρφωση κ.λ.π., έτσι ώστε να υπάρξει ένα πρόγραμμα δομικής και λειτουργικής αξιοποίησης του εδάφους που προσφέρει η επίσημη καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας.

Είναι κάτι που δεν γίνεται ούτε εδώ ούτε σε κανένα άλλο σημείο αυτού του κειμένου. Αυτό το γεγονός δείχνει τη μεγάλη απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σε καίριας σημασίας στρατηγικές αποφάσεις και τον προγραμματισμό της πολιτιστικής ανάπτυξης που θα μπορούσε να στηριχτεί πάνω στις πρώτες και να τις αξιοποιήσει.

Η τρίτη διαπίστωση του πενταετούς σημειώνει την αύξηση της κυκλοφορίας εντύπων και βιβλίων και επισημαίνει την άνθηση της ελληνικής συγγραφικής παραγωγής, με την επιφύλαξη ότι αυτή αναφέρεται μάλλον στην ποσότητα παρά στην ποιότητα των έργων.⁵

Στο σημείο αυτό γίνεται για πρώτη φορά άμεση ονομαστική αναφορά στο βιβλίο και μάλιστα με χρονικό προσδιορισμό ("κατά τα τελευταία έτη", "κατά την τελευταίαν διετίαν"), διάκριση σε μεταφράσεις και έργα ελλήνων συγγραφέων, ποσοτική διαπίστωση και ποιοτική επιφύλαξη.

Ομως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι προσδιορισμοί αύξηση κυκλοφορίας και αγοραστική κίνηση, που χρησιμοποιούν οι συντάκτες, δεν παύουν να είναι μετέωροι, στο βαθμό που βασίζονται σε γενικές εντυπώσεις της εποχής και ίσως κάποιες ενδείξεις, όχι όμως και σε συγκεκριμένα μετρήσιμα μεγέθη.

Ο συντάκτης του κειμένου δεν κάνει τίποτε περισσότερο εδώ απ' το να μεταφέρει την πλατιά διαδεδομένη αντίληψη και αίσθηση ότι στα τελευταία χρόνια της δικτατορίας κυκλοφορούσαν πολλές (πόσες όμως;) μεταφράσεις ξένων πολιτικών βιβλίων και στα πρώτα χρόνια αμέσως μετά τη μεταπολίτευση έκαναν την εμφάνισή τους πιο έντονα έργα ελλήνων συγγραφέων.⁶

Εκείνο, όμως, που θα ήταν απαραίτητο αλλά δεν το κάνει ο συντάκτης του κειμένου, είναι να θέσει με ακρίβεια τους όρους του προβλήματος, πράγμα που θα σήμαινε να αναφερθεί: α) στην ανάγκη

5. "Εις την περιοχήν του Βιβλίου εσημειώθη κατά τα τελευταία έτη σημαντική αύξησης κυκλοφορίας εντύπων ενγένηι, περιοδικών εκδόσεων και βιβλίων. Αρχικώς η αύξησης αφεώρα εις μεταφράσεις έργων συγχρόνων ξένων συγγραφέων, αλλ' ήδη κατά την τελευταίαν διετίαν η αγοραστική κίνησις συνεδυάσθη προς άνθησιν της ελληνικής συγγραφικής παραγωγής, καθ' όσον αφορά εις την ποσότητα, αν μη και εις την ποιότητα αυτής." Ο.π., σ. 12.

6. Βλ. σχετικά Λ. Αξελός, Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα, Αθήνα, Στοχαστής, 1984.

οργάνωσης και συγκέντρωσης σχετικών στοιχείων β) στην ποιότητα, στην οποία μόνον ακροθιγώς αναφέρεται γ) στις συνέπειες των παραπάνω στην διαμόρφωση της ελληνικής αγοράς βιβλίου. Προβλήματα, όλα αυτά, τα οποία παρέμειναν επί χρόνια χωρίς συγκεκριμένη απάντηση και τα οποία και στη συνέχεια αγνοήθηκαν από τους αρμόδιους.

Η τέταρτη διαπίστωση του πενταετούς άπτεται του κόστους και της τιμής του βιβλίου, με ιδιαίτερη αναφορά στα βιβλία τέχνης και αυτό σε σχέση με τις σύγχρονες εκτυπωτικές τεχνικές και την ποιότητα των εκδόσεων.⁷

Υπάρχει μια σύγχυση στο κείμενο ανάμεσα στον προσδιορισμό "καλλιτεχνικά εκδόσεις" και την αποσαφήνισή του σε παρένθεση, που μιλάει εκτός από την τέχνη, όπως θα ήταν φυσικό, για ιστορία, λαογραφία, κ.λ.π.

Εάν όντως ο συντάκτης αναφέρεται στις εκδόσεις τέχνης, τότε δικαίως μιλάει για υψηλές τιμές (και όχι κόστος, όπως από παραδρομή γράφει) αλλά θα πρέπει να διακρίνουμε μια διαφορά: το γεγονός ότι οι εκδόσεις τέχνης δεν είναι ασφαλώς πρώτης ανάγκης και κατέχουν μια θέση πιο απομακρυσμένη στη σειρά των προτεραιοτήτων του μέσου αναγνώστη και μάλιστα του σπουδαστή ή του μαθητή, στους οποίους ο συντάκτης αναφέρεται ως δυνητικώς σημαντικό τμήμα του αγοραστικού κοινού.

Εάν όμως μιλάει για τα βιβλία ιστορίας, λαογραφίας, κ.λ.π., δηλαδή για επιστημονικά εντέλει δοκίμια, τότε αγγίζει ένα άλλης τάξης πρόβλημα, διότι αυτά πράγματι θα έπρεπε να είναι πιο προσιτά λόγω της εξαιρετικής, της κρίσιμης, θα μπορούσαμε να πούμε, σημασίας τους στη διαμόρφωση της επιστημονικής και κοινωνικής αντίληψης, ιδιαίτερα των νέων αναγνωστών.

Παρ' όλα αυτά θα είχαμε να παρατηρήσουμε ότι και αυτό το πρόβλημα προσεγγίζεται κατά τρόπο αντιδεοντολογικό από τον συντάκτη. Διότι το ύψος της τιμής του βιβλίου μπορεί να αντιμετωπιστεί δυνητικά από τρεις οπτικές γωνίες:

7. "Επίσης κατά τα τελευταία έτη είδον το φως καλλιτεχνικά εκδόσεις (τέχνης, ιστορίας, λαογραφίας, κλπ.) εξαιρετικώς υψηλής ποιότητας. Το κόστος των εκδόσεων αυτών παρά την σχετική μείωσίν του (ως εκ των εισαχθεισών και ήδη χρησιμοποιουμένων συγχρόνων μεθόδων εκτυπώσεως), εξακολουθεί να παραμένει υψηλόν δια τον μέσον +Έλληνα και δη δια τον σπουδαστήν ή μαθητήν, όστις αποτελεί δυνητικώς σημαντικό τμήμα του αγοραστικού κοινού." ο.π., σ.12.

α) Από την οπτική της παραγωγής, του κόστους, της διακίνησης του βιβλίου, δηλαδή από την οπτική της εκδοτικής παραγωγής, της οποίας αποτελεί την τελική κατάληξη, και άρα συνεπάγεται τη διερεύνηση όλων των διαδικασιών παραγωγής του βιβλίου, ώστε να διατυπωθεί μια έγκυρη γνώμη σχετικά.

β) Από την οπτική του αναγνωστικού κοινού, το οποίο όμως δεν είναι ενιαίο ως προς την οικονομική δυνατότητα ούτε όμως και ως προς τον βαθμό καλλιέργειας, προτιμήσεων και προτεραιοτήτων. Αυτό συνεπάγεται επομένως μια ειδική διερεύνηση του αναγνωστικού κοινού, των επιμέρους ομάδων στις οποίες μπορεί να διακριθεί, των προτιμήσεων και της αγοραστικής του δυνατότητας, καθώς και των ομάδων οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν δυνητικώς τμήμα του.

γ) Από την οπτική της σύγκρισης των διαφόρων πολιτιστικών προϊόντων ή υπηρεσιών (δίσκοι, κασέτες, θέατρο, κινηματογράφος, κλπ.) τόσο από άποψη προτιμήσεων, απόλαυσης κ.λ.π., όσο και από άποψη τιμών, έτσι ώστε να διαπιστώσουμε τον βαθμό ανταγωνιστικότητας του βιβλίου και κατά συνέπεια τα πιθανά εμπόδια στην μεγαλύτερη εξάπλωσή του, κ.λ.π.

Όμως, ο συντάκτης του πενταετούς χωρίς να αφήνει να εννοηθεί ότι λαμβάνει υπόψη του καμία από αυτές τις παραμέτρους, στην πραγματικότητα βρίσκεται στο σταυροδρόμι ανάμεσα στην πρώτη και τη δεύτερη αλλά χωρίς τις προϋποθέσεις ή έστω τον προβληματισμό που θα τον οδηγούσε σε σοβαρές διαπιστώσεις, κάτι που θα δούμε αμέσως παρακάτω.

Η πέμπτη κατά σειρά διαπίστωση του πενταετούς αποδίδει το υψηλό κόστος που έχει εντοπίσει προηγουμένως σε ορισμένους παράγοντες οι οποίοι είναι: α) το μέγεθος του ελληνόγλωσσου κοινού β) οι δασμοί στο χαρτί γ) ο μικρός αριθμός καλά οργανωμένων εκδοτικών επιχειρήσεων.⁸

8. "Τούτο οφείλεται (i) εις το περιωρισμένον (εν συγκρίσει προς τας ξενογλώσσους εκδόσεις) εύρος του ελληνόγλωσσου κοινού, προς το οποίον απευθύνονται, με αποτέλεσμα αι γενικαί δαπάναι να επιβαρύνουν, εις σημείον υπολογίσιμον, έκαστον αντίτυπον, (ii) εις τον υψηλόν δασμόν του χάρτου εκτυπώσεως και (iii) εις τον μικρόν σχετικώς αριθμόν αρτίως οργανωμένων και απολύτως εκσυγχρονισμένων εκδοτικών επιχειρήσεων, ο οποίος επιτρέπει εις autάς να ελέγχουν τας τιμάς και την αγοράν παροχής των υπηρεσιών των". Στο ίδιο.

Ας δούμε πώς τίθεται το πρόβλημα από την πλευρά της πρώτης οπτικής, που θέσαμε στην προηγούμενη παρατήρηση, δηλαδή από την εκδοτική οπτική.

Είναι εμφανές ότι τα τρία σημεία στα οποία το κείμενο του πενταετούς εντοπίζει το πρόβλημα είναι το καθένα άλλης τάξης και επομένως τα τρία μαζί δεν μπορούν να προσφέρουν αδιακρίτως μια συστηματική προσέγγιση.

Το εύρος του κοινού, λόγου χάρη, δεν αποτελεί από μόνο του παράγοντα καθοριστικό της αναγνωσιμότητας του πληθυσμού μιας χώρας. Δεν θα ήταν ορθό να αποδίδουμε στον μικρό πληθυσμό της Ελλάδας τα μικρά τιράζ των βιβλίων, χωρίς να έχουμε μετρήσεις λ.χ. για την κατά κεφαλή κατανάλωση βιβλίων, η οποία αποτελεί καθοριστικό παράγοντα του τιράζ, ή για τον συνολικό αριθμό νέων τίτλων που εκδίδονται κατ' έτος. Τα δυο αυτά στοιχεία θα μπορούσαν πολύ εύκολα να μεταθέσουν το κέντρο βάρους του προβλήματος και να του δώσουν εντελώς διαφορετική διάσταση, ανατρέποντας πιθανότατα τις αρχικές υποθέσεις μας. Σ' αυτό συνηγορεί το πολύ απλό γεγονός άλλων χωρών με τον ίδιο πληθυσμό, όπως λόγου χάρη η Δανία, και με διπλάσια παραγωγή βιβλίων και πολλαπλάσια αναγνωσιμότητα από την ελληνική.

Από την άλλη μεριά, ο υψηλός δασμός του χαρτιού εκτύπωσης δεν θα μπορούσε παρά να αποτελεί έναν από τους πολλούς (περισσότερους από δέκα) συντελεστές⁹ διαμόρφωσης του κόστους του βιβλίου και ίσως όχι τον πιο καθοριστικό. Με ποια λογική λοιπόν εξισώνεται με το προηγούμενο κοινωνιολογικής τάξης πρόβλημα, ώστε να αποτελέσει μαζί του ένα σύστημα;

Όσο για την τελευταία παρατήρηση, η οποία μιλάει για έλεγχο της αγοράς εκ μέρους μικρού σχετικώς αριθμού οργανωμένων εκδοτικών επιχειρήσεων, πρόκειται για μια ακόμη σύγχυση την οποία θα πρέπει να αναλύσουμε. Είναι γεγονός ότι οι πραγματικά

9. Βλ. σχετικά αναλυτικό πίνακα συντελεστών διαμόρφωσης του κοστολογίου του βιβλίου, Διεύθυνση οικονομικών μελετών της Εμπορικής Τράπεζας, Το βιβλίο στην Ελλάδα, Αθήνα, 1988, σ. 17:

Επιμέλεια: 9.2%	Στοιχειοθεσία: 19.4%	Σελιδοποίηση: 4.8%
Διορθώσεις: 7.3%	Φιλμ: 5.3%	Μοντάζ: 1.5%
Χαρτί: 20.8%	Εκτύπωση: 5.3%	Βιβλιοδεσία: 9.7%
Εξώφυλλο		
Μακέτα: 2.4%	Φιλμ: 3.6%	Χαρτί: 3.6%
Εκτύπωση: 2.4%	Πίκμαση: 1.0%	Πλαστικοποίηση: 2.2%
Μεταφορικά: 1.5%		

εκσυγχρονισμένες εκδοτικές επιχειρήσεις είναι πολύ λίγες και εργάζονται ανάμεσα σε ένα πολύ μεγάλο αριθμό άλλων επιχειρήσεων παλιού τύπου και μεθόδων.¹⁰

Όμως αυτή η πραγματική κατάσταση αντί να δημιουργεί έναν έλεγχο της αγοράς από λίγους, αντίθετα δημιουργεί μεγαλύτερη ανταγωνιστικότητα, η οποία πολύ συχνά δεν είναι προς όφελος των εκσυγχρονιστών αλλά ακριβώς το αντίθετο. Αυτό συμβαίνει για μια σειρά λόγους, τους οποίους θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε στα εξής:

α) Το μέγεθος και τα διαθέσιμα κεφάλαια των σύγχρονων εκδοτικών επιχειρήσεων δεν επιτρέπουν μονοπωλιακές συμπεριφορές,

β) ο αριθμός των μικρών παραδοσιακών μονάδων είναι τόσο μεγάλος που δύσκολα μπορούν να ελεγχθούν,

γ) το προϊόν-βιβλίο παρουσιάζει, αντίθετα από άλλα πολιτιστικά προϊόντα, χαμηλό βαθμό ορθολογικής οργάνωσης και ιδιομορφίες που απαιτούν μια σειρά από προϋποθέσεις για να φτάσει να υποταχθεί στους κανόνες της μαζικής παραγωγής (βιομηχανοποίηση),

δ) η νομοθεσία και τα οικονομικά και φορολογικά μέτρα ευνοούν τις παραδοσιακές μονάδες, οι οποίες είναι ουσιαστικά απαλλαγμένες από σειρά επιβαρύνσεων μιας σύγχρονης επιχείρησης.

Τέλος, απέχει πολύ από την αλήθεια η άποψη ότι στον τομέα του βιβλίου υπάρχει έλεγχος στις τιμές και την παροχή υπηρεσιών από λίγους, όπως υποστηρίζεται. Είναι φανερό πως πρόκειται για άποψη απολύτως αβάσιμη, που θα μπορούσε να ανατραπεί πέραν των άλλων και με ένα απλό παράδειγμα. Πώς εξηγείται το γεγονός ότι ένα βιβλίο ξένου συγγραφέα που μεταφράζεται πολύ σύντομα μετά από την πρώτη έκδοσή του στο εξωτερικό έχει στην Ελλάδα τιμή τρεις φορές πιο χαμηλή από την ξενόγλωσση έκδοσή. Ασφαλώς υπάρχει διαφορά κόστους στα εργατικά κ.λ.π. αλλά μήπως αυτή δεν θα έπρεπε να ισοσκελίζεται με τη διαφορά του τιράζ που είναι κατά κανόνα πολύ μεγαλύτερο στην ξενόγλωσση έκδοση απ' ό,τι στην ελληνική;

Επιλέξαμε αυτό το παράδειγμα γιατί απαντάει επίσης στο πρώτο θέμα που εξετάσαμε, αυτό του περιορισμένου κοινού, και επιφυλασσόμαστε να επανέλθουμε πιο συστηματικά στα συμπεράσματα αυτού του κεφαλαίου.

Η έκτη διαπίστωση του πενταετούς αναφέρεται στο μεγάλο πρόβλημα των βιβλιοθηκών, το οποίο εντοπίζεται στην έλλειψη παράδοσης και υποδομής. Παράλληλα θίγονται ορισμένα ζωτικά

10. Βλ. ετήσιες έρευνες του περιοδικού Ιχνευτής, που παρουσιάζουν την παραγωγικότητα των εκδοτικών επιχειρήσεων.

προβλήματα που παρουσιάζουν οι βιβλιοθήκες όσον αφορά την εξειδίκευση, το προσωπικό, τους χώρους, τα συστήματα ταξινόμησης, κλπ.¹¹

Προκαλεί απορία το γεγονός ότι ο συντάκτης ξεφεύγει γρήγορα και εύκολα από την προηγούμενη σειρά συλλογισμών, θεωρώντας ως "διέξοδο" τις βιβλιοθήκες. Διότι οι βιβλιοθήκες αποτελούν και αυτές μέρος του συνολικού πλαισίου, μέσα στο οποίο εντάσσεται ο τομέας του βιβλίου σε μια χώρα, και υφίστανται ασφαλώς και οι ίδιες τις συνέπειές του. Επομένως, δεν είναι δυνατό να γίνεται μια μετάθεση του προβλήματος προς τις βιβλιοθήκες, εφόσον ως γνωστόν και οι βιβλιοθήκες αποτελούν οι ίδιες κεντρικό μέρος του προβλήματος.

Ωστόσο ο συντάκτης του πενταετούς στην παράγραφο περί βιβλιοθηκών διαπιστώνει καταρχάς "έλλειψη παράδοσης" και "σοβαρές αδυναμίες υποδομής", τις οποίες παρακάτω εντοπίζει έως το ακραίο σημείο της "υποτυπώδους λειτουργίας, ελάχιστου αριθμού διακινουμένων βιβλίων" και "ευκαιριακής εξυπηρέτησης από άποψη προσωπικού", κ.λ.π. Όλα αυτά, καθιστούν και πάλι εμφανώς ανιεράρχητη την αρχική του διαπίστωση, η οποία προτάσσει την έλλειψη παράδοσης στις αδυναμίες υποδομής, δημιουργώντας ευλόγως το ερώτημα: πώς θα ήταν δυνατό να υπάρξει παράδοση με δεδομένη τη συγκεκριμένη υποδομή των βιβλιοθηκών της χώρας;

11. "Μια διέξοδος θα εδίδετο δια της ευρείας χρησιμοποιήσεως συστημάτων δανεισμού βιβλίων υπό οργανωμένων και εκσυγχρονισμένων Δημοσίων Βιβλιοθηκών, τόσον εις τα Αστικά Κέντρα όσον και εις την +Υπαιθρον. Η λύσις αύτη προσκρούει εις την έλλειψιν παραδόσεως και τας σοβαράς αδυναμίας της υφισταμένης συναφούς υποδομής. Πράγματι, η οργάνωσις των Βιβλιοθηκών, δημοσίων ή ιδιωτικών, γενικού περιεχομένου, είτε εξειδικευμένων, υστερεί γενικώς: Αι Βιβλιοθήκαι εις το σύνολον της χώρας εκτιμώνται εις 800 περίπου και εξ αυτών, ικανός αριθμός Βιβλιοθηκών λειτουργεί υποτυπωδώς (υφίσταται κατ' όνομα μόνον) με ελάχιστον αριθμόν διακινουμένων βιβλίων και ευκαιριακήν εξυπηρέτησιν εξ απόψεως προσωπικού, ενώ πολλάί είναι εκείναι αι οποίαι απευθύνονται εις περιορισμένον και συγκεκριμένον κοινόν. Αλλά και εις τας λοιπάς Βιβλιοθήκας τα πεπαλαιωμένα συστήματα ευρετηριάσεως και ταξινομήσεως, η έλλειψις χώρου γενικώς και αιθουσών μελέτης και αναγνώσεως, ιδίως δε η απουσία στελεχών εξειδικευμένων εις τας σύγχρονους μεθόδους Βιβλιοθηκονομίας περιορίζει ουσιαδώς την χρήσιν των και μειώνει την αποδοτικότητά των". Πενταετές, σ. 32.

Η έβδομη διαπίστωση, βρίσκεται στην ίδια σειρά προβληματισμού, επεκτεινόμενη στα Αρχεία και την Εθνική Βιβλιοθήκη. Γίνεται αναφορά στο πρόβλημα του εκσυγχρονισμού και της οργάνωσης της Εθνικής Βιβλιοθήκης, του ρόλου που αυτή όφειλε να παίζει, καθώς και στο πρόβλημα της Εθνικής Βιβλιογραφίας.¹²

Στις παραπάνω διαπιστώσεις δεν θα μπορούσε κανείς να προσθέσει τίποτε άλλο, παρά μόνο ότι αυτό που ο συντάκτης θεωρεί ότι συνέβαινε όπως γράφει "μέχρι πρότινος", δηλαδή ότι δεν εξεδίδετο τρέχουσα Εθνική Βιβλιογραφία, ισχύει, με κάποιες ισχνές "στιγμιαίες" απόπειρες, που θα εξετάσουμε σε άλλο σημείο αυτής της μελέτης, ακόμη έως το 1990, δηλαδή δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια αργότερα.

Η απουσία Εθνικής Βιβλιογραφίας αποτελεί ίσως το πιο τυπικό, θεμελιακό στοιχείο που μαρτυρά εύγλωττα και πάνω από καθετί άλλο σε ποιο σημείο βρίσκεται η κρατική πολιτική βιβλίου στη χώρα μας.

Η όγδοη κατά σειρά διαπίστωση αφορά στην κατάσταση των Δημοσίων βιβλιοθηκών, όπου γίνεται λόγος για "παραπλανητικές εντυπώσεις" και "πλασματικούς αριθμούς".¹³

12. "Ανάλογος είναι και η κατάσταση των Αρχείων, ενώ η κεντρική Βιβλιοθήκη της χώρας (Εθνική Βιβλιοθήκη) εις την οποίαν αναντιρρήτως ανήκει το προβάδισμα εις τον τομέα του εκσυγχρονισμού και της οργάνωσης αλλά και η ευθύνη ενημερώσεως του ελληνικού και ξένου κοινού ως προς την εκδοτικήν κίνησιν εις τον ελληνικόν χώραν, δεν ανταπεκρίθη εις τας ανωτέρω υποχρεώσεις της. Ούτω η Ελλάς είναι μια εκ των ελαχίστων χωρών του πολιτισμένου κόσμου εις την οποίαν μέχρι πρότινος δεν εξεδίδετο τρέχουσα Εθνική Βιβλιογραφία. Ετέρα αδυναμία του πρώτου τη τάξει (εις τον τομέα αυτόν) ιδρύματος της χώρας είναι ο περιορισμός "του κοινού" του μεταξύ ελαχίστων Ελλήνων (καθηγηταί, ερευνηταί, λόγιοι)". Στο ίδιο.

13. "Ειδικώτερον, η υφισταμένη παρ' ημίν κατάσταση εις τον τομέα των "Δημοσίων Βιβλιοθηκών" (ήτοι των προοριζομένων δια την εξυπηρέτησιν αναγκών των κατοίκων μιας περιοχής -ανεξαρτήτως της νομικής των υποστάσεως) έχει ως εξής:

α. Ο αριθμός των απογεγραμμένων Βιβλιοθηκών της κατηγορίας αυτής είναι πλασματικός. Πράγματι κατά την τελευταίαν δεκαετίαν δημιουργήθησαν δι' αποφάσεων της διοικήσεως πολλά (Κοινοτικά, Δημοτικά ή Μαθηματικά) Βιβλιοθήκαι προικοδοτηθείσαι ενίοτε και δι' ενός χώρου στεγάσεως και δια περιορισμένου αριθμού βιβλίων (50-150 τόμοι) αι οποίαι δεν αναπτύχθησαν ή δεν λειτουργούν και δημιουργούν παραπλανητικές εντυπώσεις, προσμετρώμεναι εις τον

Στο σημείο αυτό παρατηρούμε ότι οι διαπιστώσεις των συντακτών του κειμένου για τις βιβλιοθήκες αγγίζουν τα όρια της καταγγελίας, στο βαθμό που θεωρούν ψευδή τα επίσημα στατιστικά στοιχεία του ΥΠΠΟ και της ΕΣΥΕ.

Οι συντάκτες μοιάζει να υπερβαίνουν το ρόλο που τους έχει ανατεθεί στα πλαίσια ενός πενταετούς προγράμματος, και φτάνουν να αμφισβητήσουν την εγκυρότητα επίσημων στοιχείων άλλης κρατικής υπηρεσίας, αποκαλύπτοντας γυμνή την πραγματικότητα.

Φυσικά, τα παραπάνω θα πρέπει να ελεγχθούν και στο φως των προτάσεων προγραμματισμού που οι ίδιοι οι συντάκτες θα διατυπώσουν όταν έρθει η στιγμή και τις οποίες θα εξετάσουμε. Πάντως χαρακτηριστικό παραμένει το γεγονός του πλασματικού αριθμού των απογεγραμμένων(!) βιβλιοθηκών, των βιβλιοθηκών που δεν λειτουργούν και δημιουργούν παραπλανητικές εντυπώσεις, με αποκορύφωμα την καταγγελία πως το 1/3 από τις 600 μονάδες που αναφέρονται σε "επίσημον πρόσφατον δημοσίευσιν του ΥΠΠΕ (1975)" είναι βιβλιοθήκες αυτής της κατηγορίας.

Παρατηρείται εδώ το εξής παράδοξο. Για πρώτη φορά ο συντάκτης του πενταετούς χρησιμοποιεί στο σημείο αυτό αριθμούς, δεδομένου ότι έως τώρα στην έκθεσή του περιοριζόταν απλώς σε διαπιστώσεις, απόψεις, κ.λ.π. Και αυτούς τους αριθμούς, οι οποίοι προέρχονται από επίσημη κρατική πηγή είναι υποχρεωμένος να τους αμφισβητήσει επί της ουσίας, να τους αναιρέσει. Ίσως αυτό είναι το πιο ουσιαστικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει κάθε έρευνα στον τομέα του πολιτισμού στην Ελλάδα, όπως με πολλές ευκαιρίες έχει άλλωστε επισημανθεί.¹⁴

αντίστοιχον δυναμικόν της χώρας και ιδίως της υπαίθρου, ως μονάδες. (Χαρακτηριστικόν είναι ότι επί 600 μονάδων αναφερομένων εις επίσημον πρόσφατον δημοσίευσιν του ΥΠΠΕ (1975) 200 ήτοι το 1/3 ανήκει εις την κατηγορίαν αυτήν και αποτελεί το μεγαλύτερον μέρος των Βιβλιοθηκών της υπαίθρου)". Στο ίδιο.

14. Βλ. Γκιζέλη Γρ., κ.ά. Πρακτική και Οργάνωση των κοινωνικοπολιτιστικών δραστηριοτήτων. Έκθεση και συλλογή στοιχείων για τον ελληνικό χώρο. Εταιρία ελλήνων λογοτεχνών, Αθήνα, 1986. Εκεί οι ερευνητές αναφέρουν: "Η αδυναμία σχεδιασμού και εφαρμογής μιας πολιτιστικής πολιτικής οφείλεται στο γεγονός ότι: 1) Δεν υπάρχει μια Data Bank για τις πολιτιστικές υποθέσεις που θα βοηθούσε τους αρμόδιους κρατικούς φορείς στο σχεδιασμό πολιτιστικών προγραμμάτων βασισμένων σε μια καινούρια φιλοσοφία". (σελ. 85). και λίγο παρακάτω: "Λόγω ελλείψεως στοιχείων οι κρατικοί φορείς οι υπεύθυνοι για το σχεδιασμό και εκτέλεση της πολιτιστικής πολιτικής δεν έχουν την δυνατότητα να κρίνουν ποιες δραστηριότητες πρέπει, και για ποιους λόγους, να υποστηριχθούν" (σελ. 87). Και το συμπέρασμα: "Τα τεράστια κενά

Η ένατη διαπίστωση αναφέρεται επίσης στις βιβλιοθήκες και ιδιαίτερα στον εμπλουτισμό τους με τις σύγχρονες εκδόσεις, τη γεωγραφική τους κατανομή, την έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού και ειδικής σχολής βιβλιοθηκονομίας.¹⁵

Οι παραπάνω διαπιστώσεις συνοψίζουν κατά τρόπο περιγραφικό τα διαφόρων τύπων προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι βιβλιοθήκες, χωρίς όμως και να μαρτυρούν μίαν ιδιαίτερη άποψη ή το πρίσμα του συντάκτη, πράγμα που θα διαπιστώσουμε στην αμέσως επόμενη παράγραφο, η οποία περιέχει κατά κάποιο τρόπο τις

που σημειώθηκαν στην ύπαρξη πολιτιστικού υλικού και οι δυσκολίες για τη συγκέντρωσή του κατάδειξαν ότι καμία πολιτιστική πολιτική δεν μπορεί να εφαρμοστεί με επιτυχία αν προηγουμένως δεν δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για μια όσο το δυνατό πληρέστερη συγκέντρωση του υλικού. Για το σκοπό αυτό απαιτούνται έρευνες που θα έχουν διπλό στόχο: α) την επαύξηση του όγκου των πληροφοριών β) την ποιοτική υφή του υλικού". (σελ. 96)

15. "Αι πλείσται των παλαιών ιστορικών Δημοσίων Βιβλιοθηκών περιέχουν πολυτίμους παλαιάς εκδόσεις, χειρόγραφα και ιστορικά κειμήλια, αλλά δεν έχουν εμπλουτισθή με τας συγχρόνους εκδόσεις κατά τρόπον συστηματικόν και αντιπροσωπευτικόν έστω της συγχρόνου πνευματικής ζωής.

Ανάλογα προβλήματα ενημερώσεως και ανανεώσεως υφίστανται και δια τας πλείστας μικράς Δήμοτικας και Κοινοτικές Βιβλιοθήκας.

Αι εξειδικευμένοι Βιβλιοθήκαι εμφανίζουν αρτιωτέραν συγκριτικώς οργάνωσιν και λειτουργίαν αλλ' απευθύνονται κατ' ανάγκην, ως εκ της φύσεώς των, εις ένα περιορισμένον (τυπικώς ή ουσιαστικώς) κοινόν.

Η εξυπηρέτησις εξ απόψεως Βιβλιοθηκών των μεγάλως Αστικών Κέντρων (Αθήναι - Πειραιεύς και Θεσσαλονίκη) είναι διάφορος εκείνης της υπόλοιπης χώρας. Επί συνόλου 580 απογεγραμμένων μονάδων, με δυναμικόν περίπου 6,0 εκατ. τόμων, παρατηρείται ότι το 15% των μονάδων και το 70% των τόμων συγκεντρώνεται εις τας τρεις μεγάλας πόλεις (Αθήναι, Πειραιεύς και Θεσσαλονίκη).

Το σύνολο σχεδόν των Βιβλιοθηκών αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα πόρων, χώρου και εξειδικευμένου προσωπικού.

Σχολή Βιβλιοθηκονομίας εν Ελλάδι υφίσταται μόνον μια (της ΧΕΝ) η οποία λειτουργεί από 15ετίας (1961), είναι ετησίου κύκλου μαθημάτων και καταρτίζει 25-30 Βιβλιοθηκονόμους κατ' έτος." Πενταετές, ο.π.

προτάσεις. όχι όμως και τον υπό οποιαδήποτε έννοια "προγραμματισμό" του πενταετούς, μολονότι όπως μαρτυρεί ο τίτλος περί προγράμματος ανάπτυξης επρόκειτο.

Η δέκατη διαπίστωση μας πληροφορεί ότι όλα αυτά τα στοιχεία που επισημάνθηκαν έως εδώ έχουν συνειδητοποιηθεί και, τόσο οι κρατικοί φορείς όσο και οι ιδιώτες, "αναλαμβάνουν σχετικές πρωτοβουλίας".¹⁶

Με την επιφύλαξη ότι θεωρούμε τις διαπιστώσεις που παρακολουθήσαμε ανεπαρκείς στο σύνολό τους, άρα ανεπαρκή και την συνειδητοποίησή τους ως ικανό παράγοντα εντοπισμού του προβλήματος του βιβλίου, διαπιστώνουμε ότι επανέρχεται η αρχική φιλολογική έφεση που και στην αρχή αυτού του υπό εξέταση κειμένου είχαμε εντοπίσει.

16. "Αι ανωτέρω διαπιστώσεις έχουν ευρύτερον συνειδητοποιηθή και έχει ήδη αναληφθή σημαντική προσπάθεια προς την κατεύθυνσιν της εξευρέσεως αποτελεσματικών λύσεων των υφισταμένων προβλημάτων, τόσο εκ μέρους των αρμοδίων Κρατικών φορέων, όσον και υπό ατόμων ή ομάδων πολιτών οίτινες αναλαμβάνουν σχετικές πρωτοβουλίας.

Εις τα πλαίσια των ανωτέρω ενεργειών θα πρέπει να αναφερθούν: η συγκρότησις Ειδικής Επιτροπής παρὰ τῷ ΥΠΠΕ δια την μελέτην του νέου οργανισμού της Εθνικῆς Βιβλιοθήκης, η μετάκλησις ειδικού δια την αναδιοργάνωσιν και εκσυγχρονισμόν της λειτουργίας της, η αύξησις των διατιθεμένων σχετικών πιστώσεων, αι προσπάθειαι εγκαίρου συντάξεως, υπό της Βιβλιοθήκης της Βουλῆς, πλήρων καταλόγων των νέων προσκτήσεων και αναθεωρήσεως του Οργανισμού λειτουργίας της, η αύξησις του αριθμοῦ των μετεκπαιδευομένων εις τας συγχρόνους μεθόδους Βιβλιοθηκονομίας υπαλλήλων βάσει προγράμματος του ΥΠ.Π.Κ. εἰς 70 κατ' ἔτος, η αύξησις του αριθμοῦ των εκπαιδευθέντων εις Βιβλιοθηκονομίαν ατόμων εις 200, και η ανάλογος αύξησις του απασχολουμένου εις τας Βιβλιοθήκας εξειδικευμένου προσωπικοῦ, η πρωτοβουλία διαφόρων ιδιωτικῶν φορέων δια την ίδρυσιν συγχρόνων Βιβλιοθηκῶν προς χρήσιν του κοινού (π.χ. Πρότυποι Βιβλιοθήκαι Οργανισμοῦ Λαμπράκη), η κίνησις δια την συγκέντρωσιν βιβλίων και την δημιουργίαν μικρῶν τοπικῶν μονάδων (Βιβλιοθήκη του χωριού: πρωτοβουλία σπουδαστικῶν συλλόγων), αι εκθέσεις βιβλίου και η οργάνωσις δημοσίων σχετικῶν συζητήσεων." Πενταετές, ο.π.

Οι φράσεις "σημαντική προσπάθεια" και "κατεύθυνση εξευρέσεως αποτελεσματικών λύσεων", που χρησιμοποιούνται, υποδηλώνουν απλώς την έλλειψη συγκεκριμένου σχεδίου και προγράμματος, πολλώ δε μάλλον αναπτυξιακού προγράμματος, όπως θα ήταν επιβεβλημένο εξ ορισμού.

Στην πραγματικότητα, οι οκτώ "ενέργειες" που αναγγέλλονται ως προγραμματισμός αποτελούν μια χωρίς ιεράρχιση απόδραση από την υποχρέωση αναπτυξιακού προγραμματισμού και παραπαίουν ανάμεσα σε μια επιτροπή για τη μελέτη νέου οργανισμού της Εθνικής Βιβλιοθήκης, τη μετάκληση ενός ειδικού για τον εκσυγχρονισμό της, τους καταλόγους νέων προσκτήσεων στη βιβλιοθήκη της Βουλής έως τις πρωτοβουλίες ιδιωτικών φορέων για την ίδρυση βιβλιοθηκών, τις εκθέσεις βιβλίου, κλπ

Γίνεται αντιληπτό ότι πρόκειται απλώς για σκέψεις, οι οποίες δεν συνιστούν αντίληψη, δεν συνιστούν σύστημα, δεν συνιστούν θετική αναπτυξιακή πολιτική.

Αλλά και ο ίδιος ο συντάκτης επισημαίνει¹⁷ πιο κάτω την έλλειψη στοιχείων και πολιτικής, που ισχύει για το σύνολο των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται στην παντελή έλλειψη ρητά διατυπωμένης πολιτικής πολιτιστικής ανάπτυξης,¹⁸ την έλλειψη στοιχείων,¹⁹ τις αδυναμίες του θεσμικού

17. Πενταετές, ο.π., σ. 44 επ.

18. "Η κρατική δραστηριότης εις τον πολιτιστικόν τομέα υπήρξεν αποσπασματική, περιορισθείσα εις τα παραδοσιακά και γενικώς ανεγνωρισμένα πλαίσια. Ούτω, η πολιτεία επελήφθη κατά περίπτωσιν και συνεχίζει εις περιορισμένην κλίμακα την αντιμετώπισιν των προβλημάτων προστασίας και διατηρήσεως της πολιτιστικής κληρονομίας, ενισχύσεως της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας και διαδόσεως και προβολής των πολιτιστικών αγαθών, ως εάν τα θέματα ταύτα να ανεπτύσσοντο κεχωρισμένως και εν απομονώσει επ' αλλήλων εντός της συγχρόνου πραγματικότητας. [...] Η κρατική πολιτική εις τον πολιτιστικόν τομέα, εις μίαν Πολιτείαν η οποία συγκροτείται δια δημοκρατικών διαδικασιών και υποκινείται εις την αποστολήν της από μίαν ανοικτήν, πολυδύναμον, πολυμορφικήν και πάντοτε απαιτητικήν κοινωνίαν, οφείλει να αναγνωρίη (αποδεχθῇ) τας ανωτέρω μεταβολάς και δεν είναι δυνατόν να περιορίζεται μόνον εις τους παραδοσιακούς και παραδεδεγμένους ρόλους της: εις τον τομέα της συντηρήσεως των μνημείων της πολιτιστικής κληρονομίας και εις την ενίσχυσιν και διάδοσιν των γραμμάτων και τεχνών. Οφείλει να αποβλέπη εις την εξασφάλισιν των δυνατοτήτων και εις την παροχήν των μέσων δημιουργικής συμμετοχής όλων εις το πολιτιστικόν γίγνεσθαι, ήτοι οφείλει να έχη μίαν σαφή

πλαίσιου. την ανεπάρκεια του προσωπικού, τις γεωγραφικές ανισότητες,²⁰ την απουσία μοντέλων και προβολής των προτύπων, την έλλειψη οικονομικών δυνατοτήτων.²¹

Είναι προφανές πως ενώ στο επίπεδο της κριτικής ο συντάκτης επισημαίνει εύστοχα τις ελλείψεις, στο επίπεδο της θετικής εφαρμογής μιας επαρκούς μεθοδολογίας και της ανίχνευσης ενός "προγράμματος" υστερεί. Χωρίς τις αναγκαίες προϋποθέσεις και ----- και δυναμική, ηθελημένως ενεργητική, πολιτιστική πολιτική." Ο.π., σ. 45.

19. "Αι σχετική προσπάθειαι, χρήσιμοι δια μίαν πρώτην προσέγγισιν του προβλήματος είναι, ως ήτο εύλογον, επί του παρόντος ατελείς: ούτω, τα δημοσιευθέντα στοιχεία είναι ελλιπή και δεν περιλαμβάνουν τας πληροφορίας εκείνας αι οποίαι θα επέτρεπαν μίαν αξιολόγησιν. Τέλος αι τηρούμεναι προσφάτως στατιστικά παρέχουν κατά το πλείστον στατικήν εκείνα των φαινομένων και δεν επιτρέπουν προβλέψεις ή εκτιμήσεις μελλοντικών εξελίξεων. Προκειμένου περί της συγχρόνου δημιουργίας η ανεπάρκεια των στοιχείων είναι ωσαύτως οξύτατη". Ο.π., σ. 46.

20. "Αι πολιτιστικά δραστηριότητες εις τον ελληνικόν χώρον πυκνούνται σημαντικώς και εντοπίζονται κυρίως εις την περιοχήν της Πρωτευούσης και την Θεσσαλονίκην ενώ αι εκδηλώσεις και δραστηριότητες εις τας λοιπάς περιοχάς αποτελούν έκτακτα φαινόμενα και διαδικασίας, αίτινες δεν συνέχονται οργανικώς προς τον (συνήθη) βίον των αντιστοίχων περιοχών. Τούτο ισχύει γενικώς προκειμένου περί της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής του τόπου, και είναι ιδιαιτέρως έντονον προκειμένου περί της θεατρικής, μουσικής και καλλιτεχνικής κινήσεως. Ειδικώτερον επισημάνθη ότι όχι μόνον αι Κρατικά Σκηναί και Ορχήστραι αλλά και το ελεύθερον θέατρον και αι γνωστότεραι και περισσότεραι Σχολαί Χορού, Θεάτρου και Μουσικής (Κρατικά ή ιδιωτικά) εδρεύουν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα εις τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας". Ο.π., σ. 54.

21. "Αι διατιθέμεναι δημόσιαι δαπάναι εις τον τομέα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων κατά την τελευταίαν πενταετίαν ανήλθον εις 0,25% περίπου του ακαθαρίστου εγχωρίου προϊόντος, έναντι 1% των χωρών της ΕΟΚ προ 10ετίας ήδη (1965). Διαπιστούται λοιπόν ότι αύται είναι εξαιρετικώς χαμηλαί, εξεταζόμεναι τόσον απολύτως όσον και εν συγκρίσει προς άλλας χώρας". Ο.π., σ. 62.

χωρίς τις αναγκαίες προτάσεις, συστατικά αναγκαία για την ίδια την ύπαρξη ενός προγράμματος, καταλήγει σε κάποιες προτάσεις που στερούνται βάρους και συνέπειας.

Αλλά και αυτές ακόμη τις πενιχρές ενέργειες, στις οποίες καταλήγει ο συντάκτης αποφεύγει επιμελώς να τις χαρακτηρίσει ως πρόγραμμα, "μέτρα" ή ότιδήποτε άλλο θα υποσχόταν μεγαλύτερη δέσμευση. Η έρευνά μας αποδεικνύει επίσης ότι μολονότι κατά δήλωσή του είχαν ήδη αναληφθεί δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ μέσα στα πλαίσια του πενταετούς, ούτε όμως και αργότερα.

Μοναδική εξαίρεση οι Εκθέσεις βιβλίου, που ευδοκίμησαν, σαν ο πιο απλός στόχος απ' όλους, χαμηλού κόστους και ενός άλλοθι για την Πολιτεία, απ' τη μια και εύκολης πραγματοποίησης για τους συνδικαλιστικούς φορείς, απ' την άλλη.

β) "Ποίησης, Λογοτεχνία, Δοκίμιον" και "Βιβλιοθήκαι-Αρχεία"

Παρά τις ουσιαστικές επιφυλάξεις, στο κεφάλαιο που ακολουθεί οι συντάκτες παραθέτουν ορισμένα "μέτρα", τα οποία "αφορούν εις την ανάπτυξιν συγκεκριμένων τομέων πολιτιστικής δραστηριότητος κατά την προσεχή πενταετίαν".²²

Τα μέτρα που προτείνονται και στις δύο περιπτώσεις διακρίνονται σε "Θεσμικά-Οργανωτικά", "Λοιπά μέτρα" και "Μελέτες-Ερευνες".

Στον τομέα "Ποίησης-Λογοτεχνία-Δοκίμιον" τα "Θεσμικά-Οργανωτικά" μέτρα ξεκινούν από την ανασυγκρότηση της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών,²³ ενός παλιού παραδοσιακού φορέα, που είχε εμφανώς εξαντλήσει το ρόλο του σε παλιότερες εποχές. Οι συντάκτες φαίνεται να θέλουν να προσδώσουν νέα λειτουργικότητα στη Στέγη και μιλούν για "περιφερειακά παραρτήματα" και "διασύνδεσή της" με τους κατά τόπους φορείς, υπονοώντας προφανώς ένα μορφωτικό δίκτυο, χωρίς όμως περαιτέρω ανάλυση.²⁴

22. Ο. π., σ. 73.

23. "Ανασυγκρότησις (αναδιοργάνωσις) Στέγης Γραμμάτων και (Καλών) Τεχνών και ίδρυσις Περιφερειακών παραρτημάτων της. Εξασφάλισις διασυνδέσεώς της προς τους κατά τόπους μορφωτικούς και καλλιτεχνικούς φορείς". Στο ίδιο.

24. Ας σημειωθεί ότι η Στέγη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών δεν εκσυγχρονίστηκε και ανασυγκροτήθηκε έκτοτε και συνεχίζει να λειτουργεί σύμφωνα με τους κανόνες που ορίστηκαν με την ίδρυση της το μακρινό 1943. Φυσικά δεν υπήρξαν περιφερειακά παραρτήματα

Στη συνέχεια το κείμενο αναφέρεται στη "Δημιουργία Κέντρων Ελληνικών Σπουδών εις τα σχολεία των ελληνικών Κοινοτήτων και Συλλόγων του εξωτερικού". Εδώ προφανώς υπάρχει η σύλληψη της προβολής στο εξωτερικό του έργων των ελλήνων δημιουργών, που όπως είδαμε βρισκόταν από την αρχή στον προβληματισμό των συντακτών.²⁵

Τρίτο μέτρο που αναγράφεται είναι η οργάνωση, στο εσωτερικό και εξωτερικό, της προβολής του λογοτεχνικού έργου με εκθέσεις και βραβεύσεις.²⁶

Πρόκειται για μια κατεύθυνση που πραγματοποιήθηκε κατά κάποιο τρόπο σταδιακά μέσα στην επόμενη δεκαπενταετία. Στις εκδηλώσεις προβολής θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε τις ενισχύσεις που δίνονται από το ΥΠΠΕ στις Εκθέσεις Βιβλίου καθώς και τα ετήσια λογοτεχνικά βραβεία.²⁷

και δεν μπορεί να γίνει λόγος για διασύνδεσή της με κατά τόπους μορφωτικούς και καλλιτεχνικούς φορείς.

Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι τα χρόνια που αφορούν στο πενταετές που εξετάζουμε η Στέγη δεν ανευρίσκεται με δικό της λογαριασμό στις επιχορηγήσεις του ΥΠΠΕ, συνεχίζει να υποχρηματοδοτείται και να υπολειτουργεί.

25. Πρόκειται για ένα μέτρο που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

26. "Οργάνωσις τακτικών εκδηλώσεων προβολής συγχρόνου ελληνικής λογοτεχνίας και ποιήσεως εις το εσωτερικόν της χώρας και εκτός αυτής (εκθέσεις, βραβεύσεις)". Στο ίδιο.

27. Αναφορικά προς τις Εκθέσεις Βιβλίου, στις Πολιτιστικές Στατιστικές που εκδίδει η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος αναγράφονται εκθέσεις βιβλίου οργανωθείσες υπό του ΥΠΠΕ (κάτι που είναι ανακριβές γιατί το ΥΠΠΕ μόνον επιχορηγεί και δεν οργανώνει το ίδιο) ο εξής αριθμός εκθέσεων κατά έτος:

	1976	1977	1978	1979	1980
Εκθέσεις βιβλίου εσωτερικού	15	-	-	4	12
Εκθέσεις βιβλίου εξωτερικού	13	3	5	14	2

Τέλος, ως τέταρτο μέτρο, προβλέπεται η "Νομοθετική ρύθμιση των προβλημάτων αξιοποίησε των οικονομικών δυνατοτήτων της Ακαδημίας Αθηνών και λοιπών υφισταμένων (ιδιωτικών κυρίως) φορέων προς χρηματοδότησιν του τομέως (δημοσιεύσεις, εκδόσεις κ. ά.)", κάτι που επίσης δεν φαίνεται να ευοδώθηκε.

Στα "Λοιπά Μέτρα", που ακολουθούν, περιλαμβάνονται:

-Η "Έκδοσις συγχρόνου Ελληνικής Βιβλιογραφίας (και ξενογλώσσου μεταφράσεως αυτής)", στόχος που δεν έγινε δυνατό να πραγματοποιηθεί όχι μόνο στη διάρκεια αυτού του πενταετούς αλλά ούτε και στη διάρκεια των δύο επόμενων.²⁸ Είναι δε πολύ χαρακτηριστικό το γεγονός ότι το ΥΠΠΟ χρηματοδοτούσε επί χρόνια την έκδοση βιβλιογραφίας που εξέδιδε ξένο μορφωτικό ίδρυμα (Γαλλικό Ινστιτούτο).

-Η "Κατάρτισις Ανθολογιών Ελληνικής Πεζογραφίας και Ποιήσεως. Ξενογλώσσος μετάφρασις και έκδοσις αυτών".²⁹

-Η "Οργάνωσις συνεδρίων Νεοελληνιστών εις τακτά χρονικά διαστήματα (ανά διετίαν) με συμμετοχήν ελλήνων και ξένων".³⁰

-Η "Ενίσχυσις εδρών Νεοελληνικών σπουδών εις Πανεπιστήμια του εξωτερικού".³¹

28. Η έκδοση ελληνικής βιβλιογραφίας και πολύ περισσότερο η ξενογλώσση μετάφρασή της δεν πραγματοποιήθηκε, μολονότι κατά γενική ομολογία αποτελεί τη θεμελιώδη υποχρέωση του κράτους απέναντι στα γράμματα και το βιβλίο και βέβαια ένα από τα βασικότερα μέτρα υποδομής. Η Ελλάδα είναι η μοναδική ευρωπαϊκή χώρα έως το 1990 χωρίς βιβλιογραφία. Ο στόχος βέβαια αυτός διατυπώνεται ερήμην μιας άλλης διαπίστωσης η οποία υπάρχει στο κεφάλαιο III. Γενικά προβλήματα και περιοριστικοί παράγοντες της ανάπτυξης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Εκεί, λοιπόν, διαβάζουμε: "Ούτω, καθ' όσον αφορά εις τας εκδόσεις δεν υφίστατο μέχρι πρότινος (υπογρ. Δική μου) ελληνική βιβλιογραφία, η δε καθυστέρησις περί την έκδοσιν της μοναδικής σήμερον υφισταμένης (της Ελληνικής Βιβλιογραφικής Εταιρίας) είναι 2-3 έτη".

29. Μία τέτοια έκδοση πραγματοποιήθηκε μόνο, στην αγγλική γλώσσα.

30. Δεν πραγματοποιήθηκαν.

31. Την πορεία της ενίσχυσης των Επιστημονικών Ιδρυμάτων Εξωτερικού, που κατά τεκμήριο θα πρέπει να ισοδυναμεί με τις Εδρες νεοελληνικών σπουδών στις οποίες αναφέρεται το πενταετές, μπορούμε να παρακολουθήσουμε μόνο μετά το 1980. Διότι μέχρι τότε δεν διαθέτει δικό της κωδικό αριθμό στον Κρατικό Προϋπολογισμό.

-Η "Παροχή οικονομικών διευκολύνσεων (ατέλεια χάρτου, μακροπρόθεσμα ή χαμηλότοκα δάνεια) δι' ειδικές εκδόσεις ποιότητας (καλλιτεχνικού ή εθνικού περιεχομένου)".³²

-Τέλος, η "Ειδική επιδότησις εκδόσεων ποιότητας αλλά χαμηλού κόστους (τύπου σειράς "Γαλαξία)".³³

Στις Μελέτες και Ερευνες οι συντάκτες προβλέπουν:

- "Μελέτη και θέσπισις σειράς κινήτρων δια την ενίσχυσιν λογοτεχνικού και ιστορικού βιβλίου ποιότητας".

- "Μελέτη και θέσπισις σειράς μέτρων ενισχύσεως του παιδικού βιβλίου ποιότητας".

Η όποια κριτική σχετικά με την τοποθέτηση των μελετών στο τέλος των προτεινόμενων μέτρων ενώ θα όφειλαν να προηγούνται, σχετικά με το περιεχόμενό τους ή ακόμη τη σκοπιμότητα της προτεραιότητάς τους, θα προσέκρουε στο γεγονός ότι ποτέ δεν πραγματοποιήθηκαν, ούτε και ως μία ελάχιστη αναγνώριση της αναγκαιότητας της έρευνας του βιβλίου στη χώρα μας.

Όσον αφορά τα θεσμικά-Οργανωτικά μέτρα σχετικά με τις Βιβλιοθήκες και τα Αρχεία, αυτά είναι:

-Η "Δημιουργία Οργανισμού Δημοσίων Βιβλιοθηκών Ελλάδος προς εκσυγχρονισμόν και ανάπτυξιν του θεσμού (δημιουργία πλήρους δικτύου με κεντρικές και τοπικές μονάδας, επανδρωμένου και οργανωμένου συμφώνως προς τας συγχρόνους μεθόδους)".

-Η "Αναδιοργάνωσις, εκσυγχρονισμός, επάνδρωσις και εξοπλισμός της Εθνικής Βιβλιοθήκης, κατά προτεραιότητα".

-Η "Ιδρυσις Κρατικής Ανωτέρας Σχολής Βιβλιοθηκονομίας".

-Η "Εισαγωγή μαθήματος Βιβλιοθηκονομίας εις τα προγράμματα των Α.Ε.Ι. (ως προαιρετικά, εις όλας τας Σχολάς)".

Εύγλωττο, πάντως, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το ποσό που δόθηκε τη χρονιά αυτή, δηλαδή το 1980, και το οποίο ανέρχεται συνολικά μόνο σε 5 εκατ. δρχ.

32. Υπήρξε, πράγματι, μια γενίκευση της ατέλειας χάρτου για όλα τα βιβλία. Βέβαια, δεν υπήρξαν άλλα οικονομικά μέτρα που να συνδέονται και με ποιοτικές ή άλλου τύπου εκδοτικές επιλογές.

33. Μέτρο που δεν είδε ποτέ το φως, όπως ήταν άλλωστε και φυσικό δεδομένης τής ανεδαφικότητάς του.

-Η "Αναδιοργάνωσις των Κρατικών Αρχείων, επάνδρωσις αυτών και εκσυγχρονισμός (δι' εισαγωγής συγχρόνων μεθόδων ευρετηριάσεως και λειτουργίας των)".

Κανένα από τα παραπάνω μέτρα δεν πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του πενταετούς και μόνο η ίδρυση σχολής βιβλιοθηκονομίας πραγματοποιήθηκε αργότερα, ενώ τα λοιπά, ζωτικά κατά γενική ομολογία θέματα, παραμένουν ακόμη σήμερα εκκρεμή.

Στα "Λοιπά Μέτρα" του κειμένου περιλαμβάνονται:

-Η "Εξασφάλισις πιστώσεων δια την επάνδρωσιν και τον εκσυγχρονισμό των υφισταμένων σημαντικωτέρων Δημοσίων Βιβλιοθηκών και Κρατικών Αρχείων και επαναλειτουργίαν αργουσών Δημοτικών και Κοινοτικών βιβλιοθηκών".³⁴

-Η "Αύξησις (από 15 εις 50) του αριθμού των Κινητών Βιβλιοθηκών (Βιβλιοαυτοκινήτων) του ΥΠΠΕ".³⁵

-Η "Προκήρυξις ικανού αριθμού υποτροφιών του Ι.Κ.Υ. δια μετεκπαίδευσιν εις το εξωτερικόν του απαραίτητου διδακτικού προσωπικού και στελεχών βιβλιοθηκονόμων ως και ικανού αριθμού ειδικών (συντηρητών, χειρογράφων, παλαιογράφων κ.ά.) δια την μελέτην και συντήρησιν των υφισταμένων βιβλίων και χειρογράφων και λοιπών ιστορικών και εκκλησιαστικών αρχείων και κειμηλίων".³⁶

Τέλος, στις Μελέτες και Ερευνες³⁷ προβλέπονται:

34. Η κατάσταση των επιχορηγήσεων μας δίνει την πραγματική πορεία του παραπάνω "μέτρου":

	<u>1976</u>	<u>1977</u>	<u>1978</u>	<u>1979</u>	<u>1980</u>
Εθνική Βιβλιοθήκη	1.440	1.700	2.000		
Δημόσιες Βιβλιοθήκες	7.180	8.590	11.208	19.532	21.529
Δημοτικές & Κοινот. Βιβ.					
Δαπάνες Ιστορ. Αρχείων	160	485	745	1.364	2.085

35. Ας σημειωθεί ότι τα βιβλιοαυτοκίνητα ήταν, σύμφωνα με την αρμόδια υπηρεσία του ΥΠΕΠΘ, το 1990 ακόμη εικοσιδύο τον αριθμό.

36. Μία ετήσια υποτροφία του ΙΚΥ διατίθεται για μεταπτυχιακές σπουδές στον κλάδο της βιβλιοθηκονομίας, η οποία συχνά δεν καλύπτεται.

37. Για τις Μελέτες και Ερευνες ισχύει ό,τι και πιο πάνω είχαμε παρατηρήσει. Εδώ ας σημειωθεί ότι η μεν πρώτη δεν

-Η "Εκτίμησης αναγκών εις εξειδικευμένον προσωπικόν και κατάρτισις προγράμματος εκπαιδεύσεως και μεταεκπαιδεύσεως αυτού, προς κάλυψιν των αναγκών λειτουργίας των υφισταμένων μονάδων και του προγραμματιζομένου μελλοντικού δικτύου Βιβλιοθηκών και Αρχείων".

-Η "Μελέτη της δυνατότητας και των προϋποθέσεων δημιουργίας Εθνικού Κέντρου Τεκμηριώσεως εις το οποίον θα συγκεντρωθή και ταξινομηθή πλήρως το βιβλιογραφικόν και λοιπόν υλικόν από της ιδρύσεως του νεωτέρου ελληνικού κράτους και μέχρι σήμερον".

Για να συνοψίσουμε στο σημείο αυτό τις παρατηρήσεις μας απέναντι στο σύνολο των Προκαταρκτικών του Πενταετούς 1976-82, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

1) Βρισκόμαστε μπροστά σε ένα κενό βασικών στοιχείων και εμπειρικής έρευνας, όσον αφορά τη θέση του βιβλίου στην ελληνική κοινωνία και, επιπλέον, μπροστά στην απουσία ενός στοιχειώδους έστω θεωρητικού πλαισίου, στο οποίο να στηριχθούν ορισμένες υποθέσεις.

2) Απουσιάζουν εντελώς οι θεωρητικές υποθέσεις, σχετικά με την πραγματικότητα του βιβλίου στην ελληνική αγορά, την παραγωγή, τη διανομή και την ανάγνωση στην ελληνική κοινωνία.

3) Δεν υφίσταται επαρκώς συγκροτημένη αντίληψη κρατικής πολιτικής και παρέμβασης σε ολόκληρο τον τομέα του Πολιτισμού και κατ' επέκταση στον ιδιαίτερο τομέα του βιβλίου.³⁸

4) Δεν υφίσταται επαρκώς συγκροτημένη αντίληψη προγραμματισμού, ανάπτυξης, υποδομής και στόχων στον κρατικό τομέα.³⁹

πραγματοποιήθηκε ποτέ, το δε Κέντρο Τεκμηρίωσης πράγματι λειτούργησε αργότερα στα πλαίσια του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, όχι όμως με τις προδιαγραφές που εδώ περιγράφονται.

38. Το κενό αυτό δεν είναι δυνατό να καλυφθεί από Διατυπώσεις όπως η πιο κάτω: "Ο προγραμματισμός των πολιτιστικών δραστηριοτήτων υπό του Κράτους δεν συνεπάγεται παρ' ημίν την εκ των άνω επιβολήν αξιών, μορφών, ή αισθητικών αντιλήψεων και δεν υποδηλώνει μίαν στρατευμένην διανόησιν και τέχνην, αλλά αποβλέπει αποκλειστικώς εις την εξασφάλισιν των αναγκαίων όρων και συνθηκών δια την ελευθέραν ανάπτυξιν και προβολήν των δραστηριοτήτων αυτών." ο.π., σ. 71. Μολονότι εδώ βρίσκονται τα σπέρματα μιας αντίληψης για την κρατική πολιτιστική πολιτική, όμως η συγκεκριμένη διατύπωση δεν είναι επαρκής.

39. Η παρατήρηση της προηγούμενης υποσημείωσης ισχύει και για την

5) Αποσπασματικές απόψεις; κοινοί τόποι και αντιφατικές οπτικές συγχέονται άτακτα και ανιεράρχητα χωρίς να εμφανίζεται πουθενά σχέση αιτίας-αποτελέσματος και χωρίς να συνιστούν σύστημα.

Τα μέτρα που προγραμματίζονται στα πλαίσια των Προκαταρκτικών παρατίθενται χωρίς κανένα σκεπτικό σχετικά με το χαρακτήρα και την προτεραιότητά τους, καθώς και τους στόχους που θα εξυπηρετούν, όλες οι διατυπώσεις έχουν τη μορφή γενικών ρήσεων, χωρίς να διαφαίνεται ιεράρχιση μεθόδων, στόχων, κ.λ.π.

Βλέπει λ.χ. κανείς τις βασικές μελέτες και έρευνες να έπονται ορισμένων πολύ ειδικών μέτρων, που την αναγκαιότητά τους ή μη μόνον οι μελέτες θα αποδείκνυαν. Επίσης δεν γίνεται διάκριση ανάμεσα στην πραγματοποίηση κάποιων έργων υποδομής εκ μέρους του κράτους και κινήτρων που αφορούν την αγορά. Μέτρα γενικά και ειδικά συγχέονται κάτω από την ίδια κατηγοριοποίηση. Ακόμη η ίδια σύγχυση επικρατεί αναφορικά προς το χρόνο που απαιτεί ο σχεδιασμός (βραχυχρόνια και μακροχρόνια) και το κόστος (υψηλό-χαμηλό).

Για τους παραπάνω λόγους πολύ δύσκολα θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος ότι τα όσα διατυπώνονται αποτελούν στοιχεία μιας σύγχρονης κρατικής πολιτικής για το βιβλίο.

Επιπλέον, όμως, όπως διαπιστώνει κανείς από την αναλυτική παράθεση που κάναμε πιο πάνω, στην συντριπτική πλειοψηφία τους τα "μέτρα" αυτά έμειναν ανενέργα και αποτέλεσαν περισσότερο μια απλή διατύπωση ευχών.

Προκύπτει στο σημείο αυτό ένα κεντρικό ερώτημα για τον μελετητή. Η πρακτική ακύρωση ενός προγράμματος καθιστά μήπως περιττή την κριτική απέναντι στην ουσία αυτού του προγράμματος, στο βαθμό μάλιστα που η ακύρωσή του είναι φανερό ότι δεν υπήρξε αποτέλεσμα εσωτερικών παραγόντων (εγγενών δυσκολιών πραγματοποίησης) αλλά εξωτερικών; Διότι είναι σαφές πως δεν μπορούμε να αποδώσουμε την μη πραγματοποίηση των παραπάνω μέτρων του πενταετούς στο "κακό" πρόγραμμα αλλά να αναζητήσουμε άλλες

ακόλουθη, ορθή κατά τα άλλα, διατύπωση: "Μόνον το Κράτος [...] είναι δυνατόν να εξασφαλίση τον συντονισμό των και την εναρμόνισίν των [εννοεί εδώ τους βασικούς τομείς οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης] προς τας γενικές κατευθύνσεις μιας πολιτικής πολιτιστικής αναπτύξεως." ο.π., σ. 70-71.

αιτίες, οι οποίες ξεκινούν από τις επιλογές προτεραιοτήτων μέσα στο εσωτερικό του πολιτιστικού τομέα (στις οποίες ο τομέας του βιβλίου υποβαθμίζεται), τις πολιτικές επιλογές (στις οποίες ολόκληρος ο πολιτιστικός τομέας κατέχει δευτερεύουσα θέση) και φτάνουν έως τα δομικά προβλήματα της δημόσιας διοίκησης, που είναι χρόνια.

Θεωρούμε, εντέλει, πως τα παραπάνω δεν αποτελούν λόγο παραίτησης από μία συνολικότερη κριτική, δεδομένου ότι το πρόγραμμα παρουσιάζει καθαυτό ενδιαφέρον, ως μάρτυρας αντιλήψεων, στόχων αλλά και δυνατοτήτων της συγκεκριμένης στιγμής που συντάχθηκε. Από την άλλη μεριά αποτελεί σημείο αναφοράς και σύγκρισης με τα προγράμματα που ακολουθούν. Τέλος μας δίνει την ευκαιρία να εντοπίσουμε μερικά πεδία τα οποία σήμερα παρουσιάζουν ενδιαφέρον και μέσα από την κριτική αποτίμηση του παρελθόντος να προτείνουμε σημερινές λύσεις.

1.3. ΠΕΝΤΑΕΤΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 1983-87

Θα εξετάσουμε ενιαία το σχετικό κείμενο που μας ενδιαφέρει και περιλαμβάνεται στα Προκαταρκτικά καθώς και το κείμενο του Προγράμματος. Τα δύο μαζί ψηφίστηκαν από το Κοινοβούλιο και περιέχονται σε έναν ενιαίο τόμο που εξέδωσε το ΚΕΠΕ το 1985.

Το Πρόγραμμα αυτό παρουσιάζει σαφή βελτίωση σε σχέση με το προηγούμενο, τόσο ως προς τον εκσυγχρονισμό του περιεχομένου όσο και ως προς τη διατύπωση. Χρησιμοποιούνται θεωρητικές έννοιες κ

και διατυπώνονται συγκροτημένες απόψεις για τον πολιτισμό, σε αντίθεση προς το προηγούμενο, από το οποίο αυτά τα στοιχεία απουσίαζαν.

Η έννοια της "Πολιτιστικής Ανάπτυξης" αποκτά κεντρική σημασία, μολονότι δύσκολα θα έλεγε κανείς ότι υπηρετείται εντέλει ικανοποιητικά από την λοιπή ανάλυση και, πολύ περισσότερο, από τα προτεινόμενα μέτρα.

Από την άλλη μεριά, δεν παύει να παρουσιάζεται το πρόβλημα που είχαμε εντοπίσει και στο προηγούμενο Πενταετές σχετικά με την ιεράρχηση, την ακριβή δεσμευτική περιγραφή και το μετρήσιμο των διαπιστώσεων και στόχων.

Η πολιτιστική ανάπτυξη τίθεται, πολύ ορθά, καταρχάς ως θεμελιώδες κριτήριο αντιμετώπισης και κριτικής του παρελθόντος και των προβλημάτων που αυτό παρουσιάζει ως προς τον πολιτιστικό τομέα.⁴⁰ Διαπιστώνεται η αναντιστοιχία μεταξύ "υλικοτεχνικής" και "πολιτιστικής ανάπτυξης", ως βασική αιτία της "συσσώρευσης πολλών προβλημάτων".⁴¹

Αυτή η επισήμανση αποτελεί μία τομή στην ευρέως διαδεδομένη διάχυτη αντίληψη του Πολιτισμού ως υλικοτεχνικής περισσότερο υποδομής και λιγότερο ως μιας αναπτυξιακής οργάνωσης των πολιτιστικών κυττάρων της κοινωνίας, κάτι που υποστηριζόταν από τις ενγένει αριστερές και προοδευτικές δυνάμεις που δρούσαν στο πολιτιστικό πεδίο σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε.⁴²

Διαπιστώνεται επίσης η "βαθιά κρίση της εθνικής πολιτιστικής μας ταυτότητας"⁴³, η οποία αναλύεται στην αλλοτρίωση της ελληνικής πολιτιστικής φυσιογνωμίας που προήλθε από την επιβολή ξένων καταναλωτικών και πολιτιστικών προτύπων. Το βάρος εδώ πέφτει στη σχέση Αθήνας και επαρχίας και στην εξαφάνιση των παραδοσιακών τρόπων έκφρασης και δημιουργίας, με αναγωγή στην γεωγραφική και κοινωνική ανισότητα, ένα "βαθύ χάσμα", που θέλει

40. Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης 1983-1987, Αθήνα, ΚΕΠΕ, σ. 206.

41. Στο ίδιο.

42. Το κύριο βάρος αυτής της άποψης αφορά τις θέσεις της κομμουνιστικής αριστεράς εν προκειμένω. Επίσης βλ. Χρονικό '84, Αθήνα, Ωρα, 1985, όπου εκφράζονται οι θέσεις των νεολαίων των κομμάτων.

43. ο.π.

κάποιους να επικοινωνούν "με τους ανθρώπους του Πνεύματος και της Τέχνης" και άλλους, τη μεγάλη πλειοψηφία, να παραμένουν παθητικοί "καταναλωτές των πολιτιστικών υποπροϊόντων".⁴⁴

Οι συγκρούσεις που εντοπίζονται στο πολιτιστικό επίπεδο είναι επομένως αυτές ανάμεσα στα ελληνικά και ξένα πρότυπα, το κέντρο και την περιφέρεια, τη μειοψηφία και πλειοψηφία και υπονοείται ακόμη μία, μεταξύ υψηλής κουλτούρας (άνθρωποι του Πνεύματος) και χαμηλής κουλτούρας (υποπροϊόντα).

Από τη μεριά του το κράτος "παρουσιάζει αδυναμίες στην οργάνωση και λειτουργία των υπηρεσιών προστασίας", ανεπάρκεια στην καλλιτεχνική εκπαίδευση, δυσλειτουργίες στους κρατικούς φορείς πολιτιστικής δράσης, γεωγραφική και κοινωνική ανισοκατανομή, είναι απόν από ορισμένους χώρους δράσης και διαθέτει ανεπαρκείς πόρους για τον πολιτιστικό τομέα -μόλις το 0,6% του συνόλου των κρατικών δαπανών.⁴⁵

Μέσα από την παραπάνω περιγραφή των "προβλημάτων και ανεπαρειών" της πολιτιστικής ανάπτυξης διατυπώνεται κατά τρόπο επαρκή η συνολική κατάσταση αλλά και διαφαίνεται με τρόπο σαφή η βασική θέση και οι επιδιώξεις του συντάκτη, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε αμέσως παρακάτω.

Στις "Βασικές αρχές και κατευθύνσεις ανάπτυξης" περιγράφονται οι βασικοί άξονες πολιτιστικής ανάπτυξης. Μακροπρόθεσμα αυτοί είναι:

- η αποκατάσταση της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας
- η σύζευξη των πολιτιστικών, πνευματικών και καλλιτεχνικών αγαθών και κριτηρίων με την καθημερινή ζωή
- η συνειδητή και ενεργός συμμετοχή των πολιτών στην πολιτιστική ζωή του τόπου.⁴⁶

44. ο.π.

45. ο.π.

46. Η μακροπρόθεσμη αυτή κατεύθυνση αναλύεται σε ένα άλλο κεφάλαιο (ο.π., σ. 409) σε τέσσερις στόχους κρατικής πολιτιστικής πολιτικής. Οι στόχοι αυτοί είναι: α) η καλλιέργεια και διεθνής προβολή των αξιών του ελληνικού πολιτισμού, β) η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, γ) η υπέρβαση των οικονομικών, κοινωνικών και γεωγραφικών εμποδίων στην απόλαυση των πολιτιστικών αγαθών, δ) η στήριξη της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας σε ευρεία κλίμακα. Ο πρώτος από αυτούς μοιάζει πολύ με την αφετηρία του προηγούμενου Πενταετούς,

Μεσοπρόθεσμα οι άξονες στρέφονται:

- στην προστασία της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς
- στην ενίσχυση της σύγχρονης πνευματικής δημιουργίας
- στις προϋποθέσεις για την εξάλειψη των ανισοτήτων.

Για την περίοδο του συγκεκριμένου Πενταετούς οι προτεραιότητες είναι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η ανάπτυξη σύγχρονης πολιτιστικής υποδομής με ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία Εθνικού Δικτύου Βιβλιοθηκών και στην επέκταση και βελτίωση της καλλιτεχνικής παιδείας.

Θα κάνουμε μερικές παρατηρήσεις στην παραπάνω συνολική πολιτιστική αντίληψη του Πενταετούς, πριν προχωρήσουμε στα ιδιαίτερα στοιχεία του που αφορούν στο βιβλίο.

Διαπιστώνουμε καταρχήν μια συνεπή αντιστοιχία ανάμεσα στις γενικές διαπιστώσεις, τους μακροπρόθεσμους και μεσοπρόθεσμους άξονες πολιτικής για την πολιτιστική ανάπτυξη και τις πιο συγκεκριμένες προτεραιότητες που διατυπώνονται για την περίοδο του Πενταετούς. Το γεγονός δε ότι οι διαπιστώσεις, οι άξονες και οι προτεραιότητες συνιστούν μια πυραμίδα με αιχμή τις προτεραιότητες, αποδεικνύει ότι οι συντάκτες έχουν επίγνωση των δυνατοτήτων πραγματοποίησης της συγκεκριμένης πολιτικής, η οποία δεν μπορεί να διαχέεται γενικώς αλλά πρέπει να συγκεντρώνεται σε πολύ συγκεκριμένους στόχους.

Παράλληλα, είναι σαφής η τοποθέτηση του συντάκτη σε σχέση με το ρόλο της κρατικής παρέμβασης στην πολιτιστική ανάπτυξη. Ο ρόλος αυτός αποσαφηνίζεται ακόμη περισσότερο σε ένα επόμενο κεφάλαιο του Πενταετούς⁴⁷, όπου εντοπίζονται οι ευθύνες του

μολονότι η έμπνευσή του έχει να κάνει με τη νέα εθνική αντίληψη, τη νέα "ελληνικότητα" που φέρνει μαζί της στο ιδεολογικό επίπεδο η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Από την άλλη μεριά, ο δεύτερος στόχος δίνει την αίσθηση ενός πολιτιστικού μανιφέστου ριζοσπαστικής έμπνευσης. Το ερώτημα είναι αν πέρα από τη διατύπωση μιας γενικής πολιτικής-πολιτιστικής κατεύθυνσης θα υπάρξει και ένα κείμενο-πρόγραμμα, που με βάση αυτό θα προγραμματιστεί η επόμενη πενταετία, αν λάβουμε υπόψη όλα τα γνωστά εμπόδια και τους περιορισμούς που είδαμε ως εδώ να διαγράφονται στον ορίζοντα των πολιτιστικών πραγμάτων.

47. Ο.π., σ.409.

κράτους για την ενίσχυση και θεσμική κατοχύρωση του πολιτιστικού κινήματος, δημιουργία και εκχώρηση υλικοτεχνικής υποδομής καθώς και ενθάρρυνση των πρωτοβουλιών. Τονίζεται επίσης το στοιχείο της αποκέντρωσης, του σεβασμού των ιδιαιτεροτήτων της κάθε περιοχής και η ανάγκη αναδιοργάνωσης των φορέων άσκησης της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής και του συντονισμού τους.

Τέλος, ας σημειωθεί, ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι ο συντάκτης του Πενταετούς αντιμετωπίζει την πολιτιστική ανάπτυξη ως πραγματικό συστατικό στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και αυτός είναι ένας βασικός λόγος που τα προαπαιτούμενα που εξετάσαμε παραπάνω συνιστούν μια συγκροτημένη αντίληψη προγραμματισμού πολιτιστικής ανάπτυξης.

Ο τομέας του βιβλίου τοποθετείται στα "Μέτρα πολιτικής" του Πενταετούς με τη δημιουργία ενός Εθνικού Δικτύου Βιβλιοθηκών, το οποίο θα προκύψει με το σταδιακό εκσυγχρονισμό των ήδη υπαρχουσών και την ίδρυση άλλων προτύπων με βάση τις διεθνείς προδιαγραφές.

Αυτό προϋποθέτει την αναδιοργάνωση της Εθνικής βιβλιοθήκης και την παράλληλη λειτουργία Βιβλιοθηκονομικού κέντρου. Ακόμη, στο ίδιο πλαίσιο, γίνεται λόγος για ειδικές και παιδικές βιβλιοθήκες, κέντρο συντήρησης χειρογράφων και παλαιών εντύπων, καθώς και την εκπαίδευση που απαιτείται για τους βιβλιοθηκάρους.

Παράλληλα, ο τομέας των Γραμμάτων προβλέπεται να υποστηριχθεί με την προβολή και διάδοση του βιβλίου στην Ελλάδα και το εξωτερικό, την άνοδο του επιπέδου των εκδόσεων, τη φροντίδα για τη βελτίωση της βιβλιαγοράς, την ενίσχυση εκδόσεων από το ΥΠΠΕ, τη λειτουργία της Στέγης Γραμμάτων με μια νέα αντίληψη.⁴⁸ Στο κείμενο υπάρχουν και μερικοί ακόμη στόχοι μικρότερης εμβέλειας τους οποίους θα παραθέσουμε εξαντλητικά πιο κάτω στη συστηματική ταξινόμηση που ακολουθεί.

Σε σχέση με το προηγούμενο Πενταετές, το παρόν μοιάζει να επικεντρώνει το ενδιαφέρον του ουσιαστικά σε ένα στόχο, που είναι η πραγματοποίηση του Δικτύου βιβλιοθηκών -για το οποίο προβλέπει από τις πιστώσεις του προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων ένα ποσό της τάξης των 450 εκ. δρχ.-, ενώ τα όσα αναφέρονται για τα Γράμματα είναι αφενός διατυπώσεις ρουτίνας και αφετέρου αντιγράφουν το προηγούμενο με συνοπτικό τρόπο.

Είναι, όμως, επίσης γεγονός ότι αν λάβουμε υπόψη την κατάσταση που επικρατεί στη χώρα μας, ένας τέτοιος στόχος μπορεί από μόνος του να αποτελεί πραγματικά το περιεχόμενο ενός Πενταετούς προγράμματος για το βιβλίο και την ανάγνωση, τόσο

48. Ο.π., σ.207-8.

εξαιτίας τους μεγέθους όσο και εξαιτίας της συνθετότητάς του και των λοιπών διεργασιών τις οποίες η πραγματοποίησή του θέτει σε κίνηση. Θα μπορούσε, μάλιστα, να συνυπολογίσει κάποιος το γεγονός ότι ως μοναδικός στόχος είχε περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας, κάτι βέβαια που δεν επαληθεύτηκε.

Όπως επισημαίνει πάντως και ο συντάκτης του Πενταετούς, απαιτείται καταρχήν ο εκσυγχρονισμός των βιβλιοθηκών που λειτουργούν ήδη, ενώ παράλληλα πρέπει να ιδρυθούν νέες με βάση τα διεθνή πρότυπα σε εθνική κλίμακα. Αυτά, σε συνδυασμό με την ανασυγκρότηση της Εθνικής βιβλιοθήκης και τη λειτουργία Βιβλιοθηκονομικού κέντρου συνεπάγονται έρευνα και λήψη κεντρικών αποφάσεων στρατηγικού χαρακτήρα, καθώς και μεγάλες επενδύσεις.

Βέβαια, το Πενταετές δεν αναφέρεται καθόλου στις ερευνητικές μελέτες, από τις οποίες θα όφειλε να ξεκινήσει μια τόσο σημαντική συνολική αντιμετώπιση των βιβλιοθηκών, που θα είχε χρέος όχι μόνο να λύσει τις επίκαιρες αλλά και να διαγνώσει τις μακροχρόνιες ανάγκες της χώρας, με μια προοπτική τόσο προς τις ανάγκες της επιστημονικής έρευνας και της εκπαίδευσης, όσο και της ανάγνωσης για ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, καθώς και τις λειτουργικές λύσεις. Είναι όμως προφανές ότι κάτι τέτοιο υπονοείται για το μέγεθος αυτού του εγχειρήματος.

Όσον αφορά δε στις επενδύσεις, αυτές δεν αναφέρονται μόνο στον κτιριακό και τεχνολογικό εξοπλισμό, καθώς και στις αγορές βιβλίων, αν μάλιστα σκεφτεί κανείς τη χρόνια εγκατάλειψη και τα τεράστια κενά των ήδη υπάρχουσών βιβλιοθηκών. Αναφέρονται επίσης στην εκπαίδευση του κατάλληλου προσωπικού και στη δημιουργία και χρήση προγραμμάτων, τόσο τεχνικής όσο και ευρύτερα κοινωνικής φύσης, με τα οποία θα μπορούσε να αντιστραφεί η μοιραία πορεία της γενικής αδιαφορίας και της χαμηλής αναγνωστικότητας του πληθυσμού.

Τέλος, χωρίς να αναφέρονται στο Πενταετές, δεν θα πρέπει να υποτιμώνται τα προβλήματα διοικητικής φύσης, καθώς και συντονισμού ανάμεσα στις διάφορες υπηρεσίες του δημόσιου τομέα, για την επίλυση των οποίων απαιτείται μεγάλη προσπάθεια και ευρηματικότητα αλλά και χρόνος.

Πριν προχωρήσουμε στο σκέλος της εξέτασης της πραγματοποίησης αυτού του Πενταετούς θεωρήσαμε σκόπιμο, ωστόσο, να ταξινομήσουμε τους στόχους του σε σχέση με εκείνους του προηγούμενου σε τρεις κατηγορίες, έτσι ώστε να υπάρχει μία πιο σαφής εικόνα τόσο για το βαθμό πραγματοποίησης όσο και συνέχειας από το ένα στο άλλο.

Η ταξινόμησή μας ακολουθεί την εξής σειρά:

1. Στόχοι που δεν πραγματοποιήθηκαν κατά το προηγούμενο πενταετές και δεν περιλαμβάνονται στο νέο πενταετές.

2. Στόχοι που δεν πραγματοποιήθηκαν και περιλαμβάνονται στο νέο πενταετές.

3. Νέοι Στόχοι.

1. Στόχοι που δεν πραγματοποιήθηκαν και δεν περιλαμβάνονται στο νέο πενταετές

1.1. Τα σχετικά με την Ακαδημία Αθηνών

1.2. Η έκδοση Σύγχρονης Βιβλιογραφίας και η ξενόγλωσση μετάφρασή της

1.3. Η κατάρτιση ανθολογιών Ελληνικής πεζογραφίας και ποίησης και η ξενόγλωσση μετάφραση και έκδοσή τους

1.4. Η οργάνωση συνεδρίων Νεοελληνιστών

1.5. Εισαγωγή του μαθήματος Βιβλιοθηκονομίας στα προγράμματα των ΑΕΙ

1.6. Αναδιοργάνωση των Κρατικών Αρχείων

2. Στόχοι που δεν πραγματοποιήθηκαν και περιλαμβάνονται στο νέο πενταετές με διαφορετική διατύπωση

2.1. Η Στέγη Καλών Τεχνών και Γραμμάτων θα εγκατασταθεί στο νέο κτίριο και θα λειτουργήσει με μια νέα αντίληψη

2.2. Η δημιουργία κέντρων ελληνικών σπουδών στα σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων και συλλόγων του εξωτερικού

2.3. Προβολή και διάδοση του βιβλίου στην Ελλάδα και το εξωτερικό (όχι πια λογοτεχνίας και ποίησης όπως στο προηγούμενο πενταετές)

2.4. Η ενίσχυση εδρών και κέντρων νεοελληνικών σπουδών σε μεγάλα ξένα πανεπιστήμια

2.5. Συγκρότηση Εθνικού Δικτύου Βιβλιοθηκών (αντί της Δημιουργίας Οργανισμού Δημοσίων Βιβλιοθηκών του προηγούμενου προγράμματος)

2.6. Ανασυγκρότηση της Εθνικής Βιβλιοθήκης, εγκατάστασή της σε νέο κτιριακό συγκρότημα και λειτουργία Βιβλιοθηκονομικού Κέντρου

2.7. Η ενίσχυση εκδόσεων από το ΥΠΠΕ με ιδιαίτερη έμφαση στο παιδικό και το εκλαικευμένο επιστημονικό βιβλίο

1.14. Εκτίμηση αναγκών σε εξειδικευμένο προσωπικό και κατάρτιση προγράμματος εκπαιδεύσεως για τις ανάγκες λειτουργίας του μελλοντικού δικτύου Βιβλιοθηκών

3. Νέοι Στόχοι

- 3.1. "Βιβλιοθήκη σε κάθε κοινότητα"
- 3.2. "Βιβλιοθήκη σε κάθε οικογένεια"
- 3.3. "Ανοδος του επιπέδου των εκδόσεων"
- 3.4. "Φρόντιδα για τη βελτίωση της βιβλιαγοράς"
- 3.5. Θεσμικός και διοικητικός εκσυγχρονισμός του τομέα με αναδιάρθρωση του ΥΠΠΕ
- 3.6. Ειδικές βιβλιοθήκες, Παιδικές Βιβλιοθήκες, Παιδικά τμήματα βιβλιοθηκών
- 3.7. Κέντρο συντήρησης χειρογράφων και παλαιών εντύπων"
- 3.8. Η αναγνώριση "δικαιώματος" υπέρ του λογοτέχνη
- 3.9. Καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού

Η παραπάνω ταξινόμηση δείχνει έξι στόχους του προηγούμενου Πενταετούς που δεν πραγματοποιήθηκαν και δεν εμφανίζονται ως στόχοι και στο καινούριο. Από αυτούς ως μείζονος σημασίας μπορούν να θεωρηθούν οι 2 και 5, οι οποίοι αφορούν στη Βιβλιογραφία και την εισαγωγή της βιβλιοθηκονομίας στα ΑΕΙ.

Αναφορικά προς την έκδοση της Βιβλιογραφίας, οφείλουμε να πούμε ότι το πιθανότερο είναι πως ο συντάκτης του νέου Πενταετούς την περιλαμβάνει μέσα στις λειτουργίες αυτού που αποκαλεί Βιβλιοθηκονομικό κέντρο. Ωστόσο, η όλη αντίληψη περί Δικτύου βιβλιοθηκών δεν αποτελεί παρά σκεπτικό το οποίο οδηγεί εξ αντικειμένου στην καλύτερη οργάνωση των βιβλιοθηκών και των υλικών τους και καθιστά δυνατή την έκδοση Εθνικής Βιβλιογραφίας, στόχο που διαφορετικά δεν μπορεί να υλοποιηθεί.

Όσο για την εισαγωγή της βιβλιοθηκονομίας στα ΑΕΙ, το Πενταετές ψηφίζεται ακριβώς σε μια εποχή που ιδρύεται Ανώτερη Σχολή βιβλιοθηκονομίας στα ΤΕΙ και έτσι φαίνεται να ατονεί το άλλο σκέλος. Από τους υπόλοιπους στόχους, οι 2 και 3 φαίνονται να είναι περισσότερο ευκαιριακοί και λιγότερο στόχοι Προγραμματικοί και ο 1 αφορούσε μια χρόνια διαδικασία, ενταγμένη σε ένα πλαίσιο αφενός της λειτουργίας των ευρύτερων πολιτιστικών φορέων, αφετέρου μιας γενικότερης πολιτικής.

Όσον αφορά στους στόχους της δεύτερης κατηγορίας, δεν θα σταθούμε καθόλου, διότι έχει προηγηθεί πιο πάνω η ανάλυσή τους.

Τέλος, σχετικά με τους στόχους της τρίτης κατηγορίας. Οι πρώτοι τέσσερις αποτελούν απλώς φιλολογία και, μάλιστα, ο δεύτερος κακή φιλολογία, διότι πώς μπορεί κανείς να φανταστεί κρατική μέριμνα για "σπιτικές" βιβλιοθήκες.

Ο στόχος 5 αποτελεί πράγματι στρατηγικής σημασίας στόχο, με την έννοια ότι γίνεται ολοένα και πιο εμφανής η διοικητική και οργανωτική αδυναμία του ΥΠΠΕ να ανταποκριθεί στις νέες πολιτιστικές απαιτήσεις και η πίεση για αλλαγή του ρόλου του συν τω χρόνω αυξάνεται.⁴⁹

Εξίσου σημαντικοί είναι και οι στόχοι 7, 8 και 9. Το κέντρο συντήρησης χειρογράφων σε μια χώρα με πλούσιο υλικό σαν την Ελλάδα δεν μπορεί παρά να

αποτελεί κεντρικής σημασίας μέτρο για την διαφύλαξη της παράδοσης. Η ρύθμιση επίσης της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι απαραίτητη για την ουσιαστική υποστήριξη του έργου των συγγραφέων αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία αναπτυξιακής πολιτικής στον τομέα των Γραμμάτων. Τέλος, η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού είναι στρατηγικής σημασίας όχι μόνο για την πολιτιστική αλλά για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας⁵⁰ και αποτελεί έναν από τους στόχους του Πενταετούς αυτού που υπερκαλύφθηκε διοικητικά, με την ίδρυση της Γ.Γ. Λαϊκής Επιμόρφωσης, μολονότι είναι συζητήσιμο πόσο καλύφθηκε ουσιαστικά.

Αλλά ένα Πενταετές, πέραν της εσωτερικής συνέπειας και της ορθότητάς του κρίνεται, όπως είναι προφανές, από την πραγματοποίηση ή μη των στόχων του.

49. Πρόκειται για μια συζήτηση που κρατάει χρόνια, δεδομένης της ίδρυσης του υπουργείου αυτού στα χρόνια της δικτατορίας και του αρχικού του προσανατολισμού ως προπαγανδιστικού ανοίγματος ενός αυταρχικού καθεστώτος. Επίσης το γεγονός ότι αποκόπηκε απ' αυτό το τμήμα των επιστημών και προστέθηκαν στη συνέχεια γραμματείες, όπως λόγου χάρη αυτή του αθλητισμού, μετέβαλαν ριζικά τον προσανατολισμό του. Ακόμη γίνεται λόγος συχνά σήμερα για τη σκοπιμότητα της διατήρησής του ή τη συγχώνευσή με άλλους φορείς, όπως με τον τουρισμό.

50. Σύμφωνα με τα τελευταία επίσημα στοιχεία της Γ.Γ.Λαϊκής Επιμόρφωσης ο λειτουργικός αναλφαβητισμός στη χώρα μας πλησιάζει στο 24% του πληθυσμού, με ιδιαίτερη έμφαση στις γυναίκες.

Πριν εκθέσουμε τα δικά μας στοιχεία για το πενταετές 1983-87, ας δούμε τι παρατηρεί η "Εκθεση πορείας πενταετούς προγράμματος και κοινωνικής ανάπτυξης για την περίοδο 1983-85" του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, Αθήνα, Μάιος 1986:

"Στον τομέα των Γραμμάτων η πολιτική του ΥΠΠΟ δεν ανανεώθηκε: Συνεχίστηκαν οι Εκθέσεις Βιβλίου (γενικές και ειδικές, στην Αθήνα και σε πολλές μικρότερες πόλεις), οι αγορές βιβλίων και η επιδότηση και ενίσχυση βιβλιοθηκών, ενώ δεν προχώρησε ικανοποιητικά το φιλόδοξο πρόγραμμα δημιουργίας Δικτύου Βιβλιοθηκών, που κατείχε σημαντική θέση στα έργα πολιτιστικής υποδομής του τομέα".

Επίσης, η ίδια έκθεση μας πληροφορεί ότι δεν αυξήθηκε καθόλου το ποσοστό συμμετοχής του πολιτιστικού τομέα στο σύνολο των κρατικών δαπανών σε σύγκριση με προηγούμενες χρήσεις.

Ακόμη, πολύ χαρακτηριστικό, στο τέλος της τριετίας 1983-85, έχει διατεθεί για τον πολιτιστικό τομέα (δια του ΥΠΠΟ) από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων λιγότερο από το 25% των προβλεπόμενων στο Πρόγραμμα πόρων.

Ετσι, καταλήγει η Εκθεση, με βάση τα παραπάνω μέχρι τώρα δεδομένα, η επίτευξη των ποσοτικών στόχων του Προγράμματος στον πολιτιστικό τομέα πρέπει να θεωρείται σχεδόν αδύνατη.

Όλα τα παραπάνω αναφέρονται βέβαια στον πολιτιστικό τομέα ως σύνολο, δεν απέχουν όμως καθόλου από την πραγματικότητα όσον αφορά στον τομέα του βιβλίου, όπου η κατάσταση είναι ίσως ακόμη δυσχερέστερη.

Ας δούμε, όμως, ποιοι από τους παραπάνω στόχους που διατυπώνονται στο πενταετές, έτσι όπως τους έχουμε κατατάξει στις κατηγορίες 2 και 3 πραγματοποιήθηκαν και ποιοι όχι.

Από την κατηγορία 2, ούτε ένας από τους στόχους δεν πραγματοποιήθηκε. Πιο αναλυτικά:

Η Στέγη Καλών Τεχνών και Γραμμάτων συνέχισε να στεγάζεται στο ίδιο ενοικιαζόμενο από το ΥΠΠΟ κτίριο, δεν εγκαταστάθηκε σε νέο και η αντίληψη με την οποία λειτούργησε δεν φάνηκε να διαφέρει από την προηγούμενη, με μόνη ίσως διαφορά την αλλαγή των προσώπων.⁵¹

51. Αναφορικά προς τον τομέα των Γραμμάτων η Στέγη οργάνωσε συζητήσεις λογοτεχνικού περιεχομένου (Αλεξανδρούπολη, Λάρισα), αγόρασε αριθμό βιβλίων δύο αναπήρων λογοτεχνών και τα διέθεσε σε βιβλιοθήκες, έστειλε βοηθήματα νεοελληνικής γλώσσας σε ελληνιστή καθηγητή της Βραζιλίας (1983). Φιλοξένησε ένα τσεχοσλοβάκο λογοτέχνη (1984). Έδωσε τρία βραβεία σε λογοτεχνικά βιβλία της

Σχετικά με τα κέντρα ελληνικών σπουδών στα σχολεία και τις κοινότητες εξωτερικού, μπορεί κανείς να αντιληφθεί το μέγεθος της παρέμβασης αν ρίξει μια ματιά στους προϋπολογισμούς τους, οι οποίοι δεν ξεπερνούν τα τρία με τέσσερα εκατομμύρια, με εξαίρεση το 1984 που φτάνουν τα δεκατέσσερα. Την επόμενη, όμως, χρονιά παύουν να αναγράφονται στους Τακτικούς Προϋπολογισμούς. Η προβολή του βιβλίου ακολούθησε τους μοιραίους ρυθμούς και τρόπους που κατείχε πάντοτε, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, χωρίς ουσιαστικές ποιοτικές ή ποσοτικές μεταβολές. Ενδεικτικά παραθέτουμε τα στοιχεία των εκθέσεων του Υπουργείου Πολιτισμού.

	1983	1984	1985	1986
Εκθέσεις βιβλίου εσωτερικού	2	1	-	1
Εκθέσεις βιβλίου εξωτερικού	-	-	-	-

Η ενίσχυση των επιστημονικών ιδρυμάτων εξωτερικού, όπως αναφέρονται στους Οικονομικούς Απολογισμούς δεν παρουσιάζουν παρά μια μοιραία επίσης πορεία χωρίς εκπλήξεις ή ιδιαίτερο σχεδιασμό. Παραθέτουμε εδώ τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε από τους Τακτικούς Προϋπολογισμούς:

1980:	5.000.000
1981:	3.100.000
1982:	7.290.000
1983:	6.890.000
1984:	1.000.000
1985:	3.000.000
1986:	8.700.000
1987:	6.840.000

Πέρα από τη μείωση που παρατηρείται στις χρονιές 1984 και 1985, εκείνο που μπορεί κανείς να διαπιστώσει δια γυμνού οφθαλμού είναι η πλήρης ανεπάρκεια αυτών των ποσών να ανταποκριθούν στο σκοπό τους.

Αλλά το σημαντικότερο όλων είναι η πλήρης αδράνεια όσον αφορά στη δημιουργία του Δικτύου βιβλιοθηκών. Πρόκειται για ένα στόχο που όχι μόνο δεν πραγματοποιήθηκε, αλλά ούτε καν αντιμετωπίστηκε, μολονότι στις δημόσιες επενδύσεις είχε εγγραφεί το ποσό των 450 εκ. για την εξυπηρέτησή του. Την ίδια τύχη φάνηκε

επαρχίας, οργάνωσε συζήτηση για τα προβλήματα διακίνησης του βιβλίου (1985). Συγκέντρωσε βιβλία για την Καλαμάτα, οργάνωσε τρεις συζητήσεις για την Ποίηση, την πεζογραφία και την Παιδική λογοτεχνία (1986). (Από τα πεπραγμένα του Διοικητικού Συμβουλίου της Στέγης Καλών Τεχνών και Γραμμάτων).

να έχει και η ανασυγκρότηση της Εθνικής Βιβλιοθήκης, η οποία παρέμεινε στο ίδιο κτίριο, καλύπτοντας τις ανάγκες της για χώρο με την ενοικίαση ενός παραρτήματος στην Αγία Παρασκευή, δηλαδή με εμβολωματικές και ανάξιες λύσεις. Επίσης δεν οργανώθηκε και δεν λειτούργησε ποτέ Βιβλιοθηκονομικό Κέντρο.

Αλλά και από τους στόχους της κατηγορίας 3 δεν πραγματοποιήθηκε κανείς, τόσο από τους μεγαλόπνοους όσο και από τους πιο συγκεκριμένους, είτε αυτοί ήταν σοβαροί είτε ήταν ανεδαφικοί και ρητορικοί, όπως λόγου χάρη η "Βιβλιοθήκη σε κάθε κοινότητα" ή "Βιβλιοθήκη σε κάθε οικογένεια".

Θα πρέπει μόνο εδώ να σημειώσουμε μία εντυπωσιακή εξαίρεση, που αποτελεί η ίδρυση της Γ.Γ. Λαϊκής Επιμόρφωσης, η οποία φιλοδόξησε να παρουσιάσει νέα προγράμματα και τάχθηκε να καταπολεμήσει τον αναλφαβητισμό. Εδώ, όπως παρατηρεί κανείς στον πίνακα που παραθέτουμε, τα συνολικά κονδύλια που διατίθενται είναι ασυνήθιστα μεγάλα και αυξάνονται με αλματώδεις ρυθμούς.

Λαϊκή Επιμόρφωση ή Επιμόρφωση Ενηλίκων

Ετος	Σύνολο προυπολογισμού	0843 Εκτυπώσεις	1121 αγορές βιβλίων
προϋπ. 1989	1.769.000.000	2.860.000	600.000 (600.000)
προϋπ. 1988		500.000	300.000 (300.000)
προϋπ. 1987		500.000	300.000 (300.000)
πληρ. 1987	1.477.743.000	148.000	185.000 (268.000)
πληρ. 1986		39.000	226.000 (226.000)
πληρ. 1985			
πληρ. 1984	1.367.292.000	945.000	978.000
πληρ. 1983			
πληρ. 1982			
πληρ. 1981			
πληρ. 1980			
πληρ. 1979			
πληρ. 1978	21.983.000	96.000	304.000
πληρ. 1977	18.212.000	212.000	213.000
πληρ. 1976			
πληρ. 1975			

Το έργο όμως της Γραμματείας αυτής σε σχέση με τον αναλφαβητισμό, που εν προκειμένω μας ενδιαφέρει, δεν φάνηκε να απέδωσε, δεδομένου ότι τα ποσοστά του συνέχισαν να παραμένουν αμείωτα, υπερβαίνοντας το 23% του πληθυσμού ακόμη το 1990.

Αξιοσημείωτο είναι άλλωστε πως τα ποσά που αναφέρονται σε εκδόσεις και αγορές βιβλίων από την ίδια τη Γραμματεία είναι εξαιρετικά χαμηλά κι αυτό είναι ένας χαρακτηριστικός δείκτης του γεγονότος ότι η Γραμματεία αντιμετώπισε τον αναλφαβητισμό όχι με βιβλία αλλά με άλλα μέσα.

1.4. ΠΕΝΤΑΕΤΕΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 1988-92. ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΑ.

Το τρίτο πένταετές της περιόδου που εξετάζουμε κατατέθηκε μέσα στο 1988. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα συντριπτικό περιορισμό ολόκληρου του τομέα του Πολιτισμού, ο οποίος έρχεται να συνδεθεί εδώ στενά με τον Αθλητισμό.

Ειδικότερα δε, όσον αφορά το βιβλίο, ο περιορισμός είναι εντυπωσιακός. Βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο μιας και μοναδικής γενικής αναφοράς στα όσα συντελέστηκαν, την οποία παραθέτουμε αυτούσια:

"Στο χώρο του βιβλίου, διατέθηκαν σημαντικές πιστώσεις για την αγορά και τη βράβευση λογοτεχνικών βιβλίων και την αποστολή σημαντικού αριθμού βιβλίων σε βιβλιοθήκες της χώρας και του εξωτερικού, ενώ προχώρησαν οι συνεννοήσεις με τους ενδιαφερόμενους εταίρους για το νέο θεσμικό πλαίσιο που θα ισχύει στο μέλλον για τις εκδόσεις".

Είναι χαρακτηριστική η παράλειψη της διατύπωσης έστω ενός σκεπτικού αποτυχίας των στρατηγικών στόχων, ιδιαίτερα του Δικτύου βιβλιοθηκών. Είναι εμφανής επίσης εδώ η εγκατάλειψη του ευρύτερου ιδεολογικού πλαισίου αναφοράς και ο περιορισμός στην πολύ συγκεκριμένη μικρής εμβέλειας διοικητική πράξη, που είναι η "αγορά", η "βράβευση", η "αποστολή" βιβλίων. Μέσα στην πενταετία που κύλησε διαπιστώνει κανείς με μάρτυρα το Πενταετές

οπισθοδρόμηση προγραμμάτων και στόχων, ουσιαστικά την εγκατάλειψη του πεδίου και των σημείων αναφοράς που αποτέλεσαν την προηγούμενη αφετηρία.

Αυτό το γεγονός συνδέεται, κατά τη γνώμη μας, με ζητήματα γενικότερης πολιτικής και ξαναθέτει για μια ακόμη φορά το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ πολιτιστικής ανάπτυξης και πολιτικής.

Βέβαια, στο μικρό απόσπασμα που παραθέσαμε υπάρχει μια μικροκλίμακα που, επειδή είναι συνδεδεμένη και με άλλα μέρη αυτής της εργασίας, είμαστε υποχρεωμένοι να εξετάσουμε. Αυτή συνίσταται στη διαδικαστική πλευρά της πολιτικής βιβλίου που αφήνεται να διαφανεί μέσα από την αναφορά σε ένα θεσμικό πλαίσιο υπό διαμόρφωση, όπως χαρακτηρίζεται.

Πρόκειται, δίχως άλλο, για το Κέντρο βιβλίου, στο οποίο αναφερόμαστε αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Στο σημείο αυτό ας περιοριστούμε να πούμε ότι κάτω από το φως της ιστορικής ανάπτυξης των Πενταετών, όπως τα παρακολουθήσαμε, το Κέντρο βιβλίου εμφανίζεται στις πραγματικές του διαστάσεις ως μια προσχηματική πολιτική στο χώρο του βιβλίου εκ μέρους του ΥΠΠΟ, που αφορούσε την πολιτική-διοικητική διαχείριση του τομέα του βιβλίου και την απαλλαγή της πολιτικής ηγεσίας του υπουργείου από μείζονες ευθύνες.

Θα ήταν, όμως, παράλειψη να μην αναφερθούμε εδώ σε μια έκθεση του ΚΕΠΕ, η οποία αποτέλεσε και αυτή υλικό για το πενταετές 1988-92 και στην οποία τα γράμματα, το βιβλίο και οι βιβλιοθήκες βρίσκουν αναφορές ανάλογες των προηγούμενων, τις οποίες ήδη διερευνήσαμε.

Μολονότι αυτή η έκθεση δεν φαίνεται να λήφθηκε καθόλου υπόψη στην τελική διατύπωση των προκαταρκτικών του πενταετούς, θα αναφέρουμε εδώ τα βασικά της σημεία.

Η έκθεση του ΚΕΠΕ αρχίζει με την εκτίμηση της υφιστάμενης κατάστασης των Γραμμάτων. Το πνεύμα είναι ανάλογο με συγκεχυμένο και ουμανιστικό εκείνο των προηγούμενων πενταετών αλλά το σημαντικό είναι η ξεκάθαρη "πολιτική" τοποθέτηση που διατυπώνεται και σύμφωνα με την οποία:

"Η απηρχαιωμένη νομοθεσία του χώρου και το γεγονός ότι τα γράμματα και το βιβλίο δεν ευρίσκονται μεταξύ των πρώτων κυβερνητικών επιλογών ούτε από θεσμικής πλευράς ούτε από πλευράς διάθεσης πιστώσεων εμποδίζει την πρόοδο του χώρου σημαντικά."

Με βάση το παραπάνω, γίνονται αναφορές στους ετήσιους κρατικούς προϋπολογισμούς του προηγούμενου πενταετούς, οι οποίοι κρατήθηκαν για τον τομέα του βιβλίου σε πολύ χαμηλά επίπεδα,

καθώς επίσης και στη χρονίζουσα αναχρονιστική κατάσταση της προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας. Δεν παραλείπονται βεβαίως τα γνωστά κλισέ του περιορισμένου αναγνωστικού κοινού, της προώθησης των ελληνικών λογοτεχνικών βιβλίων στο εξωτερικό καθώς και των μεταφράσεων -θέματα τα οποία εξετάσαμε πιο πάνω.

Στη συνέχεια της έκθεσης του ΚΕΠΕ αναλύεται η υφιστάμενη κατάσταση των βιβλιοθηκών, με εκτενείς και συγκεκριμένες αναφορές, που ξεκινούν από το λειτουργικό ρόλο⁵² των βιβλιοθηκών στη σύγχρονη κοινωνία και προχωρούν στο κεντρικό πρόβλημα του συντονισμού⁵³ και της οργάνωσής τους⁵⁴.

Η έκθεση αναφέρεται επίσης στο Εθνικό Δίκτυο Βιβλιοθηκών⁵⁵, τη γεωγραφική κατανομή των βιβλιοθηκών⁵⁶, στις επιχορηγήσεις⁵⁷,

52. "Ο θεσμός εξακολουθεί στη χώρα μας να είναι παραγνωρισμένος, παρά το γεγονός ότι καθημερινά κάθε προσπάθεια που αφορά την εκπαίδευση, την επιστήμη, την έρευνα, την διοίκηση, την λαϊκή επιμόρφωση κλπ. εμποδίζεται από την ανυπαρξία των βιβλιοθηκών ή από την υπολειτουργία τους." Έκθεση του ΚΕΠΕ για το πενταετές πρόγραμμα 1988-92, χωρίς σελιδαρίθμηση.

53. "Οι περισσότερες βιβλιοθήκες λειτουργούν κάτω από αναχρονιστικά θεσμικά πλαίσια με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες χωρίς συντονισμό, επικοινωνία και συνεργασία, παρά την κοινότητα στο περιεχόμενο, το κοινό, τους σκοπούς και την αποστολή τους, με συνέπεια τις αλληλοεπικαλύψεις, την οικονομική σπατάλη και τη μείωση της αποτελεσματικότητας." ο.π.

54. "Από τις 843 βιβλιοθήκες που ερευνήθηκαν το 1984 είχαν λειτουργήσει 600. Πολλές από αυτές λειτουργούν υποτυπωδώς, με ελάχιστο αριθμό διακινουμένων βιβλίων και ευκαιριακή εξυπηρέτηση, με πολλές ελλείψεις στο προσωπικό και ιδίως με απουσία εξειδικευμένων στελεχών στις σύγχρονες μεθόδους της βιβλιοθηκονομίας, με διαφορετικά και πεπαλαιωμένα συστήματα ταξινόμησης και με ελλείψεις χώρου και αιθουσών μελέτης που περιορίζουν τη χρήση τους και μειώνουν την αποδοτικότητά τους." ο.π.

55. "Στα πλαίσια του πενταετούς προγράμματος 1983-87 έγιναν προσπάθειες για την δημιουργία Εθνικού Δικτύου Βιβλιοθηκών και την αξιοποίηση της υφιστάμενης υποδομής, για τη δημιουργία νέων βιβλιοθηκών και για την πληρέστερη στελέχωσή τους. Στην κατεύθυνση αυτή τόσο το ΥΠΠΟ όσο και το ΥΠΕΠΘ συγκρότησαν επιτροπές με σκοπό τη μελέτη του Εθνικού Δικτύου, από τις οποίες βγήκαν μερικά συμπεράσματα αλλά δεν προχώρησε η υλοποίησή τους." ο.π.

τη στελέχωση⁵⁸ και την επιμόρφωση του προσωπικού των βιβλιοθηκών.⁵⁹ τις σχολές βιβλιοθηκονομίας⁶⁰ στις παιδικές βιβλιοθήκες του υπουργείου Ν. Γενιάς⁶¹, κλπ.

56. Τη γεωγραφική κατανομή χαρακτηρίζει η έκθεση "άνιση" και δίνει πιο συγκεκριμένα στοιχεία: "Το 21,7% των βιβλιοθηκών βρίσκονται στην περιφέρεια της Πρωτεύουσας και κατέχουν το 62,3% των τίτλων βιβλίων και το 65% των τόμων. Το 16,2% των βιβλιοθηκών βρίσκονται στη Λοιπή Στερεά Ελλάδα και την Εύβοια και το 14% στη Μακεδονία. Ο χαμηλότερος αριθμός βιβλιοθηκών βρίσκεται στη Θράκη με ποσοστό 3,2% και κατέχουν το 0,8% των τίτλων βιβλίων και το 0,6% των τόμων." ο.π.

57. Η έκθεση κρίνει την αύξηση των επιχορηγήσεων των Δημοσίων βιβλιοθηκών ως "ικανοποιητική" και μας δίνει τα ποσά του τακτικού προϋπολογισμού, που έχουν ως εξής: 1983: 27.580.000 δρχ., 1984: 35.999.393 δρχ., 1985: 40.158.900 δρχ. από τον προϋπολογισμό του ΥΠΠΟ. 1987: 53.079.141 δρχ. από τον προϋπολογισμό του ΥΠΕΠΘ. ο.π.

58. +Όλα τα στοιχεία προέρχονται από τις Πολιτιστικές Στατιστικές, τις οποίες θα εξετάσουμε αναλυτικά σε άλλο κεφάλαιο, γι' αυτό και δεν τα παραθέτουμε εδώ.

59. Η έκθεση παρατηρεί ότι παρά τις προσλήψεις που έγιναν το 1984 "από άποψη σύνθεσης του απασχολούμενου προσωπικού παρέμεινε η ίδια κατάσταση", ενώ για την επιμόρφωση σημειώνει: "Παράλληλα έγιναν προσπάθειες για την επιμόρφωση του υπάρχοντος προσωπικού και το ίδιο έτος οργανώθηκε από το Υπουργείο δεκαήμερο σεμινάριο για τους προϊσταμένους των Δημοσίων βιβλιοθηκών".

60. Αναφέρεται στον Ν. 1414/84 για τα ΤΕΙ και τις σχολές βιβλιοθηκονομίας που άρχισαν να λειτουργούν στα πλαίσιά τους.

61. Η έκθεση αναφέρεται εδώ στο πρότυπο Κέντρο Παιδικού και Εφηβικού Βιβλίου της Γ.Γ.Ν.Γενιάς, που ιδρύθηκε το 1983 και αποτέλεσε μια δυναμική σύλληψη πολιτικής βιβλιοθηκών και συνδυασμού δημόσιας πολιτικής και ιδιωτικής πρωτοβουλίας, παίρνοντας τη σκυτάλη από το υπουργείο Γεωργίας το οποίο πρώτο είχε αναλάβει ένα σχετικό πρόγραμμα στον τομέα αυτό.

Οι αναφορές σε όλα τα παραπάνω δεν έχουν βέβαια χαρακτήρα προγραμματικό ή αναπτυξιακό, απλώς αποδεικνύουν το ενδιαφέρον του συντάκτη της έκθεσης και τη συνέπειά του απέναντι στα δύο προηγούμενα πενταετή, τα οποία δείχνει να έχει λάβει υπόψη του συντάσσοντας τη νέα έκθεση.

1.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την εξέταση των τριών Πενταετών που καλύπτουν ολόκληρη την τελευταία δεκαπενταετία μπορούμε να συνοψίσουμε τα γενικά συμπεράσματα που προκύπτουν.

Σε ένα πρώτο επίπεδο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μόνο το Πενταετές 1983-87 καλύπτει τις καταρχήν απαιτήσεις και προδιαγραφές ενός σύγχρονου Πενταετούς, δηλαδή συγκροτημένη αντίληψη και άποψη πολιτικής παρέμβασης στο χώρο του πολιτισμού και ιδιαίτερα του βιβλίου.

Αντίθετα, το μεν προηγούμενο πενταετές κινείται στο χώρο της διατύπωσης απόψεων και "στόχων" εκ των ενόντων, το δε επόμενο μένει μετέωρο και ελλειπές, διατυπωμένο σε μια στιγμή πολιτικής κρίσης της κυβέρνησης που το υποστηρίζει αλλά, επιπλέον, με το δεδομένο ότι ακολουθεί ένα καλό προηγούμενο πρόγραμμα που όμως δεν πραγματοποιήθηκε στο ελάχιστο των στρατηγικών του στόχων.

Όσον αφορά στις ιδεολογικές κατευθύνσεις των τριών πενταετών:

-Στο πρώτο διακρίνει κανείς μια συγκεχυμένη ιδεολογία που προσπαθεί να συνδυάσει την κρατική παρέμβαση στο χώρο του βιβλίου με την τάση συνεργασίας με τον ιδιωτικό τομέα, αλλά χωρίς καθαρές προδιαγραφές και στόχους.

-Στο δεύτερο πενταετές είναι σαφής η αναγνώριση των κρατικών ευθυνών απέναντι στον τομέα του βιβλίου και της αναγκαιότητας της μείζονος κρατικής παρέμβασης. Ο στόχος που επιλέγεται (Δίκτυο βιβλιοθηκών) εύγλωττα αποδεικνύει το μέγεθος αλλά και το είδος της παρέμβασης που προάγει το Πενταετές.

Πρόκειται για παρέμβαση με δύο βασικά χαρακτηριστικά: πρώτον, γίνεται σε επίπεδο υποδομής, δεύτερον, στοχεύει καταρχήν στο δεύτερο και περισσότερο στο τρίτο από τα τρία στάδια της εκδοτικής διαδικασίας του βιβλίου (παραγωγή, διακίνηση, ανάγνωση), δηλαδή στην ανάγνωση. Αυτό σημαίνει ότι συνδυάζει την

ελευθερία της διακίνησης των ιδεών που είναι αναγκαία για την ύπαρξη μιας πολυφωνικής εκδοτικής παραγωγής, στην οποία δεν παρεμβαίνει, με την τόνωση του τομέα της διακίνησης και ακόμη περισσότερο με την ανάπτυξη της ανάγνωσης. Με τον τρόπο αυτό παρέχει στην ανάγνωση την αναγκαία υποδομή ώστε να γίνει δυνατή και να αναπτυχθεί τόσο ως κοινωνικό μέγεθος -ίσες ευκαιρίες πρόσβασης στη γνώση και μείωσης των ανισοτήτων- όσο και ως μια δυναμική στο πλαίσιο της γνώσης και επικοινωνίας, που μπορεί να αποτελέσει κινητήριο μοχλό στην κατεύθυνση των σταδίων της παραγωγής και της διακίνησης του βιβλίου αλλά και του γενικότερου αιτήματος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

-Το τρίτο Πενταετές, τέλος, δεν καθρεφτίζει παρά την πολιτική κρίση, την ιδεολογική αποθάρρυνση, την παραίτηση μπροστά σε μια πολιτική και γραφειοκρατική τάξη πραγμάτων που κατέχεται από άγνοια και αδιαφορία για την πολιτιστική ανάπτυξη, καθώς και την ελαχιστοποίηση των στόχων που προκύπτουν από αυτά. Ετσι, ουσιαστικά στο τρίτο Πενταετές κρίνεται περισσότερο το πολιτικό πλαίσιο παρά το πρόγραμμα και οι στόχοι του καθαυτοί.

Ωστόσο, υπάρχουν μερικά στοιχεία που αφορούν στο σύνολό τους τα τρία πενταετή, παρά τις διαφορές που εντοπίσαμε ως εδώ. Μελετώντας τα διαπιστώνει κανείς ότι είναι απόν το αρμόδιο υποκείμενο μελέτης, σχεδιασμού, πραγματοποίησης και ελέγχου των μέτρων που προτείνονται στον τομέα που εξετάζουμε.

Δεν αρκεί να μιλάμε για κρατική πολιτική γενικώς, αν δεν είναι συγκεκριμένος ο φορέας που έχει την ευθύνη της μελέτης, των προτάσεων και της υλοποίησης ενός προγράμματος. Τα κείμενα των πενταετών για το βιβλίο δεν προκύπτουν από υπεύθυνες κρατικές υπηρεσίες με αρμοδιότητα σε ένα ή περισσότερα από τα παραπάνω αλλά από το συνδυασμό επιμέρους υπηρεσιών, καμία από τις οποίες δεν έχει τη συνολική ευθύνη στρατηγικής του τομέα ή τη δυνατότητα υλοποίησης.

Συνέπεια αυτού είναι να "συντάσσεται" το Πενταετές και να μην είναι αποτέλεσμα των εργασιών και της διαδικασίας μιας ή περισσότερων υπηρεσιών οι οποίες έχουν ως κύρια ασχολία τους τον ειδικό τομέα. Πρόκειται, φυσικά, για ένα πρόβλημα που αφορά στον ενγένει χαρακτήρα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και αποκτά μεγαλύτερη έμφαση σε πιο ευαίσθητους τομείς όπως ο υπό εξέταση.

Τα παραπάνω οδηγούν σε αδυναμία κατάκτησης ενός δεδομένου επιπέδου αποσαφήνισης εννοιών και πολιτικών και άρα σε μια ασυνέχεια. Το αποτέλεσμα είναι η μη ορθολογική χρησιμοποίηση και αυτών ακόμη των περιορισμένων πόρων αλλά και του ανθρώπινου δυναμικού, η αδυναμία συγκρότησης ομάδων μελέτης και έρευνας, η έλλειψη στρατηγικής και η τάση προς καταναλωτικές και όχι

επενδυτικές δαπάνες, η αποθάρρυνση κάθε αναπτυξιακής και εκσυγχρονιστικής πρωτοβουλίας με αντίκτυπο και στον ιδιωτικό τομέα.

Ετσι, ο τελευταίος αυτός, δρα χωρίς την αναγκαία υποδομή, χωρίς κίνητρα προς κατευθύνσεις κοινωνικού και πολιτιστικού οφέλους και, άρα, με μοναδικό κριτήριο το κέρδος, σε ένα πεδίο τόσο ευαίσθητο για την κοινωνική ανάπτυξη του τόπου.

Ωστόσο, είναι προφανές ότι ο τομέας του βιβλίου θα άξιζε να αντιμετωπιστεί από την πλευρά του κράτους κάτω από ορισμένες προγραμματικές συνιστώσες, στις οποίες θα αναφερθούμε διεξοδικά στα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας, αλλά που στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως εξής:

1) Ως τομέας πολιτιστικής υποδομής που το ίδιο το κράτος έχει χρέος να παρέχει στους πολίτες. Αυτό θα συνεπαγόταν

- συγκεκριμένη πολιτική υποδομής
- (βάσει μελέτης κοινωνιολογικού πλαισίου που θα διαπιστώσει τα βασικά πολιτιστικά μορφώματα στην Ελληνική κοινωνία.
- θεσμικό πλαίσιο
- μέτρα επιλογών και προτεραιοτήτων για την ενίσχυση ή την αποδυνάμωση πολιτιστικών προτύπων.
- αναπτυξιακούς άξονες
- μέτρα ορθής λειτουργίας τη αγοράς

2) Ως τομέας του πλέον παραδοσιακού μέσου μαζικής επικοινωνίας, πράγμα το οποίο συνεπάγεται όλα τα παραπάνω και επιπλέον τη σύνδεσή του με τα νεότερα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αλλά και πρωτοβουλίες όπως κέντρα τεκμηρίωσης, ηλεκτρονικό εκσυγχρονισμό των υπηρεσιών, κ.λ.π.

3) Ως τομέας εκπαιδευτικών μέσων και επιστημονικής επικοινωνίας, πράγμα το οποίο συνεπάγεται αθροιστικά τα 1 και 2 και επιπλέον την ειδική σύνδεσή του με τον τομέα της εκπαίδευσης.

4) Ως τομέας ίδιας παραγωγής και κατανάλωσης, πράγμα που συνεπάγεται την ορθολογική αντιμετώπιση των αναγκών του κράτους σε παραγωγή και προμήθεια εντύπων και βιβλίων και την ορθολογικοποίηση των δαπανών του με την οργάνωση κεντρικών βιβλιοθηκών για την κάλυψη των αναγκών της διοίκησης.

2. ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΙ (1975-1991)

2.1. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Για να έχουμε μια όσο το δυνατόν συνολικότερη εικόνα των οικονομικών στοιχείων που αφορούν στις δαπάνες του κράτους σε σχέση με το βιβλίο, εργαστήκαμε πάνω στους Τακτικούς Προϋπολογισμούς και τους Απολογισμούς, οι οποίοι δίνουν σε έναν ορισμένο βαθμό αυτή τη δυνατότητα. Μολονότι κάποια ποσά διοχετεύονται στον τομέα του βιβλίου και από τις Δημόσιες Επενδύσεις, είναι πολύ δύσκολο να ανιχνευθούν σ'αυτές.

Επιλέξαμε έτσι, καταρχάς, μερικούς βασικούς κωδικούς των Τακτικών Προϋπολογισμών, οι οποίοι φέρουν ποσά που αφορούν άμεσα ή έμμεσα τον τομέα του βιβλίου και τους οποίους θα παραθέσουμε αναλυτικά πιο κάτω.

Σε ορισμένες περιπτώσεις συγκρίναμε τους Προϋπολογισμούς με τους Απολογισμούς, έτσι ώστε να έχουμε τη δυνατότητα να παραβάλουμε τις οικονομικές προβλέψεις με τις πραγματικές πληρωμές και να διαπιστώσουμε το ύψος των αποκλίσεων.

Θα πρέπει, εδώ, να σημειωθεί ότι τα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν υπήρχαν μεν συγκεντρωτικά κατά έτος και κωδικό όχι όμως και κατά Υπουργείο στους οικονομικούς Απολογισμούς. Στους Προϋπολογισμούς, όμως, δεν ίσχυε κάτι τέτοιο, τουλάχιστον μέχρι και το 1987, πράγμα που συνεπάγεται μια σειρά από προσθέσεις για να βρεθούν τα αθροίσματα.

Ας σημειωθεί επίσης ένα άλλο πρόβλημα, που είναι η μη συμφωνία των απολογιστικών ποσών που αναγράφουν οι Απολογισμοί με τη στήλη των Πληρωμών στους Προϋπολογισμούς. Αυτό, όχι όσον αφορά στο αμέσως προηγούμενο έτος, όπου επειδή ο υπολογισμός είναι δεκαμήνου κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο, αλλά όσον αφορά το προπερασμένο έτος, το οποίο υπολογίζεται ακέραιο.

Οι κωδικοί αριθμοί τους οποίους εξετάσαμε ήταν αυτοί οι οποίοι: α) Αφορούσαν κατά πρώτο λόγο δραστηριότητα σχετική με έκδοση ή αγορά βιβλίων. β) Αφορούσαν κατά το δυνατόν χωρίς άλλες προσθήκες αυτά τα στοιχεία. γ) Αφορούσαν τις βιβλιοθήκες.

Παράλληλα, βέβαια, αντιμετωπίσαμε και μερικούς κωδικούς που είναι σχετικοί με γενικότερες δραστηριότητες των Γραμμάτων, έτσι ώστε να έχουμε ενδεικτικά στοιχεία της ευρύτερης κρατικής συμπεριφοράς απέναντι στο περιβάλλον, μέσα στο οποίο τοποθετείται από τη φύση του ο τομέας του βιβλίου.

Επίσης ερευνήσαμε τον τομέα των Γραμμάτων, με το σκεπτικό ότι ο τομέας των Γραμμάτων, ακόμη και όταν δεν συνδέεται άμεσα με την έκδοση ενός βιβλίου, συνδέεται οπωσδήποτε με την ανάγνωση ή έστω επηρεάζει το ευρύτερο πεδίο της ανάγνωσης και της κουλτούρας.

Όσον αφορά, τέλος, το πρακτικό μέρος αυτής της εργασίας συλλογής των οικονομικών στοιχείων, θα πρέπει εδώ να σημειωθεί μια βασική δυσκολία που αντιμετωπίσαμε: Οι αγορές βιβλίων βρίσκονται για τα περισσότερα από τα χρόνια που εξετάζουμε, δηλαδή από το 1975 έως και το 1986 σε ένα κοινό κωδικό αριθμό με τις αγορές περιοδικών, εφημερίδων και λοιπών εκδόσεων. Αυτό δημιουργεί ένα αξεπέραστο πρόβλημα, καθώς δεν υπάρχει δυνατότητα να βρεθεί η αναλογία των μεν και των δε στο ενιαίο ποσό που διαθέτουμε.

Οι κωδικοί τους οποίους παρακολουθούμε είναι οι εξής:
0891 (1974-86): Εκτυπώσεις, εκδόσεις ενγένει και βιβλιοδετήσεις
0843 (1987 και επ.): Εκδόσεις

1259 (1974-79): Προμήθεια βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων και λοιπών εκδόσεων μη ειδικώς κατονομαζομένων

1122 (1980-86): Προμήθεια βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων και λοιπών εκδόσεων

1121 (1987-και επ.): Προμήθεια βιβλίων και συγγραμμάτων (ο κωδικός αυτός αποτελείται από μέρος του 1122 και τον 1123 όπως αυτός εμφανίζεται την ίδια χρονιά)

1122 (87 και επ.): Προμήθεια περιοδικών, εφημερίδων και λοιπών συναφών εκδόσεων

1129 (1980-84): Προμήθεια συγγραμμάτων

1123 (1985-86): Προμήθεια συγγραμμάτων

1251 (1974-79): Παροχή επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων στους σπουδαστές των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων

1121 (1980-86): Προμήθεια επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων για τους σπουδαστές των Ανώτερων και Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων

1123 (1987 και επ.): Προμήθεια επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων για τους σπουδαστές των Ανώτερων και Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων

2495 (1974-79): Επιχορήγηση στον ΟΕΔΒ
2488 (1980-86): Επιχορήγηση στον ΟΕΔΒ
2474 (1987 και επ.): Επιχορήγηση στον ΟΕΔΒ

2282 (1974-79): Επιχορήγηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη
("Επιχορήγησης δι' έξοδα εγκαταστάσεως, συντηρήσεως και πλουτισμού της Εθνικής Βιβλιοθήκης ως και δια την έκδοσιν ειδικών μελετών και δια την λειτουργίαν της επιτροπής παραλαβής και διανομής βιβλίων εκ του εξωτερικού")

2272 (1980-86): Επιχορήγηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη

2441 (1987 και επ.): Επιχορήγηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη

2283 (1974-79): Επιχορήγηση στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες (Ν. 1369/1949 άρθρο 10)

2273 (1980-86): Επιχορήγηση στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες

2442 (1987 και επ.): Επιχορήγηση στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες

2371 (1976-79): Επιχορήγησης προς ενίσχυσιν των γραμμάτων

2523 (1980-86): Επιχορήγησης προς ενίσχυσιν των γραμμάτων

2533 (1987 και επ.): Επιχορήγησης προς ενίσχυσιν των γραμμάτων

2265 (1985-86): Επιχορήγηση στη Στέγη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών

2415 (1987 και επ.): Επιχορήγηση στη Στέγη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών

2728 (1980-87): Επιχορήγηση επιστημονικών ιδρυμάτων εξωτερικού για την ενίσχυση των νεοελληνικών σπουδών

Οι κωδικοί τους οποίους δεν παρακολουθήσαμε, λόγω της αδυναμίας προσδιορισμού του ποσού που αφορά ειδικά τον τομέα του βιβλίου, μολονότι έχουν σχέση με το αντικείμενό μας είναι οι εξής:

0841: Εκθέσεις

Είναι γνωστό πως και οι εκθέσεις βιβλίου επιχορηγούνται με κάποια ποσά από το ΥΠΠΟ, τη Γ.Γ.Νέας Γενιάς, κ.λ.π. Επί του προκειμένου όμως τα μόνα υπάρχοντα στοιχεία είναι αυτά που περιέχονται στις Πολιτιστικές Στατιστικές και αναφέρονται όχι στα ποσά των επιχορηγήσεων αλλά στον αριθμό των εκθέσεων που διοργανώθηκαν.

Το 1986

2270: Σε βιβλιοθήκες και μουσεία

2279: Επιχορηγήσεις σε λοιπές βιβλιοθήκες και μουσεία

Το 1987 και μετά

2440: Σε βιβλιοθήκες και μουσεία

2449: Επιχορηγήσεις σε λοιπές βιβλιοθήκες και Μουσεία

2591: Επιχορήγηση σε εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογραφικούς ή πνευματικούς οργανισμούς και επιχορηγήσεις για εκδόσεις βιβλίων και άλλων εντύπων

Από το 1985 και μετά που ο κωδικός αυτός μεταβάλλεται (βλ. 2592) τον παρακολουθούμε.

0855: Επιδείξεις, γιορτές και λοιπά θεάματα (περιλαμβάνονται βραβεία και έπαθλα)

Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι δεν παρακολουθήσαμε επίσης κωδικούς οι οποίοι αναφέρονται ενγένει σε πολιτιστικές δραστηριότητες, μέσα στις οποίες είναι πιθανό ότι περιλαμβάνονται συχνά και κάποια κονδύλια που μας ενδιαφέρουν, αλλά είναι αδύνατο να εντοπιστούν συγκεκριμένα.

2.2. Το κράτος ως εκδότης

Το κράτος αναπτύσσει μια ευρύτατη εκδοτική δραστηριότητα, αν όχι αποκλειστικά στον τομέα του βιβλίου πάντως στον ευρύτερο εκείνο του έντυπου, ο οποίος εντάσσεται στο πλαίσιο της επικοινωνίας και γνώσης και γι' αυτό θεωρήσαμε χρήσιμο να τον διερευνήσουμε.

Ο κωδικός, ο οποίος εξυπηρετεί αυτή την κρατική δραστηριότητα στους Τακτικούς Προυπολογισμούς συναντιέται πολύ συχνά και δύσκολα θα μπορούσε να βρει κανείς υπηρεσίες που δεν τον χρησιμοποιούν.¹ Το αξιοσημείωτο είναι ότι υπουργεία ή υπηρεσίες που θα υπέθετε κάποιος ότι τον χρειάζονται περισσότερο -δεδομένου του κοινωνικού τους ρόλου και της σημασίας δημοσιοποίησης και επικοινωνίας με τους πολίτες- προυπολογίζουν πολύ μικρότερα ποσά από άλλες, που με πρώτη ματιά δεν έχουν την ανάγκη έντυπου υλικού για το σκοπό που έχουν ταχθεί.² Ας

1. Μια τέτοια εξαίρεση αποτελεί το Πολιτικό Γραφείο του Πρωθυπουργού που τον χρησιμοποίησε μόνο περιστασιακά και από το 1986 και μετά καθόλου.

επισημανθεί, πάντως, ότι ο κωδικός αυτός ανήκει σε μια ομάδα κωδικών αριθμών που αναφέρονται στις δημόσιες σχέσεις και όχι σε αναγκαία υλικά εργασίας ή την ενημέρωση του πολίτη, όπως θα μπορούσε να πιθανολογήσει κάποιος.

Στην περίοδο που εξετάζουμε, οι δημόσιες υπηρεσίες 14πλασιάζουν τα ποσά που προϋπολογίζουν για εκδόσεις, ξεκινώντας από 56 εκ. περίπου στον προϋπολογισμό του 1975 και φτάνοντας στα 796 εκ. στον προϋπολογισμό του 1989.

Απολογιστικά, όμως, αυτή η ψαλίδα είναι μικρότερη, τα ποσά μεταξύ 1975-1989 ουσιαστικά 9πλασιάζονται, όπως βλέπουμε στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1^ο

ΚΩΔΙΚΟΣ 0891

(1975-1986 -Εκτυπώσεις, εκδόσεις ενγένηι και βιβλιοδετήσεις)

ΚΩΔΙΚΟΣ 0843

(1987 και επ. -Εκδόσεις)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1975	43.912.725
1976	67.361.444
1977	75.703.679
1978	103.789.270
1979	137.588.968
1980	155.793.568
1981	229.362.864
1982	192.634.265
1983	216.755.410
1984	259.732.278
1985	333.980.462
1986	431.685.436
1987	339.364.934
1988	343.048.000
1989	372.251.000
	ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1990	363.858.000

2. Βλ. σχετικά άρθρο μου στην Αυγή, 8/6/1990.

3. +Όλα τα ποσά των πινάκων υπολογίζονται σε χιλιάδες δρχ. και σε τρέχουσες τιμές.

Παρατηρώντας τον πίνακα 1 διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μια κλιμακούμενη αύξηση των ποσών. Εξαίρεση υπάρχει μόνο μεταξύ των ετών 1981-1982, όπου από τα 229 εκ. πέφτουμε στα 192 εκ., και 1986-1987, όπου από τα 431 εκ. του 1986 πέφτουμε στα 339 το 1987.

Ας σημειωθεί ότι ο προϋπολογισμός του 1981 δεν ξεπερνούσε τα 279 εκ. και ότι η νέα κυβέρνηση, που σχηματίστηκε το 1981, στον πρώτο προϋπολογισμό που κατάρτισε, δηλ. εκείνον του 1982, προϋπολόγισε ένα σημαντικά μεγαλύτερο ποσό, άνω των 400 εκ., πράγμα που σήμαινε πιθανόν την πρόθεση επαναπροσδιορισμού και διεύρυνσης της σχετικής δραστηριότητας.

Πάντως βλέπουμε ότι το πείραμα κρατάει μόνο μία χρονιά και την επόμενη ο προϋπολογισμός επανέρχεται σ' αυτό που θα λέγαμε το φυσιολογικό του επίπεδο, για να συνεχίσει έτσι έως το 1990 και να κάνει πάλι ένα άλμα, φτάνοντας από τα 363 εκ. του 1990 στα 608 του 1991.

Αντίθετα, στον ίδιο πίνακα παρατηρούμε ότι τα απολογιστικά ποσά παρουσιάζουν μεταξύ 1981-1982 τη μία από τις δυο εξαιρέσεις πτώσης (η άλλη είναι από το 1986 στο 1987). Αυτό καθιστά το 1982 τη χρονιά με τη μεγαλύτερη απόκλιση μεταξύ προϋπολογισμού και πληρωθέντων ποσών και είναι πιθανόν μάρτυρας των ταμειακών δυσκολιών που αντιμετώπισε η νέα κυβέρνηση.

Ας δούμε, όμως, πως διαμορφώνονται οι Πληρωμές κατά υπουργείο όσον αφορά τις εκδόσεις, σε ένα πρόσφατο σχετικά έτος. Για το έτος 1989 έχουμε την εξής κατανομή⁴:

Προεδρία Δημοκρατίας	-----
Βουλή των Ελλήνων	-----
Υπουργείο Προεδρίας	18.876.000
Υπουργείο Εσωτερικών	176.000
Υπουργείο Εξωτερικών	4.077.000
Υπουργείο Εθν. Αμύνης	51.390.000
Υπουργείο Εθν. Οικονομίας	7.760.000
Υπουργείο Υγείας-Πρόνοιας	4.009.000
Υπουργείο Δικαιοσύνης	604.000
Υπουργείο Εθν. Παιδείας	2.346.000
Υπουργείο Πολιτισμού	23.184.000
Υπουργείο Οικονομικών	-----

4. Τα στοιχεία προέρχονται από τον Προυπολογισμό 1991.

Υπουργείο Μακ. Θράκης	269.000
Υπουργείο Αιγαίου	1.234.000
Υπουργείο Γεωργίας	----
Υπουργείο ΠΕΧΩΔΕ	----
Υπουργείο Εργασίας	2.515.000
Υπουργείο Βιομηχανίας	159.000
Υπουργείο Εμπορίου	125.327.000
Υπουργείο Μεταφορών	11.173.000
Υπουργείο Εμπ. Ναυτιλίας	1.800.000
Υπουργείο Δημ. Τάξης	2.475.000
Σύνολο	268.864.000

Βέβαια, για να έχουμε μια πραγματική εικόνα του κόστους της κρατικής εκδοτικής δραστηριότητας θα πρέπει να προσθέσουμε στα παραπάνω ποσά εκείνα που αφορούν τη λειτουργία του Εθνικού Τυπογραφείου, που είναι ο κυριότερος και πιο δαπανηρός εκδοτικός μηχανισμός του κράτους.

Ας σημειωθεί ακόμη, ότι υπάρχουν ή υπήρξαν και άλλες, μικρότερες τυπογραφικές μονάδες, όπως λόγου χάρη το Στρατιωτικό Τυπογραφείο, το τυπογραφείο της Χωροφυλακής, της Δημόσιας Τάξης, κλπ. Από αυτά παραθέτουμε ενδεικτικά μόνο το πρώτο, για να φανεί το ύψος του Προϋπολογισμού του.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2		
ΕΤΟΣ	ΕΘΝΙΚΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1975	90.832	31.758
1976	129.067	72.388
1977	138.677	66.093
1978	183.384	68.864
1979	216.169	84.611
1980	261.386	67.057
1981	313.031	106.650
1982	381.798	130.529
1983	451.719	παύει να αναγράφεται
1984	531.650	
1985	619.119	
1986	744.579	
1987	808.695	
1988	811.813	
1989	815.877	
	ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΤΙΚΑ	

1990	964.820
1991	1.214.000

Σε μια άλλη κατηγορία εξόδων ανήκουν τα ποσά με τα οποία χρηματοδοτείται ο ΟΕΔΒ. Στην περίπτωση μάλιστα του ΟΕΔΒ, έχουμε να κάνουμε με την πιο ολοκληρωμένη κρατική εκδοτική δραστηριότητα. Διαπιστώνεται, όμως, ότι τα ποσά του Τακτικού Προυπολογισμού δεν εξαντλούν τη χρηματοδότηση του ΟΕΔΒ, ο οποίος προβαίνει επίσης σε δανεισμούς, έχει εισπράξεις από την πώληση βιβλίων και άλλα έσοδα, τα οποία διογκώνουν κατά πολύ το αρχικό ποσό του Τακτικού Προυπολογισμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ⁵	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ⁶
1975		306.400.000
1976		323.900.000
1977		266.150.000
1978		531.741.000
1979		445.752.000
1980		532.000.000
1981		648.000.000
1982 ⁷	876.000.000	872.000.000
1983	1.036.000.000	1.021.521.000

5. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο ίδιος ο ΟΕΔΒ.

6. Στοιχεία τα οποία προκύπτουν από τους Απολογισμούς και στα οποία συνυπολογίζονται όλα τα ποσά που διαθέτουν οι διάφορες Διευθύνσεις του Υπουργείου Παιδείας για τον ΟΕΔΒ, όπως Δ/ση Σχολών Εκπαίδευσης Διδακτικού προσωπικού, Δ/ση Εκπαίδευσης Ελληνοπαίδων Εξωτερικού, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και Τεχνολογικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.

7. Εκτός του Προυπολογισμού θα πρέπει τη χρονιά αυτή να προστεθεί το ποσό των 200 εκ. δρχ. που προέρχεται από δανειοδότηση και 38 εκ. δρχ. που προέρχεται από τις πωλήσεις βιβλίων. Για το 1983 τα αντίστοιχα ποσά είναι 200 και 50 εκ. δρχ., για το 1984 είναι 800 και 81, για το 1985 δεν αναγράφεται δανειοδότηση αλλά μόνο πωλήσεις 102 εκ. δρχ., εμείς όμως βρήκαμε ότι από τον κωδικό 5214 ο ΟΕΔΒ έλαβε για κάλυψη υποχρεώσεων του 200 εκ. από δάνεια για κατανομή. Για το 1986 και 1987, αναφέρονται πωλήσεις 100 και 105 εκ. δρχ. αντίστοιχως.

1984	1.525.000.000	725.800.000
1985	2.576.000.000	2.082.420.000
1986	2.905.000.000	2.505.671.000
1987	3.100.000.000	2.987.136.000
1988		3.232.286.000
1989		3.384.104.000
1990		
1991	4.000.000.000	

Οι αποκλίσεις είναι μεγάλες ανάμεσα στους δύο λογαριασμούς και απαιτείται ιδιαίτερη έρευνα σε βάθος για να διαπιστώσει κανείς πού οφείλονται.

Στα πιο πάνω ποσά, τέλος, θα έπρεπε να προστεθούν οι δαπάνες των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων της χώρας για εκτυπώσεις πανεπιστημιακών συγγράμμάτων, που δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητες. Με τις σημερινές, όμως, συνθήκες είναι πολύ δύσκολο να διαπιστωθούν αυτές και απαιτούν επίσης ειδική έρευνα.

Ας σημειωθεί πάντως, ότι οι διάφορες υπηρεσίες χρησιμοποιούν με κάποια ελαστικότητα τα πιο πάνω ποσά, ανάλογα με τις ανάγκες τους, και θα πρέπει να υπολογίζει κανείς ότι η εικόνα δεν είναι απολύτως ακριβής. Ωστόσο, παίρνουμε μια ιδέα του μεγέθους της εκδοτικής δραστηριότητας του κράτους και της τάξης των ποσών που διατίθενται γι' αυτήν.

+Έτσι, σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα η κρατική εκδοτική δραστηριότητα που περνάει μέσα από τον κωδικό των εκδόσεων, το Εθνικό τυπογραφείο και τον ΟΕΔΒ διαμορφώνεται απολογιστικά ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

1975	441.144	εκ.
1976	520.328	"
1977	480.530	"
1978	818.914	"
1979	799.509	"
1980	949.179	"
1981	1.190.393	"
1982	1.446.432	"
1983	1.689.995	"
1984	1.517.182	"
1985	3.035.519	"
1986	3.681.935	"
1987	4.135.195	"

1988	4.387.147	"
1989	4.572.029	"

2.3. Το κράτος ως αγοραστής βιβλίων

Το κράτος είναι επίσης ένας μεγάλος αγοραστής βιβλίων. Προμηθεύεται βιβλία για τις διοικητικές ανάγκες των υπουργείων και υπηρεσιών, συγγραμμάτων στα Ανώτατα και Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, χρηματοδοτεί τις βιβλιοθήκες για την αγορά βιβλίων, αγοράζει το ίδιο μέσω της Μαθητικής Πρόνοιας βιβλία για τις σχολικές βιβλιοθήκες, αγοράζει βιβλία, τέλος, για να ενισχύσει τη λογοτεχνική παραγωγή.

Ευρύτερα γνωστές είναι οι αγορές λογοτεχνικών βιβλίων που κάνει κάθε χρόνο το ΥΠΠΟ αλλά αυτές αποτελούν, όπως θα δούμε, ένα ασήμαντο ποσοστό στο συνολικό ποσό των αγορών βιβλίων (βλ. Απολογισμός 1987) από όλες τις υπηρεσίες του κράτους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΚΩΔΙΚΟΣ 1259 (προμήθεια βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων & λοιπών εκδόσεων μη ειδικώς κατονομαζομένων)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1975	48.892.808
1976	70.253.556
1977	101.217.860
1978	107.480.910
1979	172.253.801

ΚΩΔΙΚΟΣ 1122 (προμήθεια βιβλίων, περιοδικών, εφημερίδων & λοιπών εκδόσεων) + ΚΩΔΙΚΟΣ 1129 (προμήθεια συγγραμμάτων)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1980	171.964.907 + 144.305 = 172.109.212
1981	226.235.238 + 505.480 = 226.235.238
1982	297.530.648 + 7.277.120 = 304.807.768
1983	376.198.086 + 10.658.706 = 386.856.792
1984	387.605.950 + 11.205.533 = 398.811.483

ΚΩΔΙΚΟΣ 1122 + ΚΩΔΙΚΟΣ 1123 (προμήθεια συγγραμμάτων)

1985	393.934.224 + 10.417.142 = 404.351.366
1986	341.273.994 + 13.118.725 = 354.392.719

ΚΩΔΙΚΟΣ 1122 (προμήθεια περιοδικών, εφημερίδων και λοιπών συναφών εκδόσεων) + ΚΩΔΙΚΟΣ 1121 (προμήθεια βιβλίων και συγγραμμάτων)

1987	294.664.669 + 150.635.173 ^α = 445.299.842
1988	318.414.069 + 204.672.696 ^α = 523.086.765

ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΤΙΚΑ

1990	407.908.000 + 270.743.000 = 678.651.000
1991	396.899.000 + 289.669.000 = 686.568.000

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΚΩΔΙΚΟΣ 1251 (παροχή επιστημονικών συγγραμμάτων & λοιπών βοηθημάτων εις σπουδαστές των ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1974	57.993.226
1975	84.850.654
1976	99.366.240
1977	117.193.646
1978	156.739.623
1979	170.277.282

ΚΩΔΙΚΟΣ 1121 (προμήθεια επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων για τους σπουδαστές των Ανώτερων και Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1980	234.789.153
1981	404.305.583
1982	455.042.296

8. Το ποσό αυτό έχουμε πάρει από τον Απολογισμό 1987. Οι αντίστοιχες Πληρωμές του 1987, που έχει πάρει από τον Προυπολογισμό 1989 η έρευνα της Εμπορικής Τράπεζας, μας δίνει 147.928.000 δρχ.

9. Το ποσό αυτό έχουμε πάρει από τον Απολογισμό 1988. Οι αντίστοιχες Πληρωμές, διαμορφωμένες μέχρι 31/10/1988, που έχει πάρει από τον Προυπολογισμό 1989 η έρευνα της Εμπορικής Τράπεζας, μας δίνει 317.429.000 δρχ.

1983	569.624.488
1984	800.129.993
1985	589.215.441
1986	363.089.377

ΚΩΔΙΚΟΣ 1123 (προμήθεια επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων για τους σπουδαστές των Ανώτερων και Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων)

1987	215.848.101
1988 ¹⁰	858.812.475

1989: Προυπολογισμός	1.129.480.000
1990: " "	1.230.350.000
1991: " "	2.041.126.000

ΠΙΝΑΚΑΣ 7¹¹
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟ
1979	4.513.000
1980	7.137.000
1981	8.855.000
1982	10.867.000
1983	14.515.000
1984	19.816.000
1985	18.950.000
1986	15.515.000
1987	26.818.000

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

ΚΩΔΙΚΟΣ 2282 (επιχορήγηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη)

ΕΤΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

10. Την ίδια χρονιά ο Προυπολογισμός είναι σχεδόν τετραπλάσιος: 3.037.600.000.

11. Πηγή: υπουργείο Πολιτισμού, Διεύθυνση Γραμμάτων. Τα ποσά αυτά δεν αναγράφονται στον Τακτικό προυπολογισμό.

1974	900.000
1975	900.000
1976	1.440.000
1977	1.700.000
1978	2.000.000
1979	—

ΚΩΔΙΚΟΣ 2272 (επιχορήγηση στην Εθνική Βιβλιοθήκη)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1980	—
1981	—
1982	—
1983	9.000.000
1984	22.500.000
1985	26.950.000
1986 ¹²	23.400.000

ΚΩΔΙΚΟΣ 2441

1987	44.757.000
1988	76.500.000
1989	76.500.000
1990	Προϋπολογισμός 86.000.000
1991	Προϋπολογισμός 80.000.000

Από το 1988 έχουμε έναν νέο κωδικό, ο οποίος αναφέρεται στις Βιβλιοθήκες και Ιστορικά Αρχεία:

	Προϋπολογισμός	Πληρωμές
1988	620.000.000	428.000.000
1989		763.468.000 (δεκαμήνου)
1990	750.422.000	
1991	861.863.000	

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΚΩΔΙΚΟΣ 2283 (επιχορήγηση στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες)

12. Κατά περίεργο τρόπο, στις Πληρωμές της ίδιας χρονιάς αναγράφεται το ποσό των 88. 591.000 δρχ.

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1974	4.140.000
1975	6.500.000
1976	7.180.000
1977	8.590.000
1978	11.208.700
1979	19.532.500

ΚΩΔΙΚΟΣ 2273 (επιχορήγηση στις Δημόσιες Βιβλιοθήκες)

ΕΤΟΣ	ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
1980	21.529.800
1981	14.700.000
1982	22.188.000
1983	27.579.724
1984	35.999.893
1985	34.927.476
1986	41.779.000

ΚΩΔΙΚΟΣ 2442

1987 ¹³	70.029.360
1988 ¹⁴	86.800.000
1989	103.212.962
1990 Προυπολογισμός	130.000.000
1991 Προυπολογισμός	126.000.000

Το υπουργείο Παιδείας διαθέτει έναν ειδικό λογαριασμό, ο οποίος δεν αναγράφεται στους Τακτικούς Προυπολογισμούς, μέσω του οποίου διαθέτει ετησίως ένα ποσό για την αγορά βιβλίων, τα οποία εμπλουτίζουν τις σχολικές βιβλιοθήκες και τις βιβλιοθήκες των εκπαιδευτικών. Ο παρακάτω πίνακας μας δίνει αυτά τα ποσά για τα έτη 1984-1988.¹⁵

ΠΙΝΑΚΑΣ 10 Μαθητική Πρόνοια

13. Βλ. πιο πάνω.

14. Για την ίδια χρονιά η Εμπορική Τράπεζα μας δίνει 136.9 εκ.

15. Βλ. Διεύθυνση οικονομικών μελετών Εμπορικής Τράπεζας, σ.50, πηγή ΥΠΕΠΘ.

ΕΤΟΣ	ΠΟΣΟ
1984	26.356.370
1985	37.081.579
1986	49.887.560
1987	19.590.426
1988	134.584.886

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα στοιχεία της Γ.Γ.Λαϊκής Επιμόρφωσης, τα οποία συλλέξαμε από τους Προυπολογισμούς και από ορισμένα στοιχεία που έδωσε για ορισμένες χρονιές η ίδια η υπηρεσία. Είναι πολύ χαρακτηριστική η απόσταση που χωρίζει το μεγάλο συνολικό προυπολογισμό της από το ποσό που διατίθεται για αγορές βιβλίων. Αν συγκριθεί δε το ποσό που δίνεται για τις αγορές βιβλίων με τα τμήματα αλφαριθμητισμού που λειτουργούν, τότε διερωτάται κανείς σε ποια γραπτά κείμενα μπορεί να στηρίζεται ο αλφαριθμητισμός.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

Λαϊκή Επιμόρφωση

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΡΟΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	ΑΓΟΡΕΣ ΒΙΒΛΙΩΝ	ΤΜΗΜΑΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΙΣΜΟΥ
1985	1.371.698.880		
1986	1.572.400.000	1.000.000	
1987	1.602.100.000	300.000	630
1988	1.660.500.000	300.000	800
1989	1.769.500.000	600.000	930
1990	1.809.000.000	300.000	
1991	2.026.000.000		

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Ποσά που δαπανώνται κατά υπουργείο για την αγορά βιβλίων και συγγραμμάτων από τον Τακτικό Προυπολογισμό

	Πληρωμές 1987 ¹⁶	Πληρωμές 1989
Προεδρία Δημοκρατίας	1.153.000	377.000
Βουλή των Ελλήνων	4.552.000	7.851.000
Υπουργείο Προεδρίας	1.522.000	959.000
Υπουργείο Εσωτερικών	956.000	2.284.000
Υπουργείο Εξωτερικών	1.417.000	3.616.000

16. Τα στοιχεία έχουμε πάρει από την έρευνα της Εμπορικής Τράπεζας, ο.π., σ. 48.

Υπουργείο Εθν. Αμύνης	41.208.000	62.880.000
Υπουργείο Εθν. Οικονομίας	1.471.000	905.000
Υπουργείο Υγείας-Προνοίας	910.000	1.472.000
Υπουργείο Δικαιοσύνης	1.746.000	652.000
Υπουργείο Εθν. Παιδείας	66.367.000	105.159.000
Υπουργείο Πολιτισμού	18.170.000	18.273.000
Υπουργείο Οικονομικών	1.090.000	3.023.000
Υπουργείο Μακ. Θράκης	26.000	57.000
Υπουργείο Αιγαίου	563.000	969.000
Υπουργείο Γεωργίας	1.253.000	442.000
Υπουργείο ΠΕΧΩΔΕ	229.000	695.000
Υπουργείο Εργασίας	54.000	270.000
Υπουργείο Βιομηχανίας	728.000	846.000
Υπουργείο Εμπορίου	358.000	515.000
Υπουργείο Μεταφορών	409.000	524.000
Υπουργείο Εμπ. Ναυτιλίας	2.985.000	2.096.000
Υπουργείο Δημ. Τάξης	761.000	2.084.000
Σύνολο	147.928.000	204.459.000

Παρατηρείται μια αύξηση της τάξης του 25% περίπου ανάμεσα στις δύο χρονιές. Όσον αφορά το 1988, ο Προυπολογισμός αναγράφει για τις πληρωμές του δεκαμήνου το ποσό των 317.429.000, δηλαδή διπλάσιο του 1987. Από την άλλη μεριά, ο Προυπολογισμός του 1989 ήταν 332.055.000 για να περιοριστεί τελικά στα 204.459.000 που βλέπουμε στον παραπάνω πίνακα.

2.4. Τακτικοί Προυπολογισμοί και Κρατική Πολιτική Βιβλίου

Διερευνήσαμε παραπάνω την κρατική δραστηριότητα στον τομέα των εκδόσεων και αγορών βιβλίων, καθώς και σε σχέση με τις βιβλιοθήκες και εντοπίσαμε την τάξη των ποσών που διαθέτει γι' αυτό το σκοπό ο Τακτικός Προυπολογισμός.

Οφείλουμε, όμως, να προχωρήσουμε σε μερικές διαπιστώσεις, αναφορικά με το ποιες από αυτές τις δραστηριότητες και σε ποιο βαθμό μπορούν να συνιστούν με μια έννοια κρατική πολιτική βιβλίου, και ποιες όχι. Αυτό, όπως είναι ευνόητο, κρίνεται όχι μόνο από τη δραστηριότητα καθαυτή, λόγου χάρη έκδοση ή αγορά βιβλίων, αλλά και από το στόχο που εξυπηρετεί, καθώς και από τη διαδικασία μέσα από την οποία πραγματοποιείται.

Ξεκινώντας από τις εκδόσεις, πρέπει να δούμε το ρόλο του Εθνικού Τυπογραφείου. Αυτό, με τη δραστηριότητα που αναπτύσσει δεν φαίνεται να εξυπηρετεί παρά μόνο στενά γραφειοκρατικές ανάγκες δημοσίευσης των αναγκαίων νομιμοποιήσεων που υπαγορεύει η τυπική διαδικασία νόμων, διαταγμάτων, κλπ.

Σε αντίθεση με άλλες χώρες, όπως λόγω χάρη η Γαλλία, όπου η Documentation Française παρέχει μία ολόκληρη σειρά εκδόσεων ενημέρωσης και εξυπηρέτησης των πολιτών γύρω από τις δραστηριότητες του κράτους και των πολιτικών του. Το γεγονός αυτό σημασιοδοτεί εντέλει και την απόσταση που χωρίζει αυτό τον οργανισμό από την άσκηση οποιασδήποτε κρατικής πολιτικής. Έτσι, το Εθνικό Τυπογραφείο αλλά και οι άλλοι ανάλογοι τυπογραφικοί μηχανισμοί, στους οποίους αναφερθήκαμε, δεν αποτελούν παρά εκτελεστικά όργανα των απολύτως αναγκαίων γραφειοκρατικών μηχανισμών και δεν μπορούν να ανιχνευθούν σ' αυτά στοιχεία άσκησης πολιτικής.

Αντίθετα, η δραστηριότητα του ΟΕΔΒ υλοποιεί πολύ συγκεκριμένα μια κρατική πολιτική βιβλίου, αυτή του σχολικού. Στα στοιχεία αυτής της πολιτικής συγκαταλέγονται: η πολιτική βούληση που έχει ως στόχο την παροχή δωρεάν βιβλίων στους μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας δημόσιας εκπαίδευσης, η πολιτική απόφαση σχετικά με τον τρόπο παραγωγής -συγγραφής και εκδοτικής- αυτών των βιβλίων, η πολιτική απόφαση σχετικά με τον τρόπο διανομής αυτών των βιβλίων. Επομένως, όλα συνολικά τα ποσά που απορροφά ο ΟΕΔΒ, τόσο για τη λειτουργία του όσο και για την παραγωγή των σχολικών βιβλίων δεν μπορούν παρά να ενταχθούν στα πλαίσια της κρατικής πολιτικής βιβλίου.

Είναι δε πολύ ενδιαφέρον να παρατηρήσει κάποιος ότι αυτή η άσκηση εκδοτικής δραστηριότητας του κράτους υπακούει στους ίδιους κανόνες με εκείνους της ιδιωτικής εκδοτικής δραστηριότητας. Έτσι, ο ΟΕΔΒ όπως και οι έλληνες εκδότες στην συντριπτική τους πλειοψηφία, δεν διαθέτει δικά του μέσα παραγωγής αλλά αναθέτει τις διάφορες τυπογραφικές εργασίες σε τρίτους -τυπογράφους, βιβλιοδέτες, κλπ. Αυτή η έλλειψη κάθετης παραγωγικής οργάνωσης και της ανάλογης υποδομής, υποδηλώνει στη συγκεκριμένη περίπτωση την έλλειψη επένδυσης στην προοπτικής μιας πιο ολοκληρωμένης άσκησης κρατικής πολιτικής.

Ας δούμε, στη συνέχεια, το πεδίο των αγορών βιβλίων εκ μέρους του κράτους. Και σ' αυτή την περίπτωση, η διάθεση ορισμένων ποσών από τις κρατικές υπηρεσίες για την αγορά συγγραμμάτων, που εξετάσαμε πιο πάνω, μπορεί να αποτελεί απλώς εξυπηρέτηση συγκυριακών υπηρεσιακών αναγκών, όταν δεν εντάσσεται σε ένα συνολικότερο πρόγραμμα. Ένα τέτοιο πρόγραμμα θα μπορούσε να είναι λόγω χάρη η ίδρυση και ανάπτυξη ειδικών βιβλιοθηκών για υπηρεσιακές ανάγκες ή η ίδρυση μιας τράπεζας πληροφοριών, κλπ.

+Έχουμε, λοιπόν, εδώ την περίπτωση διάθεσης σημαντικών ποσών ετησίως για την αγορά βιβλίων¹⁷, από την οποία όμως τόσο ο στόχος όσο και η διαδικασία αποκλείουν τη συμμετοχή σε έναν άξονα κρατικής πολιτικής βιβλίου. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο στόχος περιορίζεται σε μια κατακερματισμένη και στενή κάλυψη αναγκών, ανά υπουργείο, διεύθυνση και τμήμα και διαφεύγει εντελώς η σύλληψη μιας κεντρικής βιβλιοθήκης που θα μπορούσε να εξυπηρετεί τις ανάγκες της δημόσιας διοίκησης κατά τρόπο πλήρη και αποτελεσματικό. Πράγμα, που με την εισαγωγή των νέων τεχνολογιών, μάλιστα, θα διευκολυνόταν ακόμη περισσότερο.

Αυτό έχει σαν συνέπεια την έλλειψη ορθολογισμού στη διαχείριση των χρημάτων, αφού με την έλλειψη κεντρικού σχεδιασμού αγοράζονται πολλαπλά αντίτυπα, αλλά και την εμφανώς χαμηλή λειτουργικότητα στην απόδοση, αφού κάθε υπηρεσία φυλάει ζηλότυπα τα δικά της συγγράμματα και αποκλείει στους άλλους τη δυνατότητα πρόσβασης, χωρίς όμως και να διαθέτει μια πραγματική τεκμηρίωση που να καλύπτει τις ανάγκες της.

Ετσι, παρατηρείται το φαινόμενο ακόμη και υπηρεσίες που οι ίδιες πραγματοποιούν εκδόσεις να μην διαθέτουν Αρχείο αυτών των εκδόσεων. Κλασικό παράδειγμα το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, το οποίο δεν διαθέτει το ίδιο μια πλήρη σειρά των Τακτικών Προυπολογισμών, ενώ αυτοί τυπώνονται σε αρκετές χιλιάδες και διανέμονται σε διάφορες υπηρεσίες και ενδιαφερόμενους.

Από την άλλη μεριά, η αγορά πανεπιστημιακών συγγραμμάτων τα οποία διανέμονται δωρεάν στους φοιτητές και σπουδαστές αποτελεί άσκηση κρατικής πολιτικής, ανάλογη με εκείνη του ΟΕΔΒ και με τα ίδια πάνω κάτω χαρακτηριστικά. Πιο κάτω θα εξετάσουμε αναλυτικότερα τη φύση αυτής της κρατικής πολιτικής και τις προοπτικές της.

Ο τομέας των βιβλιοθηκών που, με τη σειρά του, αποτελεί την αδιαμφισβήτητη καρδιά της άσκησης κρατικής πολιτικής, είναι φανερό ότι αποτελεί μόνο περιθωριακό φαινόμενο στη χώρα μας. Είναι πολύ δύσκολο να υποστηρίξει κάποιος ότι με τα δεδομένα που έχουμε ασκείται στην Ελλάδα κρατική πολιτική βιβλίου μέσω των βιβλιοθηκών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται απλώς για μια ακόμη γραφειοκρατική λειτουργία συντηρητικής μορφής, χωρίς στόχους και χωρίς διαδικασίες υλοποίησης.

Τέλος, γίνεται εμφανές ότι η αγορά βιβλίων από το ΥΠΠΟ, η οποία θεωρείται η κατεξοχήν άσκηση κρατικής πολιτικής βιβλίου στη χώρα μας μαζί με τις ενισχύσεις στον τομέα των Γραμμάτων, δεν αποτελεί εντέλει παρά ελάχιστο ποσοστό στα συνολικά διαθέσιμα ποσά.

17. Βλ. πίνακα 5.

V. Ο Ι Κ Α Θ' Υ Λ Η Ν Α Ρ Μ Ο Δ Ι Ο Ι
Κ Ρ Α Τ Ι Κ Ο Ι Φ Ο Ρ Ε Ι Σ

1. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Μέσα στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων του για την εκπαίδευση το ΥΠΕΠΘ έχει την ευθύνη των βιβλίων που χρησιμοποιούνται σε όλες τις βαθμίδες της, από την Πρωτοβάθμια έως την Ανώτατη.

Η ευθύνη αυτή σημαίνει για την Πρωτοβάθμια και τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση την παραγωγή και τη δωρεάν διανομή των σχολικών βιβλίων σε όλους τους μαθητές των Δημόσιων σχολείων. Για την Ανώτατη εκπαίδευση σημαίνει την προμήθεια των συγγραμμάτων του διδακτικού προσωπικού των ΑΕΙ από τους εκδότες, οι οποίοι και τα διανέμουν στους φοιτητές. Το συνολικό κόστος και στις δύο περιπτώσεις αναλαμβάνει το υπουργείο.

Διαπιστώνουμε τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στις δύο διαδικασίες. Στην περίπτωση της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, το υπουργείο ορίζει μέσω των σχετικώς αυτόνομων οργάνων του το αναλυτικό πρόγραμμα και τους συγγραφείς των σχολικών βιβλίων, ενώ αφήνει στα ΑΕΙ και τις συνελεύσεις των τμημάτων την ευθύνη για την επιλογή των συγγραμμάτων που διανέμονται στους φοιτητές. Επίσης, ενώ το υπουργείο αναθέτει σε ένα άμεσα εξαρτημένο και καθ' ολοκληρίαν χρηματοδοτούμενο από αυτό νομικό πρόσωπο, όπως είναι ο ΟΕΔΒ, την έκδοση και διανομή των βιβλίων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αντίθετα αγοράζει τα πανεπιστημιακά συγγράμματα από την ελεύθερη αγορά.

Ωστόσο, το κοινό στοιχείο στις δύο περιπτώσεις είναι η δωρεάν παροχή των βιβλίων και το μοναδικό βιβλίο για κάθε μάθημα, από την Πρωτοβάθμια έως και την Ανώτατη εκπαίδευση.

Το ΥΠΕΠΘ έχει από το 1985 στην αρμοδιότητά του επίσης την Εθνική και τις Δημόσιες βιβλιοθήκες, καθώς επίσης τις σχολικές και τις βιβλιοθήκες του εκπαιδευτικού προσωπικού. Ως τότε η Εθνική και οι Δημόσιες βιβλιοθήκες ανήκαν στην αρμοδιότητα του υπουργείου Πολιτισμού.

Μια πρώτη εικόνα για το κόστος αυτής της δραστηριότητας του ΥΠΕΠΘ μας δίνουν οι πληρωμές του Τακτικού Προυπολογισμού. Παραθέτουμε πιο κάτω τον πίνακα του 1989:

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΣΥΝΟΛ. ΠΛΗΡ.	285.290.899.000	ΟΕΔΒ	ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	ΑΓ. ΒΙΒΛΙΩΝ
ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ	92.538.870.000	1.500.000.000	--	--
ΔΕΥΤΟΒΑΘΜΙΑ	100.680.164.000	1.661.605.000	--	103.247.000
ΑΕΙ	37.905.519.000	--	--	--
ΤΕΙ	14.827.818.000	125.000.000	31.845.000	11.000
ΕΚΚΛ. ΕΚΠ.	826.616.000	--	--	--
ΒΙΒΛ. & ΙΣΤ. ΑΡ. ¹	502.575.000	--	--	--
ΑΚΑΔΗΜΙΑ	403.672.000	--	--	1.255.000
Κ. ΥΠΗΡΕΣΙΑ	4.691.408.000	--	--	--
ΚΟΙΝ. ΔΑΠ. ΑΝ. ΕΚΠ.	8.640.110.000	--	1.234.062.000	--
ΚΕΜΕ	208.129.000	--	--	484.000
Δ. ΣΧ. ΕΚΠ. ΔΙΑ. ΠΡ.	436.077.000	16.500.000	--	--
Δ. ΕΚΠ. ΕΛΛ. ΕΞ.	3.923.322.000	81.000.000	--	--
Δ. ΠΡ. ΕΠ. ΕΠ. ΜΕΣ.	1.143.434.000	--	--	73.000
Δ. ΕΞΩΣΧ. ΟΡΓ.	116.062.000	--	--	89.000
ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΔΙΟΙΚ.	18.447.123.000	--	--	--

1. Από το λογαριασμό αυτό χρηματοδοτείται η Εθνική Βιβλιοθήκη με 76.500.000 και οι Δημόσιες με 103.213.000. Αναγράφεται επίσης μια επιχορήγηση 32.000.000 σε "λοιπές βιβλιοθήκες και μουσεία" και 3.400.000 στο Κοργιαλένιο Μουσείο και Βιβλιοθήκη. Υπάρχουν ακόμη μερικά ποσά επιχορηγήσεων που πιθανώς αναφέρονται σε βιβλιοθήκες αλλά δεν είναι δυνατόν να εντοπιστούν με τον τρόπο που αναγράφονται, λόγω χάρη "Επιχορήγηση σε φυσικά πρόσωπα και Νομικά Πρόσωπα Ιδιωτικού Δικαίου". Το μεγαλύτερο πάντως μέρος των συνολικών δαπανών αυτού του λογαριασμού αναφέρεται σε λειτουργικά έξοδα.

Από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνουμε ότι στον Τακτικό Προυπολογισμό του ΥΠΕΠΘ οι δαπάνες που αφορούν την έκδοση βιβλίων, δηλαδή η χρηματοδότηση του ΟΕΔΒ, ανέρχεται συνολικά σε 3.384.105.000 δρχ., οι δαπάνες που αφορούν την αγορά επιστημονικών συγγραμμάτων και βοηθημάτων για σπουδαστές εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ανέρχονται σε 1.265.907.000 δρχ., οι δαπάνες για αγορά βιβλίων και συγγραμμάτων ανέρχονται σε 105.159.000 δρχ., τέλος, οι δαπάνες αγοράς βιβλίων των βιβλιοθηκών ανέρχονται σε 179.713.000 δρχ.

1.1. Το ΥΠΕΠΘ ως εκδότης βιβλίων:
ΟΕΔΒ και έκδοση σχολικών βιβλίων

Η έκδοση των βιβλίων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ανατίθεται από το κράτος στον ΟΕΔΒ (Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων).

Ο ΟΕΔΒ είναι Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου και ιδρύθηκε με τον ΑΝ 952 της 12/19 Νοεμβρίου 1937. Σκοπός του ήταν εξ αρχής όχι μόνο η έκδοση διδακτικών βιβλίων αλλά και η έκδοση βιβλίων που συντείνουν στην ηθική και πνευματική ανάπτυξη του λαού, καθώς και συγγραμμάτων των πανεπιστημιακών καθηγητών, κλπ.². Ακόμη μέσα στους σκοπούς του περιλαμβανόταν και η αρμοδιότητα έγκρισης του τύπου των τετραδίων που χρησιμοποιούσαν οι μαθητές³.

2. Οι σκοποί του ΟΕΔΒ αναγράφονται επακριβώς στην ιδρυτική του πράξη: "Α) η έκδοσις και η διάθεσις α) των κατά τας διατάξεις του παρόντος εγκρινομένων βιβλίων διδακτικών και βοηθητικών βιβλίων, β) βιβλίων χρησίμων δια τας μαθητικές, σχολικές και λαικές βιβλιοθήκας, γ) βιβλίων, εικόνων και εντύπων συντεινόντων εις την καθόλου ηθική και πνευματικήν ανάπτυξιν του λαού, δ) των κατά τας Πανεπιστημιακάς παραδόσεις των οικείων καθηγητών χρησίμων δια τους φοιτητάς βιβλίων, ε) συγγραμμάτων των καθηγητών των Πανεπιστημίων και λοιπών ανωτάτων σχολών. Β) η έκδοσις χρησίμων εις την Εκκλησίαν βιβλίων, υποδεικνυομένων υπό της Ιεράς Συνόδου, Γ) η έκδοσις Δελτίου χάριν των Εκπαιδευτικών λειτουργών Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως και Δ) η προμήθεια και κατανομή εις τα παντός είδους σχολεία και τας Εκπαιδευτικάς εν γένει αρχάς των απαιτούμένων εποπτικών μέσων διδασκαλίας, επίπλων και σκευών."

3. Αναγράφει χαρακτηριστικά η ιδρυτική πράξη του Οργανισμού: "... απαγορεύεται, από της δημοσιεύσεως του παρόντος νόμου, η εις τα

Η αρχική ονομασία του Οργανισμού ήταν ΟΕΣΒ (Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων) και η μετονομασία του έγινε με το ΝΔ 4320/1963.

Στην εισηγητική του έκθεση για την ίδρυση του Οργανισμού το 1937, ο τότε υπουργός παιδείας και μετέπειτα πρωθυπουργός Κ. Γεωργακόπουλος εκθέτει με σαφήνεια το σκεπτικό του, σύμφωνα με το οποίο τα βιβλία αποτελούν ένα από τα βασικά μέσα επίδρασης στην αγωγή των μαθητών και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πρέπει να αντικαθρεφτίζουν τις αντιλήψεις του κράτους.⁴ Την άποψη αυτή ήρθε να ολοκληρώσει η δικτατορία, οπότε με το ΝΔ 97/1967 όρισε ότι η παροχή συγγραμμάτων των καθηγητών των ΑΕΙ θα γίνεται δωρεάν στους φοιτητές, όπου πάλι ο ΟΕΔΒ ήταν ο αρμόδιος μεσολαβητικός κρατικός φορέας.

Η λειτουργία του ΟΕΔΒ ολοκληρώνει τα δύο στάδια της εκδοτικής διαδικασίας, δηλαδή παραγωγή και διανομή. . Ο ΟΕΔΒ, όμως, δεν είναι ο ίδιος αρμόδιος να αποφασίζει και να εγκρίνει τα διδακτικά βιβλία αλλά αναλαμβάνει προς έκδοση τα βιβλία που έχουν ήδη εγκριθεί από άλλο αρμόδιο φορέα του υπουργείου (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ή ΚΕΜΕ παλιότερα).

Ο Οργανισμός δεν διαθέτει ο ίδιος δικά του μέσα παραγωγής και επομένως αναθέτει όλες τις τυπογραφικές εργασίες σε ιδιωτικές επιχειρήσεις παραγωγής -φωτοσυνθέσεις, τυπογραφεία, βιβλιοδετεία-, καθορίζοντας στην αρχή κάθε χρονιάς τις τιμές μονάδας που είναι διατεθειμένος να καταβάλει.

Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια λειτουργίας, ο ΟΕΔΒ αποτελεί ένα κρατικό μονοπωλιακό εκδοτικό φορέα με εκδοτική πολιτική και αποφάσεις που λαμβάνονται έξω απ' αυτόν, με κρατική επιχορήγηση που καλύπτει όλα του τα έξοδα, λειτουργικά και παραγωγής, με μηχανισμό παραγωγής που αναθέτει σε τρίτους την εκτέλεση των εργασιών -πράγμα που προσιδιάζει στο σύνολο σχεδόν της ελληνικής

σχολεία του Κράτους χρήσις τετραδίων μη κατασκευασμένων καθ' ενιαίον τύπον, οριζόμενον δι' αποφάσεως του ΔΣ του ΟΕΣΒ, λαμβανομένης μετά γνώμην του Κεντρικού Συμβουλίου Εκπαιδεύσεως και δημοσιευομένης εν περιλήψει άπαξ δεν δια της Εφημερίδος της Κυβερνήσεως, δις δε τουλάχιστον εις τρεις διαφόρους εκ των έχουσών την μεγαλυτέραν κυκλοφορίαν ημερησίων πρωινών εφημερίδων της Πρωτευούσης..."

4. Βλ. Μεγάλη παιδαγωγική εγκυκλοπαίδεια, τ.Α., σ. 241.

εκδοτικής δραστηριότητας του βιβλίου- και, τέλος, με δίκτυο διανομής μικτό, δηλαδή βασισμένο σε ένα βαθμό στο δίκτυο της εκπαίδευσης και σε ένα βαθμό στο δίκτυο των βιβλιοπωλείων.

Ο ρόλος του ΟΕΔΒ επαναπροσδιορίζεται, χωρίς και να μεταβάλλεται ουσιαστικά, με το άρθρο 75 του ν. 1566/85, το οποίο ορίζει ότι ο Οργανισμός είναι αρμόδιος για την έκδοση και διάθεση κάθε είδους βιβλίων και εντύπων που απαιτούνται όχι μόνο για τις εκπαιδευτικές ανάγκες όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης αλλά και για τη λαϊκή επιμόρφωση, την προώθηση της επιστημονικής έρευνας καθώς και για τις ανάγκες κάθε υπηρεσίας του δημόσιου τομέα. Με την απόφαση αυτή γίνεται ουσιαστικά μια προσπάθεια διεύρυνσης των αρμοδιοτήτων του ΟΕΔΒ και επιχειρείται να παραπεμφθούν στις αρμοδιότητές του τόσο τα διδακτικά εγχειρίδια και τα συγγράμματα για τα ΤΕΙ όσο και τα πανεπιστημιακά συγγράμματα.⁵

Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο ίδιος ο ΟΕΔΒ, το ύψος των δαπανών του για την εξαετία 1982-87 ανέρχεται στα 15.5 δις, από τα 3.5 δις που ήταν την προηγούμενη εξαετία.

Αλλά το σύστημα παραγωγής και διανομής των σχολικών βιβλίων συνδέεται, όπως είναι ευνόητο, με το περιεχόμενό τους και τον βαθμό ιδεολογικού ελέγχου που ασκείται μέσω αυτών στους μαθητές από το κράτος.⁶ Για το λόγο αυτό μπορούμε να παρακολουθήσουμε αλεπάλληλες μεταβολές στο σύστημα της συγγραφής, της έγκρισης και της παραγωγής τους, οι οποίες συνδέονται με τις ευρύτερες πολιτικές και ιδεολογικές διακυμάνσεις της χώρας και τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις.

5. Η ανάθεση στον ΟΕΔΒ των βιβλίων και των άλλων βαθμίδων της εκπαίδευσης ανάγεται νομοθετικά στο 1982. Του νόμου 1566/85 είχαν προυπάρξει ο νόμος 1404/83 και ο νόμος-πλαίσιο 1268/82, με βάση τους οποίους ανατίθετο η έκδοση και αποστολή των βιβλίων των ΤΕΙ και ενμέρει των ΑΕΙ στον ΟΕΔΒ.

6. Βλ. σχετικό λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια: "Τα σχολικά βιβλία, ως έχοντα και προορισμόν ηθικοπλαστικό της νεότητας, τελούν κυρίως υπό την επίβλεψιν του Κράτους, δια να εξασφαλίζεται η ακρίβεια του περιεχομένου των και η από ηθικής απόψεως άπογος ποιότης αυτών." Π. Γεωργούντζος, τ. Δ. σ. 236.

Το 1964, με το ΝΔ 4379 καθιερώνεται η δωρεάν παιδεία⁷, η οποία περιλαμβάνει και τη δωρεάν διανομή των βιβλίων στους μαθητές του Δημοτικού σχολείου. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964 έκανε μια τομή στο σύστημα του "κρατικού" βιβλίου και επέτρεψε την "ελεύθερη" συγγραφή διδακτικών βιβλίων με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα και τις απαραίτητες παιδαγωγικές-διδακτικές προδιαγραφές και την έκδοσή τους όχι πια από έναν κρατικό οργανισμό αλλά από τους εκδότες.

Αλλά το διάλειμμα κράτησε ελάχιστα. Το 1967 με τη δικτατορία επανερχόμαστε στο κρατικό μονοπώλιο και το μέτρο της παροχής δωρεάν βιβλίου επεκτείνεται στους μαθητές της Μέσης εκπαίδευσης και στους φοιτητές των ΑΕΙ με τον ΑΝ 96/1967.

Το θέμα του μοναδικού κρατικού σχολικού βιβλίου⁸ έχει απασχολήσει κατά καιρούς την αρθρογραφία ορισμένων συγγραφέων που αναφέρονται στα εκπαιδευτικά θέματα, μολονότι όπως προκύπτει δεν θεωρείται το οξύτερο μέσα στο πλαίσιο των βαθύτατων προβλημάτων που μαστίζουν την εκπαίδευση στο σύνολό της.

Θα σταθούμε εδώ σε μερικά από τα πιο πρόσφατα άρθρα που ασχολούνται με το θέμα, θέτοντας τις ιδεολογικές βάσεις⁹ των

7. ΝΔ 4379 "Περί οργανώσεως και διοικήσεως της Γενικής Εκπαιδεύσεως" άρθρο 3: "Η Εκπαίδευσις εις όλες τας βαθμίδας παρέχεται δωρεάν υπό των δημοσίων σχολείων, καταργουμένων των πάσης φύσεως υποχρεωτικών οικονομικών επιβαρύνσεων των μαθητών (υπό μορφήν τελών, ενσήμων, εισφορών, εξετάστρων, κλπ.) επίσης εις τον Προυπολογισμόν του ΥΠΕΠΘ εγγράφονται κατ' έτος πιστώσεις προοριζόμεναι δια την δωρεάν μεταφοράν εις το σχολείον των εις μακράν απόστασιν από τούτου οικούντων μαθητών κατά τα έτη υποχρεωτικής φοιτήσεως και δια την παροχήν εις μαθητάς γεύματος και βιβλίων (...)" . Στον ίδιο αυτό νόμο περιέχονταν επίσης η καθιέρωση της Δημοτικής γλώσσας, η υποχρεωτική 9ετής Εκπαίδευση, η ίδρυση του Παιδαγωγικού ινστιτούτου και ο νέος τρόπος συγγραφής και έκδοσης των διδακτικών βιβλίων.

8. Ας σημειωθεί ότι το μοναδικό σχολικό βιβλίο συνδυάζεται και με την υπ. αρ. 30082/10-4-78 απόφαση του υπουργείου Παιδείας, σύμφωνα με την οποία απαγορεύεται στον εκπαιδευτικό να συστήσει άλλα βιβλία στον μαθητή.

9. Σχετικά με τις ιδεολογικές βάσεις της κρατικής παρέμβασης στα σχολικά βιβλία έχει ενδιαφέρον να δούμε την ιστορική οπτική που αναπτύσσει ο Armando Petrucci στην εισαγωγή του στο βιβλίο των Febvre-Martin, L' apparition du livre, ιταλική έκδοση, p.XXV. Ο συγγραφέας κάνει τη διαπίστωση ότι η ίδια η εισαγωγή του βιβλίου στη διδακτική προκάλεσε την ομογενοποίηση των διδακτικών διαδικασιών και της ιδεολογικής τους ουσίας "και την συνακόλουθη

μεταβολών που είναι αναγκαίο να γίνουν.

Σε έρευνα του περιοδικού "Διαβάζω"¹⁰ το Νοέμβριο 1981 με τίτλο "Σχολικά βιβλία: κρατικό μονοπώλιο ή όχι;" ο Α. Δημαράς θέτει ως εξής το ζήτημα: "Οποιαδήποτε μεταβολή στο θεσμό του σχολικού βιβλίου -απαραίτητη προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος- απαιτεί πολιτική βούληση που θα εκπληγάζει από τους αντίποδες των θέσεων οι οποίες οδήγησαν στην ίδρυση του Οργανισμού Σχολικών Βιβλίων".

Ο συγγραφέας στηρίζει αυτή του την άποψη λέγοντας πως μια τέτοια μεταβολή "θα πρέπει να στηρίζεται στην πεποίθηση πως υπάρχουν άξιοι συγγραφείς, πως οι δάσκαλοι έχουν την απαιτούμενη γνώση και ευσυνειδησία για να κάνουν επιλογές, πως το κράτος δεν κινδυνεύει από την ελεύθερη αναζήτηση της αλήθειας. Τέτοια, όμως, πολιτική βούληση δεν έχει ακόμη επισημανθεί στις πρόσφατες φάσεις της εκπαιδευτικής μας ιστορίας."

Πρόκειται για ένα συμπέρασμα που βγαίνει μέσα από μια σειρά απόψεις για την εκπαίδευση στη χώρα μας αλλά είναι απερίφραστα πολιτικό και θέτει το ζήτημα της κρατικής βούλησης και της κρατικής παρέμβασης στο επίκεντρο. Ο Α. Δημαράς μιλάει εδώ για την ουσία ενός θεσμού που επιβάλλει "το καθεστώς του ενός βιβλίου κατά τάξη και μάθημα" και "για το ρόλο του συγγραφέα τον οποίο παίζει το κράτος, δηλαδή η εκάστοτε κυβέρνηση, δηλαδή το εκάστοτε υπουργείο της Παιδείας", θεωρώντας πως πρόκειται για "τα πιο καθοριστικά στοιχεία της υφής του εκπαιδευτικού μας συστήματος".

Ανάλογες σκέψεις αναπτύσσει στο 3ο Συνέδριο Βιβλίου το 1982¹¹ ο καθηγητής Χρίστος Φράγκος, ο οποίος ξεκινώντας από την ποιότητα των σχολικών βιβλίων που τη χαρακτηρίζει κακή¹² καταλήγει στη διαπίστωση ότι "η κακή ποιότητα πολλών βιβλίων συνδέεται με ειδικά συμφέροντα ορισμένων προσώπων ή παραγόντων".

δυνατότητα του άμεσου ελέγχου τους από τις Αρχές του κράτους και της Εκκλησίας".

10. Βλ. περ. Διαβάζω, τ.47, σ. 64 επ.

11. Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλίου, 3ο Συνέδριο Βιβλίου, Πρακτικά, Αθήνα, 1982, σ. 233.

12. "Τα διδακτικά ή σχολικά βιβλία που χρησιμοποιούνται στη χώρα μας, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, είναι αποτυχημένα και κακής ποιότητας από άποψη επιστημονική και παιδαγωγική." Στο ίδιο.

Ωστόσο, υπάρχει μια ευρύτερη ιδεολογία που διοχετεύεται μέσα από το σχολικό βιβλίο κι αυτή είναι "η ιδεολογία του σωφρονισμού, του ψευτοεθνικισμού, του ηθικολογισμού (...) και όλων γενικά των απόψεων που στηρίζουν έναν άκρατο και λογιότατο υπερσυντηρητισμό αυταρχικής υφής και προβιομηχανικής προέλευσης μέσα στον εκπαιδευτικό μας χώρο (...)".¹³

Αλλά στις αιτίες που ευθύνονται για την κακή ποιότητα του διδακτικού βιβλίου ο Χ. Φράγκος προσθέτει μία ακόμη, που δεν είναι άλλη από "το υπαρκτό διοικητικό-γραφειοκρατικό σύστημα ελέγχου, λογοκρισιακής έγκρισης και κυκλοφορίας ενός διδακτικού βοηθητικού ή εξωσχολικού μορφωτικού βιβλίου μέσα στο σχολικό χώρο." Τέλος, δηλώνει την άποψή του για το μοναδικό βιβλίο: "Το κυκλωτικό, πολιορκητικό και συγκεντρωτικό αυτό σύστημα επιλογής διδακτικών εγχειριδίων, που ισχύει με παραλλαγές και για τις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης, εφόσον αποτελεί πηγή κυκλοφορίας κακής συνήθως ποιότητας ενός και μόνον βιβλίου και η έγκρισή του ακολουθεί μονοδρομική κατεύθυνση πρέπει να παύσει να ισχύει."¹⁴

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο Β. Κρεμμυδάς όταν γράφει πως το ουσιαστικό πρόβλημα του σχολικού βιβλίου Ιστορίας, στην ουσία όμως μιλώντας γενικότερα για το σχολικό βιβλίο, "ανιχνεύεται κυρίως στο ότι το βιβλίο είναι μοναδικό και κρατικό (το κράτος ορίζει τη διαδικασία συγγραφής, το εκδίδει, το αλλάζει όποτε θέλει, το διανέμει δωρεάν και διενεργεί όλες τις εξετάσεις σύμφωνα με το περιεχόμενό του)."¹⁵ Μ' αυτή την έννοια, συνεχίζει ο συγγραφέας, πρόκειται για ένα βιβλίο "συντηρητικό με την κλασική έννοια του όρου, δηλαδή [που] κάτι συντηρεί και αυτό το "κάτι" είναι ο έλεγχος της κρατικής εξουσίας στα μέσα διακίνησης της γνώσης στο σχολείο" κι έτσι "περιορίζει, αν δεν αποκλείει, την ελευθερία και τη δημοκρατία στην εκπαιδευτική διαδικασία και στη σχολική πράξη".

Ο Β. Κρεμμυδάς στηρίζει αυτή την άποψή του¹⁶ σε μια βάση συλλογιστικής, η οποία έγκειται στα εξής στοιχεία: το σημερινό σχολικό βιβλίο δεν αποτελεί αφετηρία της γνώσης αλλά το τέλος της. "Η γνώση βρίσκεται εκεί, την τοποθέτησε εκεί το κράτος. Το

13. Στο ίδιο.

14. Στο ίδιο.

15. Βλ. Β. Κρεμμυδά, "Ιστορία και σχολικό βιβλίο", Το Βήμα, 12 Αυγ. 1984.

16. Βλ. Β. Κρεμμυδάς, "Το πρόβλημα των σχολικών βιβλίων", Το Βήμα, 9 Σεπτ. 1984.

κράτος την εξαποστέλλει δωρεάν και στη σχολική τάξη δεν απομένει στο δάσκαλο και στο μαθητή παρά να ελέγξει αν ο μαθητής την έμαθε καλά." Από δω προκύπτει "μια σχέση εξάρτησης του δάσκαλου και του μαθητή από το κράτος" που ακυρώνει το ρόλο του εκπαιδευτικού, ο οποίος "έχει μεταβληθεί σε διαβιβαστή της γνώσης που έστειλε το κράτος". Ανεξάρτητα από την ορθότητα ή μη αυτής της γνώσης "ο δάσκαλος και ο μαθητής δεν έψαξαν γία να τη βρουν, δεν έχουν τη δυνατότητα να οργανώσουν μαζί την αναζήτησή της". Ως συμπέρασμα όλων αυτών ο συγγραφέας καταλήγει: "θεωρώ όμως σημαντική την αποδέσμευση του κράτους από την 'υποχρέωση' να παράγει σχολικά βιβλία, γιατί αυτά σχετίζονται άμεσα με τις σχέσεις που διαμορφώνονται στο σχολείο ως προς την αναζήτηση της γνώσης".

Πρόσφατα, άνοιξε και πάλι η συζήτηση για τα σχολικά βιβλία εξαιτίας της δεδηλωμένης μέσα στο 1990 κυβερνητικής βούλησης να γίνουν αλλαγές στο καθεστώς τους σε συνάρτηση με γενικότερες μεταβολές στην Εκπαίδευση.

Ο Γ. Μπαμπινιώτης διατυπώνει σε άρθρο του¹⁷ την συμφωνία του "για την αποδέσμευση της σχολικής διδασκαλίας από το ένα και μόνο διδακτικό βιβλίο" και την ανάγκη να υπάρξουν πολλά βιβλία από τα οποία θα γίνεται επιλογή.

Το σκεπτικό, όμως, το οποίο αναπτύσσει έχει δύο κεντρικούς άξονες, που είναι αφ' ενός ο λεπτομερής καθορισμός του περιεχομένου του αναλυτικού προγράμματος¹⁸ και αφ' ετέρου η έγκριση των βιβλίων από έναν Οργανισμό άμεσα εξαρτημένο από το υπουργείο Παιδείας, όπως είναι το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Ο συγγραφέας επικαλείται όλα αυτά στο όνομα της επιστημονικής αρτιότητας και των υποδειγματικών γλωσσικών, παιδαγωγικών και τεχνικών προδιαγραφών που οφείλουν να έχουν τα σχολικά βιβλία.

Διαφορετική οπτική εκφράζει ο Φ.Κ.Βώρος¹⁹, ο οποίος επίσης

17. Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, "Σχολικά βιβλία. Ευλογία ή κατάρα;", Το Βήμα, 5 Αυγ. 1990. Βλ. επίσης του ίδιου, "Η παιδεία του ενός βιβλίου", Το Βήμα, 30 Σεπτ. 1990.

18. Μολονότι σε άλλο άρθρο του ο συγγραφέας παραθέτει και υιοθετεί την άποψη που υποστηρίζει ότι "οι δάσκαλοι θα πρέπει να διδάσκουν λιγότερα θέματα σε μεγαλύτερο βάθος και να μην είναι δούλοι του αναλυτικού προγράμματος". Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, "Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις", Το Βήμα, 28 Οκτ. 1990.

19. Φ.Κ.Βώρος, "Μια ιδέα όμορφη, παλιά και ατιμασμένη (για το σχολικό βιβλίο)", Το Βήμα, 1 Σεπτ. 1990.

συμφωνεί στην κατάργηση του ενός και μοναδικού βιβλίου, κάνοντας μάλιστα μια σαφή πολιτική αναφορά: "Και προς... τιμήν όλων των δημοκρατικών κυβερνήσεων, ο θεσμός διατηρήθηκε ως σήμερα". Ο Βώρος επισημαίνει τον κίνδυνο ιδεολογικών κριτηρίων στην έγκριση των βιβλίων -χωρίς να αμφισβητεί την έγκριση καθαυτή- και, ταυτόχρονα, διατυπώνει τους φόβους του για τις συνέπειες που μπορεί να έχει η "εμπορευματοποίηση του σχολικού βιβλίου" στην άνοδο των τιμών και το ερώτημα ποιος θα επωμισθεί το βάρος.

1.2. Το ΥΠΕΠΘ ως αγοραστής βιβλίων. Πανεπιστημιακά συγγράμματα

Το ΥΠΕΠΘ διανέμει στους σπουδαστές της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ένα σύγγραμμα δωρεάν για κάθε μάθημα. Στο μεγαλύτερο ποσοστό αυτά τα συγγράμματα προμηθεύεται σήμερα από την εκδοτική αγορά, ενώ ένα άλλο τυπώνεται υπό μορφή σημειώσεων με τη φροντίδα των ίδιων των πανεπιστημίων.

Αυτή η διαδικασία είναι καθοριστική και έχει μια σειρά από συνέπειες μέσα στο ίδιο το ελληνικό πανεπιστήμιο, όπως θα δούμε αμέσως πιο κάτω.

Παράλληλα, όμως, είναι καθοριστική για τη μοίρα του επιστημονικού βιβλίου²⁰ στη χώρα μας, το οποίο ασφυκτιά ανάμεσα σε ένα πανεπιστήμιο προσανατολισμένο στο μοναδικό σύγγραμμα, άρα ελάχιστα δεκτικό και προωθητικό μιας ευρύτερης βιβλιογραφίας, και

20. Είναι αναγκαίο να κάνουμε εδώ τη διάκριση επιστημονικού βιβλίου και πανεπιστημιακού βιβλίου (ή συγγράμματος ή εγχειριδίου), τα οποία συχνά δεν σημαίνουν καθόλου το ίδιο πράγμα, χωρίς όμως και να είναι εξ ορισμού δισταγμένα. Πάντως, είναι εν προκειμένω χαρακτηριστικό ότι η Unesco δεν περιλαμβάνει στα στατιστικά της στοιχεία την κατηγορία του πανεπιστημιακού βιβλίου, προφανώς θεωρώντας ότι ταυτίζεται με το επιστημονικό βιβλίο, για το οποίο, όπως και για το σχολικό άλλωστε, παρέχει διεξοδικά στοιχεία παραγωγής.

σε μια αγορά βιβλίου η οποία είναι ουσιαστικά δέσμια αυτού του πανεπιστημίου και άρα λειτουργεί με κανόνες και κριτήρια συγκεκριμένων παραγγελιών²¹ μάλλον, παρά διαμόρφωσης και διεύρυνσης του κοινού της.

Ως γνωστόν, τα επιστημονικά βιβλία και η βιβλιογραφική έρευνα συνιστούν ένα από τα κεντρικά στοιχεία της εκπαιδευτικής διαδικασίας της ανώτατης εκπαίδευσης, δεδομένου ότι είναι το αποτέλεσμα και ταυτόχρονα η αφετηρία σε ένα κύκλο που περιλαμβάνει το πρόγραμμα και τη δομή των σπουδών, τη μορφή της εκπαίδευσης αλλά και την έρευνα.

Ο Κ. Ψυχοπαίδης αναλύει τη σύνθετη αυτή σχέση με τον εξής τρόπο: "Η διαδικασία διανομής του πανεπιστημιακού βιβλίου, όπως σήμερα εφαρμόζεται διαμορφώνεται μέσα σ' ένα πλέγμα σχέσεων μεταξύ εκδοτών, φοιτητών, καθηγητών, συγγραφέων του βιβλίου και κράτους -ένα πλέγμα σχέσεων που όπως μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε εμποδίζει σε μεγάλο βαθμό τόσο την χρησιμοποίηση βιβλίων επιστημονικού χαρακτήρα, όσο και τη λειτουργία με επιστημονικό τρόπο των υπάρχοντων βιβλίων".²²

Πρόκειται για μια διαπίστωση, που επιτρέπει να διαβλέψουμε τις πτυχές αυτού του πλέγματος και να τις περιγράψουμε²³. Ο βασικός συντελεστής είναι εν προκειμένω το κράτος και η κρατική πολιτική, η οποία με τη νομοθετική ρύθμιση εξαρτά αποφασιστικά τη συμπεριφορά των λοιπών.

Η "πολιτική βούληση"²⁴ μέσα από την οποία διατυπώθηκε η χορήγηση του δωρεάν συγγράμματος είναι ένας αναγκαστικός νόμος του 1967²⁵. Στη συνέχεια εκδόθηκαν νομοθετικά διατάγματα και

21. Το σύστημα των παραγγελιών παίρνει τέλος για τον ευρωπαϊκό χώρο αμέσως μετά τον πόλεμο, όπως παρατηρεί ο Ben Russak στο άρθρο του "Scholarly Publishing in Western Europe and the Great Britain", Perspectives on Publishing, Lexington, Lexington Books, 1976, p. 67.

22. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, "Επιστημονικό βιβλίο και δωρεάν παιδεία", Τρίτο συνέδριο βιβλίου, Πρακτικά, Αθήνα, ΠΟΕΒ, 1982, σ.192.

23. Ο Δημήτρης Τσάτσος μιλάει κυριολεκτικά για "σκάνδαλο", βλ. "Να πούμε την αλήθεια για τα πανεπιστήμια", ΤΑ ΝΕΑ, 6/10/1990.

24. Θέτουμε τη φράση σε εισαγωγικά διότι επρόκειτο για την βούληση μιας δικτατορικής κυβέρνησης.

25. Αναγκ. Νόμος υπ. αριθ. 96 της 7/11 Αυγ. 1967 (ΦΕΚ Α' 140) Περί καθορισμού τρόπου διαθέσεως βιβλίων εις τους φοιτητάς και σπουδαστάς ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων κατά το ακαδημαϊκόν

υπουργικές αποφάσεις, τα οποία επεξέτειναν²⁶ το θεσμό και ρύθμισαν τις λεπτομέρειες για την αμοιβή των συγγραφέων κλπ.²⁷

Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι η πρώτη υπουργική απόφαση μετά τη δικτατορία είναι η υπ. αρ. 86811 της 29 Σεπτ. /11 Οκτ. 1976 "Περί ορισμού των συγγραφικών δικαιωμάτων των καταβαλλομένων εις τους εν ενεργεία Καθηγητάς και εντεταλμένους Υφηγητάς δια τα υπ' αυτών δωρεάν διατεθησόμενα εις τους φοιτητάς και σπουδαστάς συγγράμματα".

Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο θεσμός πέρασε αδιατάρακτα από τη δικτατορία στη δημοκρατία²⁸ με πρώτη πρωτίστη τη μέριμνα για την αύξηση στις αμοιβές των συγγραφέων.

Οπωσδήποτε, είναι σαφές ότι η διανομή του μοναδικού συγγράμματος αποτελεί καταλυτικό παράγοντα και για τις δυο άλλες διαδικασίες του επιστημονικού βιβλίου: αυτήν που προηγείται, δηλαδή την παραγωγή του, πνευματική και εκδοτική, αλλά και αυτήν που έπεται, δηλαδή τη χρήση του, την ανάγνωση, που είναι και η ουσία της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσα στο πλαίσιο της Γνώσης.

Τα συμπτώματα γίνονται εμφανή με τη διατήρηση των πανεπιστημιακών βιβλίων αμετάβλητων επί χρόνια²⁹, τη μη ανανέωση των προγραμμάτων³⁰, κι ακόμη με τον περιορισμό της μορφής

έτος 1967-68.

26. Βλ. Νομοθετικό Διάταγμα υπ. αριθ. 160 της 15/20 Σεπτ. 1973 Περί επεκτάσεως των διατάξεων του Ν.Δ. 95/1969 "Περί δωρεάν διαθέσεως παρά του Κράτους εις τους φοιτητάς και σπουδαστάς των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων των δια την Διαδασκαλίαν των αναγκασιούστων συγγραμμάτων" και εις τους σπουδαστάς των Ανωτέρων Δημοσίων Σχολών ή Σχολών ΝΠΔΔ.

27. Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο αυτής της εργασίας που αναφέρεται στις νομοθετικές ρυθμίσεις.

28. Όπως παρατηρεί ο Φ.Κ.Βώρος, "Μια ιδέα όμορφη, παλιά και ατιμασμένη", Τα ΝΕΑ, 1 Σεπτ. 1990: "Και προς... τιμήν όλων των δημοκρατικών κυβερνήσεων, ο θεσμός διατηρήθηκε ως σήμερα."

29. "Το σύστημα που επικρατεί ενισχύει τις τάσεις να διατηρούνται συγγράμματα, άπαξ και γραφούν επί πολλά χρόνια, πράγμα που εμποδίζει την εισαγωγή των νέων κατακτήσεων της επιστήμης στα προγράμματα", Κ. Ψυχοπαίδης, ο.π., σ194.

30. "Διότι κάθε χρονιά, όταν πρόκειται να αναμορφωθεί το πρόγραμμα κάθε σχολής και να σταλεί προς έγκριση στο υπουργείο οι καθηγητές τείνουν να προτείνουν μαθήματα που αντιστοιχούν στα ήδη

διδασκαλίας³¹, κάτι που συνεπάγεται τη χαμηλή επιστημονική κατάρτιση των φοιτητών³² και τη χαμηλή κυκλοφορία επιστημονικών βιβλίων στη χώρα, όπως παρατηρεί πάντα ο Κ. Ψυχοπαίδης.

Η άλλη πλευρά του προβλήματος είναι το κόστος των πανεπιστημιακών βιβλίων. Τα δωρεάν συγγράμματα εμφανίζονται στον κρατικό προϋπολογισμό σήμερα κάτω από τον κωδικό αριθμό 1123, ο οποίος σημαίνει την "Προμήθεια επιστημονικών συγγραμμάτων και βοηθημάτων για τους σπουδαστές των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων".³³

Το ποσό που προϋπολογίστηκε στον Τακτικό προϋπολογισμό για το σκοπό αυτό το 1990 ανερχόταν στα 1.230 δις ενώ η υφυπουργός Παιδείας Κ. Μπουρδάρα μιλάει σε συνέντευξή της³⁴ για πραγματική δαπάνη μέσα στο 1990, συνολικού ύψους 4.100 δις.

Αυτό σημαίνει ότι η δαπάνη του τακτικού προϋπολογισμού για τα συγγράμματα υπερτριπλασιάζεται με την προσθήκη των δαπανών που πραγματοποιούν τα ίδια τα ιδρύματα για την εκτύπωση σημειώσεων. Οποσδήποτε, οι πληρωμές των προηγούμενων ετών για τα συγγράμματα, μόνο από τον Τακτικό προϋπολογισμό, ήταν αντίστοιχα 969εκ. το 1988, 866εκ. το 1987, 1.293 δις το 1986 και 860 εκ. το 1985.

γραμμένα συγγράμματά τους, έρτω κι αν αυτά δεν ικανοποιούν διδακτικές ανάγκες.", στο ίδιο.

31. "Διδασκαλία που βασίζεται σε διάλογο, σε σεμιναριακές μορφές εκπαίδευσης με δραστηριοποίηση και αυτενέργεια των διδασκομένων είναι αδύνατη, όταν η διδακτέα ύλη είναι ένα βιβλίο", στο ίδιο.

32. "Το σύστημα διανομής του επιστημονικού πανεπιστημιακού βιβλίου εκφράζει και ενισχύει την γυμνασιακή δομή της σπουδής στα ελληνικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα", στο ίδιο.

33. Ο κωδικός αυτό άλλαξε το 1987 (ως τότε ήταν 1121 και περιγραφόταν ως εξής: Προμήθεια επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων για τους σπουδαστές των Ανωτέρων και Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων) και πιο πριν το 1980 (ως τότε ήταν 1251 και περιγραφόταν ως :Παροχή επιστημονικών συγγραμμάτων και λοιπών βοηθημάτων δια τους σπουδαστές των Ανωτάτων και Ανωτέρων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων), με μικρές παραλλαγές στη διατύπωση.

34. Βλ. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 11/11/1990: "Για τα συγγράμματα 2 δις 100 εκατομμύρια συν 2 δις. που δίνεται ως επιχορήγηση από τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα."

Προφανώς, τα ποσά αυξάνονται κατά πολύ, κυριολεκτικά πολλαπλασιάζονται, εάν προστεθούν και οι δαπάνες των ίδιων των ιδρυμάτων για την εκτύπωση σημειώσεων.

Διαπιστώνεται, επομένως, ότι πρόκειται για ένα ποσό πολλαπλάσιο εκείνου που αφιερώνεται στις βιβλιοθήκες³⁶, τις οποίες θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε πιο κάτω, χωρίς και να μπορεί να υποστηριχθεί ότι αποτελεί μια πάγια κοινωνικά ωφέλιμη υποδομή, μια επένδυση για την παιδεία του τόπου κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες.³⁷

Κατά συνέπεια, αυτό που ονομάζεται "δωρεάν σύγγραμμα" στοιχίζει συνολικά πολύ ακριβά³⁸, χωρίς και να εντάσσεται σε μια κοινωνική και εκπαιδευτική πολιτική που επενδύει σε ανθρώπινο δυναμικό, γνώση και σύγχρονες εκπαιδευτικές διαδικασίες.

Η σαφής πρόταση που διατυπώνει ο Β. Κρεμμυδός είναι: "Να καταργηθεί η δωρεάν χορήγηση πανεπιστημιακών συγγραμμάτων και τα σχετικά κονδύλια να διατίθενται για την κατασκευή βιβλιοθηκών και φοιτητικών κατοικιών και λεσχών, καθώς και για τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών και τη λειτουργία φοιτητικών εστιατορίων"³⁹.

36. Ο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, "Δωρεάν συγγράμματα και ανύπαρκτες βιβλιοθήκες", Καθημερινή, 5 Απρ. 1983, υπολογίζει ότι "η ετήσια δαπάνη για δωρεάν διανομή συγγραμμάτων είναι τουλάχιστον πενταπλάσια από τα ψίχουλα που περισσεύουν για βιβλιοθήκες, σπουδαστήρια και αναγνώσθρια". Σε υποσημείωσή του δε του 1991 στο ίδιο άρθρο, ανεβάζει αυτό τον υπολογισμό στο δεκαπλάσιο. Βλ. του ιδίου, Με το σπασμένο χέρι του Κοραή, Αθήνα, Οδυσσέας, 1991, σ. 32.

37. Σε άρθρο του με τίτλο "Τα συγγράμματα: μύθος και αλήθεια", Το Βήμα, 11 Δεκ. 1984, ο Βασίλης Κρεμμυδός φτάνει στο συμπέρασμα ότι "με το ελάχιστο κόστος παραγωγής των Συγγραμμάτων είναι δυνατό, σε μια τέτραετία, να κατασκευαστούν πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες για το σύνολο του πανεπιστημιακού πληθυσμού και να περισσέψουν και 880 εκ. δρχ."

38. Με έναν υπολογισμό που κάνει ο Β. Κρεμμυδός, ενώ η συνολική δαπάνη είναι τεράστια, αντιστρέφοντας το πρόβλημα διαπιστώνει ότι το ατομικό όφελος για κάθε φοιτητή είναι πολύ μικρό, της τάξης των 575 δρχ. μηνιαίως, σε όλη τη διάρκεια των σπουδών του. Στο ίδιο.

39. Στο ίδιο. Η πρόταση του Βασίλη Κρεμμυδά είναι η πλέον σαφής, ενώ κατά καιρούς έχουν γραφτεί άρθρα τα οποία αμφισβητούν με διάφορους τρόπους το μοναδικό σύγγραμμα και προτείνουν λύσεις, χωρίς και να μιλούν ρητά για την κατάργησή του. Βλ. σχετικά Γ. Α. Κουμάντου, "Οι κονσέρβες της σοφίας", Το Βήμα, 23 Ιαν. 1977. Κ.

Αυτό σημαίνει, πάντοτε κατά τον Κρεμμυδά, "την ενεργό συμμετοχή όλων των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας στη διαδικασία παραγωγής της γνώσης (...) την παρουσία όλων (...) στο μάθημα, στο σεμινάριο, στη βιβλιοθήκη, στο εργαστήριο".⁴⁰

Η προτεραιότητα στις βιβλιοθήκες, είναι η υπεράσπιση μιας υπόθεσης, που ξαναδίνει ουσιαστικό νόημα στο αίτημα μιας δημοκρατικής παιδείας για όλους.

Θα όφειλε, όμως, να συνοδεύεται από ρητές και θεσμοθετημένες υποχρεώσεις. Αφ' ενός του κρατικού προϋπολογισμού, ώστε να μη χαθούν τα ποσά που διατίθενται σήμερα στα συγγράμματα. Αφ' ετέρου, με την υιοθέτηση ορισμένων στάνταρντ, που θα σήμαινε επιπλέον ένα πενταετές πρόγραμμα επενδύσεων.

Κάτι τέτοιο θα λειτουργούσε τόσο προς όφελος των φοιτητών και της πανεπιστημιακής κοινότητας στο σύνολό της, όσο και υπέρ της αντίληψης για ένα επιστημονικά και κοινωνικά ωφέλιμο Πανεπιστήμιο.

1.3. Βιβλιοθήκες

Α. Παπαχρίστου, "Τα πανεπιστημιακά συγγράμματα", Ο πολίτης, Μάρτ. 1977, όπου ο συγγραφέας αμφισβητεί πέραν των άλλων και τη συνταγματικότητα του θεσμού. Μ. Παπαγιαννίδου, "Η παιδεία του ενός και μόνον συγγράμματος", Το Βήμα, 27 Ιαν. 1991, δημοσιογραφικό άρθρο στο οποίο σταχολογούνται απόψεις πανεπιστημιακών και εκδοτών, που συμφωνούν όλοι ότι ο θεσμός πάσχει. Επίσης τις προτάσεις του Γ. Θ. Μαυρογορδάτου για τα πανεπιστημιακά συγγράμματα, ό.π., σ. 72, ο οποίος προτείνει όριο δαπάνης κατά φοιτητή, ελεύθερη επιλογή των εγχειριδίων από τον διδάσκοντα, εγγύηση για τη μη καταστροφή των βιβλίων από το φοιτητή, δανειστικά αανγνωστήρια, τριετής διάρκεια ισχύος των εγχειριδίων.

40. Βλ. Βασίλη Κρεμμυδά, "Σπουδές ή εξουθένωση;", Το Βήμα, 20 Ιαν. 1985.

Το υπουργείο Παιδείας έχει στην αρμοδιότητα και ευθύνη του τις σχολικές βιβλιοθήκες,⁴¹ δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, τις βιβλιοθήκες επιμόρφωσης του διδακτικού προσωπικού και, εμμέσως, τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες και τα αναγνωστήρια. Ο νόμος 1558 του 1985 ήρθε να προσθέσει στις αρμοδιότητές του την Εθνική Βιβλιοθήκη και τις δημόσιες βιβλιοθήκες, οι οποίες ανήκαν ως τότε στο υπουργείο Πολιτισμού.⁴²

Οι βιβλιοθήκες αυτές αποτελούν με μια έννοια θεσμούς και όργανα παιδείας, τόσο με την κυριολεξία του όρου όσο και με την ευρύτερη έννοια. Πρόκειται όμως για διαφορετικές κατηγορίες βιβλιοθηκών και κάθε στρατηγική πολιτική σε σχέση με την ανάπτυξή τους απαιτεί ιδιαίτερο προγραμματισμό.

Οι σχολικές βιβλιοθήκες είναι στενά συνδεδεμένες με τις μορφές και τρόπους διδασκαλίας, καθώς και με το σχολικό βιβλίο που εξετάσαμε πιο πάνω. Η λειτουργία και η ανάπτυξή τους δεν μπορεί παρά να αποτελεί μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος. Ας σημειωθεί, βέβαια, ότι ο νόμος 1566/85 τους έδωσε μια ευρύτερη λειτουργία και τις ήθελε λειτουργικές όχι απλώς προς το σχολείο αλλά ανοιχτές στο κοινωνικό περιβάλλον του.⁴³

Οι προϋποθέσεις, όμως, που θα τις έκαναν τέτοιες δεν φαίνεται να εκπληρώνονται. Το άρθρο 43 του νόμου ορίζει την ίδρυση βιβλιοθήκης σε κάθε σχολείο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.⁴⁴ Οι αναγκαίες πιστώσεις εγγράφονται στον Προυπολογισμό του υπουργείου και διατίθενται στις νομαρχίες,

41. "Οι σχολικές βιβλιοθήκες βρίσκονται πάντα στα στάδια της θεσμοθέτησης και της αναζήτησης τρόπων και μέσων λειτουργίας τους (...). Οι τρεις όροι χώρος-βιβλιοθηκάριος-χρήματα, μέχρι σήμερα δεν έχουν συνοδεύσει την πατροπαράδοτη αντιμετώπιση του επίμαχου θέματος." Κυριάκος Ντελόπουλος, Ανεπαρκείς οι σχολικές βιβλιοθήκες, Καθημερινή, 23 Ιουλ. 1989.

42. Στις επίσημες στατιστικές αναφέρονται, χωρίς να είναι πάντοτε σίγουρο ότι λειτουργούν, βιβλιοθήκες δημοτικές και κοινοτικές, αγροτικών συλλόγων, συνεταιρισμών, στρατού, φυλακών, αναμορφωτηρίων, караβιών, της Εργατικής Εστίας, οργανισμών, κλπ.

43. " (...) για χρήση των μαθητών, του διδακτικού προσωπικού και των κατοίκων της έδρας και της περιοχής του σχολείου." ν. 1566/85, άρθρ. 43.

ενώ ο "εμπλουτισμός των σχολικών βιβλιοθηκών είναι έργο των σχολικών επιτροπών οι οποίες και διαχειρίζονται τις σχετικές πιστώσεις αγοράζοντας βιβλία από τον κατάλογο που καταρτίζει η [ειδική] επιτροπή".

Οπωσδήποτε, δεν είναι ο νόμος μόνος του που κρίνει τα πράγματα αλλά και η σχέση του με την υφιστάμενη πραγματική κατάσταση. Παρατηρεί, επομένως, κανείς ότι ο νόμος μιλάει για "εμπλουτισμό" των βιβλιοθηκών τη στιγμή που βιβλιοθήκες ουσιαστικά δεν ιδρύθηκαν ποτέ στην πραγματικότητα⁴⁵ και θα απαιτούνταν μια ολοκληρωμένη αντίληψη ως υπόβαθρο της δημιουργίας και λειτουργίας τους, με μεσοπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους, ικανούς να προκαλέσουν τομή στην υπάρχουσα κατάσταση.

Στο σημείο αυτό, όμως, εμφανίζεται ένα οικονομικής τάξης πρόβλημα και εναπόκειται σε μελλοντικές αποφάσεις ο καθορισμός του ύψους των πιστώσεων. Παράλληλα, ανατίθεται σε μια περιορισμένων αρμοδιοτήτων επιτροπή η σύνταξη καταλόγων βιβλίων. Πέρα από το δεοντολογικό μέρος αυτής της τελευταίας απόφασης, η οποία κινείται ανάμεσα στον συγκεντρωτισμό και την πρωτοβουλία που θέλει να αναπτύξουν οι σχολικές επιτροπές, υπάρχει και το σκέλος της αποτελεσματικότητας.

Ετσι, η επιτροπή απέτυχε μετά από συγκρούσεις και αμφιταλαντεύσεις να φτιάξει εντέλει ένα κατάλογο βιβλίων. Τα παραπάνω οδήγησαν στην προσθήκη⁴⁶, σύμφωνα με την οποία επανέρχονται στο προσκήνιο οι πιστώσεις του ειδικού λογαριασμού Μαθητικής Πρόνοιας, ο οποίος έχει επανειλημμένα κατηγορηθεί για αδιαφάνεια και αυθαιρεσία. Παραθέτουμε εδώ τα ποσά που διαχειρίστηκε η Μαθητική Πρόνοια κατά τα έτη 1984-1988, τον αριθμό των αντιτύπων και των τίτλων που αγόρασε.

ΕΤΟΣ	ΤΙΤΛΟΙ	ΑΝΤΙΤΥΠΑ	ΑΞΙΑ
1984	216	31.648	26.356.370

44. Σχετική έρευνα που διενεργήθηκε από το τμήμα Μέσης Εκπαίδευσης του ΚΕΜΕ το 1982 διπίστωσε ότι το 24,4% των γυμνασίων και το 53% των Λυκείων όχι μόνο δεν διέθεταν βιβλιοθήκη αλλά δεν είχαν ούτε ένα βιβλίο.

45. Βλ. Βασίλης Κρεμμυδός, Για την εκπαίδευση, Γνώση, Αθήνα, σ.

46: "Στα σχολεία, βιβλιοθήκη ονομάζεται συνήθως μία ντουλάπα με καμιά εκατοστή, στις περισσότερες περιπτώσεις, βιβλία, κατά κανόνα παλαιά."

46. Ο.π., Άρθρο 8, Εργαστηριακός εξοπλισμός-Σχολικές Βιβλιοθήκες, παρ. 2 και 3.

1985	285	86.795	37.081.579
1986	133	29.529	49.887.560
1987	149	33.812	19.590.426
1988	357	116.468	134.584.886

Από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνεται η ασυνεχής τροφοδότηση των βιβλιοθηκών, οι μεγάλες αυξομειώσεις των ποσών, τα οποία δεν φαίνεται να υπακούουν παρά μόνο στις δυνατότητες ρευστότητας που έχει κάθε φορά το υπουργείο.

Ετσι διαμορφώνονται και τα δεδομένα του σχεδιασμού, της λειτουργίας και της χρηματοδότησης των βιβλιοθηκών. Υπεύθυνος της σχολικής βιβλιοθήκης ορίζεται με απόφαση του συλλόγου των διδασκόντων ένας εκπαιδευτικός, που στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υποβοηθείται στο έργο του από μαθητές που ορίζει το μαθητικό συμβούλιο. Επομένως, η λειτουργία της βιβλιοθήκης στηρίζεται κατ' ουσία σε εθελοντική εργασία.

Ο νόμος αφήνει τη δυνατότητα διορισμού βιβλιοθηκονόμων αλλά αυτό μόνο μετά από προεδρικό διάταγμα. Είναι σαφές ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια καταρχάς τουλάχιστον πλημμελή λειτουργία των βιβλιοθηκών για τις οποίες απαιτούνται ειδικές γνώσεις, που δεν μπορεί να διαθέτει αυτονόητα ένας δάσκαλος ή καθηγητής. Ετσι έχει το πρόβλημα ως προς την άλλη σημαντική συνιστώσα του, που είναι το ειδικευμένο προσωπικό.

Η τρίτη συνιστώσα της σχολικής βιβλιοθήκης, αυτή του φυσικού χώρου, δεν αναφέρεται καθόλου, αποδεικνύοντας έτσι πόσο η σχολική βιβλιοθήκη αποτελεί για την εκάστοτε πολιτική βούληση υποχρεωτικά μια ιδέα, όχι όμως και ένα λειτουργικό σχήμα που έχει βάρος και καταλαμβάνει συγκεκριμένο και προσδιορισμένο χώρο. Επίσης δεν διαγράφονται καθόλου τα απαιτούμενα στάνταρς από τα οποία πρέπει να ξεκινάει ή έστω, στη χειρότερη περίπτωση, στα οποία οφείλει έστω και δεοντολογικά να τείνει μια σχολική βιβλιοθήκη.

Παράλληλα με τις σχολικές βιβλιοθήκες πρέπει να μνημονευθούν οι βιβλιοθήκες του εκπαιδευτικού προσωπικού Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που προβλέπονται από τον ίδιο νόμο του 1985. Επίσης, στην ίδια κατεύθυνση της ευρύτερης χρήσης βιβλίων από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς και της ενημέρωσής τους έχουμε την έγκριση, το 1988, ενός ποσού στους εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας, πρώτα, εκπαίδευσης για την "προμήθεια βιβλίων"⁴⁷ και αργότερα την επέκταση του μέτρου και σε κείνους της Πρωτοβάθμιας.

47. Άρθρο 7 του Ν. 1810/1988 (ΦΕΚ 223/88 τ. Α)

Ενα μεγάλο πρόβλημα υπάρχει με τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες, οι οποίες πρέπει να συνδέονται τόσο με τις εκπαιδευτικές λειτουργίες του πανεπιστημίου όσο και με την έρευνα. Αλλά, όπως είδαμε πιο πάνω, σημαντικό ρόλο στα προβλήματα της λειτουργικότητας, ανάπτυξης και χρήσης τους έχει παίξει το μοναδικό σύγγραμμα, το οποίο αποτελεί ακόμη σήμερα κεντρικό άξονα της πανεπιστημιακής δουλειάς φοιτητών και διδασκόντων και μοναδικό μέλημα και άλλοθι της κυβερνητικής πολιτικής.

Το θέμα, όπως είδαμε και πιο πάνω τοποθετείται με ποικίλους τρόπους, οι οποίοι φτάνουν ως το ακραίο όριο της διαζευκτικότητας: "Πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες ή δωρεάν πανεπιστημιακά συγγράμματα".⁴⁸ Οποσδήποτε, αν σκεφτεί κανείς με τη λογική των προτεραιοτήτων στα θέματα της Ανώτατης Εκπαίδευσης, το ειδικό βάρος πέφτει στις βιβλιοθήκες. Βεβαίως, οι βιβλιοθήκες από μόνες τους δεν μπορούν να μεταβάλουν το πλέγμα των σχέσεων στο οποίο αναφερθήκαμε αναφορικά με το μοναδικό σύγγραμμα, θα άξιζε όμως να αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης, αναφοράς και υποστήριξης μιας πιο σύγχρονης στρατηγικής για την παιδεία, από όσους θεωρούν πως υπάρχουν ζωτικοί λόγοι για κάτι τέτοιο.

Δεν είναι τυχαία η επαναλαμβανόμενη επί δεκαετίες ομοφωνία⁴⁹

48. Βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, ό.π., σ. 47: "...η οργάνωση συστήματος λειτουργίας βιβλιοθήκης στα πανεπιστήμια πρέπει να συνδεθεί με την κατάργηση του ισχύοντος καθεστώτος της δωρεάν χορήγησης συγγραμμάτων -εξίσου ισχύει και το αντίστροφο."

49. Παραθέτω εδώ ένα μικρό απάνθισμα τέτοιων άρθρων, με χρονολογική σειρά: Leon Carnovsky, "Greece", Library Trends, v.12, n.2, Oct. 1963. George M. Cacouris, "Libraries in Greece", Encyclopedia of Library and Information Science, v.10, pp.180-190, 1973. Ι. Δεληγιάννης-Α. Μαυρίδης, Προτάσεις σε Σύσκεψη των Πρυτάνεων Ανωτάτων Σχολών (9 Ιουν. 1977, πολυγρ. -φυλλάδιο). Σπύρος Κοκκίνης, "Βιβλιοθήκες ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα", περ. Διαβάζω, τ.29, 1980. James Krikelas, "Education for Librarianship in Greece", The Library Quarterly, v.52, no.3, pp.227-239, 1982. James Krikelas, "Academic Libraries in Greece", International Library Review, v.16, pp.234-246, 1984. Προσχέδιο έρευνας της Ευρωπαϊκής Κοινότητας από ερευνητική ομάδα με τίτλο Etat de l' application des nouvelles technologies de l' information dans les bibliothèques en Grece et leur impact sur leurs differentes fonctions, χωρίς χρ.

που διαπιστώνεται σε όλα τα άρθρα και τις έρευνες σχετικά, τουλάχιστον, με τα προβλήματα των ελληνικών πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών.⁵⁰

Βασική είναι, κατά κοινή διαπίστωση, η έλλειψη πολιτικής στρατηγικής αντίληψης, η οποία θα όφειλε να αναλάβει τόσο το κόστος των αποφάσεων για το σχεδιασμό ενός δικτύου βιβλιοθηκών όσο και το πραγματικό κόστος χρηματοδότησης.

Στο σημείο αυτό συναντιούνται όλα τα επιμέρους προβλήματα που οδηγούν τους μελετητές να συμπεραίνουν ότι οι "αλλαγές στις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες είναι πιο πιθανό να συμβούν μόνο αφού αλλάξει η γενική διάρθρωση της ελληνικής ανώτερης εκπαίδευσης".⁵¹

Οι εξαιρέσεις και τα βήματα κάποιων πανεπιστημίων τα τελευταία χρόνια⁵², δεν δίνουν τα σημάδια ανατροπής της υφιστάμενης γενικότερης κατάστασης. Πουθενά δεν διαφαίνεται στις πολιτικές αποφάσεις των εκάστοτε κυβερνήσεων ένας προβληματισμός για την κεντρική σημασία που παίζει η πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη στις λειτουργίες ενός πανεπιστημίου που σέβεται το ρόλο του.

Η ανυπαρξία ή η εγγενής χρόνια ανεπάρκεια των κεντρικών βιβλιοθηκών, η διασπορά των συλλογών⁵³ -είναι πολύ ενδεικτικό λ.χ. ότι το πανεπιστήμιο Αθηνών δεν διαθέτει κεντρική βιβλιοθήκη-, η έλλειψη κάθε συντονισμού ανάμεσα στις βιβλιοθήκες, σε συνδυασμό με την χαμηλή οργάνωση⁵⁴ και την διαφορετική και ελλιπή ταξινόμηση, οδηγούν σε ανορθολογική χρησιμοποίηση ακόμη

50. Αναλυτικά στοιχεία κατά ίδρυμα και σχολή μας δίνει η εμπειρική έρευνα του Σπύρου Κοκκίνη (Βιβλιοθήκες και βιβλία, Αθήνα, Σύγχρονη εποχή, 1981) ο οποίος έχει συγκεντρώσει αριθμό βιβλίων, τετραγωνικών μέτρων, θέσεις αναγνωστηρίων, κλπ.

51. James Krikelas, "Academic libraries in Greece", International library review, v.16, 1984, pp.235-246.

52. Βλ. εισηγήσεις των κυρίων Ζάχου, Τζεκάκη, Καρανικόλα και Πολυδώρου σχετικά με τις καλές συνθήκες των βιβλιοθηκών των πανεπιστημίων Ιωαννίνων, Κρήτης και ΑΣΟΕΕ, στο συνέδριο των βιβλιοθηκονόμων, 22-23 Νοεμ. 1990, Αθήνα.

53. Πολύ χαρακτηριστικά για τη διασπορά των συλλογών στη γειτονική μας Ιταλία το παρακάτω: "Σύμφωνα με τις άριστες αρχές των πρωτόγονων φυλών, οι "αρχηγοί" είχαν την τάση να διανέμουν μεταξύ τους τα σημεία της ακαδημαϊκής εξουσίας, σαν σύμβολα επίδειξης υπό τύπον τροπαίων: τα βιβλία, δυστυχώς, ήταν από τα πλέον εποφθαλμιούμενα." Βλ. Marco Onado, "L' universita e il libro", Il destino del libro, Roma, Editori Riuniti, 1984, p. 80.

και αυτών των πολύ χαμηλών διαθέσιμων πόρων και αποτελούν μια αποσπασματική και διασπασμένη παρουσία, εκεί ακριβώς όπου θα απαιτούνταν, με δραματικά γοργούς ρυθμούς, ένα πραγματικό δίκτυο με διαδικασίες αυτοματοποίησης.⁵⁵

54. Είναι χαρακτηριστική η έλλειψη στατιστικών στοιχείων για τις βιβλιοθήκες, που υποχρεώνει τη χώρα μας να απουσιάζει από τα ετήσια στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύει η Unesco για τις βιβλιοθήκες ιδρυμάτων ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης. Τα στοιχεία αυτά αφορούν τον αριθμό των διοικητικών μονάδων των βιβλιοθηκών, τα σημεία εξυπηρέτησης, αριθμό τόμων, μικροφίλμ, οπτικοακουστικά υλικά, δανεισμούς, συνολικό κόστος λειτουργίας και κόστος προσωπικού, άλλα στοιχεία για το προσωπικό που αφορούν την εκπαίδευση ή την ειδίκευσή του

55. Σχετικά με την κατάσταση των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών ο Γ. Ζάχος στην ομιλία του με θέμα "Αυτοματοποίηση στις Ελληνικές Πανεπιστημιακές Βιβλιοθήκες: Μύθοι, Πραγματικότητα και Προοπτικές" στο 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Βιβλιοθηκονόμων, Αθήνα, 1990, σ. 45, κάνει τις ακόλουθες διαπιστώσεις: "1. Εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις κανένα ΑΕΙ δεν διαθέτει μια Κεντρική Βιβλιοθήκη που να περιέχει όλο το έντυπο υλικό του. Κάθε ΑΕΙ έχει ένα αριθμό μικρών βιβλιοθηκών που ανήκουν σε Σχολές, Τμήματα, Τομείς ή Εργαστήρια. Οι βιβλιοθήκες αυτές είναι διάσπαρτες σε διάφορα κτίρια ή Πανεπιστημιούπολεις. 2. Οι βιβλιοθήκες χρηματοδοτούνται από τα κονδύλια της αντίστοιχης μονάδας στην οποία ανήκουν ή του Πανεπιστημίου συνολικά και χρησιμοποιούνται κύρια από το διδακτικό και ερευνητικό προσωπικό αυτών των μονάδων. Ο βαθμός συνεκτικότητας και επικοινωνίας μεταξύ τους είναι πολύ περιορισμένος και σε πολλές [περιπτώσεις είναι ανύπαρκτος. 3. Η λειτουργία τους έχει ανατεθεί σε ένα ή σπανίως σε περισσότερους του ενός υπαλλήλους. Τις περισσότερες φορές οι υπάλληλοι δεν έχουν καμία σοβαρή βιβλιοθηκονομική εκπαίδευση και εκπαίδευση σε θέματα Η/Υ. Πολλές φορές παράλληλα με τη λειτουργία της βιβλιοθήκης οι υπάλληλοι αυτοί εκτελούν και άλλα καθήκοντα όπως γραμματειακή υποστήριξη των μονάδων, καθηγητών κλπ. 4. Οι τηρούμενες συλλογές είναι της τάξεως των μερικών εκατοντάδων ή χιλιάδων τόμων και η ημερήσια προσέλευση και χρήση τους σπάνια είναι ένας διψήφιος αριθμός. 5. Η δημιουργία των καταλόγων και η ταξινόμηση του υλικού των τις περισσότερες φορές γίνεται εμπειρικά. Με δεδομένα αυτά τα χαρακτηριστικά η κατάσταση του αυτοματισμού είναι αναμενόμενη. +Ένα μικρό ποσοστό (περίπου 8%) δήλωσε σε σχετική ερώτηση ότι έχουν αυτοματοποιήσει κάποια διαδικασία της βιβλιοθήκης τους ή βρίσκονται στη φάση του αυτοματισμού.(...) Καμία βιβλιοθήκη δεν έχει σε λειτουργία ολοκληρωμένο σύστημα αυτοματισμού (...). Εκτός από ελάχιστες

Η χάραξη μιας στρατηγικής για τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες θα έπρεπε να συνδυάζει την αναβάθμιση του αυτόνομου ρόλου της βιβλιοθήκης και την ανάπτυξή της ως ανεξάρτητης εκπαιδευτικής μονάδας, με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και ισχυρά κίνητρα στην κατεύθυνση της δημιουργίας δικτύων και της συνεργασίας.

Αυτό θα σήμαινε ορθολογική χρησιμοποίηση των διαθέσιμων πόρων και θα συνεπαγόταν ουσιαστική οικονομία και μεγιστοποίηση των αποτελεσμάτων.

Δεν έχουμε εδώ τη δυνατότητα να αναφερθούμε πιο αναλυτικά στη λειτουργία των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Έχει όμως σημασία να πούμε ότι είναι πολύ επικίνδυνο το γεγονός ότι η χώρα μας βρίσκεται μακριά από τις συνεργασίες και τα στάνταρντς των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Είναι επικίνδυνο που η Ελλάδα μένει έξω από τα δίκτυα πληροφόρησης και επικοινωνίας που διαμορφώνονται σήμερα σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, καθώς αυτό δεν μπορεί να σημαίνει παρά μόνο την περιθωριοποίηση και την εξάρτηση.

Με δεδομένα τα μεγάλα προβλήματα στον τομέα αυτό, που εκφράζονται σήμερα κυρίως μέσα από την καθυστέρηση στην ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών, χωρίς αυτό να είναι το μόνο πρόβλημα, είναι φανερό ότι ο χρόνος εργάζεται πια εναντίον μας με αλματωδώς αρνητικούς ρυθμούς. Έτσι, ενώ χάρη στην έγκαιρη ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών μπορούμε έστω να κερδίσουμε μεγάλο μέρος από το χαμένο έδαφος στον τομέα των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών, κάθε νέα καθυστέρηση μας οδηγεί σε ανεπανόρθωτους αποκλεισμούς και ανυπολόγιστες, απαγορευτικές ίσως, μελλοντικές οικονομικές επιβαρύνσεις.

Τα στάνταρντς⁵⁶ των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών, που διατυπώθηκαν συστηματικά στη δεκαετία του '70 σε Ευρώπη και Αμερική, είναι ποσοτικά και ποιοτικά και στηρίζονται σε ένα σύστημα διαπιστώσεων, στόχων, προγραμμάτων και υποχρεώσεων, πάνω σε ένα πλαίσιο συμφωνίας στην οποία συμμετέχουν όλοι οι ενδιαφερόμενοι.

εξαιρέσεις, όπως για παράδειγμα το σχέδιο αυτοματισμού των βιβλιοθηκών του Πανεπιστημίου της Κρήτης και των Ιωαννίνων ο αυτοματισμός δεν αντιμετωπίζεται συνολικά."

56. F.N.Withers, Standards for library service: an international survey, Paris, Unesco, 1974.

Τα στάνταρντς αναφέρονται στην επάρκεια των συλλογών μιας βιβλιοθήκης, στις παρεχόμενες υπηρεσίες και την ποιότητά τους, το προσωπικό, τις εγκαταστάσεις, τα οικονομικά, τη διαχείριση, όλα τοποθετημένα μέσα στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των στόχων του συγκεκριμένου ιδρύματος που η βιβλιοθήκη εξυπηρετεί. Το σύνολο των ενδιαφερομένων μερών καταλήγουν μετά από διάλογο σε συγκεκριμένους αριθμούς και σχέσεις για κάθε επιμέρους ζήτημα.

Τέτοιο ζήτημα είναι λόγου χάρη, ο ελάχιστος αριθμός βιβλίων και περιοδικών μιας βιβλιοθήκης, πράγμα που σημαίνει συγκεκριμένους περιορισμούς στην ίδρυση κάθε νέας, συχνά κατ' επιφασιν, βιβλιοθήκης, τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα.

Αλλα στάνταρντς μπορεί να αφορούν το ετήσιο ποσοστό χρηματοδότησης της βιβλιοθήκης σε σχέση με τον συνολικό προϋπολογισμό του ιδρύματος, τη συλλογή στατιστικών δεδομένων, τη σχέση επαγγελματιών βιβλιοθηκονόμων προς φοιτητές⁵⁷, τη σχέση επαγγελματιών βιβλιοθηκονόμων προς το μη ειδικευμένο προσωπικό⁵⁸, τις προδιαγραφές των κτιριακών εγκαταστάσεων, τον ελάχιστο αριθμό θέσεων στα αναγνωστήρια, κλπ.

Είναι χαρακτηριστικός ο αριθμός στον οποίο όλοι συμφωνούν, ότι η βιβλιοθήκη ενός ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος πρέπει να απορροφά τουλάχιστον το 6% του συνολικού προϋπολογισμού του ιδρύματος. Αυτό θα σήμαινε ότι το Πανεπιστήμιο Αθηνών λόγου χάρη, διαθέτοντας το 1987 έναν προϋπολογισμό άνω των 6 δις, που μαζί με τις δημόσιες επενδύσεις υπερβαίνει τα 8 δις δρχ. θα έπρεπε να έχει δαπανήσει την ίδια χρονιά 480 εκ. για τις βιβλιοθήκες του. Το γεγονός ότι δαπάνησε μόλις κάτι παραπάνω από 100 εκ. μας δείχνει την απόσταση που το χωρίζει από τα στάνταρντς στα οποία αναφερθήκαμε.

Θα πρέπει εδώ παράλληλα να πούμε ότι η επιστήμη των βιβλιοθηκών μας προσφέρει σήμερα τη δυνατότητα να παρακολουθούμε τις λειτουργίες της ανάπτυξης των συλλογών μιας βιβλιοθήκης και της διαχείρισής τους, που σημαίνει πιο συγκεκριμένα: ανάλυση και αξιολόγηση των συλλογών, χάραξη μιας πολιτικής ανάπτυξης αυτών των συλλογών, μελέτη της χρήσης της βιβλιοθήκης και των χρηστών της, χρηματοδοτικούς προσανατολισμούς και επιλογές, συντήρηση του

57. Στον Καναδά λόγου χάρη είναι ένας προς τριακόσιους.

58. +Ένας στους τρεις.

υλικού, κλπ. Όλα αυτά δεν σημαίνουν παρά τις δυνατότητες που έχουμε σήμερα να εξασφαλίσουμε την αξιοποίηση των επενδύσεων στις βιβλιοθήκες με απολύτως επιστημονικές μεθόδους.

Εξάλλου, αυτές δεν είναι παρά οι αναγκαίες προϋποθέσεις που θα μας επέτρεπαν να δούμε και λίγο μπροστά, απαντώντας σε ερωτήματα μεγάλης κρισιμότητας σχετικά με τις προοπτικές⁵⁹ που ανοίγουν οι νέες τεχνολογίες, οι τράπεζες πληροφοριών κλπ. και που θα μπορούσαν να συνοψιστούν στην απαίτηση του Irving Louis Horowitz για την "ανάπτυξη μιας διεθνούς βιβλιογραφικής τράπεζας δεδομένων με ειδική βιβλιογραφική πληροφόρηση σε ειδικά ερευνητικά πεδία...έτσι που αν κάποιος ήθελε να βρει τι υλικά υπάρχουν σε όλες τις γλώσσες για την αγροτική μεταρρύθμιση στην Αλγερία λόγω χάρη" να μπορεί να το κάνει πολύ γρήγορα.⁶⁰

Επιπλέον, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί το μεγάλο πρόβλημα της συντήρησης και διατήρησης⁶¹ των βιβλίων και των ντοκουμέντων, που αυτή τη στιγμή απασχολεί με δραματικό τρόπο τις βιβλιοθήκες της Ευρώπης και της Αμερικής, καθώς απειλούνται να καταστραφούν και να εξαφανιστούν βιβλία μεγάλης ιστορικής σημασίας. Μικροφίλμς, αποοξύδωση του χαρτιού και άλλες μέθοδοι, εφαρμόζονται σε χώρες όπου η συνείδηση βιβλίου είναι αναπτυγμένη.

Όλα τα παραπάνω, βέβαια, συνοψίζονται στη δυνατότητα λήψης αποφάσεων στρατηγικής σημασίας, στο βαθμό που η πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη θα πάψει να αποτελεί δευτερεύουσα και υποδεέστερη λειτουργία και θα αντιμετωπιστεί ως πρωτογενές πεδίο με αναγκαία την εξασφάλιση διευθυντικών λειτουργιών. Δεν νοείται σήμερα πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη χωρίς ισχυρή και αυτόνομη διοίκηση, χωρίς προκαθορισμένο ποσό χρηματοδότησης της τάξης που προαναφέραμε, χωρίς δυνατότητα λήψης αποφάσεων με βάση, σε τελευταία ανάλυση, τους κανόνες της επιχειρησιακής έρευνας⁶², χωρίς εντέλει συμφωνημένα στάνταρντς.

59. Herbert Pool (ed), Academic Libraries by the Year 2000, New York, Bowker, 1977.

60. Irving Louis Horowitz, Communicating Ideas, New York, Oxford University Press, 1986.

61. Alexander Wilson, Library policy and conservation in the European Community: principles, practices and the contribution of new information technologies, Paris, Saur, 1988

62. A.G.Holzman, "Decision making. Decisions for Library function", Encyclopedia of library and information science, p.483.

Η Εθνική Βιβλιοθήκη αποτελεί τον βασικό μάρτυρα του προβλήματος των βιβλιοθηκών στη χώρα μας. Σε συνδυασμό με τις 39 δημόσιες βιβλιοθήκες συνιστά μια υπαρκτή πραγματικότητα,⁶³ ένα δυνάμει δίκτυο,⁶⁴ το οποίο βρίσκεται σήμερα αδρανές και αναξιοποίητο χωρίς καμία δια-σύνδεση και με πενιχρούς πόρους, που του επιτρέπουν απλώς να φυτοζωεί. Η Εθνική βιβλιοθήκη χωρίς χώρους, συντήρηση, προσωπικό, μέσα,⁶⁵ δεν είναι σε θέση όχι μόνο να διατηρήσει το πολύτιμο υλικό της και να το ελέγξει αλλά ούτε ένα κατάλογο με τα κυκλοφορούντα βιβλία να εκδώσει, πολύ περισσότερο δε να ανταποκριθεί στο καθήκον της Εθνικής

63. Υπάρχει και μια άλλη αμφισβητούμενη πραγματικότητα, που είναι ο αριθμός και η λειτουργία των λοιπών βιβλιοθηκών που αναγράφονται στις Πολιτιστικές Στατιστικές της ΕΣΥΕ και του υπουργείου Πολιτισμού.

64. Η αναγκαιότητα της δημιουργίας δικτύου βιβλιοθηκών αναγνωρίζεται και από το τελευταίο Πρόγραμμα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης, το οποίο το θέτει στους στόχους του. Αλλά ένα δίκτυο βιβλιοθηκών απαιτείται να εκπληρώνει ορισμένες προϋποθέσεις, πολύ περισσότερο δε όταν μιλάμε για εθνικό δίκτυο. Τις προϋποθέσεις αυτές συνοψίζει ο Γιώργος Ζάχος στην ομιλία του με θέμα "Σχεδιασμός δικτύων βιβλιοθηκών και πληροφοριών" στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Βιβλιοθηκάρων, Αθήνα, 1984, σ.106, στα εξής: "Οι βιβλιοθήκες συμμετέχουν ενεργά αναγνωρίζοντας όλα τα πλεονεκτήματα που προέρχονται από μια τέτοια οργάνωση και δέχονται ότι κάθε τέτοια βιβλιοθήκη έχει ίση πρόσβαση στις πηγές ολόκληρου του δικτύου. Είναι απαραίτητη η ύπαρξη καταλόγων των βιβλίων ή τουλάχιστον των περιοδικών εκδόσεων των βιβλιοθηκών του δικτύου ώστε να αποφεύγεται σπατάλη χρόνου και χρήματος για τον εντοπισμό της βιβλιοθήκης που διαθέτει το ζητούμενο υλικό. Πρέπει να υπάρχει τυποποιημένη μορφή για τα έντυπα επικοινωνίας καθώς και συγκεκριμένη τακτική καταλογογράφησης, παράστασης μη λατινικών χαρακτήρων κλπ. Απαιτείται επίλυση των προβλημάτων δικαιολόγησης του κόστους συμμετοχής στο δίκτυο κάθε βιβλιοθήκης όπως και ενδεχόμενα προβλήματα από την φωτοτύπηση Copyright υλικού."

65. "Δεν έχουμε ούτε προσωπικό ούτε χρήματα. Επιπλέον εμφανίστηκε και το μέγα πρόβλημα της ανυπαρξίας στεγαστικών δυνατοτήτων. Μέσα στα σχέδια και στις προοπτικές μας είναι να εκδώσουμε την Εθνική Βιβλιογραφία. Ήδη επί τρία χρόνια αυτό μελετάμε, αλλά δεν είναι τόσο απλό. Χρειάζεται άλλου είδους υποδομή." Στο ίδιο.

Βιβλιογραφίας.⁶⁶ Κι όλα αυτά σε μια εποχή που βγαίνει από την παραδοσιακή αντιμετώπιση των προβλημάτων για να περάσει ραγδαία στις νέες τεχνολογίες και την αυτοματοποίηση των βιβλιοθηκών.⁶⁷

66. Ο πρώτος τόμος Εθνικής Βιβλιογραφίας εξεδόθη στα τέλη του 1990 σε μικρό αριθμό αντιτύπων.

67. "Δεν είναι δυνατό, όπως είναι εύνοητο, να αυτοματοποιήσεις λειτουργίες που δεν υπάρχουν και υπηρεσίες που δεν προσφέρονται. Στην προκειμένη περίπτωση, δηλαδή, αυτό που προέχει είναι η εξασφάλιση κάποιων ελάχιστων προϋποθέσεων οργάνωσης, στελέχωσης και λειτουργίας ενός μέρους των ελληνικών βιβλιοθηκών. Αν και το πρόβλημα αυτό φαίνεται να αφορά γενικότερα τα βιβλιοθηκονομικά πράγματα στη χώρα μας και όχι, ειδικά, το θέμα της αυτοματοποίησης, είναι εντούτοις προφανές ότι δεν μπορείς να προχωρήσεις στο δεύτερο χωρίς να προϋπάρχει τό πρώτο." Γ. Δ. Μπώκος, "Προϋποθέσεις εισαγωγής και χρήσης της αυτοματοποίησης και των νέων τεχνολογιών στην Ελλάδα" στο 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο Βιβλιοθηκαρίων με θέμα Νέες τεχνολογίες και ελληνικές βιβλιοθήκες. Αθήνα 1990, σ. 39.

2. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Το βιβλίο ως πολιτιστικό προϊόν υπάγεται στις γενικές αρμοδιότητες του ΥΠΠΟ και ιδιαίτερα στη Διεύθυνση Γραμμάτων. Σύμφωνα με τον Οργανισμό του ΥΠΠΟ,¹ η Διεύθυνση Γραμμάτων είναι μία από τις τρεις διευθύνσεις που απαρτίζουν την υπηρεσία Αναπτύξεως Πολιτιστικών Αξιών, μαζί με τη Διεύθυνση Καλών Τεχνών και εκείνη του Λαϊκού Πολιτισμού.

Με τη σειρά της η Υπηρεσία Αναπτύξεως Πολιτιστικών Αξιών είναι μία από τις τέσσερις διευθύνσεις και υπηρεσίες της γενικής Διευθύνσεως Πολιτιστικής Αναπτύξεως.²

Από την ίδρυσή της μέχρι το 1986 η Διεύθυνση Γραμμάτων ήταν διαρθρωμένη σε τρία τμήματα: τμήμα ενισχύσεως γραμμάτων, τμήμα βιβλιοθηκών και τμήμα ιστορικών αρχείων. Το 1985, όμως, με το Ν.1558/85 τα δύο τελευταία μεταφέρθηκαν από το ΥΠΠΟ στο Υπουργείο Παιδείας ως πλέον αρμόδιο. Καθένα από τα τμήματα απασχολούσε ως εκείνη τη στιγμή πέντε υπαλλήλους και τον ίδιο αριθμό συνεχίζει να απασχολεί σήμερα το εναπομείναν τμήμα Γραμμάτων.

Οι αρμοδιότητες του τμήματος ενισχύσεως γραμμάτων περιγράφονται στον Οργανισμό του υπουργείου σε έντεκα σημεία και εκείνες του τμήματος βιβλιοθηκών σε οκτώ.

Θα πρέπει να παρατηρηθεί εξ αρχής ότι η περιγραφή των αρμοδιοτήτων του τμήματος είναι ευρύτερη από τον τίτλο του, ο οποίος το περιορίζει σε ένα ρόλο υποστήριξης, "ενίσχυσης", όπως αναγράφεται, των γραμμάτων, υπονοώντας κατά κάποιο τρόπο την χρηματοδότηση. Αντίθετα, στις αρμοδιότητές του γίνεται λόγος για "μελέτη και λήψιν μέτρων" ώστε να προωθηθούν τα ελληνικά γράμματα και μέσω αυτών η πολιτιστική ανάπτυξη του λαού, για "μελέτη των συναφών προς το βιβλίων προβλημάτων", για "μελέτη και λήψιν μέτρων επί θεμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας".

1. Ο Οργανισμός του ΥΠΠΟ ολοκληρώθηκε το 1977.

2. Οι άλλες τρεις είναι η Διεύθυνση Πολιτιστικών Εκδηλώσεων, η Διεύθυνση Πολιτιστικής Κινήσεως και η Διεύθυνση Πολιτιστικών Κτιρίων και Αναστηλώσεως Νεωτέρων Μνημείων.

Παράλληλα, διατυπώνεται το στοιχείο της μέριμνας υπέρ των δημιουργών αφενός, του έργου της πνευματικής παραγωγής αφετέρου, αλλά και των περιοδικών καθώς και των σωματείων, με μεγαλύτερη έμφαση στο στοιχείο της ενίσχυσης και με αναφορές σε συντάξεις και αγορές βιβλίων.

Όσον αφορά το τμήμα Βιβλιοθηκών, ο Οργανισμός του αναθέτει τη "μέριμνα δια την ίδρυσιν, λειτουργίαν και ανάπτυξιν των δημοσίων βιβλιοθηκών εν Ελλάδι". Επίσης μιλάει για "εποπτεία και ενίσχυσιν" όλων των βιβλιοθηκών, εξαιρουμένων των βιβλιοθηκών των ΑΕΙ, σχολικών και εκκλησιαστικών. Παράλληλα, στο τμήμα Βιβλιοθηκών ανατίθεται "η μελέτη δια την ίδρυσιν Κρατικής Σχολής Βιβλιοθηκονομίας" καθώς και "η μέριμνα δια την οργάνωσιν και λειτουργίαν Κέντρου Βιβλιογραφίας και Τεκμηριώσεως".

Οι έννοιες της "μελέτης" και "της λήψεως μέτρων" τις οποίες συναντάμε μέσα στο κείμενο του Οργανισμού, μας ωθούν να συμπεράνουμε ότι η πρόθεση του Νομοθέτη κινείται στο επίπεδο του προγραμματισμού και της χάραξης μιας συνολικής πολιτικής απέναντι στα γράμματα, το βιβλίο και τις βιβλιοθήκες.

Δεδομένου, μάλιστα, ότι οι κατευθύνσεις οι οποίες σκιαγραφούνται αντιστοιχούν σε βασικούς άξονες μιας τέτοιας πολιτικής, με αντικειμενικά κριτήρια κρινόμενες, αυτή η άποψη επιτείνεται ακόμη περισσότερο.

Βεβαίως, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη τόσο την συγκεκριμένη πολιτική συγκυρία κατά την οποία εκφράζεται η παραπάνω νομοθετική βούληση, όσο και τους λοιπούς όρους οι οποίοι όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο κρίνονται απαραίτητοι ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για την άσκηση δημόσιας πολιτικής.

Η πολιτική συγκυρία χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια να υπάρξει ένα "νέο πνεύμα" μετά την επτάχρονη δικτατορία, πολύ δε περισσότερο σε κρατικούς οργανισμούς και υπηρεσίες που εκείνη είχε δημιουργήσει, όπως είναι η περίπτωση του υπουργείου Πολιτισμού.

Αλλά η άσκηση κρατικής πολιτικής στον τομέα του πολιτισμού δεν φαίνεται να βρίσκει έδαφος πραγματοποίησης ούτε στη χρονική στιγμή της νομοθετικής ρύθμισης που εδώ εξετάζουμε, ούτε και αργότερα, στη διάρκεια ολόκληρης της δεκαπενταετίας. Και τούτο, παρά τις μεγάλες πολιτικές μεταβολές που συντελούνται, με το πέρασμα από το διδακτορικό καθεστώς στη δημοκρατία αλλά και την εναλλαγή των κυβερνητικών σχημάτων.

Σε επόμενα κεφάλαια, στα οποία αναλύουμε τα συνδικαλιστικά αιτήματα και τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις που κατά καιρούς διεξήχθησαν, συναντάμε συχνά το ρόλο και συχνότερα τις προθέσεις και τις απολογίες του ΥΠΠΟ, οι οποίες φωτίζουν ορισμένες όψεις του προβλήματος που μας απασχολεί.

Ως πρώτη αρχή εδώ θα αποπειραθούμε να σκιαγραφήσουμε πώς διατυπώθηκαν και σε ποιο βαθμό πραγματοποιήθηκαν μερικές κατευθύνσεις που θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι συνιστούν αρχή κρατικής πολιτικής παρέμβασης στο χώρο του βιβλίου.

Ως τέτοιες μπορούν να θεωρηθούν καταρχάς, με μια έννοια έναρξης της διαδικασίας και δήλωσης πολιτικής βούλησης, οι συστάσεις ειδικών επιτροπών και οι εισηγήσεις τους, των οποίων παραθέτουμε μια επιλογή, που καλύπτει χρονικά το διάστημα που εξετάζουμε:

-Αναγγέλλεται από τον υπουργό Πολιτισμού κ. Τρυπάνη η σύσταση "ομάδας εργασίας" για τον νέο Οργανισμό της Εθνικής Βιβλιοθήκης (Ιαν. 1977).

-Αναγγέλλεται η σύσταση "ομάδας εργασίας" από τον υπουργό Πολιτισμού κ. Πλυτά (Μάρτιος 1978).

-Αποφασίζεται από το υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών η συγκρότηση επιτροπής με σκοπό τη μελέτη και εισήγηση μέτρων για τη διάδοση του βιβλίου στη χώρα μας (1977).³

-Σε σύσκεψη υπό την προεδρία του υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών αποφασίζεται η σύσταση Συμβουλίου Προωθήσεως Ελληνικού Βιβλίου (1978).⁴

-Εξαγγέλλεται από τον πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή η σύσταση "Εθνικού συμβουλίου Γραμμάτων"⁵

-Συγκροτείται στο ΥΠΠΕ ομάδα επιστημονικής έρευνας και μελέτης όλων των θεμάτων (οικονομικών, τεχνικών, νομικών, κλπ) που σχετίζονται με την παραγωγή και διάθεση του βιβλίου.⁶

-Συγκρότηση ομάδας εργασίας για τη μελέτη θεμάτων βιβλίου με απόφαση της υπουργού Πολιτισμού Μελίνας Μερκούρη (Μάιος 1984).⁷

3. Διαβάζω, 14-9-1977.

4. Διαβάζω, 10-3-1978.

5. Διαβάζω, τ. 29.

6. Διαβάζω, τ. 30.

7. Απόφ. αριθ. 26134/10.5.1984 της υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών. Στην ομάδα εργασίας συμμετέχουν ο Γ.Γ. ΥΠΠΕ ως πρόεδρος, με αναπληρωτή τον Διευθυντή Γραμμάτων ΥΠΠΕ, ο τμηματάρχης ενισχύσεως Γραμμάτων και εκπρόσωποι των συνδικαλιστικών φορέων λογοτεχνών, εκδοτών και μεταφραστών. Ως

-Συγκροτήθηκε ομάδα εργασίας για το πρόβλημα της Εθνικής βιβλιοθήκης, η οποία θα δώσει τα πορίσματά της μέχρι το τέλος Σεπτεμβρίου. υφ Παιδείας Κ. Μπουρδάρα.⁸

Ας σημειωθεί ότι η διεύθυνση Γραμμάτων όχι μόνο δεν διαθέτει αρχείο των πρακτικών αυτών των επιτροπών αλλά κυριολεκτικά αγνοεί την ύπαρξή τους και, πολύ περισσότερο, τις εισηγήσεις και τα συμπεράσματά τους, στο βαθμό που μπορεί να υποθέσει κάποιος ότι εργάστηκαν και παρήγαγαν προτάσεις. Αλλά και ο ημερήσιος και περιοδικός Τύπος δίνει συνήθως μόνο τις αναγγελίες συστάσεως επιτροπών και ποτέ τα συμπεράσματα ή τις προτάσεις τους.

Αναφορικά προς το νομοθετικό έργο, διαπιστώνεται μικρότερος αριθμός δηλώσεων των πολιτικών παραγόντων και ελάχιστο έργο. Αναφέρουμε τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

-Σχέδιο νόμου για την ίδρυση Κέντρου Βιβλίου (Μάρτιος 1988).

- "Κατάρτιση ενός θεσμικού νομοσχεδίου για το βιβλίο, όπου ανάμεσα στ' άλλα θα αντιμετωπίζεται και το πρόβλημα της ενιαίας τιμής του βιβλίου, θα προχωρήσει σύντομα το υπουργείο Πολιτισμού" ανακοίνωσε η Μελίνα Μερκούρη στις 23 Νοεμβρίου 1987.

-Προεδρικό Διάταγμα υπ. αρ. 26/12-1-1989, ΦΕΚ Α, αρ. φ. 15. για την αγορά και βράβευση λογοτεχνικών έργων.

-Με κοινή απόφαση του αντιπροέδρου της κυβερνήσεως και της αναπληρωτού υπουργού πολιτισμού συστήθηκε επιτροπή για τη σύνταξη νέου νόμου περί πνευματικής ιδιοκτησίας με πρόεδρο τον καθηγητή Γ. Κουμάντο. Αρ. απ. 69297/24.9.1990

Παρατηρείται αναφορικά προς τα δύο μεγάλα θέματα, ότι τόσο η ενιαία τιμή βιβλίου βρίσκεται ακόμη σήμερα υπό εκκρεμότητα, όσο και το νομοσχέδιο περί πνευματικής ιδιοκτησίας δεν έχει ακόμη σήμερα ψηφιστεί.

έργο της Ομάδας αυτής ορίζεται με την ίδια απόφαση "η μελέτη όλων των θεμάτων των σχετικών με τη συγγραφή, έκδοση και διακίνηση του βιβλίου, η επισήμανση των υφισταμένων προβλημάτων και η υποβολή προτάσεων για την επίλυσή τους, καθώς και την αντιμετώπιση κάθε επιμέρους περίπτωσης, προκειμένου να προωθηθούν τόσο τα κλασικά ζητήματα των φορέων του βιβλίου, αλλά και κυρίως η ευρύτερη διάδοση των έργων της ελληνικής πνευματικής παραγωγής στα ευρύτερα στρώματα του ελληνικού λαού."

8. Εθνος, 3-8-1990.

Θα είχε πάντως ενδιαφέρον να εξετασθεί η πρόταση που δυνάμει έκλεινε μέσα της την άσκηση κρατικής πολιτικής, δηλαδή το σχέδιο για την ίδρυση ενός Κέντρου βιβλίου. Ας δούμε το θέμα πιο αναλυτικά. Η νομική μορφή που προτείνεται είναι αυτή μιας ανώνυμης εταιρίας που θα ανήκει μεν στο δημόσιο τομέα, αλλά προφανώς δεν θα υφίσταται τους ασφυκτικούς περιορισμούς της κρατικής γραφειοκρατίας. Σκοποί του Κέντρου είναι η προβολή του ελληνικού βιβλίου, η σύνταξη εθνικής βιβλιογραφίας, οι εκδόσεις και συνεκδόσεις, η μελέτη και ο προσδιορισμός προδιαγραφών για την ποιοτική άνοδο του βιβλίου, κλπ.

Διαπιστώνει κανείς ότι πρόκειται για μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν κάτω από ένα φορέα με σχετική αυτονομία ορισμένες δράσεις αναγκαίες στη στοιχειοθέτηση σύγχρονης πολιτικής βιβλίου. Βεβαίως, η απαρίθμηση των δραστηριοτήτων είναι αντιφατική και ασυνεπής, επίσης το αρχικό κεφάλαιο που υπόσχεται το ΥΠΠΟ -5 εκατ. δρχ.- είναι ανεπαρκές, αλλά δεν θα πρέπει να αμφισβητηθεί ότι πρόκειται για μια πρόταση που θα μπορούσε να αποτελέσει αρχή διαλόγου και να πάρει εντέλει υπόσταση.

Όπως θα δείξουμε και πιο κάτω, στο κεφάλαιο το σχετικό με τα συνδικαλιστικά αιτήματα, η ευκαιρία αυτή χάθηκε διότι αφενός η πολιτική ηγεσία του υπουργείου έβλεπε αυτή την πρόταση απλώς ως μια κίνηση για να βγει από την αδράνεια, χωρίς να αντιλαμβάνεται περαιτέρω τη στρατηγική της σημασία, αφετέρου η αντίδραση των συνδικαλιστών και κατ' επέκταση του Τύπου ήταν τέτοια που η υπουργός δεν τόλμησε ή δεν θεώρησε σκόπιμο να κάνει διάλογο.

Αλλά έχει σημασία εδώ να τονίσουμε ότι η αντιπρόταση που με επιμονή διατυπώθηκε και έκτοτε συνεχίζει να επαναλαμβάνεται από τους συνδικαλιστικούς φορείς ήταν εκείνη της σύστασης μιας Γ.Γ.Βιβλίου, η οποία θα συγκέντρωνε αρμοδιότητες και εξουσίες συντονισμού όλων των σχετικών με το βιβλίο κρατικών αποφάσεων και πρακτικών.

Είναι εμφανές στο σημείο αυτό η άγνοια, εκ μέρους των προτεινόντων, των μηχανισμών της κρατικής διοίκησης -η οποία είναι γνωστό δεν περιλαμβάνει στη λογική της διυπουργικές ιεραρχήσεις και συντονιστικά όργανα τέτοιου επιπέδου.

Επίσης είναι εμφανής η άγνοια του δημόσιου λογιστικού, το οποίο με κεκτημένη ταχύτητα προικοδοτεί ετησίως υπουργεία και υπηρεσίες με κατατεταγμένα ποσά, τα οποία ενώ στο σύνολό τους θα μπορούσαν να συστήσουν το κεφάλαιο μιας κάποιας παρέμβασης, διαμοιρασμένα δεν κάνουν άλλο από το να διαιωνίζουν πελατειακές σχέσεις και να αναπαράγουν ανορθολογικές και αναποτελεσματικές πρακτικές.

Αν όμως δεν πρόκειται περί άγνοιας, τότε είναι εμφανής η εμμονή σε μια κρατικιστική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η κρατική γραφειοκρατία είναι η ενδεδειγμένη για να ασχολείται με τα προβλήματα, έστω και αν το αποτέλεσμα είναι αυτό που όλοι γνωρίζουμε.

Ωστόσο, στο σημείο αυτό διακόπηκε ο διάλογος για τη δημιουργία Κέντρου Βιβλίου, στο οποίο θα επανέλθουμε σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Χρήσιμες θα μπορούσαν πάντως να φανούν ορισμένες δηλώσεις υπουργών και άλλων υπευθύνων παραγόντων, που είναι ενδεικτικές του γενικού κλίματος μέσα στο οποίο εξελίχθηκαν τα βασικότερα από τα προβλήματα που απασχολούν το χώρο του βιβλίου.

Πρόκειται οπωσδήποτε πάντοτε για το ίδιο προκαταρκτικό πεδίο της "αρχής δήλωσης πολιτικής βούλησης" και όχι της άσκησης πολιτικής, το οποίο θα διερευνήσουμε στο σημείο αυτό:

- "Η κρατική πολιτική πρέπει να εξαρθεί στο επίπεδο της πολιτιστικής προσφοράς(...). Σαν βάση για μια οποιαδήποτε τέτοια κίνηση, πιστεύω ότι πρέπει να είναι οι Δήμοι και οι Κοινότητες. Αυτοί πρέπει να ενισχυθούν, γιατί αυτοί έρχονται σε επαφή με τον πολύ κόσμο. Έτσι η δημιουργία και ο εμπλουτισμός των τοπικών δημοτικών και κοινοτικών βιβλιοθηκών, θα είναι πρώτος στόχος." (Δηλώσεις του Γ. Πλυτά, Το Βήμα, 21-12-1977)

- "Για τα προβλήματα που αντιμετωπίζονται στις βιβλιοθήκες της χώρας κλπ (...) έγινε μεγάλη σύσκεψη στο υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών. (...) Η επικείμενη ένταξη μας στην ΕΟΚ κλπ προυποθέτει την άμεση οργάνωση κλπ. Για το σκοπό αυτό αναλύθηκαν τα θέματα (...) Η σύγχρονη οργάνωση των βιβλιοθηκών -δημοσίων, δημοτικών, κοινοτικών, ειδικών επιστημονικών, κλπ. Η αναδιοργάνωση της Εθνικής μας βιβλιοθήκης σε ορθές βάσεις." (Δηλώσεις του υπουργού Πολιτισμού Γ. Πλυτά, Καθημερινή, 29-3-1978.

- "Ιδρύονται τμήματα παιδικού βιβλίου σ' όλες τις Δημόσιες Βιβλιοθήκες." (Δηλώσεις του υπουργού Πολιτισμού Δ. Νιάνια στην Ακρόπολι, 31-1-1979).

- "Το πρόβλημα της Εθνικής βιβλιοθήκης της Ελλάδος το έχω ήδη λύσει" (Δηλώσεις του υπ. Πολιτισμού Δ. Νιάνια στη Βουλή, 14-2-1979).

- Ο κύριος υπουργός Πολιτισμού και Επιστημών εξέγγειλεν την εντός του 1980 θεσμική ρύθμισιν των θεμάτων προσωπικού βιβλιοθηκών και την εντός των ημερών έναρξιν των εργασιών 'αναδιαρθρώσεως' της Εθνικής βιβλιοθήκης με υπόγεια επέκτασή της" (Ελευθεροτυπία, 10-12-1979)

- "Μια διαφήμιση μ' έναν ποδοσφαιριστή που διαβάζει ένα βιβλίο θα έχει, πιστεύω, μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα από μια άλλη που θα δείχνει ένα συγγραφέα" (δήλωση του υπ. Πολιτισμού Α. Ανδριανόπουλου, Πολιτικά θέματα, τ. 307, 1980)

- "Μια πολιτική του βιβλίου στην ουσία δεν μπορεί να είναι άλλη από μια γενικότερη πολυμέτωση και μακρόχρονη προσπάθεια για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του λαού μας και του πολιτιστικού επιπέδου"⁹ Κ. Αλαβάνος, Γ. Γ. ΥΠΠΟ, Αυγή, 21-12-1987

- "Μέχρι σήμερα το ιδιότυπο εμπόλεμο κλίμα και οι συνεντεύξεις που είχαν προηγηθεί με υποχρέωναν, σε κάθε εγκαίνια, να κάνω απολογισμούς: τι βρήκαμε, τι κάναμε, τι δώσαμε... Σήμερα δεν συντρέχει κανένας τέτοιος λόγος. Αντί για άμυνα η ομάδα παίζει επίθεση. Δεν θα σας πω τι κάναμε, θα σας πω τι θα κάνουμε στο άμεσο μέλλον -μέσα στο 1988" (Ομιλία της υπ. Πολιτισμού Μελίνας Μερκούρη στα εγκαίνια έκθεσης βιβλίου, 23-11-1987)¹⁰

- "Γραμματεία βιβλίου δεν ξέρω αν θα έχετε και δεν ξέρω αν είναι σωστό να έχετε. Αλλά Κέντρο βιβλίου θα έχετε σύντομα και το Κέντρο αυτό, που θα συσπειρώνει όλες τις ζωντανές δυνάμεις του βιβλίου, θα είναι η ψυχή του αγώνα για να πάρει σάρκα και οστά

9. Ο Κ. Αλαβάνος μιλάει στη συνέχεια για "περιθώρια βελτίωσης σε αρκετούς τομείς" αναφερόμενος: στα κρατικά βραβεία ("να αναβαθμιστούν ακόμα περισσότερο, ώστε να αποτελέσουν πραγματικά πνευματικά γεγονότα της χρονιάς, που να προσελκύουν το ενδιαφέρον του κόσμου, με την κατάλληλη προβολή τους μέσω της τηλεόρασης και του τύπου"). Στα μπεστ σέλερς ("Σκεπτόμουν παραδείγματος χάριν να καλέσουμε τώρα τους συγγραφείς όλων των βιβλίων που επρώτευσαν μέσα στη χρονιά, να οργανώσουμε κάποιες δημόσιες συζητήσεις, να γίνουν τηλεοπτικά αφιερώματα και παρουσιάσεις"). Στην έκδοση από το κράτος χρήσιμων έργων "επισηαλούς χαρακτήρα". Στις εκθέσεις βιβλίου ("+Ίσως ακόμα να ήταν πιο χρήσιμο τα είκοσι εκατομμύρια που δίνονται στα Φεστιβάλ Βιβλίου να ριχτούν στην αγορά για την προμήθεια καλών βιβλίων ευρύτερου όμως ενδιαφέροντος, τα οποία θα βρουν αναγνωστικό κοινό και μάλιστα να διοχετευθούν όχι μόνο στις βιβλιοθήκες για να γεμίσουν σκόνη πάνω σ' ένα ράφι, αλλά ίσως και με έναν πιο άμεσο τρόπο σε διαφορετικές ομάδες του κοινού. Στα σχολεία, στα πανεπιστήμια, στα εργοστάσια, σε κάποιους συλλόγους εργαζομένων". Στο ίδιο.

10. Οι υποσχέσεις είναι: Πραγματοποίηση του Σπιτιού του βιβλίου, Αναβάθμιση της ελληνικής συμμετοχής στην Έκθεση βιβλίου της Φραγκφούρτης, θεσμικό νομοσχέδιο για το βιβλίο, Προώθηση ελληνικής εκδοτικής παραγωγής στο εξωτερικό".

και το σύνθημα του φεστιβάλ σας 'Να μπει το βιβλίο σε κάθε ελληνικό σπίτι'". (Ομιλία της Μελίνας Μερκούρη στο 16ο φεστιβάλ βιβλίου, Σεπτ. 1988)

-"Μελετάται η σύσταση του Εθνικού συμβουλίου ελληνικών γραμμάτων, ενός νέου θεσμού που θα έχει ως αποστολή του την προβολή της ελληνικής λογοτεχνικής δημιουργίας τόσο στο εσωτερικό όσο, κυρίως, στο εξωτερικό" Δήλωση του Σ. Κούβελα, υπ. Πολιτισμού, Πρώτη, 19-12-1989

-"Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στον παραμελημένο τομέα του βιβλίου, το οποίο είναι, ιδιαίτερα για τη νεολαία μας, το καλύτερο αντιστάθμισμα στη συχνά ιδιοπεδωτική επίδραση της τηλεόρασης και του βίντεο" Κ. Μητσοτάκης, Προγραμματικές Δηλώσεις της κυβέρνησης, 27-5-1990;

-"Επιθυμώ να σας δώσω τη διαβεβαίωση ότι η προγραμματική μας διακήρυξη θα γίνει πράξη με την προτεραιότητα που επιβάλλεται παρά και τις ειδικές δυσκολίες που παρουσιάζει το θέμα, τις οποίες από κοινού πρέπει να αντιμετωπίσουμε" Κ. Μητσοτάκης, Επιστολή προς τον Σύνδεσμο Εκδοτών Βιβλίου, 11-9-1990

-"Η κυβέρνηση δίνει προτεραιότητα στη χάραξη μιας πολιτικής ενίσχυσης και διάδοσης του βιβλίου" Α. Ψαρούδα-Μπενάκη, Μεσημβρινή, 19-5-1990

-"Νομίζω ότι η συμβολή του κράτους πρέπει να είναι και οικονομική αλλά και γενικότερα πολιτική. +Οχι μόνο να δώσεις χρήματα αλλά πού, πώς και πότε θα τα δώσεις." Α. Ψαρούδα-Μπενάκη, συνέντευξη στον Ελεύθερο Τύπο, 23-6-1990

-"Εκίνησε μια πολιτική ενίσχυσης του βιβλίου με έμμεσο βέβαια τρόπο. Πρόκειται για τα κρατικά βραβεία του ενός εκατομ. δρχ. το ένα. Παράλληλα υπάρχουν και οι εκθέσεις βιβλίου." Α. Ψαρούδα Μπενάκη, Οικονομικός Ταχυδρόμος, 21-3-1991

Τα παραπάνω δίνουν μια εικόνα της συνολικής διαδρομής που μέσα στην δεκαπενταετία διήνυσε η εκάστοτε πολιτική ηγεσία του ΥΠΠΟ σε σχέση με τον τομέα του βιβλίου.

Η διεύθυνση Γραμμάτων, από τη μεριά της, ως διοικητικός μηχανισμός δεν κατάφερε να αναπτύξει ένα ρόλο μελέτης, χάραξης και υλοποίησης μιας σύγχρενης πολιτικής βιβλίου, ακόμη και με τα ελαστικότερα κριτήρια.

Παρέμεινε μια συρρικνωμένη υπηρεσία μέσα στο ΥΠΠΟ, χωρίς βαρύνουσες προτάσεις, χωρίς προσωπικό ειδικευμένο, χωρίς προγράμματα. Η σχέση της με τον κόσμο των Γραμμάτων και του βιβλίου περιορίστηκε, όπως θα δούμε πιο κάτω, στις χαμηλές επιχορηγήσεις και την εξυπηρέτηση πελατειακών σχέσεων και, όπως ήταν φυσικό, ευνόησε πάντοτε τις πιο παραδοσιακές και συντηρητικές τάσεις.

Οι δραστηριότητες της Διεύθυνσης Γραμμάτων μπορούν να διακριθούν, σύμφωνα με τους δικούς της απολογισμούς, σε κείνες που αφορούν στους Συγγραφείς και κείνες που αφορούν στους Φορείς των Γραμμάτων.

Η δράση της για τους συγγραφείς:

α) Αγοράζει ετησίως έναν αριθμό βιβλίων με στόχο την ενίσχυση της λογοτεχνικής παραγωγής του τόπου. Πιο συγκεκριμένα, αγοράζει τέσσερις κατηγορίες βιβλίων: λογοτεχνία, φιλολογία, ιστορία, λαογραφία και καλές τέχνες. Στη λογοτεχνία περιλαμβάνονται ποίηση, διήγημα, μυθιστόρημα, δοκίμιο-κριτική, μυθιστορηματική βιογραφία, ταξιδιωτικά. Οι αποφάσεις για την αγορά των βιβλίων λαμβάνονται από δύο επιτροπές: την "Επιτροπή αγοράς και βράβευσης λογοτεχνικών βιβλίων" και την "Επιτροπή αγοράς βιβλίων πολιτιστικού περιεχομένου".

β) Τα βιβλία που αναφέραμε πιο πάνω αποστέλλονται κατά τεκμήριο σε βιβλιοθήκες της Ελλάδας και του εξωτερικού.¹¹ Ως τέτοιες αναφέρονται αφ' ενός οι δημόσιες, δημοτικές, κοινοτικές, πολιτιστικές, μαθητικών κοινοτήτων, στρατιωτικών μονάδων, φυλακών και αφ' ετέρου οι βιβλιοθήκες των ξένων πνευματικών ιδρυμάτων, ελληνικών κοινοτήτων και πολιτιστικών συλλόγων του απόδημου ελληνισμού.

γ) Απονέμει τα ετήσια Λογοτεχνικά βραβεία,¹² τα οποία αφορούν στην ποίηση, διήγημα, μυθιστόρημα, κριτική-δοκίμιο, μυθιστορηματική βιογραφία και ταξιδιωτικό. Σ' αυτά προστέθηκαν με το ΠΔ26/1989 βραβεία για τρεις επιπλέον κατηγορίες βιβλίων: παιδική λογοτεχνία, λογοτεχνική μετάφραση και χρονικό-μαρτυρία. Ταυτόχρονα, στο χρονικό-μαρτυρία συγχωνεύτηκαν η μυθιστορηματική βιογραφία και το ταξιδιωτικό, που πριν βραβεύονταν χωριστά. Αρμόδια για την απονομή των βραβείων είναι η Επιτροπή αγοράς και βράβευσης λογοτεχνικών βιβλίων.

δ) Απονέμει λογοτεχνικές συντάξεις για την προσφορά σημαντικών ή εξαιρετικών υπηρεσιών στην ανάπτυξη των Γραμμάτων.

11. Διαβάζω, 15-4-1977: "Με απόφαση του υπουργού Πολιτισμού και Επιστημών μοιράζονται 15.000 τόμοι βιβλίων σε 168 βιβλιοθήκες της χώρας." Τρεις μήνες αργότερα (20-7-1977): "Με απόφαση του υπουργού Πολιτισμού στέλνονται 4.700 βιβλία σε 38 δημόσιες βιβλιοθήκες των επαρχιών και σε 50 βιβλιοθήκες δήμων, κοινοτήτων και συλλόγων."

12. Διαβάζω, 8-9-1977: "Με απόφαση του υπουργού Πολιτισμού συγκροτείται η επιτροπή αγοράς και βράβευσης λογοτεχνικών βιβλίων."

Η δράση της Διεύθυνσης Γραμμάτων για τους φορείς:

α) Συνεργάζεται με τα λογοτεχνικά σωματεία και τους παρέχει οικονομική ενίσχυση.

β) Συνεργάζεται ομοίως και παρέχει οικονομική ενίσχυση στα επιστημονικά σωματεία του μείζονος χώρου των Γραμμάτων.

γ) Συνεργάζεται με τα πολιτιστικά περιοδικά, στα οποία περιλαμβάνονται περιοδικά λογοτεχνίας, φιλολογίας, ιστορίας και καλών τεχνών. Ενισχύει οικονομικά την πραγματοποίηση ορισμένων ειδικών εκδόσεων.

δ) Συνεργάζεται με τα σωματεία των εκδοτών, ενισχύοντάς τα για την πραγματοποίηση των εκθέσεων βιβλίου στο εσωτερικό καθώς και για την ελληνική συμμετοχή στη διεθνή έκθεση της Φραγκφούρτης.

Οι παραπάνω αρμοδιότητες, οι οποίες είναι φανερό πως βρίσκονται πολύ πιο κοντά στις τυπικές γραφειοκρατικές επιταγές παρά στη χάραξη μιας σύγχρονης παρέμβασης στο χώρο του βιβλίου, αποκτούν ακόμη περισσότερο την πραγματική τους διάσταση αν τις δούμε στο φως των εξαιρετικά χαμηλών κονδυλίων που διατίθενται για να τις καλύψουν, όπως διαπιστώσαμε ήδη αναλύοντας τους Προυπολογισμούς

Τέλος, ας δούμε κάποιες από τις άλλες σχετικές με το βιβλίο δραστηριότητες του ΥΠΠΟ. Το ΥΠΠΟ πραγματοποιεί, κατά περιόδους εκδόσεις, κυρίως λευκώματα και καταλόγους εκθέσεων. Μεταξύ 1982-1988 η Διεύθυνση πολιτιστικών εκδηλώσεων είχε εκδώσει 15 λευκώματα¹³ και 45 καταλόγους εκθέσεων. Επίσης πραγματοποιεί έναν αριθμό εκδόσεων, για τις οποίες αρμόδιες είναι οι διάφορες Διευθύνσεις του.

13. Διαβάζω, τ. 200, 12-9-1988. Είναι δύσκολο να διακρίνει κάποιος τη λογική που διαπνέει τις εκδόσεις αυτές, στις οποίες περιλαμβάνονται λευκώματα που αφορούν τον Κ. Παλαμά αλλά και τον Σ. Μπολιβάρ ή τον Β. Μαγιακόσφκι, ενώ ο αρμόδιος Διευθυντής δηλώνει: "Οι εκδόσεις του ΥΠΠΟ αποβλέπουν πρωτίστως στη διάδοση των ελληνικών πολιτιστικών αξιών τόσο στον ελληνικό χώρο, όσο και στον διεθνή."

Διαθέτει ακόμη μια υπηρεσία συλλογής στατιστικών στοιχείων, τα οποία εκδίδει η ΕΣΥΕ με τη μορφή δίχρονων πολιτιστικών στατιστικών, που είναι τα μόνα σχετικά, μολονότι πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή τη στιγμή δεν γνωρίζουμε αν θα συνεχίσει να λειτουργεί.

Τέλος, επιχορηγεί ορισμένες εκδόσεις. Κατά τα έτη 1985-1988 οι επιχορηγήσεις αυτές ήταν αντίστοιχα 5, 6, 10 και 6 και πρόκειται κυρίως για ενισχύσεις ειδικών τευχών και αφιερωμάτων περιοδικών, καθώς και ιστορικών και φιλολογικών μονογραφιών.

Παραθέτουμε ενδεικτικά πιο κάτω δύο πίνακες, που δείχνουν ο ένας την ενίσχυση του λογοτεχνικού βιβλίου και ο άλλος τις πιστώσεις των βιβλιοθηκών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11⁴

ΕΤΟΣ	Ενίσχ. λογ. βιβλίου	Κρατικά βραβεία
1975	2.355.000	740.000
1976	2.120.000	840.000
1977	2.970.000	740.000
1978	3.750.000	640.000
1979	4.513.000	840.000
1980	7.137.000	640.000
1981	8.855.500	740.000
1982	10.867.600	840.000
1983	14.515.000	1.350.000
1984	19.816.000	1.600.000
1985	18.950.000	2.300.000
1986	15.515.000	2.600.000
1987	26.818.000	3.200.000

Πολιτιστικές Στατιστικές

Οι πολιτιστικές στατιστικές περιέχουν, εκτός από τα στοιχεία για την ενίσχυση του λογοτεχνικού βιβλίου, αριθμένα δεδομένα σχετικά με τις βιβλιοθήκες, τη χρηματοδότηση και την κίνησή τους.

Οι χρονιές για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία είναι από το 1975 έως το 1986, οπότε εκδόθηκε και το τελευταίο σχετικό τεύχος από την ΕΣΥΕ. Σε όλο αυτό το διάστημα οι βιβλιοθήκες ανήκουν στην δικαιοδοσία του ΥΠΠΟ.

14. Στοιχεία της ΕΣΥΕ. Για τα έτη 1986 και 1987 πηγή ΥΠΠΟ.

Ας σημειωθεί πάντως ότι μετά το 1980 οι στατιστικές δεν αναφέρονται στη χρηματοδότηση των βιβλιοθηκών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

ΕΤΟΣ	ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΑΓΟΡΑ ΒΙΒΛ.	ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΑΓΟΡΑ ΠΕΡΙΟΔ.	ΣΥΝΟΛΟ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ	ΔΗΜΟΣΙΟ
1975	37.468.170	971.360.731	1.048.541.950	59.565.647
1976 ¹⁵	14.687.679	94.454.656	997.477.743	20.995.426
1977 ¹⁶	61.558.000	45.970.000	170.028.000	47.816.000
1978	47.416.000	45.711.000	124.610.000	25.620.000
1979	---	---	---	---
1980	42.448.000	35.493.000	169.207.000	53.288.000

Είναι προφανές από τον παραπάνω πίνακα ότι υπάρχει πρόβλημα σχετικά με την αξιοπιστία των Πολιτιστικών Στατιστικών¹⁷ και ίσως θα πρέπει να σταθούμε εντέλει μόνο στα ποσά χρηματοδότησης του δημοσίου στις βιβλιοθήκες, τα οποία φαίνονται κατά κάποιο τρόπο πιο αληθινά. Τα ποσά αυτά, όπως δείχνει η τελευταία στήλη όχι μόνο δεν αυξήθηκαν αλλά έχουν υποστεί μείωση, η οποία γίνεται ακόμη μεγαλύτερη αν προστεθεί και ο πληθωρισμός. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για το αναφερόμενο ως σύνολο πιστώσεων, με όλες τις επιφυλάξεις που μπορεί να έχουμε για το πραγματικό ύψος του, τουλάχιστον στις χρονιές 1975 και 1976, που εμφανίζονται υπερβολικά διογκωμένες.¹⁸

15. Ο Πίνακας αναγράφει τη χρονολογία 1975 αλλά πρόκειται προφανώς για τυπογραφικό λάθος.

16. Το ίδιο πρόβλημα υπάρχει με τια έτη 1977 και 1978. Εμείς θεωρούμε ότι ο πρώτος πίνακας αναφέρεται στο 1977 και ο δεύτερος στο 1978.

17. Τα λάθη και οι ανακρίβειες είναι πολλά, όχι μόνο στις χρονολογίες, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, αλλά και σε άλλα στοιχεία που μπορούμε να διασταυρώσουμε, όπως λόγου χάρη στις εκθέσεις βιβλίου ή στους αναγνώστες, για παράδειγμα 1 εκ. αναγνώστες στη βιβλιοθήκη του υπουργείου Δημοσίων Έργων. Πρόβλημα, πάντως υπάρχει, σε όλα ενγένη τα στοιχεία, αρχής γενομένης από τον αριθμό των βιβλιοθηκών. Βλ. σχετικά άρθρο μου στο Βήμα, 13-8-1989.

18. Στις χρονιές αυτές αναφέρεται ως προέλευση πιστώσεων, εκτός από το Δημόσιο, τον Δήμο ή Κοινότητα και τις Δωρεές, ένα Ίδρυμα

Βιβλιοθήκης με ύψος χρηματοδότησης 976 και 973 εκ. δρχ.
αντιστοίχως.

VI. ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ

Εφόσον η νομοθετική εξουσία ανήκει κατ' αποκλειστικότητα στο κράτος, το ισχύον νομικό καθεστώς αποτελεί, αυτονόητα, το ρυθμιστή αλλά και το μάρτυρα του βαθμού μέριμνάς του για το βιβλίο.

Οι νομοθετικές ρυθμίσεις μπορούν να διακριθούν σε εκείνες οι οποίες συνεπάγονται οικονομικά βάρη για το ίδιο το κράτος, πράγμα που προκαλεί αυτομάτως την εμπλοκή του οικονομικού παράγοντα, και σε μια σειρά ρυθμίσεων οι οποίες δεν συνεπάγονται κρατικές δαπάνες.

Οι νομοθετικές ρυθμίσεις χωρίς κρατική οικονομική επιβάρυνση¹ θεωρούνται από πολλούς ερευνητές μία από τις βασικότερες ενδείξεις ότι το κράτος εκδηλώνει θετικά τη βούλησή του να υποστηρίξει το χώρο του πολιτισμού και του βιβλίου, δεδομένου ότι έμμεσα μεν αλλά πολύ αποτελεσματικά μπορούν να δημιουργήσουν ένα ευνοϊκό αναπτυξιακό υπόβαθρο, να απαλλάξουν από αναχρονιστικές διαπλοκές και να οδηγήσουν ορισμένες σχέσεις σε νέα εκσυγχρονιστικά πλαίσια.

Τα κεντρικά ζητήματα του νομοθετικού καθεστώτος που θα εξετασθούν εδώ είναι η νομοθεσία σχετικά με την πνευματική ιδιοκτησία, τις βιβλιοθήκες, τα διδακτικά βιβλία, τα λογοτεχνικά έργα, τη Λαϊκή Επιμόρφωση, κλπ.

Ας σημειωθεί εξ αρχής ότι στη χρονική περίοδο στην οποία αναφέρεται η παρούσα εργασία ελάχιστα είναι τα νέα νομοθετήματα²

1. Λόγου χάρη οι νόμοι σχετικά με την πνευματική ιδιοκτησία, την ενιαία τιμή βιβλίου, κλπ.

2. Παρά τα όσα έχουν κατά καιρούς λεχθεί -δια στόματος υπουργών κυρίως- περί του αντιθέτου. Βλ. λόγου χάρη απάντηση της Υπουργού Πολιτισμού Μ. Μερκούρη σε ερώτηση του βουλευτή Β. Μπεκίρη (αρ. 1010/5.10.1983) με θέμα την οργάνωση των βιβλιοθηκών της χώρας: "Το υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών έχει αντιμετωπίσει σφαιρικά το πρόβλημα του συνόλου των βιβλιοθηκών της χώρας. Τα

και έτσι, αναγκαστικά, θα αναφερθούμε επιπλέον σε ό,τι ισχύει μεν σήμερα αποτελεί όμως προϊόν παλαιότερων εποχών.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

Ο αρχικός νόμος που ρυθμίζει στην Ελλάδα τα ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας είναι ο 2387/1920 "Περί πνευματικής ιδιοκτησίας". Ο νόμος αυτός συμπληρώθηκε ή τροποποιήθηκε μετά το 1920 από άλλους, ώστε να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που ανέκυπταν μεταγενέστερα.

Παρά ταύτα, μολονότι η τεχνολογική πρόοδος, τα μέσα αναπαραγωγής και τα ΜΜΕ παρουσίασαν την τελευταία εικοσαετία μεγάλη ανάπτυξη, δεν προέκυψαν νομοθετήματα που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες ρύθμισης αυτών των τομέων.³

Ιδιαίτερα όσον αφορά τον τομέα του βιβλίου, διαπιστώνεται πως οι μετά το 1975 ρυθμίσεις δεν ασχολούνται καθόλου μαζί του.⁴

σχετικά νομοσχέδια που προσδιορίζουν ένα νέο καθεστώς οργάνωσης και λειτουργίας των βιβλιοθηκών, που θα ανταποκρίνεται στις επιταγές των καιρών και τις ανάγκες του τόπου, βρίσκονται στην τελευταία φάση της επεξεργασίας τους και θα κατατεθούν σύντομα στη Βουλή".

3. Σχετικά με αυτό το ζήτημα σημειώνει ο Γ. Κουμάντος, *Le droit d' auteur", Le secteur culturel en Grece, Etudes du secteur culturel, CEE, Βρυξέλλες, 1986, σ.42: "Η θεωρία ή η νομολογία αλλά προπάντων η νομοθετική μηχανή βρίσκονται σ' έναν ασταμάτητο αγώνα ταχύτητας με τις τεχνικές εξελίξεις -συχνά τη στιγμή που φαίνεται να καθιερώνεται μια λύση, το πρόβλημα έχει ήδη αλλάξει μορφή εξαιτίας της τεχνικής. Στον τόπο μας η λειτουργία της νομοθετικής μηχανής είναι ιδιαίτερα ανεπαρκής στον τομέα αυτό".*

4. Τέτοιες ρυθμίσεις είναι οι εξής: Ν.1064/1980 "Περί κυρώσεως της από 31 Μαρτίου 1980 Πράξεως Νομοθετικού Περιεχομένου του Προέδρου της Δημοκρατίας 'περί τηρητέας διαδικασίας δια την παραγωγή και πώλησιν υπό τρίτων πάσης φύσεως εκμαγείων, αντιγράφων, απομιμημάτων, κλπ., παντός έργου αποτελούντος περιουσίαν των μουσείων και αρχαιολογικών χώρων του κράτους'". Ν.1075/1980 "Περί μονιμοποίησης μουσικών των Κρατικών Ορχηστρών Αθηνών και Θεσσαλονίκης, καθορισμού των συγγραφικών δικαιωμάτων των ελλήνων θεατρικών συγγραφέων, μεταφοράς των επί της κινηματογραφίας εν γένει αρμοδιοτήτων εις το Υπουργείον Πολιτισμού και Επιστημών, προστασίας των καλλιτεχνών-ερμηνευτών και συστάσεως θέσεων εις τα κρατικά θέατρα". Ν.1597/1986 "Προστασία και ανάπτυξη της κινηματογραφικής τέχνης, ενίσχυση της

Ο ελληνικός νόμος περί πνευματικής ιδιοκτησίας είναι "ένας από τους πιο παλιούς ανάμεσα στους νόμους που ισχύουν στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο"⁵, αναφέρει ο Γ. Κουμάντος. Επιπλέον, όπως σημειώνει ο ίδιος "η πνευματική ιδιοκτησία δεν έχει καταστή μέχρι σήμερα αντικείμενον ιδιαίτερου ενδιαφέροντος δια την ελληνικήν νομικήν επιστήμην. Με ελαχίστας μόνον εξαιρέσεις, υπήρξεν πάρεργον δια την θεωρίαν και έχει εγκαταλειφθή έκθετος από την πανεπιστημιακήν διδασκαλίαν ενώ η νομολογία μετά κόπου αντιμετωπίζει, ακαθοδήγητος, τα προβλήματά της".⁶

Εξαιρετικής σημασίας είναι, όμως, η κύρωση της Παγκόσμιας Σύμβασης για την πνευματική ιδιοκτησία, η οποία είχε υπογραφεί στη Γενεύη της Ελβετίας το 1952, και τέθηκε σε ισχύ ως ελληνικό εσωτερικό δίκαιο με το ΝΔ.4254/62 (ΦΕΚ Α' 166/1962).

Σύμφωνα μ' αυτό το νομοθετικό διάταγμα, στους έλληνες συγγραφείς αναγνωρίζονται τα ίδια δικαιώματα με εκείνα που προβλέπει η διεθνής σύμβαση της Βέρνης, που με την αναθεώρησή της στο Παρίσι το 1971 ισχύει ως ελληνικό εσωτερικό δίκαιο από το 1975.⁷

Αντικείμενο του δικαιώματος είναι η πνευματική δημιουργία, εφόσον όμως έχει αντικειμενοποιηθεί, δηλαδή εφόσον "η διανοητική δημιουργία βγει από τη συνείδηση του δημιουργού της και ενσωματωθεί σε ένα υλικό υπόστρωμα".⁸ Στο δημιουργό αναγνωρίζεται το δικαίωμά του πάνω στο έργο και η προστασία του ανάγεται στην προστασία της προσωπικότητάς του. Αυτό το δικαίωμά του έχει επίσης οικονομικό περιεχόμενο και μια γενικότερη διασφάλιση από κάθε προσβολή.

ελληνικής κινηματογραφίας".

5. Γ. Κουμάντος, Στο ίδιο.

6. Γ. Κουμάντος, Πνευματική ιδιοκτησία, Αθήνα, Α.Σάκκουλας, 1991, σ.15.

7. Ν. 100/1975 (ΦΕΚ Α' 162/1.8.1975) "Περί κυρώσεως α) της Συμβάσεως περί συστάσεως Παγκοσμίου Οργανώσεως προστασίας της ιδιοκτησίας επί των έργων της διανοίας, υπογραφείσης εν Στοκχόλμη τη 14η Ιουλίου 1967 και β) της κατά την Διπλωματικής Διάσκεψιν των Παρισίων του Ιουλίου 1971. γενομένης αναθεωρήσεως της Συμβάσεως της Βέρνης 1886".

8. Γ. Κουμάντος, στο ίδιο.

Το έργο που προστατεύεται πρέπει καταρχήν να είναι πρωτότυπο. Ο νόμος βέβαια δεν ορίζει τι είναι πρωτότυπο και τι όχι. Όμως η νομολογία έχει καλύψει κατά κάποιο τρόπο το κενό, θεωρώντας ως πρωτότυπο την πρώτη μορφή ή τον πρώτο-τύπο, πράγμα που παραπέμπει στην ιδιαιτερότητα και την αυτοτελή ταυτότητα του έργου, η οποία το καθιστά ευδιάκριτο από οποιοδήποτε άλλο.

Σύμφωνα με τη σύμβαση της Βέρνης, προστατεύονται επίσης τα παράγωγα έργα, και συγκεκριμένα οι μεταφράσεις, κάτω βέβαια από ορισμένες προϋποθέσεις.

Εκτός από το ίδιο το έργο, προστατεύονται επίσης η έκδοση και ο πολλαπλασιασμός του, με αναπαραγωγή ή αντιγραφή. Η τεχνολογική πρόοδος έχει διευρύνει σημαντικά την έννοια του πολλαπλασιασμού με αναπαραγωγή, δεδομένου ότι από τους παλιούς, απολύτως ελεγχόμενους τρόπους αναπαραγωγής -κλασική τυπογραφία στο χέρι, μονοτυπία, λινοτυπία- περάσαμε στους ηλεκτρονικούς, οι οποίοι χρησιμοποιούν άλλα, προηγμένα μέσα και υλικά. Κατ' αυτό τον τρόπο, έχουν πολλαπλασιαστεί σε τέτοιο βαθμό οι δυνατότητες αναπαραγωγής ενός έργου εν αγνοία και εις βάρος του δημιουργού, ώστε να καθιστούν πλέον έκδηλα ανεπαρκές το νομικό πλαίσιο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της έλλειψης είναι το κενό που υπάρχει σχετικά με τα εκατομμύρια φωτοτυπιών που πραγματοποιούνται κάθε χρόνο χωρίς την καταβολή πνευματικών δικαιωμάτων.

Δεν απαιτείται καμιά τυπική διαδικασία για να αποκτήσει κάποιος το συγγραφικό δικαίωμα.

Η έκδοση προϋποθέτει την ύπαρξη εκδοτικής σύμβασης. Αλλά στην Ελλάδα δεν έχει θεσπιστεί τίποτε που να ορίζει και να ρυθμίζει τον τύπο της εκδοτικής σύμβασης, πράγμα που αποτελεί το ουσιαστικότερο κενό στο ισχύον νομικό καθεστώς. Υπάρχει μόνο μια έμμεση αναφορά στο άρθρο 12 του ν.2387/1920 σε σχέση με την μη πραγματοποίηση της έκδοσης, αλλά αυτή είναι εντελώς ανεπαρκής. Πρόκειται για ένα κενό⁹, δεδομένου ότι οι πρόσφατες τεχνολογικές δυνατότητες μαζί με τις οικονομικές διαστάσεις του προβλήματος και τη συνθετότητα των σχέσεων που συνεπάγονται, έχουν απόλυτη ανάγκη από λεπτομερείς νομικές ρυθμίσεις.

Το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας μεταβιβάζεται είτε εν ζωή είτε αιτία θανάτου.

Η προστασία σε περίπτωση προσβολής του έργου συνεπάγεται αστικές και ποινικές κυρώσεις. Στις αστικές ανήκουν η αγωγή για την άρση της προσβολής και την παράλειψή στο μέλλον, η αγωγή για την αποκατάσταση της ζημιάς που υπέστη ο δημιουργός, η αγωγή του αδικαιολογήτου πλουτισμού, αλλά και η αγωγή για την αναγνώριση του δικαιώματος.

9. Γ. Κουμάντος, ο. π., σ. 42.

Οι ποινικές κυρώσεις προβλέπονται από το άρθρο 16 του ίδιου νόμου, σύμφωνα με το οποίο τιμωρείται εκείνος που εν γνώσει του και δολίως εκδίδει ή πολλαπλασιάζει ένα έργο αλλά οι ποινές είναι τέτοιες που αδυνατούν να παίξουν αποτρεπτικό ρόλο. "Αντίθετα, μπαίνουν μέσα στον υπολογισμό του τιμήματος της παραβίασης, που παραμένει αποδοτική παρά τις ποινές."¹⁰

Συνοψίζοντας, μπορεί να ειπωθεί ότι το κενό της εκδοτικής σύμβασης, οι μικρές ποινές καθώς και η μη αντιμετώπιση των προβλημάτων που προκύπτουν από τις νέες τεχνολογίες¹¹ αποτελούν τα κεντρικά ζητήματα της νομοθετικής ρύθμισης της πνευματικής ιδιοκτησίας σήμερα στη χώρα μας.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Οι πρώτες νομοθετικές διατάξεις για τις βιβλιοθήκες ανάγονται στα 1834-35. Ο νόμος Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών, του 1834, προβλέπει την ανέγερση Κεντρικής Δημόσιας Βιβλιοθήκης και βιβλιοθηκών στις έδρες των νομών. Αναφέρεται στη συγκέντρωση χειρογράφων και βιβλίων από τα μοναστήρια και τις εκκλησίες, καθώς και στην κατάθεση αντιτύπων των εκδιδομένων βιβλίων, εφημερίδων ή περιοδικών σε αυτές τις βιβλιοθήκες. Μάλιστα, για την τελευταία αυτή περίπτωση, ορίζεται στο άρθρο 4 του νόμου, πως "ο παραβάς τον όρον τούτον συντάκτης και εκδότης τιμωρείται με πρόστιμον του δεκαπλάσιου της τιμής του μη σταλέντος αντιτύπου." Επίσης προβλέπεται η αγορά βιβλίων και ορίζονται "οι διαφορετικές κατευθύνσεις που θα έχουν αφενός η Κεντρική Δημόσια Βιβλιοθήκη και αφετέρου οι βιβλιοθήκες των νομών, επαρχιών και δήμων. Ετσι, για μεν την πρώτη, διαβάζουμε στο άρθρο 5 ότι "προκειμένης αγοράς νέων βιβλίων, θέλουν λαμβάνεσθαι υπ' όψιν εν γένει κλάδοι της φιλολογίας, ιδίως δε αι ανάγκαι του Πανδιδακτηρίου, της Ακαδημίας των επιστημών και των ωραίων τεχνών, της Ιεράς Συνόδου, των διαφόρων Διδασκαλείων, και της δημοσίου υπηρεσίας." Όσον αφορά δε

10. Γ. Κουμάντος, στο ίδιο.

11. Ο Γ. Κουμάντος τα εντοπίζει "Στις φωτοτυπίες, την μαγνητική αναπαραγωγή των ηχητικών ή οπτικών εγγραφών, τη διανομή των τηλεοπτικών προγραμμάτων με την καλωδιακή τηλεόραση, την χρησιμοποίηση των δορυφόρων για τις τηλεοπτικές μεταδόσεις, τη χρησιμοποίηση των υπολογιστών για την αποθήκευση και αναπαραγωγή των πνευματικών έργων." ο. π., σ. 45.

τις δεύτερες, ο νόμος προβλέπει στο άρθρο 6 ότι θα πρέπει να λαμβάνονται κυρίως υπόψη "αι ανάγκαι των Γυμνασίων, των Λυκείων και των Δημοτικών Σχολείων."

Ενα μόλις χρόνο αργότερα, δημοσιεύτηκε το διάταγμα 8.11/18.12.1835 "Περί συστάσεως Βιβλιοθήκης εις έκαστον των δημοσίων σχολείων", με το οποίο ορίζεται η σύσταση βιβλιοθήκης σε κάθε σχολείο, προς χρήση διδασκόντων και διδασκομένων, υπό τη διεύθυνση των γυμνασιαρχών και σχολαρχών. Τέλος, η φροντίδα των βιβλιοθηκών των δημοτικών σχολείων ανατίθεται στους δήμους.

Δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς τον πρωτοποριακό και θεμελιακό χαρακτήρα των νομοθετικών αυτών ρυθμίσεων. Όμως η συνέχεια δεν ήταν ανάλογα αποδοτική, κι αυτό γιατί οι νόμοι, τα διατάγματα και οι κανονισμοί που ακολουθούν δεν κατευθύνονται από μια συνεπή και οργανωμένη βούληση αντιμετώπισης του ζητήματος, με αποτέλεσμα να προκαλείται μια συγκεχυμένη και πολυδαίδαλη κατάσταση.

Βιβλιοθήκες ιδρύονται από ποικίλους αρμόδιους και αναρμόδιους φορείς, χωρίς όμως να υπάγονται σε ένα ενιαίο καθεστώς οργάνωσης, κανονισμών και λειτουργίας, χωρίς την απαραίτητη υποδομή, χωρίς ειδικευμένο προσωπικό, χωρίς σοβαρή πρόβλεψη για την εξεύρεση πόρων, πράγμα που οδηγεί πολύ σύντομα στην εγκατάλειψη ή την ελλιπή λειτουργία τους.

+Εναν αιώνα αργότερα, την κατάσταση αυτή έρχεται να αντιμετωπίσει ο νόμος 5138 του 1931, ο οποίος σκοπό έχει να ρυθμίσει με ενιαίο πνεύμα την οργάνωση των ελληνικών βιβλιοθηκών και μάλιστα σύμφωνα με τις αρχές της βιβλιοθηκονομίας. Ο νόμος προβλέπει επίσης την υπαγωγή όλων των βιβλιοθηκών στην αρμοδιότητα του "Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών". Πρόκειται για ένα νόμο-σταθμό, με στρατηγική σύλληψη και πρωτοποριακό πνεύμα, ο οποίος ισχύει ακόμη σήμερα με ορισμένες τροποποιήσεις, αλλά το σημαντικότερο, χωρίς να έχει ποτέ εφαρμοστεί.

Στην ίδια κατεύθυνση συνολικής αντιμετώπισης και ομογενοποίησης είναι και ο αναγκαστικός νόμος 1362/1949 "Περί ιδρύσεως, ανασυγκροτήσεως και ενιαίας οργάνωσης των ανά το κράτος βιβλιοθηκών", ο οποίος υπάγει τις βιβλιοθήκες στη διοικητική αρμοδιότητα υπηρεσίας Επιθεωρήσεως Βιβλιοθηκών του υπουργείου Παιδείας και, παράλληλα, στην επιστημονική εποπτεία του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών, του οποίου την ίδρυση προέβλεπε ο νόμος του 1931.

Ο νόμος περιέχει επίσης διατάξεις για τη νομική υπόσταση, τη στελέχωση με το αναγκαίο προσωπικό και τη διοίκηση της βιβλιοθήκης. Για τη ρύθμιση των λεπτομερειών που αφορούν τη λειτουργία της, προβλέπει την έκδοση "Κανονισμού Διοικήσεως των Βιβλιοθηκών" με πράξη του υπουργού Εθνικής Παιδείας, μετά από πρόταση του Γενικού Συμβουλίου Βιβλιοθηκών. Ακόμη προχωρεί και σε λειτουργίες της βιβλιοθήκης που υπερβαίνουν τις άμεσες υπηρεσίες

της προς το αναγνωστικό κοινό και εκτείνονται στο γενικότερο πολιτιστικό και μορφωτικό της ρόλο "με την οργάνωσιν διαλέξεων, ομιλιών και συγκεντρώσεων εθνικού και μορφωτικού περιεχομένου και λαμβάνει γενικώς παν μέτρον ικανόν να προαγάγη τας εκπολιτιστικές και τας ειδικωτέρας επαγγελματικές ανάγκας της οικείας περιοχής." Αξιοσημείωτη είναι ακόμη η πρόβλεψη για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών της, η οποία θεσπίζει "ετησία χορηγία του Κράτους εγγραφομένη εις τον Ειδικόν Προυπολογισμόν του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας", αλλά και πόρους από την τοπική αυτοδιοίκηση, κλπ.

Οι βιβλιοθήκες διακρίνονται σε κεντρικές και παραρτήματα και αυτό το στοιχείο μαζί με την ιδέα ενός "Ελληνικού Κέντρου Ανταλλαγής Βιβλίου" και τη "Γενική Ελληνική Βιβλιογραφία" που ορίζει ο νόμος, αποτελούν ένα πρώτο πυρήνα αυτού που σήμερα αποκαλούμε Δίκτυο βιβλιοθηκών και Εθνική βιβλιογραφία και που θα μπορούσε να είναι ο άξονας μιας πραγματικά προωθημένης για την εποχή της αντιμετώπισης του προβλήματος.

Ας σημειωθεί, εξάλλου, ότι ο Οργανισμός της Εθνικής Βιβλιοθήκης ανάγεται στο Νόμο 814 του 1943, ο οποίος έχει έκτοτε υποστεί ελάχιστες μεταβολές, που αφορούν κυρίως στο υπαλληλικό προσωπικό της. Πιο συγκεκριμένα, την τελευταία δεκαπενταετία, εκδίδονται δύο υπουργικές αποφάσεις, που η πρώτη αφορούσε τον αριθμό συντηρητών χειρογράφων της βιβλιοθήκης και η δεύτερη την ενοποίηση κλάδων.¹²

Μετά την ίδρυση του υπουργείου Πολιτισμού το 1971, η Εθνική και οι δημόσιες βιβλιοθήκες υπάγονται σ' αυτό και, συγκεκριμένα, στη Διεύθυνση Γραμμάτων. Θα παραμείνουν εκεί επί δεκαπέντε περίπου χρόνια, ωστόσο ο νόμος 1558/1985, άρθρο 24 παρ. η. τις υπαγάγει μαζί με τα τμήματα Ιστορικών αρχείων, στην αρμοδιότητα του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Ωστόσο, ακόμη σήμερα οι ελληνικές βιβλιοθήκες δεν υπάγονται σε ενιαίο κρατικό φορέα. Εκτός από την Εθνική¹³, τις Δημόσιες βιβλιοθήκες¹⁴ και τις Σχολικές¹⁵, που υπάγονται στην αρμοδιότητα

12. Βλ. Υπ. Απ. υπ. Πολιτισμού και επιστημών και Εργασίας, αρ. 13649 της 23.4/27.5.1981 (ΦΕΚ Β' 303) και Υπ. Απ. υπ. Προεδρίας κυβερνήσεως και Εθνικής Παιδείας κατ' Εθρησκευμάτων, αρ. ΙΖ/848 της 3/31.10.1986 (ΦΕΚ Β' 751).

13. Η οργάνωση και λειτουργία της ρυθμίζεται ακόμη σήμερα από το Ν. 814/1943.

14. Η ΕΣΥΕ αναφέρει για το 1986 τη λειτουργία 57 Δημοσίων βιβλιοθηκών.

του υπουργείου Παιδείας, ένας μεγάλος αριθμός Δημοτικών και κοινοτικών βιβλιοθηκών¹⁶ ανήκουν στην αρμοδιότητα του υπουργείου Εσωτερικών, ενώ παράλληλα λειτουργούν βιβλιοθήκες της αρμοδιότητας του υπουργείου Εθνικής Αμύνης, Δικαιοσύνης, Εμπορικής Ναυτιλίας, όπως και Οργανισμών, Συλλόγων, κλπ.

Οι επουσιώδεις νομοθετικές ρυθμίσεις της τελευταίας δεκαπενταετίας αφορούν σχεδόν αποκλειστικά υπαλληλικά θέματα.¹⁷

15. Σε απάντησή του σε ερώτηση των βουλευτών Δαμανάκη, Κάπου, Κόρακα, Παπαδημητρίου (υπ' αρ. 1379/18.11.1986) σχετικά με τη λειτουργία σχολικών βιβλιοθηκών στα δημόσια σχολεία, ο τότε υπουργός Παιδείας Α. Τρίτσης ανέφερε ότι, στην Πρωτοβάθμια

Εκπαίδευση, σχολικές βιβλιοθήκες διαθέτουν 108 Δημοτικά σχολεία και στη Δευτεροβάθμια, το ΥΠΕΠΘ ίδρυσε βιβλιοθήκες για το εκπαιδευτικό προσωπικό σε 1538 σχολεία. Συγκεκριμένα, σε 809 λύκεια, 163 τεχνικά-επαγγελματικά, 20 πολυκλαδικά, 43 λύκεια εξωτερικού και 503 γυμνάσια.

16. Η ΕΣΥΕ αναφέρει για το 1986 τη λειτουργία 373 Δημοτικών και Κοινοτικών βιβλιοθηκών.

17. Πιο αναλυτικά: Ν. 415 της 10/17.8.1976 (ΦΕΚ Α' 214) για τα προσόντα των υπαλλήλων.

Απόφαση υπουργών Προεδρίας της Κυβερνήσεως και Πολιτισμού και Επιστημών αρ. Κ/Α/66936 της 4/22.12.1976 (ΦΕΚ Β' 1528) "Περί καθορισμού διαδικασίας επιλογής προσλαμβανομένων οδηγών αυτ/των εις θέσεις επί συμβάσει ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου των Κεντρικών Βιβλιοθηκών".

Απ. υπ. Προεδρίας Κυβερνήσεως και Πολιτισμού και Επιστημών αρ. ΥΠΠΕ/ΔΙΟΙΚ/Α/1673 της 10/19.1.1977 (ΦΕΚ Β' 22) "Περί καθορισμού ειδικών τυπικών προσόντων προσλήψεως οδηγών αυτοκινήτων επί συμβάσει ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου των Κεντρικών Βιβλιοθηκών".

ΠΔ αρ. 774 της 17.8/6.9.1977 (ΦΕΚ Α' 250) "Περί προσωπικού των βιβλιοθηκών".

Απ. υπ. Προεδρίας της κυβέρνησης και Πολιτισμού και Επιστημών αρ. 51632 της 30.7/13.10.1982 (ΦΕΚ Β' 303) για την πενθήμερη εργασία του προσωπικού των βιβλιοθηκών.

Απ. υπ. Προεδρίας της Κυβέρνησης και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων αρ. ΙΖ/1655 της 14/30.12.1988 (ΦΕΚ Β' 941) για τον "Όρισμό αντιστοιχίας των οργανωτικών μονάδων".

Υπάρχει και μία ρύθμιση που δεν αναφέρεται σε υπαλληλικά θέματα, αυτή του Ν. 93/1975, σύμφωνα με τον οποίο η ανέγερση κτιρίου για τη στέγαση δημοσίων βιβλιοθηκών συνιστά σκοπό Δημόσιας ωφέλειας και επιτρέπεται η αναγκαστική απαλλοτρίωση.

ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Στο νόμο 1566/1985, το άρθρο 43 αναφέρεται στις σχολικές βιβλιοθήκες. Σύμφωνα μ' αυτόν, σε κάθε σχολείο πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης "λειτουργεί" σχολική βιβλιοθήκη.

Παρατηρείται στο σημείο αυτό η χρησιμοποίηση του ρήματος σε χρόνο ενεστώτα, ως εάν λειτουργούσε πραγματικά σε κάθε σχολείο μια σχολική βιβλιοθήκη, πράγμα που οπωσδήποτε δεν συμβαίνει. Έτσι, ενώ η λειτουργία της βιβλιοθήκης θα όφειλε να έπεται της ίδρυσης και των όρων οργάνωσής της, εδώ προηγείται. Διαπιστώνεται επίσης πως, σε ό,τι αφορά τους διαθέσιμους χώρους, τον αριθμό των τόμων, την ταξινόμησή τους, κλπ., δεν υπάρχει διατυπωμένη καμία πρόβλεψη, με αποτέλεσμα να διερωτάται κανείς με βάση ποια λογική μια συλλογή βιβλίων είναι δυνατόν σήμερα, στα δημόσια ελληνικά σχολεία, να ονομάζεται βιβλιοθήκη.¹⁸

Ο νόμος, πάντως, συνεχίζοντας την αρχική του υπέρβαση, βλέπει σε ένα δεύτερο επίπεδο τη σχολική βιβλιοθήκη ανοιχτή όχι μόνο στους μαθητές και τους διδάσκοντες αλλά και στους κατοίκους της περιοχής. Πρόκειται για μια σημαντική θεσμική λύση, η οποία θα μπορούσε να βοηθήσει στη βελτίωση των δεσμών της σχολικής κοινότητας με την κοινωνία που την περιβάλλει, αρκεί να υπήρχαν οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο. Βασική μεταξύ αυτών των προϋποθέσεων είναι η δομή και η λειτουργία μιας βιβλιοθήκης επαρκούς και σύγχρονης, που να μπορεί να καλύψει ευρύτερες ανάγκες του αναγνωστικού κοινού μιας περιοχής, πέραν εκείνων της σχολικής κοινότητας. Τίποτα όμως και, κυρίως, η παντελής έλλειψη σταθερών προδιαγραφών δεν φαίνεται να υπόσχεται κάτι τέτοιο.

Μέσα στα στάνταρντ, βεβαίως, περιλαμβάνεται και το προσωπικό της βιβλιοθήκης. Στο σημείο αυτό ο νόμος ορίζει ως υπεύθυνο έναν εκπαιδευτικό του σχολείου, χωρίς όμως και να τον απαλλάσσει από άλλα καθήκοντα ή να προβλέπει πρόσθετη αμοιβή του και χωρίς -πολύ σημαντικό- να προβλέπει την ειδίκευσή του σε θέματα διαχείρισης

18. Από το 1925 κιόλας έχουν προσδιοριστεί σε άλλες χώρες τα στάνταρντς για τις σχολικές βιβλιοθήκες. Βλ. "Certain Standards for Elementary School Libraries", World Encyclopedia of Library and Information Services, p. 733. Αυτό δεν ισχύει σε κανένα επίπεδο βιβλιοθηκών για τη χώρα μας, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται πολύ συχνά ως βιβλιοθήκη ένα ράφι με βιβλία.

μίας βιβλιοθήκης, βιβλιοθηκονομίας, κλπ.¹⁹ +Έτσι, στο πρώτο πρόβλημα, που είναι η ουσιαστική υλική υπόσταση της σχολικής βιβλιοθήκης, έρχεται να προστεθεί το πρόβλημα του προσωπικού της.

Βέβαια, ο νομοθέτης αντιλαμβανόμενος το κενό, προσθέτει στην τελευταία παράγραφο του άρθρου αυτού (Ν. 1566/85, αρ. 43) τη "δυνατότητα" σύστασης θέσεων βιβλιοθηκονόμων, αλλά η έννοια της δυνατότητας βρίσκεται πολύ μακριά από την ενδεικνυόμενη ρύθμιση υποχρεωτικού χαρακτήρα.

Η χρηματοδότηση των σχολικών βιβλιοθηκών ορίζεται ότι πραγματοποιείται μέσω των νομαρχιών και η επιλογή των βιβλίων που θα εμπλουτίζουν τη βιβλιοθήκη μέσα από ένα κατάλογο που θα προετοιμάζει ειδική επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας. +Όμως στην πράξη αυτές οι ρυθμίσεις βρήκαν μεγάλα εμπόδια.

+Ένα χρόνο αργότερα αποφασίζεται με υπουργική απόφαση²⁰ η ίδρυση και λειτουργία σε κάθε Γυμνάσιο και Λύκειο βιβλιοθήκης για το εκπαιδευτικό προσωπικό, που θα έχει ως στόχο "να βοηθήσει το προσωπικό αυτό στο διδακτικό του έργο". Διαπιστώνεται εδώ ένα θετικό βήμα, καθώς ο υπουργός με την απόφασή του αυτή προχωρεί έμπρακτα στην πρακτική οργάνωση αυτών των βιβλιοθηκών, που όπως αναφέρθηκε πιο πάνω φτάνουν τις 1538 σε ολόκληρη τη χώρα.

Οπωσδήποτε και στην περίπτωση αυτή συνεχίζει να υφίσταται ένα πρόβλημα λειτουργίας -η λειτουργία ανατίθεται με την ίδια υπουργική απόφαση στο διευθυντή του σχολείου- και αρτιότητας της βιβλιοθήκης -αφού η απόφαση δεν μιλά για αριθμό βιβλίων-.²¹

ΑΓΟΡΑ & ΒΡΑΒΕΥΣΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

19. Ένα άλλο από τα στάνταρντς που αναφέραμε παραπάνω είναι η αναλογία προσωπικού και μαθητών για τις σχολικές βιβλιοθήκες και ο υπολογισμός του σε συνάρτηση με το χρόνο που μπορεί να αφιερώσει ο βιβλιοθηκάριος σε κάθε μαθητή. Στο ίδιο.

20. Υπ. Απόφ. Αρ. Γ2/577 της 10.2./24.4. 1986 (ΦΕΚ Β' 246).

21. Είναι πολύ χαρακτηριστική η εντελώς αόριστη απάντηση του Π. Μώραλη σε ερώτηση του βουλευτή Μ. Δρεττάκη υπ. αρ. 872/23.9.1986: "+Έχουν ιδρυθεί σχολικές βιβλιοθήκες και πολλές από αυτές διαθέτουν ικανό αριθμό βιβλίων".

Το Προεδρικό Διάταγμα 26/ 12.1.1989 εκσυγχρονίζει το βασιλικό διάταγμα 449/1963, συστήνοντας δύο επιτροπές. Η πρώτη απ' αυτές ασχολείται με την αγορά και βράβευση λογοτεχνικών έργων, η δεύτερη με την αγορά και βράβευση λογοτεχνικών μεταφράσεων.

Τα υποψήφια βιβλία πρέπει να έχουν κατατεθεί έως τις 31 Δεκεμβρίου στην Εθνική Βιβλιοθήκη και να είναι παραγωγής του εκάστοτε τρέχοντος έτους. Ως προς την επάνδρωση αυτών των επιτροπών, το διάταγμα ορίζει ότι: Η πρώτη αποτελείται από δύο φιλολόγους, δύο κριτικούς λογοτεχνίας και τρεις λογοτέχνες. Η δεύτερη από πέντε μέλη με πείρα στη λογοτεχνική μετάφραση, που να καλύπτουν πέντε γλώσσες.

Επίσης θεσπίζει ειδικό βραβείο λογοτεχνίας, που απονέμεται σε λογοτέχνες με σημαντική παρουσία στα γράμματα, για το σύνολο της προσφοράς και του έργου τους. Το βραβείο αυτό είναι ανεξάρτητο από τα άλλα κρατικά βραβεία, δηλαδή από τα βραβεία μυθιστορήματος, διηγήματος, ποίησης, δοκιμίου και κριτικής, χρονικού και μαρτυρίας, παιδικού λογοτεχνικού βιβλίου και, τέλος, λογοτεχνικής μετάφρασης.²²

Η Επιτροπή αγοράς πολιτιστικών βιβλίων είναι επταμελής και γνωμοδοτεί για την αγορά βιβλίων που συμβάλλουν στην ενγένει ανάπτυξη ή την προβολή των εικαστικών τεχνών, της μουσικής, του θεάτρου, του κινηματογράφου, του χορού και των εφαρμοσμένων τεχνών. Επίσης αόφασίζει για βιβλία ελληνικής ιστορίας και λαογραφίας, καθώς και για κείμενα που προβάλλουν γενικώς το πνευματικό επίπεδο της χώρας και συντελούν στην ανάπτυξη πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ της Ελλάδας και άλλων κρατών.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Το σύστημα της δωρεάν παροχής συγγραμμάτων στους φοιτητές των ΑΕΙ²³ και τους σπουδαστές παραμένει, στις γενικές αρχές του αμετάβλητο. Διευρύνεται μόνο, τόσο ως προς τους δικαιούχους της παροχής -σπουδαστές τεχνικών ιδρυμάτων (1977)²⁴, κλπ.-, όσο και

22. Βλ. σχετικά άρθρο του Δ. Καραμβαλή στο Διαβάζω, τ. 220, 9.8.1989.

23. ΝΔ 95 της 10/15.2.1969 (ΦΕΚ Α' 25).

24. Ν. 648/21-23.7.1977 "Περί δωρεάν διαθέσεως στους Σπουδαστές Ανωτέρων Δημοσίων Τεχνικών και Επαγγελματικών Σχολών των διδακτικών βιβλίων".

ως προς τους συγγραφείς, οι οποίοι δεν χρειάζεται απαραίτητως να είναι καθηγητές ή υφηγητές (πρώτης ή δεύτερης βαθμίδας), αλλά απλώς μέλη του ΔΕΠ.

Αλληπάλληλες είναι οι υπουργικές αποφάσεις οι οποίες ασχολούνται με το ύψος της αμοιβής των συγγραφέων. Το 1976 δημοσιεύεται η πρώτη υπουργική απόφαση σχετικά με τα συγγραφικά δικαιώματα των καθηγητών ΑΕΙ για τα συγγράμματα που διατίθενται δωρεάν στους φοιτητές και σπουδαστές.²⁵

Το 1984 ορίζονται με υπουργική απόφαση οι όροι αποζημίωσης των συγγραφέων διδακτικών βιβλίων των ΑΕΙ.²⁶

Το 1988, με κοινή τους απόφαση, οι υπουργοί Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Οικονομικών και Εργασίας²⁷ ορίζουν ότι οι εκπαιδευτικοί της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δικαιούνται επιδόματος για την προμήθεια βιβλίων, αναγκαίων για το παιδαγωγικό και διδακτικό τους έργο. Οι δαπάνη αυτή βαρύνει τον προϋπολογισμό του υπουργείου Παιδείας. Στις αρχές του 1989 το μέτρο επεκτείνεται και στους εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.²⁸ Με άλλη του απόφαση, ο υπουργός Παιδείας²⁹ όριζε ότι απαιτείται η προσκόμιση αποδείξεως για την αγορά αυτών των βιβλίων.

Το νομικό καθεστώς του ΟΕΔΒ δεν έχει υποστεί καμία ουσιώδη μεταβολή την τελευταία δεκαπενταετία. Οι μόνες αλλαγές, που έλαβαν χώρα με προεδρικά διατάγματα ή υπουργικές αποφάσεις, αφορούν όλες σε υπαλληλικά θέματα.³⁰

25. Βλ. Υπ. Απ. 86811/ 29.9.-11.10. 1976. "Περί ορισμού των συγγραφικών δικαιωμάτων των καταβαλλομένων εις τους εν ενεργεία καθηγητάς και εντεταλμένους υφηγητάς δια τα υπ' αὐτῶν δωρεάν διατεθησόμενα εις τους φοιτητάς και σπουδαστάς συγγράμματα".

26. Υ.Α. Φ.141/Β3/1402 (ΦΕΚ 159/20.3.1984) "+Εκδοση, διακίνηση και αποζημίωση των συγγραφέων διδακτικών βιβλίων των ΑΕΙ".

27. Υπ. Απ. 62712/2479 της 5.7.1988.

28. Βλ. Υπ. Απ. ΙΒ/473 της 17.1.1989, η οποία ξέπεται του Ν.1824 της 30.12.1988.

29. Βλ. Υπ. Απ. ΙΒ/12395 της 30.12.1988

30. Βλ. αναλυτικά: ΠΔ 527 της 15/20.6.1977 (ΦΕΚ Α' 172) "Περί επεκτάσεως των διατάξεων των άρθρ. 29 και 30 του Ν. 434/76 επί του Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων του εποπτευομένου υπό

ΛΑΙΚΗ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗ

Με απόφαση των υπουργών Προεδρίας της Κυβέρνησης, Πολιτισμού και Οικονομικών του Δεκεμβρίου 1985, κυρώθηκε ο κανονισμός της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης.³¹ Της απόφασης αυτής προηγήθηκαν από το 1982 άλλοι νόμοι και υπουργικές αποφάσεις, που τροποποίησαν ή συμπλήρωσαν παλαιότερα μέτρα κατά του αναλφαβητισμού κλπ.³²

του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων". Σύμφωνα με αυτή τη ρύθμιση το υπαλληλικό προσωπικό του ΟΕΔΒ εντάσσεται στο καθεστώς που ισχύει για τα ΝΠΔΔ.

Απόφ. Υπ. Προεδρίας Κυβερνήσεως, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Οικονομικών 84900 της 2/17.8.1977 (ΦΕΚ Β' 776) "Περί προωθήσεως θέσεων υπαλλήλων Κλάδων ΜΕ και ΣΕ του Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων".

Ν. 850/1978 σχετικά με την υγειονομική περίθαλψη και επικουρική ασφάλιση των υπαλλήλων του Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων.

Απ. Υπ. Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 105218 της 24.10/26.11 1977 (ΦΕΚ Β' 1270) "Περί μεταφοράς θέσεων τακτικού προσωπικού εις κλάδους ΑΤ, ΑΡ, ΜΕ και ΣΕ του Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων".

ΠΔ 831 της 8/18.11. 1978 (ΦΕΚ Α' 193) "Περί συστάσεως υπηρεσίας εντελλομένων εξόδων παρά τω Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων".

Απ. Υπ. Εξωτερικών, Οικονομικών και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 222/283 της 13.8/8.10.1982 (ΦΕΚ Β' 888) σχετικά με θέματα που αφορούν στα διδακτικά βιβλία για τα Μειονοτικά Σχολεία.

Ν. 1351 της 28/28.4.1983 (ΦΕΚ Α' 56) αρθρ. 12.3, σχετικά με το ύψος της μηνιαίας αποζημίωσης του Προέδρου και Διευθύνοντος Συμβούλου του ΟΕΔΒ.

Απ. Υπ. Προεδρίας της Κυβέρνησης και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων 44/284 της 27.8/16.9.1987 (ΦΕΚ Β' 502) σχετικά με υπαλληλικά θέματα, η οποία τροποποιήθηκε με τη νεότερη Απόφαση των Υπ. Προεδρίας και Παιδείας 44/464/8-21.12.1988 (ΦΕΚ Β' 912).

31. Η απόφαση αυτή έχει αριθμό 5067/30.12.1985 της 23/31.12.1985 (ΦΕΚ Β' 794).

32. Βλ. σχετικά: Ν. 1232/82 αρθ. 14 παρ.1 σχετικά με την επαναφορά σε ισχύ, τροποποίηση και συμπλήρωση των διατάξεων του ΝΔ 4352/1964.

Ο Κανονισμός ορίζει τη Λαϊκή Επιμόρφωση ως την "κάθε μορφής οργανωμένη εκπαίδευση έξω από το σχολικό σύστημα, με σκοπό την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του καθένα, ανεξάρτητα από εκπαιδευτικό επίπεδο, ηλικία και φύλο, καθώς και την ενεργητική συμμετοχή του στην κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ζωή του τόπου".

Στον Κανονισμό αναγράφονται επίσης οι αρχές, οι στόχοι και οι μέθοδοι της Λαϊκής Επιμόρφωσης, καθώς και ο τρόπος λειτουργίας της, τα όργανα, κλπ.

Ως αρχές της Λαϊκής Επιμόρφωσης αναφέρονται η ανάγκη για συνεχή μόρφωση του λαού, το δικαίωμα όλων σε μια συνεχή μόρφωση, η συλλογικότητα, ισότητα και αλληλεγγύη μεταξύ όλων εκείνων που συμμετέχουν στη διαδικασία μάθησης, η καταπολέμηση των μορφωτικών ανισοτήτων που είναι η αιτία και το αποτέλεσμα κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και, τέλος, η βεβαιότητα ότι η γνώση είναι προϋπόθεση για την ενεργή συμμετοχή κάθε πολίτη στην οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική ζωή.³³

Οι στόχοι της Λαϊκής Επιμόρφωσης ανέρχονται σε 21 και, μεταξύ τους συγκαταλέγονται: η δημιουργία των προϋποθέσεων για τη λειτουργία ενός συστήματος διαρκούς εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, η ολόπλευρη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας, η διασφάλιση της συνειδητής και αποτελεσματικής συμμετοχής του ατόμου στη ζωή του κοινωνικού συνόλου, η συνειδητοποίηση της σημασίας του φυσικού, ιστορικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, η πολιτιστική και κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και αποκέντρωση.

Εκτός των παραπάνω, ως στόχοι αναφέρονται επίσης η καταπολέμηση του αναλφαριθμητισμού, η ικανοποίηση των επιμορφωτικών αναγκών των απόδημων Ελλήνων, η δημιουργική χρήση του ελεύθερου χρόνου, η πνευματική βοήθεια σε άτομα που μειονεκτούν, η μείωση

Απ. Υπ. Προεδρίας Κυβερνήσεως και Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων ΣΤ 5/26.4.1982 και ΣΤ 5/14/24.6.1982.

N.1351/83 άρθρ. 10.

N. 1476/84 άρθρ. 14 περί διορισμού υπαλληλικού προσωπικού.

N. 1558/85 άρθρ. 24 και 27 (ΦΕΚ τ.Α, 137/26.7.85) σχετικά με την "Κυβέρνηση και κυβερνητικά όργανα".

Πράξη της Κυβερνητικής Επιτροπής Λαϊκής Επιμόρφωσης της 5/2.4.1985.

33. Βλ. άρθρο 2 του Κανονισμού Λαϊκής Επιμόρφωσης.

των αντιθέσεων ανάμεσα στην πνευματική και χειρωνακτική εργασία και, τέλος, η ενεργητική λαϊκή συμμετοχή σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων καθώς και στην υλοποίησή τους.

Οι μέθοδοι διδασκαλίας των θεμάτων της Λαϊκής Επιμόρφωσης είναι σύμφωνα με τον Κανονισμό πέντε και βασίζονται στο διάλογο και τη διέγερση του ενδιαφέροντος, στο συνδυασμό θεωρητικής, πρακτικής και τεχνικής γνώσης, στην ελεύθερη εφαρμογή μεθόδων διδασκαλίας που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και ιδιαιτερότητες κάθε αντικειμένου. Πιο συγκεκριμένα, ο Κανονισμός θεωρεί ως βασικά του μέσα τη γόνιμη χρήση των σύγχρονων εποπτικών μέσων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης και την ανάπτυξη της εκπαιδευτικής τηλεόρασης.

Είναι προφανές ότι, αν συγκρίνει κανείς τις αρχές και τους στόχους, όπως περιγράφονται από τον Κανονισμό, με τα μέσα υποστήριξής τους, θα διαπιστώσει ένα μεγάλο κενό: την απουσία του βιβλίου ως βασικού εργαλείου ενός προγράμματος τόσο ευρέως φάσματος. Το βιβλίο και η ανάγνωση δεν αναφέρονται σε κανένα σημείο του κανονισμού ως ιδιαίτερης βαρύτητας εργαλεία της επιμόρφωσης ενώ αντίθετα γίνεται λόγος για τη "χρήση σύγχρονων εποπτικών μέσων και μέσων μαζικής ενημέρωσης", καθώς και για την "εκπαιδευτική τηλεόραση". Είναι σαφές ότι ο συντάκτης του Κανονισμού επιδιώκει να υιοθετήσει τα λεγόμενα "νέα" μέσα, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του ότι στη χώρα μας το πιο παλιό μέσο επιμόρφωσης, το βιβλίο, δεν έχει ουσιαστικά ποτέ ενεργοποιηθεί σε βαθμό τέτοιο που να εξαντλήσει τα περιθώρια της δυναμικής του. Είναι φυσικό λοιπόν, μετά απ' αυτά, η λειτουργία βιβλιοθήκης να αναφέρεται εκεί απλώς ως δυνητική.³⁴

34. Κανονισμός Λαϊκής Επιμόρφωσης, άρθρ. 8 παρ. 2: "Στη ΝΕΛΕ μπορεί να λειτουργεί δανειστική βιβλιοθήκη που περιέχει διδακτικό και βοηθητικό υλικό που αφορά τη Λαϊκή Επιμόρφωση."

VII. Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ ΣΤΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ

Το ελληνικό Κοινοβούλιο δεν ασχολήθηκε πολύ συχνά, στο διάστημα της δεκαπενταετίας που εξετάζουμε, ούτε με την πολιτιστική πολιτική ούτε ιδιαίτερα με το βιβλίο. Ο αριθμός των ερωτήσεων που κατατέθηκαν από βουλευτές για το βιβλίο είναι αρκετά μεγάλος, αλλά αναφέρονται όλες σε επιμέρους θέματα. Επίσης, όπως θα διαπιστώσουμε αμέσως πιο κάτω, ο προβληματισμός των συζητήσεων που διεξάχθηκαν δεν προσθέτει παρά ελάχιστα στοιχεία σε μια συνολικότερη οπτική του προβλήματος.

Η πρώτη ευρεία συζήτηση που διεξάχθηκε στη Βουλή σχετικά με τα θέματα του βιβλίου¹ ήταν το 1979, μετά από ερώτηση των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ Κουτσοχέρα, Μιχελογιάννη και Μωραίτη. Στη συζήτηση πήραν μέρος οι βουλευτές Π. Κανελλόπουλος και Δ. Παπασπύρου και απάντησε ο υπουργός Πολιτισμού Δ. Νιάνιαν.

Ο Κουτσοχέρας αναπτύσσει τον προβληματισμό του ξεκινώντας από τα υψηλά ποσοστά αναλφαβητισμού, βασιζόμενος σε στοιχεία της απογραφής του 1971, σύμφωνα με τα οποία το 49% του πληθυσμού, ηλικίας δέκα ετών και πάνω, είναι λειτουργικά αναλφάβητοι. Επιπλέον, σημειώνει "την κρατική ακηδία με τις λειψές εκδόσεις και ανθολογίες, μεροληπτικά και αδόκιμα αναγνωστικά και σχολικά κείμενα" καθώς και "την εισροή του ξένου βιβλίου με φανταχτερό περιεχόμενο και πολλές φορές χαμηλής στάθμης". Στη συνέχεια ο ομιλητής θίγει το πρόβλημα των δημοσίων βιβλιοθηκών, αρχής γενομένης από την Εθνική², και της έλλειψης σχολής βιβλιοθηκονομίας και κάνει συγκρίσεις με άλλες χώρες³.

1. Βλ. Πρακτικά της Βουλής, 14.2.1979. Επίσης, Εμείς και το βιβλίο, Μάρτιος 1979.

2. Η Εθνική βιβλιοθήκη, αναφέρει ο ομιλητής, δεν έχει ακόμη διοικητικό συμβούλιο, το οποίο είχε καταργήσει η δικτατορία.

3. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στη Βουλγαρία και τη Δανία.

Ο Μιχελογιάννης κάνει κριτική στο Υπουργείο Πολιτισμού για τη σύνθεση της επιτροπής αγορών βιβλίων και για τη μεροληπτική πολιτική της. Στη συνέχεια αναφέρεται στις βιβλιοθήκες, ιδιαίτερα της επαρχίας, και την ελλιπή ενημέρωσή τους, στις εκθέσεις, στα ΜΜΕ, στην έλλειψη βιβλιογραφικού δελτίου. Συνοψίζοντας ο βουλευτής καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: "Πρέπει να πούμε ότι για μας η σωστή πολιτική είναι η αυτοδιαχείριση. Να αναλάβουν οι εκδότες και το κοινό την ευθύνη στους ώμους του".⁴ Το συμπέρασμά του είναι παράδοξο, διότι ενώ στην ομιλία του αιτιάζεται το κράτος για ελλιπή κεντρική πολιτική βιβλίου, στη συνέχεια θεωρεί ότι τέτοια ακριβώς πολιτική δεν πρέπει να υπάρχει αφού ο ίδιος προκρίνει την αυτοδιαχείριση, που θα την αναλάβουν εκδότες και κοινό.

Ο Γεώργιος Μωραΐτης, τέλος, επικεντρώνει την ερώτησή του "στις κυβερνητικές κατευθύνσεις" στον τομέα του βιβλίου και στις υποχρεώσεις της κυβέρνησης "στην ανάπτυξη του αναγνωστικού κοινού".⁵

Η απάντηση του υπουργού Πολιτισμού Δ. Νιάνιας⁶ κινείται σε δύο κατευθύνσεις. Αφ' ενός αποσαφηνίζει την πολιτική φιλοσοφία του σε σχέση με την κρατική παρέμβαση στον τομέα του βιβλίου, αφ' ετέρου κάνει αναφορά στα συγκεκριμένα ζητήματα που θίχτηκαν⁷. Ο Δ.Νιάνιας κάνει μια σαφή διάκρισή λέγοντας ότι "Η πολιτική του βιβλίου χωρίζεται σε δύο μέρη, στην ατομική πρωτοβουλία (...) και στην πολιτική του κράτους έναντι του βιβλίου". Είναι μια διάκριση την οποία οι ερωτώντες βουλευτές δεν φάνηκε να κρατούν με συνέπεια στη συλλογιστική τους, πράγμα που δημιουργεί εσωτερικές ασάφειες και μετατοπίσεις στις ομιλίες τους. Ο Δ. Νιάνιας, στο βασικό αυτό θέμα δίνει σαφώς θετική απάντηση υπέρ μιας κρατικής παρέμβασης στο χώρο του βιβλίου, την οποία διατυπώνει ως εξής: "Ημπορεί και οφείλει το Κράτος να σχεδιάζει την πολιτική του και να την συνδυάζει πράγματι με την εκδοτική πραγματικότητα".

4. Εμείς και το βιβλίο, Απρίλης 1979.

5. Εμείς και το βιβλίο, Μάης 1979

6. Στο ίδιο

7. Μολονότι είναι κάπως οξύμωρη η παρατήρηση που κάνει στην αρχή της ομιλίας του: "Πρέπει να είπω, ότι μου προέκλεσαν εντύπωση οι παρατηρήσεις του κ. Κουτσοχέρα". Δεδομένου ότι τα στοιχεία που παρέθεσε ο Κουτσοχέρας θα όφειλαν να είναι γνωστά στον υπουργό πολιτισμού, αφού και σχετικά με τις αρμοδιότητές του είναι και κρατική είναι η υπηρεσία που τα συγκεντρώνει.

Όταν, όμως, έρχεται στα συγκεκριμένα μέτρα κρατικής πολιτικής, τότε είτε μεταθέτει τις ευθύνες -λόγου χάρη σχετικά με το ρόλο της εκπαίδευσης απέναντι στο πρόβλημα του αναλφαριθμητισμού υποστηρίζει ότι η ευθύνη είναι της οικογένειας⁸-, είτε προβάλλει σκόρπια και ασύνδετα, είτε ακόμη μελλοντικά μέτρα ως συνολική πολιτική.

Μιλάει, λόγου χάρη, για την αύξηση του ποσού που διατίθεται στις αγορές βιβλίων, χωρίς όμως να αναφερθεί καθόλου στις διαδικασίες επιλογής, μιλάει για την ίδρυση 100 νέων παιδικών βιβλιοθηκών, κάτι που το χαρακτηρίζει "συγκλονιστικό" αλλά που ο μελετητής μπορεί να διαπιστώσει ότι ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε. Αναφέρεται επίσης σε προγράμματα για το έτος παιδιού εξίσου απραγματοποίητα και, τέλος, στην Εθνική Βιβλιοθήκη για την οποία μας βεβαιώνει ρητά: "το πρόβλημα της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος βρίσκει τη λύση του για τα επόμενα 20 χρόνια".

Αλλά το πιο χαρακτηριστικό στοιχείο για το πώς αντιλαμβάνεται την κρατική πολιτική ο Δ. Νιάνιαν είναι αυτό που δηλώνει σε σχέση με τα οικονομικά: "Επαναλαμβάνω ότι υπάρχει αντικειμενική δυσχέρεια, δηλαδή δυσχέρεια στέγης και όχι δυσχέρεια χρήματος. Δεν είναι οικονομικό το θέμα που μας εμποδίζει να λύσουμε το πρόβλημα αυτό." Και καταλήγει: "Έχετε δίκαιον, κύριοι συνάδελφοι, ότι θα πρέπει κάποτε να κάνωμε μίαν συστηματικώτερη πολιτική του βιβλίου."

Παρά ταύτα, οι δηλώσεις του υπουργού δεν εισπράττουν καμία απάντηση από τους ερωτώντες βουλευτές, οι οποίοι επανέρχονται με μικρές λεπτομέρειες, που προφανώς εξυπηρετούν αιτήματα ψηφοφόρων.⁹ Μάλιστα, υπάρχουν σημεία στα οποία τελικώς υιθετούν την εντελώς αντίθετη από την αρχική θέση τους. Έτσι, ενώ ο Ιωσήφ Μιχελογιαννής μιλούσε αρχικά για την ευθύνη του κράτους, στη

8. Λέει χαρακτηριστικά: "Το φαινόμενο του να φεύγουν τα παιδιά από το σχολείο δεν προϋποθέτει κακή πολιτική" και ακόμη: "Αν υπάρχει μία αποστροφή στο σχολείο, αυτό δεν οφείλεται μόνο στο εκπαιδευτικό σύστημα, αλλά οφείλεται ασφαλέστατα και στο οικογενειακό 'σύστημα' σε πολύ μεγάλο βαθμό το οποίο έχουμε σε εφαρμογή σήμερα". Επίσης μιλάει για τον "νυκτερινό βίο των παιδιών από ηλικίας 3 μέχρις 6 ετών" και αναφέρει μεταξύ άλλων: "Έκνευχτούν τα μωρά. Τούτο σημαίνει ότι την άλλη μέρα έχετε ένα εκνευρισμένο παιδί, ένα 'τζαναμπέτικο' παιδί, που δεν θα θέλει να φάει το φαγητό του, που εκνευρίζει την μητέρα του, που δεν διαβάζει το βιβλίο του κ.ο.κ."

9. Λόγου χάρη εκθέσεις εξωτερικού, βιβλία των ΚΑΤΕ -που είναι αρμοδιότητας όχι του υπουργείου Πολιτισμού αλλά Παιδείας-, Στέγη Γραμμάτων, κλπ.

δευτερολογία του λέει: "Είπατε για την ευθύνη. Υπάρχει ευθύνη και στον ιδιωτικό φορέα. Δεν προσπαθούν να κάνουν βιβλιοθήκες, ενώ πολλές φορές κάνουν λέσχες για τάβλι."

Αυτό δίνει τη δυνατότητα στον Δ. Νιάνια να συνοψίσει την πολιτική του φιλοσοφία ως εξής: "Είναι πολύ μικρότερος σήμερα, ο ρυθμιστικός ρόλος του Κράτους επάνω σε ψυχολογικά, παιδαγωγικά και καλλιτεχνικά φαινόμενα, από ό,τι ήταν σε παρελθούσες κοινωνίες ή μικροκοινωνίες. Και έγινε πολύ λίγο αντιληπτό στον τόπο μας, ότι ο ρυθμιστικός ρόλος του Κράτους στα πεδία αυτά, αν πάει πέρα από ένα όριο ρυθμίσεως, έχουμε μια μορφή φασισμού. Αυτά για τη σχέση κρατικής επεμβάσεως και τεχνών."

Είναι στο σημείο αυτό εμφανές ότι ουδείς εκ των συνομιλητών αντιλαμβάνεται την ακριβή έννοια μιας σύγχρονης κρατικής πολιτικής βιβλίου.

Τέλος, η παρέμβαση στη συζήτηση αυτή του Π. Κανελλόπουλου, εξαντλείται σε μια άλλη κατεύθυνση, που είναι η ακαδημαϊκή δεοντολογία της αξιοποίησης της εθνικής μας πνευματικής κληρονομιάς,¹⁰ καλλιεργώντας έτσι στην αίθουσα της Βουλής την ψευδαίσθηση μιας εθνικής ομοψυχίας, σε ένα θέμα τόσο κρίσιμο για την ουσιαστική παιδεία του τόπου, γύρω από το οποίο όμως η συζήτηση υπήρξε ήπια και επί της ουσίας αντιφατική και συγκεχυμένη.

Τον Νοέμβριο του 1982 η Νέα Δημοκρατία απευθύνει στην υπουργό Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη μια επερώτηση για την Πολιτιστική Πολιτική¹¹ συνολικά και ειδικότερα για το θέμα του βιβλίου μιλάει ο βουλευτής Ελευθέριος Παπαδημητρίου. Ο βουλευτής επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην κυκλοφορία του βιβλίου¹² και

10. Ο Π. Κανελλόπουλος κάνει λόγο για την υποβάθμιση των αρχαίων Ελληνικών και την εξέλιξη της Τεχνολογίας, για τις έδρες νεοελληνικής Ιστορίας και Λογοτεχνίας στα ξένα πανεπιστήμια και καταλήγει: "Η Ελλάδα ως κληρονομιά -και δεν το λέγω ορμώμενος από εθνικιστικό εγωισμό, κάθε άλλο- η Ελλάδα ως κληρονιά, άσχετα με τα δικά μας συμφέροντα και τις δικές μας προοπτικές, είναι αναγκαία σε όλους. Και η καλλιέργεια της Ελληνικής κληρονομιάς, προσθέτω και της νεοελληνικής παρουσίας, είναι κάτι που νομίζω ότι θα σημειωθεί και πάλι στο μέλλον, όπως είχε τουλάχιστον σημειωθεί, ως προς την αρχαία κληρονομιά, στο παρελθόν."

11. Πρακτικά της Βουλής, ΙΓ/2-11-1982, σ.509-534.

12. "Η κυκλοφορία του βιβλίου εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και κυρίως από την σωστή λειτουργία του κυκλώματος, συγγραφή ή μετάφραση, έκδοση, διανομή και πώληση και από την ύπαρξη

τονίζει τη σημασία της κρατικής πολιτικής ιδιαίτερα στον τομέα της μεγαλύτερης κυκλοφορίας του βιβλίου και της δημιουργίας αναγνωστικού κοινού -θεωρώντας αυτό το τελευταίο ως "ευθύνη" του Κράτους στο μεγαλύτερο ποσοστό.¹³ Στην επερώτηση περιλαμβάνονται διάφορα επιμέρους θέματα, σχετικά με τις επιτροπές του υπουργείου Πολιτισμού, την ατέλεια χάρτου, τις βιβλιοθήκες κλπ., και συνοψίζοντας ο βουλευτής ρωτάει την υπουργό για την ίδια την ύπαρξη "πολιτικής βιβλίου".¹⁴ Στη συνολική της απάντηση η υπουργός δεν κάνει καμία αναφορά στο βιβλίο και στο ιδιαίτερο τμήμα της επερώτησης του βουλευτή.

Τον Μάιο του 1983 ο βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας Μπεκίρης καταθέτει ερώτηση¹⁵ στον υπουργό Παιδείας Παπαθεμελή σχετικά με τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες. Ο υπουργός αναφέρεται σε μία επιτροπή υπό τον καθηγητή Ι.Δεληγιάννη "με σκοπό να μελετηθεί η κατάσταση στα ΑΕΙ από την άποψη των βιβλιοθηκών τους και να προταθούν τα απαιτούμενα μέτρα για τη βελτίωσή τους".

Αναλύοντας περαιτέρω τις κατευθύνσεις της επιτροπής, ο υπουργός αναφέρεται στην "ίδρυση, διάρθρωση και διοικητική οργάνωση" των βιβλιοθηκών, διακρίνοντας σε κεντρικές και βιβλιοθήκες τμημάτων. Επίσης κάνει λόγο για την ίδρυση θέσεων ειδικού προσωπικού, τη δημιουργία κεντρικής υπηρεσίας μηχανογραφήσεως, βιβλιοθηκονομικών σπουδών πανεπιστημιακού και μεταπτυχιακού επιπέδου και καταλήγει ότι τα μέτρα αυτά είναι "μέτρα απόλυτης ανάγκης και εθνικής επιβίωσης".

Τον Δεκέμβριο του 1986 συζητιέται στη Βουλή το νομοσχέδιο για την επιβολή του φόρου προστιθεμένης αξίας. Υπάρχουν τοποθετήσεις βουλευτών από όλα τα κόμματα, οι οποίοι ζητούν να υπάρξει ευνοϊκή μεταχείριση για το βιβλίο. Η Ρ. Κακλαμανάκη -----
αναγνωστικού κοινού." Στο ίδιο.

13. "Η δημιουργία αναγνωστικού κοινού, ως ευθύνη, ανήκει κατά το μεγαλύτερο ποσοστό της στο Κράτος. Εκπαιδευτικό σύστημα, βιβλιογραφικά δελτία, εκθέσεις, ενημέρωση της κοινής γνώμης, κλπ." Στο ίδιο.

14. "Η κ. Υπουργός πέρυσι είχε αναφέρει, ότι δεν υπάρχει καμία πολιτική βιβλίου στην Ελλάδα και ζήτησε μία πίστωση χρόνου περίπου 2 μηνών για να ανακοινώσει την πολιτική αυτή." Στο ίδιο.

15. Πρακτικά της Βουλής, 18.5.1983.

συνηγορεί υπέρ της καθιέρωσης χαμηλού φορολογικού συντελεστή σε όλες τις διαδικασίες παραγωγής του βιβλίου, που είναι η στοιχειοθεσία, εκτύπωση, βιβλιοδεσία και δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη μετάφραση κάνοντας επίσης αναφορά στην ανάγκη συζήτησης για μια πολιτική βιβλίου.

Ο βουλευτής Στρ. Κόρακας μιλάει για μη εφαρμογή του ΦΠΑ στο βιβλίο και για μηδενικό συντελεστή αλλά μοιάζει να μην πιστεύει ότι κάτι τέτοιο θα ισχύσει, διότι σπεύδει να δηλώσει: "Οπου εφαρμόστηκε αυτός ο 'ευλογημένος', κατά τους συναδέλφους της Ν. Δημοκρατίας και του ΠΑΣΟΚ φόρος, έφερε βαρύτατο χτύπημα στο βιβλίο και γενικότερα στις ιδέες. Φυσικά, δεν μας κάνει εντύπωση, γιατί πολλοί θα ήθελαν ο λαός μας να πάψει να διαβάζει, να πάψει να σκέφτεται, να στερηθεί αυτό το απαραίτητο για τη ζωή του προϊόν, που είναι το βιβλίο, που είναι το έντυπο μέσο για να μπορεί να ενημερώνεται."

Την απαλλαγή από τον ΦΠΑ του βιβλίου υποστηρίζει και ο Λ. Κύρκος, χωρίς περαιτέρω επιχειρηματολογία. Ο Σ. Χατζηγάκης επικαλούμενος το καθεστώς που ισχύει σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες μιλάει για μηδενικό συντελεστή στα έντυπα, τον τύπο και άλλα πνευματικά αγαθά. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Δ. Νιάνιαν, λέγοντας ότι το θέμα του βιβλίου "έχει ένα μεγάλο κοινωνικό αντίκτυπο και κάποιο πολιτικό κόστος".

Ο Μ. Δρεττάκης μιλάει για το βιβλίο αλλά και για τον πολιτισμό γενικότερα προτείνοντας την προσθήκη ενός άρθρου που να λέει ότι "εξαιρούνται από τον ΦΠΑ τα βιβλία, τα περιοδικά, οι εφημερίδες, οι δίσκοι και τα μουσικά όργανα. Επιτέλους θα πρέπει να κάνουμε κάτι για τον πολιτισμό και ξέρετε πολύ καλά (...) ότι τα κονδύλια που δίνονται για τον πολιτισμό είναι ασήμαντα."

Η Μ. Δαμανάκη υποστηρίζει την καθιέρωση του μηδενικού συντελεστή για το βιβλίο εξισώνοντάς το με το ψωμί: "Λέγονται τόσα για το βιβλίο, και συμφωνούμε, αλλά δεν είναι μόνο αυτό, είναι και το ψωμί και άλλα βασικά είδη, που θα έπρεπε να υπαχθούν στο μηδενικό συντελεστή."

Ο Χ. Καρατζάς: "Νομίζω ότι πρέπει να δώσετε περισσότερες διευκολύνσεις για τη διακίνηση του βιβλίου και των εκδόσεων γενικότερα στη χώρα μας. Τα στοιχεία που έχουν αναφερθεί, γιατί είμαστε πίσω από πλευράς βιβλίου, εκδόσεων, αναγνωστικού κοινού, τα ξέρετε."

Τελικώς, οι διαδικασίες παραγωγής του βιβλίου υπάχθηκαν όχι απλώς στον χαμηλότερο συντελεστή του ΦΠΑ αλλά στο ήμισυ αυτού.

Τον Ιούνιο του 1987 συζητήθηκε στη Βουλή επερώτηση¹⁶ των βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας Α. Συνοδινού, Ν. Αργυρόπουλου, Δ.

16. Πρακτικά της Βουλής, 5.6. 1987.

Βουδούρη, Δ. Σιούφα και Ι. Σφενδόνη για την πολιτιστική πολιτική της κυβέρνησης, ένα μέρος της οποίας αναφέρεται στο βιβλίο. Στον διάλογο που αναπτύχθηκε παρενέβη επίσης ο Αθ. Κανελλόπουλος, κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της Νέας Δημοκρατίας και απάντησαν η υπουργός Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη και ο υφυπουργός Πολιτισμού Φίλ. Πετσάλλινικος.

Στην επερώτηση περιλαμβάνονται ορισμένα επιμέρους θέματα, όπως λόγου χάρη η στέγαση των λογοτεχνικών σωματείων, η συμμετοχή ελλήνων λογοτεχνών στα ξένα συνέδρια ή ακόμη οι εκδόσεις βιβλίων από το ίδιο το υπουργείο Πολιτισμού¹⁷. Επίσης γίνεται λόγος για τα μειωμένα ποσά των επιχορηγήσεων, τα φορολογικά μέτρα που επιβάλλονται στους λογοτέχνες, τις αυξήσεις των ταχυδρομείων, την ανάπτυξη των βιβλιοθηκών, την καθυστέρηση στην κατάρτιση της εθνικής βιβλιογραφίας, την μη λειτουργία της μιας και μοναδικής επιτροπής βιβλίου που συνέστησε το υπουργείο για το βιβλίο, κλπ.

Η αναφορά στη συνολική πολιτική βιβλίου, από την πλευρά των επερωτώντων βουλευτών, γίνεται τρεις φορές σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης¹⁸ και με διατύπωση τέτοια που μαρτυρά την έλλειψη ιδιαίτερου βάρους και την απουσία ειδικής σημασιοδότησης.

Από την άλλη μεριά, η απάντηση της υπουργού ξεκινάει από τη θυμική διαπίστωση: "Βιβλίο. Δεν είμαστε ενθουσιασμένοι. Εγώ όταν δεν είμαι ενθουσιασμένη το λέω. Είμαι ειλικρινής" για να καταλήξει στο τέλος της συζήτησης με μια αποσαφήνιση αυτής της δήλωσης, προς αποφυγή παρεξηγήσεων: "Νομίζω ότι παρεξηγήθηκε λίγο η δήλωσή μου ότι δεν είμαι ευχαριστημένη με όσα κάναμε για το βιβλίο. Αυτό σημαίνει ότι θέλαμε να κάνουμε πολύ περισσότερα, όχι όμως ότι δεν κάναμε και τίποτε."

17. Ιωάννης Σφενδόνης: "Πού είναι οι απαραίτητες εκδόσεις για τη νεολαία όπου θα αντισταθμίσουν την εκδοτική κατάρπτωση που έχουμε αυτή τη στιγμή, που αποπληροφορεί και αποπροσανατολίζει και παραπληροφορεί και σε θέματα παιδείας και σε θέματα πολιτισμού, την ελληνική νεότητα;" Στο ίδιο.

18. Ιωάννης Σφενδόνης: "Γι' αυτό και μόλις ανέλαβε η κ. Υπουργός το Υπουργείο Πολιτισμού το 1981, δήλωσε: 'Το βιβλίο είναι το πρώτο θεμέλιο της Αλλαγής...' και βάλθηκε η Κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ να το ξεθεμελιώσει!". Και ακόμη, λίγο παρακάτω: "Αφού, τον Νοέμβριο του 1981, το Υπουργείο Πολιτισμού δήλωνε ότι 'επεξεργάζεται' την πολιτική του βιβλίου. Ακόμη, κυρία Υπουργέ, 'επεξεργάζεται'; Καλοκαίρι του 1987; Εξι χρόνια μετά;" Τέλος, η τρίτη αναφορά: "Τώρα υπάρχει πλήρης έλλειψη συντονισμού ανάμεσα στα υπουργεία για χάραξη μιας πολιτικής για το βιβλίο." Στο ίδιο.

Στο ενδιάμεσο των δύο δηλώσεων, τα στοιχεία που καταθέτει η υπουργός περιορίζονται σε συμβολικούς αριθμούς,¹⁹ ο δε προβληματισμός κινείται στα πλαίσια του υποτυπώδους.

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της συζήτησης οι ομιλητές αναφέρονται συχνά σε θέματα άσχετα προς το αντικείμενο της επερώτησης. Έτσι, λόγου χάρη, ο Αθ. Κανελλόπουλος κάνει λόγο για ένα πολύτομο έργο που συγγράφει και εκδίδει ο ίδιος²⁰ ή επεκτείνει τις απαιτήσεις του προς το Υπουργείο Πολιτισμού σε εξωπραγματικές διαστάσεις, έτσι ώστε να ζητάει απ' αυτό "το κλίμα που θα δημιουργήσει, για να δημιουργήσουμε εμείς πια ένα νέο πνεύμα ελληνισμού παντού".²¹

Ανάλογη είναι και η περίπτωση του βουλευτή Ιω. Σφενδόνη, ο οποίος επιμένει ιδιαίτερα στο ρόλο του υπουργείου ως εκδότη βιβλίων,²² κάτι που στην πραγματικότητα δεν έχει σχέση με την πολιτική βιβλίου, η οποία μπορεί κάλλιστα να υπάρχει σε ένα υπουργείο που δεν επιφυλλάσσει στον εαυτό το ρόλο του εκδότη και να απουσιάζει από ένα υπουργείο που εκδίδει βιβλία ή άλλα έντυπα. Μάλιστα, ο Σφενδόνης φτάνει στο σημείο να μιλάει για "εκδοτική κατάρπτωση" την ίδια στιγμή που υποτίθεται ότι ζητάει την κρατική παρέμβαση υπέρ αυτής της εκδοτικής παραγωγής.²³

19. Λέει χαρακτηριστικά η Μ. Μερκούρη: "Η αύξηση της ενίσχυσης [για το βιβλίο] είναι 1.000% από το '81 ως το '87". Στο ίδιο.

20. Αθ. Κανελλόπουλος: "Κάνω μια εργασία, μια μεγάλη έρευνα... Δε με ρώτησε κανείς 'πώς τα βγάζεις πέρα;'. Πρόκειται να γίνουν 7 τόμοι, πώς βρίσκεις το υλικό, πώς είναι δυνατόν να δαπανάς; Γιατί βεβαίως το βιβλίο δεν αγοράζεται." Στο ίδιο.

21. Αθ. Κανελλόπουλος: "Τι καταφέραμε να δώσουμε από τα μεγάλα γεγονότα της ιστορίας μας ως ένα συνθετικό έπος, ένα ολοκληρωμένο έπος, ένα έργο επιτέλους γενικό; ... Στη σύγχρονη επίσης, την πιο νεώτερη ιστορία, έχουμε βέβαια πολλές προσπάθειες και από τον θεοτοκά και από τον Ελύτη, αλλά δεν έχουμε 'το έργο' και δεν υπήρξε αυτό το έργο." Στο ίδιο.

22. Ιω. Σφενδόνης: "Ποιες εκδόσεις πολιτιστικών και εθνικών παραδόσεων έχει κάνει η διεύθυνση του Υπουργείου Πολιτισμού." Στο ίδιο.

23. Ιω. Σφενδόνης: "Πού είναι οι απαραίτητες εκδόσεις για τη νεολαία όπου θα αντισταθμίσουν την εκδοτική κατάρπτωση που έχουμε αυτή τη στιγμή, που αποπληροφορεί και αποπροσανατολίζει και παραπληροφορεί και σε θέματα παιδείας και σε θέματα πολιτισμού, την ελληνική νεότητα;" Στο ίδιο.

Τέλος, η συμμετοχή του υφυπουργού Πολιτισμού Φίλιππου Πετσάλνικου στη συζήτηση, φέρνει στο φως ένα πραγματικό στοιχείο κρατικής πολιτικής βιβλίου, που είναι η ίδρυση και ανάπτυξη ενός δικτύου 21 βιβλιοθηκών για παιδιά και εφήβους. Πουθενά, όμως, δεν σκιαγραφείται και εδώ η οπτική μιας σύγχρονης πολιτικής βιβλίου, ο προβληματισμός και η προοπτική της, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται και αυτή σαν μια ακόμη αποσπασματική και μεμονωμένη πράξη.

Τον Απρίλιο του 1990 ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Μητσοτάκης περιέλαβε στις Προγραμματικές Δηλώσεις²⁴ της νέας Κυβέρνησης ένα κεφάλαιο για τον πολιτισμό, τον οποίο συνέδεσε στενά με τον αθλητισμό και τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Ο πρωθυπουργός δηλώνει ότι θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στον "παραμελημένο τομέα του βιβλίου", χωρίς και να διατυπώνει μια θετική οπτική σε σχέση με την ανάπτυξη της χώρας αλλά κινείται περισσότερο σε μια παραδοσιακή αντισταθμιστική λογική, του βιβλίου ως μέσου που μπορεί να θεραπεύσει τα κακά της τηλεόρασης και του βίντεο.²⁵

Τέλος, υπάρχει ένας αρκετά μεγάλος αριθμός ερωτήσεων εκ μέρους πολλών Βουλευτών, σχετικά με θέματα που αφορούν τοπικές βιβλιοθήκες, αγορές βιβλίων, επιχορηγήσεις, τη Εθνική Βιβλιοθήκη, τον αγορανομικό έλεγχο των βιβλίων, καθώς και το ιδεολογικό περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, με ιδιαίτερη έμφαση σε εκείνα της Ιστορίας. Οι απαντήσεις των εκάστοτε υπουργών στις ερωτήσεις αυτές είναι τις περισσότερες φορές συνοπτικές και γενικόλογες,²⁶ χωρίς αναφορές σε στοιχεία, ενώ δεν είναι σπάνιο το να περιέχουν

24. Πρακτικά της Βουλής, 24.4.1990.

25. Λέει για την ακρίβεια: "Και στον παραμελημένο τομέα του βιβλίου, το οποίο είναι ιδιαίτερα για τη νεολαία μας το καλύτερο αντιστάθμισμα στη συχνά ισοπεδωτική πολιτιστική επίδραση της τηλεόρασης και του βίντεο, πρέπει να εγκύψουμε με στοργή και με αγάπη."

26. Βλ. λόγου χάρη απάντηση του Μώραλη σε ερώτηση του Μ. Δρεττάκη, Πρακτικά της Βουλής 23.9.1986: "Στα λύκεια όλης της χώρας σύμφωνα με το Ν 1566/85 καθώς και στα ελληνικά λύκεια του εξωτερικού ιδρύθηκαν και λειτουργούν βιβλιοθήκες του εκπαιδευτικού προσωπικού. Επίσης βιβλιοθήκες ιδρύθηκαν και στα γυμνάσια της χώρας καθώς και στα ελληνικά γυμνάσια του εξωτερικού και έχει αρχίσει ήδη η αποστολή βιβλίων για τον εμπλουτισμό τους. Ακόμα έχουν ιδρυθεί σχολικές βιβλιοθήκες και πολλές από αυτές διαθέτουν ικανό αριθμό βιβλίων."

27. Βλ. λόγου χάρη απάντηση της Μ. Μερκούρη σε ερώτηση του Ιω. Πεσμαζόγλου, Πρακτικά της Βουλής 25.2.1987: "Σε συνεργασία με τους φορείς των εκδοτών-βοιβλιοπωλών (οι οποίοι κατ' επανάληψη έχουν επιχορηγηθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού για το σκοπό αυτό) αντιμετωπίζεται το θέμα της Εθνικής Βιβλιογραφίας." Και πιο κάτω: "Η υπηρεσία μετέχει με βιβλία σε διεθνείς εκθέσεις βιβλίου στη Βιέννη, στο Μπουένος Αϊρες, Κεμπέκ, Καναδά, Μεξικό, Αλαξάνδρεια, κλπ."

Στην ίδια κατηγορία ανήκει και η απάντηση του Α. Τρίτση σε ερώτηση του Στ. Μάνου, Πρακτικά της Βουλής 21.10.1987, σχετικά με την Εθνική Βιβλιοθήκη, όπου ο Τρίτσης απαντά ότι "στον νομό Αττικής δεν λειτουργεί Δανειστική Βιβλιοθήκη, άλλη από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας αρμοδιότητας του Υπουργείου Παιδείας."

VIII. ΤΑ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ

Τα συνδικαλιστικά αιτήματα στο χώρο του βιβλίου εκφράζονται από πέντε βασικές επαγγελματικές κατηγορίες: λογοτέχνες, μεταφραστές, εκδότες και βιβλιοπώλες, βιβλιοθηκονόμους. Σε καθεμιά από τις παραπάνω ομάδες υπάρχει μια ιδιαίτερη οπτική, η οποία επενδύεται με αιτήματα γενικότερης κατά κάποιο τρόπο μορφωτικής αξίας και ενδιαφέροντος, που όλα πάντως συναντιώνται στο βασικό αίτημα που δεν είναι άλλο από το ενδιαφέρον που οφείλει να επιδείξει για το βιβλίο η Πολιτεία.

Από την άποψη της συνέχειας και της συνέπειας, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι τα συνδικαλιστικά αιτήματα των εκδοτών είναι τα πιο ολοκληρωμένα με την έννοια του θεματικού εύρους και εκπέμπονται με τη μεγαλύτερη συχνότητα.

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να κάνουμε μια κατάταξη αυτών των αιτημάτων, έτσι ώστε να φανεί η διαπλοκή και η σημασία τους, με τελική αναφορά στην άσκηση κρατικής πολιτικής βιβλίου, βιβλιοθηκών και ανάγνωσης. Στα άμεσα ενδιαφέροντά μας δεν περιλαμβάνονται ειδικά επαγγελματικά αιτήματα, όπως λόγου χάρη ασφαλιστικά, συνταξιοδοτικά, φορολογικά κλπ., στο βαθμό που δεν διαπλέκονται με την ειδική προβληματική ή προτάσεις που αφορούν στην πολιτική βιβλίου.

Το κεντρικό αίτημα της άσκησης κρατικής πολιτικής βιβλίου, το οποίο διατυπώνεται στη διάρκεια των χρόνων που εξετάζουμε με διαφορετικούς τρόπους, αλλά διατηρεί έναν κεντρικό πυρήνα που περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: 1) ότι η ελεύθερη αγορά δεν μπορεί από μόνη της να λειτουργήσει στη σωστή κατεύθυνση, αν δεν ληφθούν ορισμένα μέτρα υποδομής από το κράτος (θεσμικό πλαίσιο, βιβλιοθήκες, κλπ) 2) ότι απαιτείται κρατικός συντονισμός και οργάνωση, με την υπέρβαση διοικητικών και γραφειοκρατικών προβλημάτων και την υιοθέτηση μιας διοικητικής λύσης μέσα στον ίδιο τον κορμό του κρατικού μηχανισμού (διεύθυνση ή γραμματεία βιβλίου) 3) ότι στον τομέα του βιβλίου, ο οποίος έχει διπλό χαρακτήρα, εμπορικό και ταυτόχρονα μορφωτικό, συναντιώνται τα προβλήματα της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και των βιβλιοθηκών

και άρα για τη συνολική αντιμετώπισή τους είναι θεμιτές θετικές διακρίσεις ή εξαιρέσεις από τους γενικά ισχύοντες κανόνες αντιμετώπισης των λοιπών εμπορικών προϊόντων.

Το αίτημα της άσκησης κρατικής πολιτικής βιβλίου αποκτάει συνολικότερη διατύπωση στα κείμενα των εκδοτών μόλις το 1988, οπότε γίνεται λόγος για "εθνική πολιτική βιβλίου". Οι βιβλιοθηκάριοι, από τη μεριά τους, μιλούν από πολύ πιο νωρίς για μια ευρύτερη πολιτική, "τη χάραξη ελληνικής πολιτικής στον τομέα των εφαρμογών της Πληροφορικής στην Πληροφόρηση, στις Βιβλιοθήκες, Κέντρα τεκμηρίωσης και Αρχεία που να συνδέεται με ένα εθνικό σχεδιασμό για συγκέντρωση, επεξεργασία και διάδοση της πληροφορίας στον Ελληνικό χώρο".¹

Ως το 1988, στα υπομνήματα και τις παραστάσεις των εκδοτών προς τα υπουργεία, κυρίως Παιδείας και Πολιτισμού, ο στόχος περιγράφεται όχι πάντοτε ευθύβολα. Έτσι, διαβάζουμε σε Υπόμνημα της ΠΟΕΒ στον υπουργό Πολιτισμού κ. Νιάνια το 1979² να απαριθμούνται τα εξής 4 βασικά προβλήματα του βιβλίου: Εκθέσεις, Σπίτι του βιβλίου, +Έκδοση βιβλιογραφικού δελτίου και "Λειτουργία συντονιστικού φορέα διάδοσης και προβολής του βιβλίου"³.

Στις διευκρινίσεις που δίνονται, γίνεται λόγος για "συντονιστικό όργανο σε επίπεδο διευθυντών διαφόρων υπουργείων, υπό την αιγίδα του ΥΠΠΕ με συμμετοχή και αιρετών αντιπροσώπων για όλα τα προβλήματα που έχουν σχέση με την προβολή και διάδοση του βιβλίου".

Θα πρέπει εδώ να κάνουμε δύο παρατηρήσεις: -Πρώτον, όσον αφορά το διαδικαστικό μέρος, το αίτημα των εκδοτών δεν ζητά παρά τη σύσταση μιας επιτροπής, άρα δεν ακουμπά ακόμα στο θεσμικό πλαίσιο -όπως θα δούμε, αργότερα θα γίνει λόγος για Γενική Γραμματεία Βιβλίου-, πράγμα το οποίο σημαίνει συμβουλευτικό χαρακτήρα ή ανταλλαγή απόψεων. Βεβαίως, με τη διυπουργική φύση

1. Βλ. Βιβλιοθήκες και Πληροφόρηση, Αθήνα, 1984, σ. 8.

2. Υπόμνημα της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Εκδοτών, Βιβλιοχαρτοπωλών στις 19-1-79 προς τον υπουργό Πολιτισμού και Επιστημών, βλ. Εμείς και το Βιβλίο, τ. 7.

3. Στο τεύχος 9 του Απριλίου 1979; Εμείς και το Βιβλίο, διαβάζουμε ότι ο υπουργός κωλυσιεργεί τη σύσταση αυτής της επιτροπής παρά τις υποσχέσεις του. Λίγο αργότερα, την 1-2-1980 εξαγγέλλεται η σύσταση Εθνικού Συμβουλίου Γραμμάτων με τη συμμετοχή ανθρώπων των Γραμμάτων, όπως οι Π.Χάρης, Ζ. Σκάρος, Α. Γιαννόπουλος, Η. Σιμόπουλος, Χ. Κουλούρης και Κ. Τσιρόπουλος.

αυτής της επιτροπής, υπονοείται η συγκέντρωση των προβλημάτων τα οποία είναι διάσπαρτα, αλλά και πάλι πρόκειται για πολύ αδύνατη πρόταση σε επίπεδο διαδικαστικό. -Δεύτερον, αν εξετάσουμε το αίτημα στην ουσία του, μιλάει για προβολή και διάδοση του βιβλίου. Και εδώ έχει κανείς την αίσθηση ότι ο συντάκτης θέλει να φορτίσει αυτές τις δύο λέξεις με περισσότερο νόημα από κείνο που έχουν στην κυριολεξία τους, εννοώντας πιθανώς όλα τα σχετικά προβλήματα που αφορούν στην παραγωγή, τη διακίνηση, την ανάγνωση και, γενικώς, την αναγκαία υποδομή. Σίγουρα, όμως, δεν διατυπώνεται κάτι τέτοιο.

Ενα χρόνο αργότερα, σε ένα ανυπόγραφο άρθρο του Εμείς και το Βιβλίο⁴ συνοψίζονται και πάλι τα αιτήματα, τα οποία αυτή τη φορά είναι επτά, με πρώτο την σύσταση του συντονιστικού οργάνου στο υπουργείο Πολιτισμού, το οποίο συναντήσαμε και παραπάνω. Τα υπόλοιπα είναι: Ανάπτυξη και διεύρυνση του θεσμού των κρατικών βραβείων, ίδρυση σχολών για την κατάρτιση τεχνικών του βιβλίου, καθιέρωση τακτικών εκπομπών από τα ΜΜΕ και, τέλος, φορολογικά, οικονομικά και χρηματοδοτικά κίνητρα προς τους εκδότες.

Λίγους μήνες αργότερα, στο ψήφισμα που ενέκρινε η Γενική Συνέλευση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Εκδοτών-Βιβλιοχαρτοπωλών⁵, τα αιτήματα γίνονται 15 με την προσθήκη των παρακάτω: Συμμετοχή εκλεγμένων αντιπροσώπων του κλάδου στις αποφάσεις φορέων και κρατικών οργανισμών, νομοθετική κατοχύρωση του Αριθμού Μητρώου Βιβλίου (ISBN), την δια των βιβλιοπωλείων διανομή των δωρεάν χορηγούμενων στους εκπαιδευόμενους βιβλίων, την παροχή αθασμολόγητου χαρτιού, κλπ.

Τον Δεκέμβρη της ίδιας χρονιάς ο πρόεδρος της ΠΟΕΒ⁶ διατυπώνει την πρόταση της δημιουργίας ενός υφυπουργείου βιβλίου⁷

4. "Χρειάζεται αμέριστο το ενδιαφέρον του κράτους για την εκδοτική παραγωγή", Εμείς και το Βιβλίο, τ. 18, Μάρτιος 1980.

5. Εμείς και το Βιβλίο, τ.21, Ιούνιος 1980

6. Εμείς και το Βιβλίο, τ. 25, Νοέμβριος 1980.

7. Ο. π.: "Ο σχεδιασμός μιας πολιτικής, που θα πρέπει να ξεκινά, να κατευθύνεται και να παρακολουθείται από ένα και μόνο φορέα, για να μην ανατρέπεται στην πορεία του από τις παρεμβάσεις των αλληλοσυγκρουόμενων αρμοδιοτήτων. Ο φορέας τούτος πρέπει να είναι υφυπουργείο βιβλίου, στο οποίο να υπαχθούν όλοι όσοι ασχολούνται με το αντικείμενο τούτο και το οποίο θα συγκεντρώσει και θ' αναμορφώσει όλη τη σχετική νομοθεσία."

, χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στον προηγούμενο προβληματισμό της συντονιστικής επιτροπής. Από τη δική τους μεριά, οι βιβλιοθηκονόμοι μιλούν για Γενική Γραμματεία Βιβλιοθηκών.⁸

Τρεις μήνες αργότερα⁹ το υπουργείο Πολιτισμού, με υπουργό τον Α. Ανδριανόπουλο, συγκροτεί δύο επιτροπές, μια "Επιτροπή βιβλίου"¹⁰ και μια "Επαγγελματική κλαδική επιτροπή βιβλίου"¹¹, με γνωμοδοτική αρμοδιότητα στα θέματα του βιβλίου.

Τον Οκτώβριο του 1981 η ΠΟΕΒ απευθύνει από τις στήλες της ένα σημείωμα στην νέα υπουργό Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη.¹² Βασικό αίτημα, στο οποίο επικεντρώνει τον προβληματισμό της, είναι "η χάραξη μιας μόνιμης και σταθερής πολιτικής βιβλίου, μ' ένα και μοναδικό φορέα στα πλαίσια του υπουργείου Πολιτισμού". Επίσης επαναλαμβάνει μερικά από τα αιτήματα που προαναφέραμε, καθώς επίσης την αύξηση του αριθμού των βιβλιοθηκών και "την αγορά βιβλίων απ' το κράτος για την τόνωση της διακίνησής του και την προώθηση του καλού βιβλίου"¹³.

Κάποια απάντηση στο αίτημα αυτό έρχεται καθυστερημένα, ένα χρόνο αργότερα, τον Οκτώβριο του 1982,¹⁴ δια στόματος της υπουργού, η οποία δηλώνει ότι θα υπάρξει "νέα πολιτική για το βιβλίο, που επεξεργάζεται ειδική επιτροπή του ΥΠΠΕ, στα πλαίσια του Πενταετούς Προγράμματος της κυβέρνησης". Παράλληλα, στην ίδια αυτή ομιλία της η υπουργός κάνει λόγο για ένα νέο νόμο

8. Βλ. Βιβλιοθήκες και Πληροφόρηση, "Προτάσεις της +Ενωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκαρίων", Αθήνα, Απρ. 1987.

9. Εμείς και το βιβλίο, τ. 28, Μάρτιος 1981.

10. Τα μέλη της επιτροπής αυτής ήταν: Α. Δημαράς, Α. Κάσδαγλη, Π. Αθανασόπουλος, Α. Πολίτης, Τ. Παπαναστασίου, Σ. Καστώρας, Π. Τερλεξής, Γρ. Καλούδης και Γ. Θηβαίος.

11. Τα μέλη αυτής της επιτροπής ήταν: Στ. Χαλκιάδης, Θ. Καστανιώτης, Δ. Παντελέσκος, Β. Παπαζήσης, Α. Γιαννόπουλος, Ζ. Σκάρος, Π. Τερλεξής, Γ. Γκοβόστης, Γ. Ραγιάς και Γ. Θηβαίος.

12. Εμείς και το βιβλίο, τ. 33, Οκτώβριος 1981.

13. Ο. π.

14. Εμείς και το βιβλίο, τ. 41, Οκτώβριος 1982.

πνευματικής ιδιοκτησίας και δίνει μερικές ακόμη μικρουποσχέσεις, όπως λόγου χάρη την καθιέρωση βραβείων στους μεταφραστές ή την αγορά από μέρους του υπουργείου "αντιεμπορικών" βιβλίων από τους εκδότες, τα οποία θα προωθήσει στις βιβλιοθήκες.

Τον Δεκέμβριο του 1982 πραγματοποιείται ένα Συνέδριο Βιβλίου, το οποίο περιλαμβάνει πέντε ενότητες: δημιουργία, παραγωγή και πολιτική του βιβλίου, παιδικό, σχολικό, ξενόγλωσσο βιβλίο, ειδικές κατηγορίες βιβλίων και, τέλος, βιβλίο και βιβλιοπωλεία.

Στο Συνέδριο αυτό συμμετέχουν όχι μόνο εκπρόσωποι κομμάτων και συνδικαλιστικών οργανώσεων αλλά επίσης καθηγητές πανεπιστημίου και συγγραφείς, οι οποίοι καταθέτουν τη δική τους άποψη τόσο στα συνολικά προβλήματα πολιτικής βιβλίου όσο και σε επιμέρους, όπως λόγου χάρη στο θέμα των βιβλιοθηκών, του σχολικού ή του πανεπιστημιακού βιβλίου.

Ιδιαίτερα θα πρέπει να μνημονευθούν οι εισηγήσεις των παρακάτω ομιλητών: της Κατερίνας Θανοπούλου για το ρόλο των βιβλιοθηκών, του καθηγητή Κ. Ψυχοπαίδη για το επιστημονικό βιβλίο και τη δωρεάν παιδεία, του Α. Καρκαγιάννη για το σχολικό διδακτικό βιβλίο, του καθηγητή Χρ. Φράγκου για το διδακτικό-σχολικό βιβλίο.

Από την πλευρά των εκδοτών, ο εκπρόσωπος που παίρνει το λόγο μιλάει για πολιτική βιβλίου η οποία ανάγεται απευθείας σε μια "πολιτική παρέμβαση". Πρόκειται για άποψη που απευθύνεται στα ότα των παρόντων εκπροσώπων των κομμάτων.¹⁵ Κατά τα λοιπά, ο προβληματισμός κορυφώνεται στην κατεύθυνση του να δημιουργήσει η πολιτεία "ένα ευέλικτο και υπεύθυνο φορέα (...) που να ελέγχει όλες τις αρμοδιότητες του βιβλίου που είναι σκορπισμένες στη δυσπρόσιτη κρατική μηχανή".¹⁶

Προβληματισμός που βρίσκει ανταπόκριση στον εκπρόσωπο της Ν. Δημοκρατίας, ο οποίος καταφέρνει να συνθέσει τα πιο ετερόκλητα στοιχεία μέσα στον φορέα αυτό, που βεβαίως θα ήταν ιδιωτικού δικαίου αλλά "θα είχε την ευθύνη της ενημέρωσης όλων, εμπορική

15. Στην εισήγησή του ο πρόεδρος της ΠΟΕΒ Σ. Χαλκιαδάκης οδηγείται σε μια υπερπολιτικοποίηση του θέματος, η οποία ουσιαστικά αναιρεί την ιδιαιτερότητά του: "Είναι γνωστό ότι χωρίς πολιτική παρέμβαση είναι αδύνατη η προώθηση του οποιουδήποτε θέματος, αφού είναι βέβαια κοινό μυστικό πως όλα τα προβλήματα της παγκόσμιας κοινότητας είναι στη βάση τους πολιτικά." Βλ. Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Βιβλίου, σ.12.

16. Ο. π. σ. 14.

ενημέρωση, αλλά και επιστημονική, με την έκδοση βιβλιογραφικού δελτίου, αλλά και την ευθύνη οργάνωσης και διακινήσεως δικτύου διανομής".¹⁷

Ταυτόχρονα, ο γενικός προβληματισμός διανθίζεται με στοιχεία που αγγίζουν αφ' ενός την επίκληση σε αυταρχικές εξυγιαντικές διαδικασίες και, αφ' ετέρου, την συντεχνιακή λογική.¹⁸

Στις δύο αυτές τάσεις έρχεται να απαντήσει ο υφυπουργός εμπορίου Θ. Πάγκαλος, όταν λέει ότι "η κυβέρνησή μας είναι αποφασισμένη να εξασφαλίσει στη διακίνηση των ιδεών και επομένως και στην κίνηση του βιβλίου, κάθε ελευθερία, απόλυτη ελευθερία, γιατί πιστεύουμε ότι η κίνηση των ιδεών, η κίνηση του βιβλίου είναι βάθρο μιας πλουραλιστικής δημοκρατίας". Η τοποθέτηση του υφυπουργού μιλάει εμμέσως αλλά με σαφήνεια για τη δυναμική που πρέπει να αναπτυχθεί στην ίδια την αγορά και αποφεύγει σκόπιμα κάθε αναφορά σε θετικά κυβερνητικά μέτρα.

Σε νέα εμφάνιση της υπουργού στα εγκαίνια του 5ου φεστιβάλ βιβλίου στο Πεδίον του Αρεως τον Σεπτέμβριο του 1983, όλα παραμένουν στο ίδιο στατικό σημείο, μόνο που αυτή τη φορά δεν υπάρχουν καν υποσχέσεις, εκτός από την επανάληψη της εξαγγελίας βραβείων για τους μεταφραστές. Κάνοντας έναν απολογισμό της χρονιάς, οι εκδότες δέχονται μια ελαφρά βελτίωση στα οικονομικά κονδύλια που διατίθενται για το βιβλίο αλλά διαπιστώνουν πως ορισμένα θεσμικά μέτρα "ενώ εξαγγέλθηκαν ως κατευθύνσεις, παραμένουν ακόμη στο στάδιο των προοπτικών". Στο σημείο αυτό επαναδιατυπώνουν τα δικά τους βασικά αιτήματα, που είναι αυτή τη φορά: η αύξηση των κόνδυλίων, η ενοποίηση των κρατικών υπηρεσιών σε ένα ενιαίο φορέα, η δημιουργία πρακτορείου βιβλίου, η αναδιοργάνωση των βιβλιοθηκών, η νομοθεσία για την κλεψιτυπία, η χρηματοδότηση του βιβλίου ως βιοτεχνικού προϊόντος.

17. Ο. π., σ. 38.

18. Ο. π. σ.15, από την ομιλία του προέδρου της ΠΟΕΒ: "Είναι απαράδεκτο αυτό που συμβαίνει σήμερα, να κυκλοφορεί πληθώρα βιβλίων, χωρίς αναγνωριστικά στοιχεία για να ξεχωρίζουν από τα όμοιά τους και να μπορεί ο αναγνώστης να αποκτή μια πρώτη γνώση ποιότητας του έντυπου που προτίθεται να επιλέξει." Η ακόμη: "Είναι καιρός να ξεκαθαριστούν και τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις και οι ευθύνες του συγγραφέα και να διαχωριστεί ο δημιουργός από το μισθωμένο αντιγραφέα ή εκείνο που πληρώνει όσα όσα για να δει το όνομά του γραμμένο σε ένα εξώφυλλο βιβλίου".

Λίγους μήνες αργότερα, ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου θα εξαγγείλει, ανάμεσα σε άλλα μέτρα για την πολιτιστική ανάπτυξη, δύο μέτρα για το βιβλίο. Τη δημιουργία εθνικού δικτύου βιβλιοθηκών και την Προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας. Πρόκειται για μια δήλωση σε γεύμα, που οργάνωσε σε ξενοδοχείο η υπουργός Πολιτισμού προς τιμή των ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών τον Ιανουάριο του 1984.

Όσον αφορά τη λύση του θέματος της πνευματικής ιδιοκτησίας, η υπόσχεση θα επαναληφθεί τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς¹⁹ από την υπουργό Πολιτισμού και πολλές φορές στη συνέχεια, αφού παραμένει άλυτο. Όσο για το δίκτυο βιβλιοθηκών, θα συνεχίσει να παραμένει ένα από τα βασικά εκκρεμή προβλήματα έως σήμερα, παρά τις επαναλαμβανόμενες εξαγγελίες, στις οποίες δείχνουν να πιστεύουν και οι επαγγελματικοί κλάδοι.²⁰

Τις ίδιες μέρες²¹, ο πρόεδρος της ΠΟΕΒ μιλώντας στα εγκαίνια της 13ης Πανελλήνιας Εκθεσης βιβλίου στο Ζάππειο Μέγαρο επαναδιατύπωσε τη γνωστή άποψη ότι "η ανυπαρξία πολιτικής βιβλίου στη χώρα μας παραμένει αναμφισβήτητο γεγονός". Συνοψίζοντας στη συνέχεια τα αιτήματα, αναφέρθηκε αυτή τη φορά στην "ίδρυση ενιαίου φορέα βιβλίου - υφυπουργείου βιβλίου". Ως στόχους αυτού του φορέα προσδιόρισε: την κωδικοποίηση των φορέων του βιβλίου, τη στήριξη και μακροβιότητα των μονάδων βιβλίου και την ευαισθητοποίηση του κοινού.

Τον Ιανουάριο της επόμενης χρονιάς, με μια πιο έντονη απ' ό,τι συνήθως κριτική διάθεση, το επίσημο όργανο της ΠΟΕΒ²² σε ανυπόγραφο άρθρο της πρώτης σελίδας του απαριθμεί τις βασικές εξαγγελίες του υπουργείου Πολιτισμού οι οποίες δεν πραγματοποιήθηκαν: νομοσχέδιο για την αναδιάρθρωση των βιβλιοθηκών, νομοσχέδιο για την πνευματική ιδιοκτησία,

19. Τα Νέα, 18-11-84.

20. Βλ. σχετικά με την "εξαγγελία του πρωθυπουργού για την ίδρυση εθνικού δικτύου βιβλιοθηκών", Βιβλιοθήκες και Πληροφόρηση, Αθήνα, Μάρτης 1985, σ. 5. Επίσης για το ίδιο θέμα στο τεύχος Μάρτη 1986, σ. 4.

21. Στις 23-11-1984, βλ. Εμείς και το Βιβλίο, τ.60, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1984.

22. Εμείς και το Βιβλίο, τ.61, Ιανουάριος 1985

χρηματοδότηση των μεταφράσεων, ειδικός φορέας για το βιβλίο, μη λειτουργία της συμβουλευτικής επιτροπής του υπουργείου Πολιτισμού, η έκδοση βιβλιογραφικού δελτίου, κ.ά.

Μια επιτροπή που συστάθηκε με απόφαση του Γενικού Γραμματέα του ΥΠΕΠΘ τον Ιούλιο του 1987 κατέληξε σε ορισμένες προτάσεις τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, διατυπώνοντας ρητά την βασική θέση ότι "Για να εφαρμοστούν οι προτάσεις που διατυπώνονται εδώ, πρέπει να υπάρχει πολιτική βιβλίου, η οποία με τη σειρά της προϋποθέτει πολιτική βούληση εκ μέρους της Πολιτείας προς αυτή την κατεύθυνση".

Την ίδια χρονιά η Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκαρίων εντοπίζει σε τέσσερα σημεία τις προτεραιότητες. Πρώτον, στην ανάγκη δημιουργίας του Δικτύου βιβλιοθηκών, μέσα από τη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου "το οποίο θα επιβάλει αφ' ενός ορισμένες γενικές αρχές και αφ' ετέρου θα μεριμνά για το συντονισμό μεταξύ των σχετικών φορέων και μεταξύ των βιβλιοθηκών, για την αποτελεσματική οργάνωση και λειτουργία των βιβλιοθηκών, για τη συνεχή ανάπτυξή τους στη βάση όχι μόνο των αναγκών της χώρας αλλά και των επιταγών της σύγχρονης τεχνολογίας και επιστήμης". Δεύτερο, στην αντιμετώπιση της εκπαίδευσης των βιβλιοθηκαρίων όλων των βαθμίδων, καθώς επίσης "της εκπαίδευσης επιστημόνων σχετικών με τις υπηρεσίες της πληροφόρησης (τεκμηριωτές, επιστήμονες πληροφόρησης, κλπ.)". Τρίτον, στην ιδιαίτερη και άμεση αντιμετώπιση του προβλήματος της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Τέταρτο, τέλος, στη σύσταση Γενικής Γραμματείας Βιβλιοθηκών, η οποία θα μελετήσει, θα επεξεργαστεί και θα υλοποιήσει ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα.²³

Απέναντι σε όλα αυτά, το υπουργείο Πολιτισμού δίνει στη δημοσιότητα τον Μάρτιο του 1988 ένα σχέδιο νόμου για τη δημιουργία Κέντρου Βιβλίου. Το σχέδιο αυτό προβλέπει την ίδρυση μιας Ανώνυμης Εταιρίας που θα ανήκει στον Δημόσιο τομέα (ν.1256/1982) με κεφάλαιο πέντε εκατομμυρίων και ουσιαστικούς πόρους την ετήσια ενίσχυση του ΥΠΠΘ. Οι σκοποί του περιλαμβάνουν πολλές και ετερόκλητες δραστηριότητες, όπως την προβολή του ελληνικού βιβλίου στη χώρα και το εξωτερικό, τη σύνταξη εθνικής βιβλιογραφίας, την πραγματοποίηση εκδόσεων και συνεκδόσεων, την προβολή μεταφράσεων ελληνικών έργων, τη μελέτη και προσδιορισμό προδιαγραφών για την ποιοτική άνοδο του βιβλίου, τη καθιέρωση βραβείων, κλπ. Τέλος, η διοίκησή του -διοικητικό συμβούλιο και γενική συνέλευση- βρίσκονται κάτω από την άμεση βούληση του εκάστοτε υπουργού Πολιτισμού.

23. Βλ. σχετικά "Προτάσεις της Ένωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκαρίων", Βιβλιοθήκες και Πληροφόρηση, Αθήνα, Απρ. 1987.

Οι αντιδράσεις υπήρξαν άμεσα αρνητικές, τόσο από τον Τύπο όσο και από τους συνδικαλιστικούς φορείς. Σε άρθρο του στην εφημερίδα Καθημερινή με τίτλο "Το κράτος και το βιβλίο"²⁴ και με τον εύγλωττο υπότιτλο "Συγκριση εννοιών και επιδιώξεων στο υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών" ο Α. Καρκαγιάννης διατυπώνει το μοναδικό ουσιαστικό στόχο που θα μπορούσε να έχει ένα τέτοιο Κέντρο: "Η συγκέντρωση και ταξινόμηση στοιχείων και πληροφοριών που θα μπορούσαν να βοηθήσουν στη βελτίωση της ποιότητας του βιβλίου από τεχνικής πλευράς (και μόνο) καθώς και στην καλύτερη οργάνωση της παραγωγής και της διακίνησης και άρα στη λεγόμενη 'προώθησή' του".

Σε άλλο άρθρο²⁵, του Ριζοσπάστη αυτή τη φορά, διαβάζουμε για τις εμπλοκές που θα προκληθούν από το Κέντρο σε σχέση με την Εθνική Βιβλιοθήκη. Αλλά είναι γεγονός ότι η δημιουργία του Κέντρου είχε προκαλέσει αντιδράσεις ήδη από την εξαγγελία του ένα χρόνο πριν από τον Γενικό Γραμματέα του ΥΠΠΟ Κ. Αλαβάνο και τότε η Καθημερινή²⁶ του είχε αφιερώσει άρθρο της Ε. Κοτζιά διατυπώνοντας πολλά ερωτηματικά και εκθέτοντας τις απόψεις του βουλευτή Ιω. Πεσμαζόγλου σε επερώτησή του στη Βουλή. Αντίθετα, η Π. Καθημερτζή σε άρθρο της στην Αυγή την ίδια εποχή²⁷ κρίνει ως θετική την εξαγγελία. Μάλιστα μας δίνει την πληροφορία ότι το Ελληνικό Κέντρο Βιβλίου εντάσσεται στις προτάσεις μιας επιτροπής "Παράδοσης και Ανάπτυξης", που με πρόεδρο τον Δ. Φατούρο επεξεργάζεται συνολικότερες προτάσεις για τον πολιτιστικό χώρο ενόψει ενός πενταετούς προγράμματος και "θέτει την ανάπτυξη βιβλίου σε επίπεδο εθνικής σημασίας".

Αλλά το υπουργείο δεν πτοείται από τις αντιδράσεις και έτσι η υπουργός Πολιτισμού θα δηλώσει στην ομιλία της στο 16ο Φεστιβάλ Βιβλίου: "Γραμματεία βιβλίου δεν ξέρω αν θα έχετε και δεν ξέρω αν είναι σωστό να έχετε. Αλλά Κέντρο βιβλίου θα έχετε σύντομα...".²⁸

24. Καθημερινή, 17 Μαρτίου 1988.

25. "Μπλέξαν οι γραμμές μας", Ριζοσπάστης, 5 Μαΐου 1988.

26. "Εξαγγελίες για το βιβλίο χωρίς συνέχεια...", Καθημερινή, 14 Μαΐου 1988.

27. "Επιτέλους, ένα κέντρο ελληνικού βιβλίου;", Αυγή, 14 Ιουνίου 1987. Βλ. επίσης συνέντευξη των Μ. Ζόρμπα και Ι. Βασιλάκου στη Μαρία Μαραγκού σχετικά με την ανάγκη δημιουργίας ενός Κέντρου Βιβλίου, Ελευθεροτυπία, 16 Φεβρουαρίου 1987.

28. Εμείς και το βιβλίο, τ.89, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1988.

Οι συνδικαλιστικοί φορείς από την πλευρά τους κρατούν η μεν ΠΟΕΒ απολύτως αρνητική στάση²⁹, ο δε ΣΕΚΒ περισσότερο επιφυλακτικός παρά αρνητικός, κάνει ορισμένες ενδιαφέρουσες προτάσεις προς το ΥΠΠΟ επιζητώντας ένα διάλογο. Έτσι, στους σκοπούς του ΕΛΚΕΒ ζητά να ενταχθούν τα εξής: Η μελέτη των βασικών προβλημάτων του ελληνικού βιβλίου, η οργάνωση ή χρηματοδότηση σχετικών ερευνών, καθώς και ο σχεδιασμός μιας πολιτικής βιβλίου με τον προσδιορισμό προτεραιοτήτων, βάσει των οποίων το ΕΛΚΕΒ θα προχωρήσει.

Επίσης, αντί της Εθνικής Βιβλιογραφίας, προτείνει να ασχοληθεί το ΕΛΚΕΒ με ένα κατάλογο κυκλοφορούντων βιβλίων. Προτείνει τη θεσμοθέτηση εσόδων από πηγές πέραν των επιχορηγήσεων, λόγου χάρη ειδικό τέλος στα εισαγόμενα φωτοτυπικά μηχανήματα και υλικά. Ζητά επίσης να υπάρξει ένας ορισμός του έλληνα εκδότη, ο οποίος θα μπορεί να αναλαμβάνει τις εκδόσεις των κρατικών και ημικρατικών οργανισμών, οι οποίες ανατίθενται συνήθως σε τυπογράφους χωρίς να τηρούνται οι στοιχειώδεις εκδοτικές προδιαγραφές. Τέλος, δανειζόμενο δύο ιδέες από το ιδρυτικό του Ελληνικού Κέντρου Κινηματογράφου προτείνει τη σύσταση ενός "ειδικού εκδοτικού ενέχυρου", που θα παρέχει τη δυνατότητα στον εκδότη να χρησιμοποιεί την αποθήκη βιβλίων για τη λήψη τραπεζικού δανείου καθώς επίσης και την αδασμολόγητη εισαγωγή μηχανημάτων που θα προορίζονται αποδεδειγμένα για την επαγγελματική παραγωγή των εκδοτών.

29. Το σκεπτικό της ΠΟΕΒ συνοψίζεται σε υπόμνημα προς το ΥΠΠΟ με ημερομηνία 13-5-1988, στο οποίο μεταξύ άλλων αναφέρεται: "Η ίδρυση ενός ακόμη δυσκίνητου δημόσιου οργανισμού, θα απορροφήσει τα περιορισμένα κονδύλια που διαθέτει το ΥΠΠΟ για το βιβλίο, στις δαπάνες λειτουργίας και συντήρησής του και έτσι θα χάσει τη δυνατότητα να προσφέρει οποιαδήποτε βοήθεια στο αντικείμενο ενδιαφέροντός του, το βιβλίο." Εμείς και το βιβλίο, τ. 86, Ιούνιος 1988.

Παρατηρούμε εδώ ότι τον ίδιο μήνα Μάιο, που συντάχθηκε αυτό το υπόμνημα, το ίδιο όργανο της ΠΟΕΒ δημοσιεύει το σχέδιο του ΕΛΚΕΒ με τίτλο "Ιδρύεται ελληνικό κέντρο βιβλίου", και με το εξής σχόλιο: "Δημοσιεύουμε παρακάτω για ενημέρωσή του χώρου του βιβλίου το σχέδιο νόμου που κατάρτισε το υπουργείο Πολιτισμού και θα καταθέσει στην ελληνική Βουλή. Προς το παρόν το αφήνουμε ασχολίαστο περιμένοντας τις γνώμες των οργάνων των εκδοτοβιβλιοπωλών, στις οποίες στάλθηκε από την ΠΟΕΒ να το μελετήσουν" Εμείς και το βιβλίο, τ. 86 Μάιος 1988.

Εξετάζοντας την πρόταση του ΥΠΠΟ για το ΕΛΚΕΒ καθώς και τη στάση των συνδικαλιστικών φορέων, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει τα εξής: Η πρόταση του υπουργείου ήταν πρόχειρη και χωρίς καλές προδιαγραφές, αλλά δεν θα πρέπει να αρνηθεί κανείς τη δυνατότητα διαλόγου που πρόσφερε. Πράγματι ήρθε πολύ αργά, μετά από μια αποκορύφωση αδράνειας του υπουργείου, να προκαλέσει απλώς εντυπώσεις, αλλά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αφετηρία, με την υιοθέτηση και τη μετατροπή της σε μια πραγματική θεσμική πρόταση, από την οποία να ξεκινήσει σε κάποιο βαθμό μια κρατική πολιτική βιβλίου στην Ελλάδα. Η άρνηση που συνάντησε, όμως, μπορεί να μαρτυρά και κάτι ακόμη: ότι η επίκληση μιας κρατικής πολιτικής βιβλίου από την πλευρά των συνδικαλιστικών φορέων εξαντλείται αποκλειστικά στον παλιό ρόλο του κράτους παροχών και δεν αντιλαμβάνεται τις πιο σύγχρονες μορφές, που απαιτούν τη συμμετοχική ευθύνη και άρα νέες ισορροπίες δυνάμεων των ιδίων των ενδιαφερομένων.

Τον Μάιο του 1989 οργανώνεται με πρωτοβουλία της ΠΟΕΒ ευρεία σύσκεψη για τα προβλήματα του βιβλίου στην οποία οι τελικές προτάσεις που αφορούν στη χάραξη πολιτικής βιβλίου είναι οι ίδιες εκείνες τρεις προτάσεις στις οποίες είχε αναφερθεί ο πρόεδρος της ΠΟΕΒ κατά τα εγκαίνια της 13ης Εκθέσης βιβλίου στο Ζάππειο το 1984: Ευαισθητοποίηση του κοινού, κωδικοποίηση του βιβλίου και των παραγόντων του, στήριξη των μονάδων βιβλίου.³⁰

Στην ευαισθητοποίηση του κοινού περιλαμβάνονται: Εκπαίδευση, Διδακτικά βιβλία, Βιβλιοθήκες και Εκθέσεις βιβλίων. Στην κωδικοποίηση του βιβλίου και των παραγόντων του περιλαμβάνονται ο ISBN και ο προσδιορισμός του συγγραφέα, εκδότη και βιβλιοπώλη. Στη στήριξη των μονάδων βιβλίου περιλαμβάνονται: επιμόρφωση, κίνητρα ενοποίησης μονάδων, θετικές διακρίσεις, φορολογικές ελαφρύνσεις, τραπεζικές χρηματοδοτήσεις, ενιαία τιμή βιβλίου, πρακτορείο βιβλίου και βραβεία.³¹

Παράλληλα, τον ίδιο μήνα ο ΣΕΚΒ και ο ΣΕΒΑ οργανώνουν ένα "Διήμερο δημόσιο διάλογο για την εθνική πολιτική βιβλίου".³²

Η βασική πρόταση που διατυπώνεται από τη μεριά των εκδοτών στο διάλογο αυτό είναι η πρόταση για Γενική Γραμματεία βιβλίου, σε αντιδιαστολή με το Κέντρο βιβλίου που είχε προταθεί δύο χρόνια

30. Εμείς και το βιβλίο, τ. 93, Απρίλιος-Μάιος 1989.

31. Εμείς και το βιβλίο, τ. 94, Απρίλιος-Μάιος 1989.

32. Εμείς και το βιβλίο, τ. 94, Ιούνιος-Ιούλιος 1989.

πριν από το υπουργείο. Το σκεπτικό για μια τέτοια λύση είναι ότι ο θεσμός αυτός "από τη φύση του θα βρίσκεται στην άμεση ευθύνη του κέντρου της εξουσίας".³³ Ετσι, προτείνεται επίσης να λειτουργήσει σε ένα από τα τρία υπουργεία, Παιδείας, Πολιτισμού ή Προεδρίας.

Τα θεσμικά μέτρα που προτείνονται παράλληλα ξεκινούν από την ενοποίηση των κονδυλίων που διατίθενται για το βιβλίο και την αναγραφή τους στον κρατικό προϋπολογισμό, προχωρούν στη συγκρότηση εθνικού οργανισμού βιβλιοθηκών, εθνικού οργανισμού εκθέσεων και προβολής του βιβλίου, τον νομοθετικό εκσυγχρονισμό των σχέσεων που αφορούν στο βιβλίο, την ένταξη του βιβλίου στα πενταετή προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, τη συμμετοχή στις δημόσιες επενδύσεις, την αξιοποίηση των προγραμμάτων της ΕΟΚ, τη θεσμοθέτηση της ενιαίας τιμής βιβλίου.

Από τη μεριά του, ο Γενικός Γραμματέας του ΥΠΠΟ Μ. Τρικούκης, διατυπώνει την άποψη ότι "το πρόβλημα της πολιτικής βιβλίου δεν λύνεται από τα μέτρα μιας κυβέρνησης ή ενός υπουργείου". Κάτι τέτοιο, λέει, δεν θα ξεπερνούσε με κανένα τρόπο το διοικητικό χαρακτήρα αυτών των μέτρων, πράγμα που δεν επαρκεί, διότι "η διοικητική πλευρά είναι μόνο ένα στοιχείο της πολιτικής". Επομένως, απαιτείται μια κοινωνική κινητοποίηση, η κινητοποίηση όλων των κοινωνικών παραγόντων και "όχι μονάχα των κυβερνητικών οργάνων".

Η τοποθέτηση της εκπροσώπου της Ένωσης ελλήνων βιβλιοθηκαρίων, στάθηκε στις δύο προποθέσεις για τη λειτουργία των βιβλιοθηκών, στην εκπαίδευση και το να κρατηθούν κάποια στάνταρντ που υπαγορεύει η Ουνέσκο στη λειτουργία των βιβλιοθηκών.³⁴ Παράλληλα, μια δεύτερη ομιλήτρια από το σύλλογο των βιβλιοθηκαρίων αναφέρθηκε στην ανάγκη επιστημονικής πληροφόρησης καθώς και ενός Εθνικού δικτύου βιβλιοθηκών.³⁵

Λίγους μήνες αργότερα, τον Οκτώβριο 1989, οργανώνεται και πάλι από τον ΣΕΚΒ ένας διήμερος δημόσιος διάλογος για την Εθνική πολιτική βιβλίου, στα πλαίσια του 18ου φεστιβάλ βιβλίου. Αυτή τη φορά με τη συμμετοχή συγγραφέων, μεταφραστών, βιβλιοθηκαρίων και, φυσικά, εκδοτών και βιβλιοπωλών.

33. Βλ. εισήγηση του προέδρου του ΣΕΚΒ Νίκου Αντωνόπουλου στο Διήμερο.

34. Βλ. Χ. Οικονομοπούλου, "Η ένωση ελλήνων βιβλιοθηκαρίων και ο ρόλος των βιβλιοθηκαρίων".

35. Βλ. Άννα Σολωμού, "Βιβλιοθήκες και πληροφόρηση".

Οι θέσεις των εκδοτών, όπως είναι φυσικό, παραμένουν οι ίδιες που περιγράψαμε λεπτομερώς πιο πάνω και δεν θα επεκταθούμε περισσότερο.

Από τη μεριά των λογοτεχνών εντοπίστηκαν τέσσερα σημεία ιδιαίτερης σημασίας: η πολιτική βιβλιοθηκών και η Εθνική βιβλιογραφία, η ενίσχυση και προβολή της συγγραφικής δημιουργίας, η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και η προβολή της ελληνικής λογοτεχνίας, γλώσσας και του νεοελληνικού πολιτισμού στο εξωτερικό.³⁶

Για την πολιτική βιβλιοθηκών μίλησε η εκπρόσωπος των βιβλιοθηκαρίων³⁷, η οποία αναφέρθηκε στις δυνατότητες που παρέχουν τα ΕΟΚικά προγράμματα και οι οποίες μένουν αναξιοποίητες ελλείψει πολιτικής βούλησης. Επιπλέον, σκιαγράφησε παραστατικά τη διαδικασία μέσα από την οποία η κοινή γνώμη παραμένει παθητικός θεατής των βασικών αυτών ελλείψεων ενώ διάφορες ειδικά ενδιαφερόμενες ομάδες -φοιτητές, καθηγητές, κλπ- συμβιβάζονται με μικρά ανταλλάγματα.³⁸

Ενα χρόνο αργότερα, τον Μάιο του 1990, στη γιορτή του βιβλίου στο Ζάππειο ο πρόεδρος του ΣΕΚΒ θα επαναλάβει ουσιαστικά τα ίδια αιτήματα, τονίζοντας μόνο περισσότερο το πρόβλημα του αναλφαβητισμού.³⁹

36. Βλ. Παύλος Ζάννας, "Γενικές κατευθυντήριες αρχές μιας πολιτικής του βιβλίου".

37. Νίνα Σκανδάλη, "Εθνική πολιτική για βιβλιοθήκες".

38. Ο.π.: "Η κοινή γνώμη δέχεται παθητικά να μην υπάρχουν βιβλιοθήκες στους Δήμους, στα σχολεία. Να μην υπάρχουν βιβλιοθήκες στα Πανεπιστήμια, στους χώρους όπου γίνεται η έρευνα. Να ετοιμάζονται προγράμματα για λαϊκή επιμόρφωση και να μην υπάρχει ούτε μια λέξη για βιβλιοθήκες, το χώρο δηλαδή, όπου πραγματοποιείται η επιμόρφωση. Οι διάφορες κυβερνήσεις έχουν προσφέρει κάποιες παροχές σε δόλωμα σε ορισμένες ενδιαφερόμενες ομάδες, πχ δωρεάν συγγράμματα στους σπουδαστές, επίδομα για αγορά βιβλίων στους καθηγητές, επίδομα βιβλιοθήκης στους ερευνητές κλπ. και καταφέρνουν έτσι να τις αδρανοποιούν και να τις αποπροσανατολίζουν."

39. Βιβλιομποτρική, τ. 22, Απρίλιος-Μάιος 1990.

Με την ευκαιρία της ψήφισης του Προυπολογισμού του 1991 στη Βουλή, ο ΣΕΚΒ απευθύνει επιστολή στους βουλευτές εφιστώντας την προσοχή τους στο γεγονός ότι τα κονδύλια που αναγράφονται για βιβλία σ' αυτόν δεν ανταποκρίνονται στις συγκεκριμένες κοινωνικές ανάγκες που υπάρχουν.

Οι συγκρίσεις που γίνονται είναι πολύ ουσιαστικού ενδιαφέροντος και εντοπίζεται το γεγονός ότι σε τομείς και υπουργεία όπου υπάρχουν ζωτικά κοινωνικά προβλήματα, το βιβλίο αγνοείται ως μέσο είτε επιμόρφωσης είτε διαφώτισης. Έτσι, με λειτουργικό αναλφαβητισμό της τάξης του 23,2%, η Λαϊκή Επιμόρφωση διαθέτει έναν προϋπολογισμό τριακοσίων μόνο χιλιάδων δρχ. για βιβλία-. Το υπουργείο Δικαιοσύνης για τις φυλακές εκατό χιλ. δρχ. για την αγορά βιβλίων. Το υπουργείο χωροταξίας και περιβάλλοντος, προϋπολογισμό τετρακοσίων χιλ. δρχ. για βιβλία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τόσο η θεωρητική προσέγγιση του Α' Μέρους της παρούσας εργασίας όσο και η εμπειρική προσπάθεια του Β' Μέρους, οδηγούν σε ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με την κρατική πολιτική βιβλίου. Τούτο ισχύει αναφορικά αφενός προς το πλαίσιο του μεθοδολογικού και θεωρητικού βιβλιολογικού προβληματισμού και, αφετέρου, προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σχετικής ελληνικής πραγματικότητας της τελευταίας δεκαπενταετίας.

Τα συμπεράσματα αυτά θα αναπτύξουμε εδώ σε τρεις ενότητες, που αντιστοιχούν στις τρεις βασικές προσεγγίσεις, τις οποίες χρησιμοποίησε ως κεντρικούς άξονες η παρούσα εργασία: βιβλιολογική προσέγγιση, προσέγγιση πολιτιστικής πολιτικής και κοινωνικο-επιστημονική:

1. Το πρώτο συμπέρασμα προέρχεται από τον προβληματισμό της πολιτικής βιβλιολογίας και αναφέρεται στο γεγονός ότι στο ελληνικό κράτος εντοπίζονται τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το βιβλιολογικό μοντέλο των σύγχρονων φιλελεύθερων-κοινωνικών κρατών-παρέμβαση στην εκπαίδευση, τις εκδόσεις και τις βιβλιοθήκες-, όχι όμως προς μια κατεύθυνση εκσυγχρονιστική και αναπτυξιακή.

Από την άλλη μεριά, η ιδιαίτερη αντιμετώπιση του τομέα των σχολικών βιβλίων και των πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, όπως αυτή εκδηλώνεται έως σήμερα στη χώρα, προσομοιάζει περισσότερο είτε προς το κρατικιστικό μοντέλο των αναπτυσσόμενων χωρών είτε προς το κρατικιστικό πρότυπο των πρώην-σοσιαλιστικών κρατών, όπου διαμέσου του κρατικού μονοπωλίου ασκείται πλήρης και ασφυκτικός έλεγχος επί της ύλης και του περιεχομένου των διδακτικών βιβλίων, με άμεσο ή έμμεσο τρόπο ανάλογα προς την εκπαιδευτική βαθμίδα. Το γεγονός αυτό συμβαίνει παρά το φιλελεύθερο-κοινωνικό σύστημα της χώρας, όπου κυριαρχούν η πολλαπλότητα και η ανταγωνιστικότητα.

Επίσης ο τομέας των βιβλιοθηκών, με πρώτο παράδειγμα την Εθνική βιβλιοθήκη, ασφυκτιά κάτω από ένα αναχρονιστικό καθεστώς και δεν ανταποκρίνεται στις διαρθρωμένες σύγχρονες ανάγκες της επιστημονικής και οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις δεν υφίστανται παρά μόνο για να επιβεβαιώνουν απλώς τον κανόνα και δεν οφείλονται σε καταστάσεις που μπορούν να αναπαραχθούν υπό κανονικές συνθήκες, αλλά σε πολύ ειδικούς παράγοντες (λχ το Κέντρο παιδικού και εφηβικού βιβλίου ή οι βιβλιοθήκες του Πανεπιστημίου Κρήτης).

Διαπιστώνει ακόμη κανείς ότι είναι πολύ εύθραυστη η πολιτική βούληση που κατευθύνεται στον τομέα της υποδομής -έρευνα, συλλογή στατιστικών στοιχείων, προώθηση προγραμμάτων καταπολέμησης του αναλφαβητισμού, διεύρυνσης της αναγνωστικότητας, κλπ.- και η οποία είναι αυτή ακριβώς που ορίζει τον βαθμό εκσυγχρονισμού των ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών κρατών.

Κατ' αυτό τον τρόπο, διαπιστώνουμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια βιβλιολογική πραγματικότητα η οποία πάσχει κυρίως στο κοινωνικό της περιεχόμενο, διότι όσα προαναφέρθηκαν πλήττουν ακριβώς την πολιτιστική διάσταση του βιβλίου ως κοινωνικού αγαθού και την ελεύθερη και με όρους ισότητας πρόσβαση στην ανάγνωσή των πιο αδύνατων κοινωνικών στρωμάτων του πληθυσμού.

Στο στοιχείο αυτό, που είναι πολύ βασικό για τη βιβλιολογική πραγματικότητα μιας χώρας, έρχονται να προστεθούν τρία ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής πραγματικότητας:

- Το πρώτο είναι η περιορισμένη εμβέλεια της ελληνικής γλώσσας, που μιλιέται από ένα μικρό πληθυσμό. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με την περιοριστική κοινωνική βιβλιολογική διάσταση μετατρέπει το πρόβλημα σε εθνικής σημασίας, αδυνατίζοντας τις πολιτιστικές δυνάμεις που διαθέτει η χώρα στο σύνολό της και επιτρέποντας την πιο εύκολη αλλοίωση των χαρακτηριστικών της πολιτιστικής ταυτότητας.

- Το δεύτερο είναι η χαμηλή συνείδηση βιβλίου της ελληνικής κοινωνίας, η οποία οφείλεται πρωταρχικά στην κακή πολιτική διαχείριση του εκπαιδευτικού συστήματος και, πιο γενικά, στην χαμηλή πολιτιστική πολιτική η οποία αφαιρεί το κύρος παραδοσιακών θεσμών -λχ βιβλιοθήκες- ή απαξιοί να προσδώσει κύρος σε άλλους -λχ διαδικασίες για τα κρατικά βραβεία σε έλληνες συγγραφείς- και δεν δίνει τη δυνατότητα εκσυγχρονισμού και ανανέωσης της βιβλιολογικής πραγματικότητας, έτσι ώστε να είναι ελκυστική, κυρίως στις μικρότερες ηλικίες.

Ετσι, ενώ παρουσιάζεται στη χώρα μια διαρκώς αύξουσα τάση για ανώτερες και ανώτατες σπουδές, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τη στάση έναντι του βιβλίου. Πρόκειται για μια αντίφαση η οποία δημιουργεί κενά επιστημονικού, επαγγελματικού αλλά και κοινωνικού χαρακτήρα.

- Το τρίτο στοιχείο, που σχετίζεται με τα δύο προηγούμενα, είναι η εμφάνιση φαινομένων όπως λχ η στροφή του κοινού προς τα άλλα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας -κάτι που ισχύει μεν σε όλες τις χώρες αλλά αποτελεί αντικείμενο σοβαρού προβληματισμού και συντονισμένων προσπαθειών ώστε να ανακοπεί-. Επίσης η στροφή του κοινού σε περιορισμένα καταναλωτικά πρότυπα (φαινόμενο των μπεστ σέλερς) και άρα η ενίσχυση του εμπορευματικού χαρακτήρα του βιβλίου έναντι του πολιτιστικού εκείνου. Αποτέλεσμα είναι η πιο εύκολη αναπαραγωγή ιδεών και η χειραγώγηση από τους μηχανισμούς της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Από την άλλη πλευρά, πάντοτε μέσα από την βιβλιολογική οπτική, η εξέταση των συνδικαλιστικών αιτημάτων των επαγγελματιών του βιβλίου καθώς και του εκδοτικού χώρου, που σχετίζονται με το ευρύτερο πολιτιστικό πλαίσιο, δεν έχει να επιδείξει συνολικότερη οπτική ούτε ευκρινείς και συνεπείς στόχους, οι οποίοι να πιέζουν προς την κατεύθυνση διαμόρφωσης και άσκησης κρατικής πολιτικής βιβλίου.

Η πλευρά αυτή χαρακτηρίζεται από μικρής εμβέλειας πολιτιστικά αιτήματα, συνδεδεμένα συνήθως στενά με άμεσα ή έμμεσα συντεχνιακά οικονομικά οφέλη, από την αδυναμία διατύπωσης ευρύτερων στόχων και σύνδεσης της πολιτιστικής διάστασης του βιβλίου με πειστικά προγράμματα συνολικής πολιτιστικής πολιτικής.

Η διατύπωση των αιτημάτων παραμένει προσκολλημένη σε μια ξεπερασμένη προδιάθεση καταγγελίας --συνήθως του Υπουργείου Πολιτισμού--, και στην αποστεωμένη απαρίθμηση "παραδοσιακών" εκκλήσεων, με τρόπο που στοχεύει κατά κανόνα στην συντεχνιακή αυτοικανοποίηση των διαφόρων κλάδων.

Είναι εμφανής η έλλειψη έρευνας, συνολικότερου προβληματισμού και πρωτοβουλιών, που να προωθούν την πολιτιστική και κοινωνική διάσταση του βιβλίου.

Ενα άλλο κενό που παρουσιάζουν τα συνδικαλιστικά αιτήματα είναι η απουσία προβληματισμού γύρω από τον άξονα της ανάγνωσης, πάνω στον οποίο στηρίζεται μια ολόκληρη συλλογιστική, η οποία αναπτύσσεται από τον Girard, και που διακρίνεται από εκείνη της πολιτικής βιβλίου.

Αυτό οδηγεί στην υπερεκτίμηση των αιτημάτων που σχετίζονται με την ενίσχυση της παραγωγής -πράγμα το οποίο καθιστά ευάλωτα και τα επιχειρήματα, καθώς αυτά προέρχονται από τους ίδιους τους

παραγωγούς- και στην υποτίμηση των αιτημάτων που σχετίζονται με την ενίσχυση της ζήτησης. Αιτήματα τα οποία είναι σαφώς πιο δίκαια από κοινωνική άποψη, πιο λειτουργικά μακροπρόθεσμα και οπωσδήποτε πιο πειστικά ως προς τον πολιτιστικό χαρακτήρα του βιβλίου, ο οποίος αποτελεί εκ των πραγμάτων το ζητούμενο.

Επίσης, παρατηρείται συχνά άγνοια των κρατικών διοικητικών μηχανισμών, η οποία οδηγεί σε συγκεχυμένα αιτήματα, όπου δεν λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι επιμέρους αρμοδιότητες και οι δυνατότητες ανταπόκρισης του μηχανισμού των υπουργείων, με αποτέλεσμα μοιραία λάθη, τα οποία καθιστούν αυτομάτως άστοχα τα αιτήματα.

Η αδυναμία των κοινωνικών εταίρων γίνεται ακόμη πιο αισθητή σε περιπτώσεις, όπως λχ η χαμένη ευκαιρία δημιουργίας ενός Κέντρου βιβλίου, που με ευκολία απέρριψαν, αντί να τη θεωρήσουν ως ευκαιρία μιας ολοκληρωμένης αντιπρότασης προς το υπουργείο Πολιτισμού. Με τον τρόπο αυτό απέδειξαν την εγγενή τους αδυναμία στη χάραξη μιας στρατηγικής στο χώρο του βιβλίου.

Η βιβλιολογική πραγματικότητα της χώρας, όμως, παρουσιάζει αδυναμίες σε ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό: χαμηλή αναγνωστικότητα, απουσία εύστοχων αιτημάτων από συλλογικούς φορείς ή τους άμεσα ενδιαφερόμενους για μέτρα κρατικής πολιτικής βιβλίου, απουσία πίεσης για καλύτερη λειτουργία των βιβλιοθηκών. Ακόμη και η πανεπιστημιακή κοινότητα δέχεται παθητικά στη μεγάλη της πλειοψηφία -με ελάχιστες φωνές αντίστασης- το μοναδικό σύγγραμμα και ότι αυτό συνεπάγεται.

Διαπιστώνεται έτσι η χαμηλή συνείδηση βιβλίου της ελληνικής κοινωνίας στο σύνολό της, πράγμα που ισχύει στις χώρες εκείνες, στις οποίες ατονεί η παράδοση και λείπει η εκσυγχρονιστική πολιτική βούληση.

Στο σημείο αυτό μπορεί να υποστηριχθεί ότι προδιαγράφονται δύο αντίρροπες τάσεις, στην πορεία εξέλιξης της παρούσας κατάστασης:

- Η πρώτη είναι η εντατική εμπορευματοποίηση του προϊόντος βιβλίου, η οποία συνεπάγεται μεν την εξασθένηση ή ακόμη και την καταστροφή μιας σειράς πολιτιστικών στοιχείων, με την ενίσχυση ακραίων καταναλωτικών τάσεων, με την κατάχρηση του μάρκετινγκ, με την υπερπροβολή σαν συγγραφέων κάποιων δημοσιογράφων, πολιτικών, καλλιτεχνών, κλπ., που τείνουν να δημιουργήσουν έναν ορισμένο τύπο συνείδησης βιβλίου -αν και όχι επιθυμητό, ωστόσο όμως μαζικό-.

- Η δεύτερη είναι η δυνατότητα συσπείρωσης του πνευματικού και επιστημονικού κόσμου, ο οποίος μπορεί να επιδράσει με τον τρόπο του στη συλλογική συνείδηση, προτείνοντας νέες ιδέες, καθιστώντας ελκυστικό το διάλογο και, γενικότερα, ανοίγοντας κύκλους ενδιαφερόντων που στην παρούσα στιγμή έχουν ατονήσει ή περιπέσει σε αδράνεια και ανυποληψία.

2. Το δεύτερο συμπέρασμα που μπορεί να διατυπωθεί είναι ότι με βάση τα κριτήρια της πολιτιστικής προσέγγισης, τα οποία εξετάσαμε στο Α' Μέρος της παρούσας εργασίας, η εμπειρική έρευνα έδειξε ότι η άσκηση πολιτικής βιβλίου τόσο από τους καθ' ύλην αρμόδιους φορείς όσο και σε προγραμματικό επίπεδο ή επίπεδο νομοθετικών ρυθμίσεων, κλπ. πραγματοποιείται κυρίως δια παραλείψεων.

Η συλλογικότητα και δημοκρατικότητα των αποφάσεων -βασικό κριτήριο της πολιτιστικής πολιτικής, όπως είδαμε στο Α' Μέρος-, που συνεπάγεται το διάλογο με τους ενδιαφερόμενους φορείς, ισχύει σε πολύ περιορισμένο βαθμό. Αλλωστε, όπως διαπιστώνουμε, οι αποφάσεις και τα μέτρα που λαμβάνονται δεν συγκεντρώνουν τα αυστηρά κριτήρια μιας πολιτικής υπέρ των συλλογικών συμφερόντων αλλά έχουν αναφορά μάλλον σε έναν επιλεκτικά περιορισμένο κύκλο ενδιαφερομένων με άμεσα συμφέροντα.

Ετσι, στο παράδειγμά λχ της αγοράς βιβλίων εκ μέρους του υπουργείου Πολιτισμού, τα κριτήρια τα οποία υιοθετούνται κατά παράδοση μετά βίας καλύπτουν τα προσχήματα πελατειακών σχέσεων και, συνεπώς, κάθε διάλογος και συλλογική διαδικασία θα κινδύνευε να ανατρέψει τις πολιτικές προεπιλογές και σκοπιμότητες.

Το ίδιο ισχύει για την μερικότητα των ιδεολογικών κατευθύνσεων και των κριτηρίων -λχ στην βράβευση του έργου συγγραφέων, στην ενίσχυση της προσπάθειας νέων, κλπ.-, που κάθε φορά κυριαρχούν και η οποία κατά κανόνα δικαιολογείται με την έλλειψη κονδυλίων.

Απέναντι σ' αυτή την κατάσταση έχουμε να παρατηρήσουμε το χαμηλό βαθμό οργάνωσης τόσο των δημιουργών όσο και των χρηστών, η οποία επιπλέον δεν οδηγεί ποτέ στο μεταξύ τους διάλογο, με αποτέλεσμα οι αποφάσεις να λαμβάνονται πάντοτε αποκλειστικά από υπηρεσιακούς παράγοντες. Αυτό δεν αναιρείται από τη συμβουλευτική

ενίοτε συμμετοχή ορισμένων δημιουργών, άλλοτε με το κριτήριο της εκπροσώπησης κάποιου φορέα και άλλοτε με κριτήρια προσωπικής πολιτικής επιλογής.

Το κριτήριο της αυτονομίας της πολιτιστικής πολιτικής και οι διαδικασίες αποκέντρωσης, ελάχιστο χώρο έχουν βρει στον τομέα του βιβλίου. Όπως δείχνουν τα στοιχεία του Υπουργείου Πολιτισμού, οι κεντρικές υπηρεσίες είναι εκείνες που αποφασίζουν τι βιβλία θα σταλούν στις βιβλιοθήκες όλης της χώρας, χωρίς μελέτες διαφοροποίησης και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι τοπικές συνθήκες και ανάγκες.

Ειδικότερα, το στοιχείο πολιτιστικής πολιτικής που ασκείται εν προκειμένω είναι η ενίσχυση ορισμένων λογοτεχνών ή λογοτεχνικών σωματείων, χωρίς την παραμικρή πρόβλεψη να συνδυάζεται αυτό με την αναγνωσιμότητα και τις διαφοροποιημένες ανάγκες των αναγνωστών, άρα με την ενίσχυση της ζήτησης.

Τα παραπάνω συναρτώνται με τη δραματική έλλειψη πολιτιστικών αρχείων, η οποία καθιστά ουσιαστικά αδύνατη κάθε πολιτιστική πολιτική με συνέχεια, μεγεθύνοντας έτσι τις διαδικασίες πελατειακών σχέσεων και ενισχύοντας τις πιο καθυστερημένες και συντηρητικές δομές.

Ακόμη και οι υπηρεσιακοί παράγοντες του υπουργείου Πολιτισμού συμβαίνει συχνά να αγνοούν την ύπαρξη επιτροπών που έχουν εξαγγελθεί και έχουν λειτουργήσει για κάποιο διάστημα στο παρελθόν. Ο διάλογος με τους ενδιαφερομένους έχει κατά κανόνα χαρακτήρα άτυπο και ατελή, όταν βεβαίως υφίσταται.

Επομένως, η σχέση διαδικασιών λήψης των αποφάσεων και δράσης εξασθενεί. Παρατηρούνται, λοιπόν, μεγάλες καθυστερήσεις και περιορισμοί της δράσης, και σε ορισμένες περιπτώσεις οι αποφάσεις δεν ακολουθούνται από τα συγκεκριμένα μέτρα υλοποίησής τους. Αυτό το φαινόμενο επιβαρύνει την αξιοπιστία της πολιτικής, η οποία πολύ συχνά παραμένει καθηλωμένη στην απλή εξαγγελία, και κάνει ακόμη πιο ανενεργούς τους συνδικαλιστικούς και κοινωνικούς εταίρους.

Αποκορύφωμα αυτού του φαινομένου είναι οι συζητήσεις περί του βιβλίου που έχουν κατά καιρούς πραγματοποιηθεί στο Κοινοβούλιο και οι οποίες είτε με καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις -εμφανίζουν ως πεπραγμένα σχέδια τα οποία ουδέποτε πραγματοποιούνται-, είτε με δραματοποιημένη κινδυνολογία -συγχέουν τα συνολικά προβλήματα του βιβλίου με ορισμένες εντελώς επιμέρους περιπτώσεις-.

Όπως είναι φυσικό, δεν μπορεί κανείς να περιμένει ότι θα υπάρχουν μέσα σ' αυτή τη δεδομένη κατάσταση διαδικασίες καταγραφής και αξιολόγησης της πολιτιστικής πολιτικής και της πολιτικής βιβλίου. Συνήθως οι ενέργειες δεν αξιολογούνται, στο βαθμό που δεν αναμένονται αποτελέσματα από αυτές. Απλώς η ύπαρξή τους καλύπτει ένα πολύ μικρό κενό ως πρόσχημα και όχι ως άσκηση πολιτιστικής πολιτικής στο χώρο του βιβλίου.

Επομένως, οι παραπάνω διαδικασίες υπηρετούνται από ένα νομικό πλαίσιο αναχρονιστικό και πεπαλαιωμένο, διάτρητο πλέον στις σημερινές συνθήκες από κενά. Πρόκειται για ένα νομικό πλαίσιο, το οποίο πιέζεται μόνο από τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά του βιβλίου και όχι από τα μέτρα κρατικής πολιτικής.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πίεσης είναι οι δύο νόμοι που βρίσκονται σήμερα στο στάδιο μελέτης, ο νόμος περί πνευματικής ιδιοκτησίας και ο νόμος περί ενιαίας τιμής του βιβλίου. Ο μεν πρώτος αφορά σε θέματα που αναφέρονται στις σχέσεις συγγραφέων και εκδοτών, καθώς και τρίτων οι οποίοι είναι δυνατόν να προσβάλουν το δικαίωμα του συγγραφέα και αποτελεί πιεστικό αίτημα μιας αναπτυσσόμενης αγοράς βιβλίου, στην οποία τα συγγραφικά δικαιώματα αρχίζουν να αποκτούν πραγματική υπόσταση και να συνεπάγονται οικονομικά οφέλη. Ο δεύτερος νόμος επίσης έχει σχέση με την οικονομία του βιβλίου και με τους κανόνες του ανταγωνισμού οι οποίοι στην παρούσα φάση κινδυνεύουν να καταστρέψουν τις εύθραυστες ισορροπίες που ισχύουν ανάμεσα στις ισχυρότερες και τις πιο αδύνατες βιβλιοπωλικές μονάδες.

Όπως είναι φανερό, πρόκειται για αιτήματα κατά κύριο λόγο ρυθμιστικής τάξεως, που αναφέρονται στις διαδικασίες της αγοράς. Αντίθετα, ορισμένα αιτήματα που σχετίζονται με νομοθετικές ρυθμίσεις κρατικής πολιτικής, όπως λχ σχετικά με τις βιβλιοθήκες κλπ. παραμένουν σε χρόνια καθυστέρηση, διότι αποτελεί κοινή συνείδηση ότι όσον αφορά την κρατική πολιτική βιβλίου μεγαλύτερη σημασία έχει ο πρωταρχικός σχεδιασμός και η άσκηση συγκεκριμένης πολιτικής και μικρότερη η λήψη νομοθετικών μέτρων, των οποίων άλλωστε κατά τεκμήριο η άμεση εφαρμογή αμφισβητείται.

Από την πλευρά τους, οι συνδικαλιστικοί φῶρες δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται ότι το πλαίσιο που περιγράψαμε είναι αυτό ακριβώς στο οποίο οφείλουν να επιδράσουν, με αποτέλεσμα είτε να περιορίζονται στα επιμέρους, είτε να εξαγγέλλουν μεγαλόστομες διακηρύξεις περί "εθνικής πολιτικής βιβλίου", πίσω από τις οποίες δεν βρίσκεται όμως καμία επεξεργασία προτάσεων.

Ετσι, είναι προφανές, ότι η πολιτιστική πολιτική έναντι του βιβλίου ασκείται στην Ελλάδα κυρίως δια παραλείψεων, τη στιγμή που όπως διαπιστώσαμε, σε χώρες με πολύ πιο έντονη αναγνωστικότητα η κρατική πολιτική βιβλίου ακολουθεί τις πιο σύγχρονες μεθόδους διατήρησης και ανανέωσης της δυναμικής του βιβλίου και της ανάγνωσης.

3. Το τρίτο συμπέρασμα σχετίζεται με την ανίχνευση της θεωρητικής προσέγγισης επιστημονικο-κοινωνικού χαρακτήρα, μέσα από τη διπλή διαδρομή αφενός του εμπειρικο-φορμαλιστικού προβληματισμού και αφετέρου της θεωρίας περιεχομένου του σύγχρονου κοινωνικού σχηματισμού που ακολουθήσαμε. Αυτή ανέδειξε το πεδίο πάνω στο οποίο μπορεί να βαδίσει η έρευνα της κρατικής πολιτικής που έχει ως άξονά το βιβλίο.

Η συσχέτιση κρατικής πολιτικής και βιβλίου φαινόταν καταρχάς περίπλοκη, καθώς όφειλε, για να βρει το στόχο της, να διατρέξει τόσο τα ενδιάμεσα πεδία τα οποία παρεμβάλλονται, δηλαδή εκείνα της βιβλιολογίας και της πολιτιστικής πολιτικής, όσο και να επιλύσει διλήμματα που προέκυπταν από τη σύνθετη σχέση αυτών των πεδίων με τις παραμέτρους της κρατικής πολιτικής. Αυτό το γεγονός αντικατοπτριζόταν επίσης στις αντίστοιχες δυσκολίες που υπήρχαν στο επίπεδο της βιβλιογραφικής έρευνας.

Προχωρήσαμε την έρευνα με οδηγό τη ρήση του Altbach ότι τα βιβλία δεν εκδίδονται εν κενώ αλλά επηρεάζονται άμεσα από τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά στοιχεία μιας χώρας. Η διαδρομή αυτή αποδείχθηκε ενδιαφέρουσα, δεδομένου ότι μας έδωσε την ευκαιρία να κινηθούμε μέσα σε ένα ευρύ φάσμα πολλαπλών και διαφορετικών σημείων αναφοράς και να γεφυρώσουμε προβληματικές, όπως αυτές λχ της βιβλιολογικής ή πολιτιστικής πραγματικότητας με τις κοινωνικο-επιστημονικές εκείνες, οι οποίες φαίνονταν από πρώτη άποψη να βρίσκονται σε αρκετή απόσταση μεταξύ τους.

Με τα θεωρητικά εργαλεία του Α' Μέρους αυτής της εργασίας, τα οποία αναφέρονταν μεταξύ άλλων α) στην έννοια της κρατικής ή δημόσιας πολιτικής β) στα κριτήρια και τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων, γ) στην τυπολογία της πολιτικής ανάλυσης δια πράξεων ή παραλείψεων και την ανάλυση κόστους οφέλους δ) στη διαδικασία αξιολόγησης, προσεγγίσαμε καταρχάς το προγραμματικό πλαίσιο της κρατικής πολιτικής βιβλίου στην Ελλάδα.

Μέσα από την αναλυτική εξέταση των Πενταετών προγραμμάτων προέκυψε η διαπίστωση ότι παρά τις διαφορές πολιτικού χαρακτήρα που παρουσιάζονται μεταξύ τους, και οι οποίες οφείλονται είτε στην πολιτική συγκυρία -πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια- είτε στην εναλλαγή κυβερνήσεων -από την κυβέρνηση της Ν. Δημοκρατίας στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ-, τα Πενταετή δεν παύουν να αποτελούν, στο σύνολό τους, ένα προγραμματικό πλαίσιο ελλιπές και αποσπασματικό, χωρίς συνολική αναπτυξιακή προοπτική.

Μ' αυτή την έννοια, επομένως, διαπιστώσαμε ότι τα Πενταετή προγράμματα δεν καλύπτουν τα αναγκαία κριτήρια ώστε να αποτελέσουν την επαρκή προγραμματική βάση μιας κρατικής πολιτικής που, προσανατολισμένη σε αναπτυξιακούς στόχους, χρησιμοποιεί το βιβλίο ως εργαλείο πολιτιστικής ανάπτυξης.

Αν σ' αυτό προστεθεί ακόμη η κακή ιεράρχηση των στόχων, η υποτίμηση της έννοιας και των θεσμών της υποδομής, καθώς και η ασυνέχεια και ασυνέπεια στην εφαρμογή των προγραμματισμένων επιδιώξεων και η αβασάνιστη προσθήκη νέων, που με τη σειρά τους επίσης δεν πραγματοποιούνται, τότε το προγραμματικό πλαίσιο αδυνατίζει ακόμη περισσότερο, αφήνοντας έτσι εξαρχής ακάλυπτη την όποια κρατική πολιτική έναντι του βιβλίου.

Επόμενο είναι, συνεπώς, ότι και στο επίπεδο της πολιτικής εφαρμογής, όπως μαρτυρούν τα διαθέσιμα στοιχεία των αρμόδιων υπουργείων, και συγκεκριμένα εκείνα του Υπουργείου Πολιτισμού και του Υπουργείου Παιδείας, δεν ανιχνεύονται καλύτερες συνθήκες ούτε των γενικών πολιτικών στόχων, ούτε των επιμέρους διαδικασιών.

Ωστόσο, από μια άλλη πλευρά, στα ίδια πλαίσια της κοινωνικο-επιστημονικής προσέγγισης, ανιχνεύονται ορισμένες αντιστοιχίες ανάμεσα στη βιβλιολογική πραγματικότητα της χώρας και την κοινωνική πραγματικότητα η οποία αφορά τους διανοούμενους, την οργάνωση της κουλτούρας, τη διαμόρφωση της ιδεολογίας, κλπ.

Λαμβάνοντας υπόψη την ιστορική συνέχεια, στην υπό εξέταση δεκαπενταετία κυριαρχεί σε πρώτη φάση η μεταδικτατορική πραγματικότητα, η οποία διαμορφώνει μια βιβλιολογική πραγματικότητα όπου κυριαρχεί το πολιτικό βιβλίο, προσανατολισμένη κατά κύριο λόγο σε εισαγόμενα πρότυπα ιδεολογίας και σε αναζητήσεις θεωρητικού επιπέδου για τη συνολική μεταβολή της κοινωνίας.

Ετσι, θα καλυφθεί βιβλιογραφικά όχι μόνο το κενό της δικτατορικής επταετίας, αλλά και ένα γενικότερο ιστορικό κενό και θα εκδοθούν και θα κυκλοφορήσουν βιβλία ιστορικής σημασίας, που είχαν καθυστερήσει να εμφανιστούν επί δεκαετίες.

Η παραγωγή βιβλίων στηρίζεται κυρίως σε μεταφράσεις έργων από άλλες γλώσσες και στη μεταφορά ιδεολογικών ρευμάτων, τα οποία γίνονται αποδεκτά από μεγάλο μέρος της νεολαίας. Πολύ γρήγορα όμως αυτή η "ξένη" γλώσσα θα κουράσει και θα αποδειχθεί ότι δεν αφομοιώθηκε σωστά και δεν ενσωματώθηκε στα στοιχεία της νεοελληνικής κουλτούρας έτσι ώστε να μετασχηματιστεί σε κάτι το οικείο.

Οποσδήποτε δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι υφίσταται μια εσωτερική παραγωγή, κυρίως στο χώρο της ιστορίας και του πολιτικού δοκιμίου, η οποία όμως μολονότι είναι πολύ σημαντική δεν είναι αυτή που δίνει τον τόνο συνολικά.

Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα το πέρασμα σε μια δεύτερη φάση, που χαρακτηρίζεται από τους ταχείς ρυθμούς αποιδεολογικοποίησης των παραγόμενων βιβλίων και της έντονης εμπορευματοποίησης. Μολονότι η στροφή προς άλλα είδη, όπως είναι το λογοτεχνικό, που έρχεται να αντικαταστήσει το πολιτικό και ιστορικό δοκίμιο, διατηρεί ακόμη μέσα της ισχυρά πολιτιστικά στοιχεία, όμως αρχίζουν να είναι πια εμφανή τα δείγματα έντονης εμπορευματοποίησης και με την αλλαγή του ρόλου των ΜΜΕ ενισχύονται φαινόμενα, όπως, εκείνο των μπεστ σέλλερς, κλπ.

Παράλληλα, οι δομές της εκπαίδευσης δεν καταφέρνουν να σηκώσουν το βάρος μιας ανανέωσης σε ότι αφορά τη βιβλιογραφική τους αναφορά, με αποτέλεσμα την ελλειπή στήριξη του επιστημονικού βιβλίου, το οποίο πιέζεται ασφυκτικά από το θεσμό του δωρεάν συγγράμματος αφενός και το χαμηλό επιστημονικό ενδιαφέρον αφετέρου και φυτοζωεί χωρίς να μπορεί να αναπτυχθεί και να επηρεάσει ευρύτερα.

Αλλά και η συνολικότερη οργάνωση της κουλτούρας είναι τέτοια που δεν επιτρέπει την ανάπτυξη ενός ευρέως πολιτιστικού διαλόγου, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση του πολιτιστικού χαρακτήρα του βιβλίου υπέρ του εμπορευματικού εκείνου. Η ίδια η κρατική αδράνεια, εξάλλου, συμβάλλει στην αδιατάρακτη και χωρίς ιδιαίτερες πιέσεις συνέχιση της πορείας αυτής, η οποία έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την ελλιπή κρατική πολιτική βιβλίου.

Κατ' αυτό τον τρόπο, υπάρχει σήμερα ο κίνδυνος της πλήρους επικράτησης των εμπορευματικών στοιχείων του βιβλίου έναντι των πολιτιστικών εκείνων, εάν δεν ληφθούν άμεσα μέτρα μιας πολιτικής για το βιβλίο, η οποία θα είναι στραμμένη στα βασικά στοιχεία υποδομής που σχετίζονται με το βιβλίο, την ανάγνωση και τις βιβλιοθήκες, όπως δείχνουν οι κατευθύνσεις των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Μια τέτοια πολιτική θα πρέπει να λαμβάνει επίσης σοβαρά υπόψη της τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί τα τελευταία χρόνια στο ρόλο των ΜΜΕ και τη χρησιμοποίησή τους υπέρ και όχι εναντίον του βιβλίου.

Το συμπέρασμα που εξάγεται, συνεπώς, από όλα τα παραπάνω είναι ότι απαιτείται η ύπαρξη μιας έντονης πολιτικής και κοινωνικής πίεσης εάν θέλουμε να έχουμε ένα καλύτερο πεδίο εκκίνησης για τη σύλληψη, προγραμματισμό και χάραξη μιας κρατικής πολιτικής βιβλίου με εκσυγχρονιστικό και αναπτυξιακό περιεχόμενο.

Ενα τέτοιο σημείο εκκίνησης δεν θα μπορούσε να αγνοήσει, κάτω από τις σημερινές συνθήκες, την παρέμβαση του κράτους υπέρ ορισμένων βασικών παραμέτρων. Οι παράμετροι αυτές συνίστανται:

α) Στη σχέση του βιβλίου με τις νέες τεχνολογίες -τόσο σε επίπεδο παραγωγής όσο και σε επίπεδο εκπαίδευσης- και στους διορθωτικούς τρόπους που οφείλει να χρησιμοποιήσει το σύγχρονο κράτος για τη βελτίωση και τη μεγιστοποίηση της απόδοσης αυτής της σχέσης.

β) Στη σχέση του βιβλίου με τα άλλα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και στη στρατηγική σύγκλισης τους σε μία πολιτιστική κατεύθυνση.

γ) Στη λειτουργία του βιβλίου ως αναπτυξιακού εργαλείου και, ειδικότερα, ως εργαλείου εκπαίδευσης, κατάρτισης και διαρκούς επαγγελματικής χρήσης σε άμεση συνάρτηση με την αναπαραγωγή και τις λειτουργικές τους ανάγκες.

δ) Στις βιβλιολογικές συνιστώσες της νεοελληνικής πραγματικότητας σε επίπεδο παραγωγής και διακίνησης του βιβλίου, καθώς και σε επίπεδο ανάπτυξης των δομών υποστήριξης της ανάγνωσης και του αναγνωστικού κοινού.

ε) Στην υιοθέτηση και εφαρμογή ενός συνολικού βιβλιολογικού μοντέλου που να ανταποκρίνεται στις αναπτυξιακές ανάγκες της χώρας, ώστε να μην καταστραφούν, αλλά αντίθετα να ανανεωθούν δυναμικά οι παραδοσιακές δομές και, ταυτόχρονα, να δοθεί ώθηση στη δημιουργία σύγχρονων παραμέτρων, ικανών να υπηρετήσουν

ευρύτερους κοινωνικούς και πολιτιστικούς στόχους, που θα προσφέρουν τα συστατικά για μια σύγχρονη και ανθεκτική πολιτιστική ταυτότητα που θα συνδυάζει τον εθνικό με τον ευρωπαϊκό χαρακτήρα.

Καταλήγοντας, θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι παρά τα πολλαπλά προβλήματα μεθοδολογικού και πραγματολογικού χαρακτήρα που βρήκε καθ' οδόν η παρούσα εργασία, στην πορεία της συνάντησε την βεβαιότητα ότι μέσα από τη διερεύνηση της σχέσης κρατικής πολιτικής και βιβλίου υπάρχει η δυνατότητα να ανοιχτεί ένα πεδίο ανάλυσης και έρευνας που να αγκαλιάζει σφαιρικά τα προβλήματα του βιβλίου και της ανάγνωσης, αντλώντας αλλά και προσφέροντας σημαντικά στοιχεία στο χώρο της βιβλιολογίας.

Οι προεκτάσεις που μπορεί να έχει η συγκεκριμένη έρευνα των θεσμών αλλά και αυτή της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής διάστασης του χώρου του βιβλίου και της ανάγνωσης αποτελούν πραγματική πρόκληση για μελλοντική διερεύνηση.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AAVV, Il destino del libro, Editori Riuniti, Roma, 1984

Ανδρεάδης Γ., κ.ά., Ο Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός, Αθήνα, Πρόδοτος, 1984

Αξελός Λουκάς, Εκδοτική δραστηριότητα και κίνηση των ιδεών στην Ελλάδα, Αθήνα, Στοχαστής, 1984

Abul Hasan, Promoting books in Southeast Asia, Madras, Interculture Associates, 1977

Abul Hasan, National councils for book development, Paris, Unesco, 1979

Altbach Phillip G., "Publishing and the Intellectual System", Perspectives on Publishing, Lexington Books, Lexington, 1976

Altbach Phillip G, et. al., Publishing in the Third World: knowledge and development, London, Heineman, 1985.

Altbach Phillip G., The knowledge context: comparative perspectives on the distribution of knowledge, Albany, State University of New York Press, 1987.

American National Standards Institute, American national standard for compiling book publishing statistics: approved November 9, NY, ANSI, 1978

Anderson Perry, Il dibattito nel marxismo occidentale, Bari, Laterza, 1977

Augsburger Alberto, The Latin American Book Market, Paris, Unesco 1984

Badaloni et al, Il destino del libro: editoria e cultura in Italia, Roma, Ed. Riuniti, 1984

Badaloni Nicola, Il marxismo di Gramsci, Torino, Einaudi, 1975

J.-F. Barbier-Bouvet, L'Annee des lettres, Paris, Editions La Decouverte, Ministere de la culture et de la communication, 1988

Barbier-Bouvet Jean-Francois, Repertoire de la recherche sur le livre contemporain et la lecture, Paris, La Documentation francaise, 1983

Barbier-Bouvet Jean-Francois, Poulain Martine, Publics a l'oeuvre, Paris, La Documentation Francaise, 1986

Bouvaist Jean-Marie, Pratiques et metiers de l'edition, Paris, Promodis, 1986

Bell D., The Cultural Contradictions of Capitalism, New York, Basic Books, 1976

Bobbio Norberto, Politica e cultura, Torino, Einaudi, 1955

Bonchio Roberto, et.al., Il destino del libro, Roma, Editori Riuniti, 1986

Breton Jacques, Le livre francaise contemporain: manuel de bibliologie, Malakoff, Solin, 1988

Bourdieu Pierre, La dinstinction, Paris, Minuit, 1977

Carnoy Martin, Κράτος και πολιτική θεωρία, Αθήνα, Οδυσσέας, 1990

Ca'Zorzi Antonio, Administration et financement publics de la culture dans la Communaute europeenne, Luxembourg, Office des publications officielles de CEE, 1987

Centre d' etudes et de recherches marxistes, Colloque sur la situation de la litterature, du livre et des ecrivains, Paris, Editions sociales, 1976

Central office of information, The promotion of thw Arts in Britain, London, 1988

Chartier Roger, Pratiques de la lecture, Paris, Rivages, 1985

Chartier Roger, Martin Henri Jean, Histoire de l'edition francaise, Paris, Promodis, 1982- 1986

Cheney Orion Howard, Economic survey of the book industry 1930-31, New York, National Association of Book Publishers, 1931

Childs W., McNeil D. (Eds), American Books abroad: toward a national policy, Washigton DC, Helen Wight Reid Educational Founda

Cole Y. John., Books in our future: perspectives and proposals, Washington, Library of Congress, 1987.

Compaine Benjamin M., The Book Industry in Transition. An Economic Study of Book Distribution and Marketing, White Plains New York, Knowledge Industry Publications, 1978

Gattegno Jean, "Colloque sur la recherche et l' enseignement bibliologiques et sur l' enseignement des metiers du livre", Le livre en France, Paris, Retz, 1984

Colloque sur le situation de la litterature, du livre et des ecrivains, Centre d'etudes et de recherches marxistes, Paris, Ed. Sociales, 1977

Curwen P.J., The UK Publishing Industry, Oxford-New York, Pergamon Press, 1982

Curwen P.J., The World Book Industry, London, Euromonitor Publications, 1986

Darnton R., Aventure de l' Encyclopedie, Paris, Perrin, 1982

Darnton R., The kiss of Lamourette, New York, Norton, 1989

Darnton R., The literary underground of the Old Regime, Cambridge, Harvard University Press, 1982

Eisenstein Elizabeth, The Printing Revolution in Early Modern Europe, New York, Cambridge University Press, 1983

Escarpit Robert, La revolution du livre, Paris, Unesco, 1965

Escarpit Robert, Sociologie de la litterature, Paris, Presses Universitaires de France, 1968

Estivals Robert, Le livre dans le monde, Paris, Retz, 1982

Escarpit R. et.al, Le livre francais, Imprimerie nationale, Paris, 1972

Εμπορική τράπεζα, Διεύθυνση μελετών, Το βιβλίο στην Ελλάδα, Αθήνα, 1988

Febvre L., Martin J.-H., L' apparition du livre, Paris, Albin Michel, 1958

Γκιζέλης Γρηγόρης, Τα προβλήματα του Ελληνικού βιβλίου, Αθήνα, εκδ. Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών, 1986

Γκιζέλης Γρηγόρης, κ.ά., Πρακτική και οργάνωση των κοινωνικοπολιτιστικών δραστηριοτήτων, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1977

Glucksmann Buci Christine, Gramsci e lo Stato, Roma, Editori Riuniti, 1976

Glucksmann Buci Christine, Νίκος Πουλαντζάς, Η κρίση του κράτους, Αθήνα, Παπαζήσης, 1978

Garson David, Political science methods, Boston, Holbrook Press, 1976

Girard Augustin., Cultural development: experiences and policies, Paris, Unesco, 1983

Glott Peter, Μανιφέστο για μια ευρωπαϊκή αριστερά, Αθήνα, Οδυσσεύς, 1986

Gramsci Antonio, Opere, Torino, Einaudi, 1966

Gramsci Antonio, Οι διανοούμενοι και Η οργάνωση της κουλτούρας, Αθήνα, Στοχαστής, 1972 και 1973

Gramsci Antonio, Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, Roma, Editori Riuniti, 1971

Gruppi Luciano, Il concetto di egemonia in Gramsci, Roma, Editori Riuniti, 1972

Heiskanen Ilkka, Cultural industries, Paris, Unesco, 1982

Hendon W., Shanahan J., Economics of cultural decisions, Cambridge, Abt, 1983

Hills P.J., The future of the printed word, New York, Greenwood Press, 1980

Horovitz I.L., Communicating Ideas: Publishing in the Post Industrial Society, New York, Oxford University Press, 1986

Jones T., Conducting political research, New York, Harper & Row, 1984

Καράγιωργας Δ., Οι οικονομικές λειτουργίες του κράτους, Αθήνα, Παπαζήσης

Καράγιωργας Δ., Οι δημοσιονομικοί θεσμοί, Αθήνα, Παπαζήσης

Κόνσολα Ντόρα, Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα, Παπαζήσης, 1990

Κουμάντος Α. Γεώργιος, Πνευματική ιδιοκτησία, Αθήνα, 1967, 1987

Κρεμμυδάς Β., Για την εκπαίδευση, Αθήνα, Γνώση, 1990

Lacy Dan, Freedom and Equality to Access to Information, Chicago, American Library Association

Lane Michael, Booth Jeremy, Books and publishers: Commerce against culture in Postwar Britain, Lexington, Mass, Lexington, Books, 1980

Lagarde Pierre, La politique de l' edition du livre en Argentine, Toulouse, Service des publications de l' Université de Toulouse, 1981

Last John, Books in crisis, London, Libtrad, 1985

Laswell H., The future of political science, New York, Atherton, 1963

Laver Michael., Social choice and public policy, Oxford, B. Blackwell, 1986.

McLuhan M., The Gutenberg Galaxy, London, Routledge & Kegan Paul, 1962

Machlup Fritz, Information through the printed word, New York, Praeger Publishers, 1978-80

Machlup Fritz., Knowledge, its creation, distribution, and economic significance, Princeton, Princeton University Press, 1980-1984.

Manheim Jarol., Empirical political analysis, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1981

Mason Marilyn Gell., The federal role in library and information services, White Plains, NY, Knowledge Industry Publications, 1983.

Μαυρογορδάτος Γ., Με το σπασμένο χέρι του Κοραή, Αθήνα, Οδυσσέας, 1989

Mulgan Geoff., Saturday night or Sunday morning? From Arts to industry, New forms of cultural policy, London, Comedia, 1986

Miliband Ralph., The State in capitalist society, London, 1969

Ministere de la culture., Le livre et la lecture (La politique culturelle 1981-85. Bilan de la legislature), Paris, 1986

Μπασαντής Δ., Βιβλίο και Μαζική Επικοινωνία, αθημ. διδασκ., διατρ.

Ministere de la culture et de la communication., Statistique europeennes de l' edition des livres, Paris, Document de travail, 1990

Molz Redmond Kathleen., Federal policy and library support, Cambridge, Mass, MIT Press, c1976.

Noble Kendrick J., "The Media Megamerger Wawe of the 1980s: What Happened", Publishing Research Quarterly, v. 7, no. 2

Oeshott Priscilla and Clive Bradley., The future of the book, part 1- The impact of new technologies, a report, Paris, Unesco, 1982

Πανελλήνια Ομοσπονδία Εκδοτών Βιβλιοχαρτοπωλών, Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Βιβλίου, Αθήνα, 1982

Πεσμαζόγλου Στέφανος., Εκπαίδευση και Ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948-1985, Αθήνα, Θεμέλιο, 1987

Pingaud Bernard, Barreau Jean-Claude, Pour une politique nouvelle du livre et de la lecture. Rapport au Ministre de la Culture, Paris, Dalloz, 1982

Plant Marjorie, The English Book Trade-An Economic History of the Making and Sale of Books, London, George Allen and Unwin, 1939 , 1974

Pollitt Christopher., Public policy in theory and practice, a reader, Sevenoaks, Open University Press, 1979

Poole Herbert., Academic libraries by the year 2000, New York, R.R. Bowker Co., 1977

Poulantzas Nicos, Potere politico e classi sociali, Roma, Editori Riuniti, 1971

Ψαχαρόπουλος Γ., Καζαμίας Α.Μ., Παιδεία και ανάπτυξη στην Ελλάδα, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 1985

Ranney A., Political science and public policy, Chicago, Markham, 1968

Ripley Randall Butler, American National Government and Public Policy, New York, 1974

Rosenthal T., Books in crisis, London, Libtrad, 1985

Salvadori Massimo, Gramsci e il problema storico della democrazia, Torino, Einaudi, 1973

Shatzkin Leonard, In cold type, Boston, Houghton Mifflin, 1982

Shils Edward Albert., The calling of sociology and other essays on the pursuit of learning, Chicago, University of Chicago Press, 1980

Smith Datus Clifford Jr., A guide to book publishing, London, University of Washington Press, 1989

Smith Datus Clifford, The economics of book publishing in developing countries, Paris, Unesco, 1977

Tebbel John, A History of book publishing in the United States, New York, R.R.Bowker, 1978

Tebbel John, Between Covers. The rise and transformation of book publishing in America, New York, Oxford University Press, 1988

Thapar Romesh, Book development in national communications and planning, Karachi, Unesco Regional Centre for Book Development in Asia, 1975

Thomson Ch. A., Cultural relations and United States foreign policy, Bloomington, 1963

Togliatti Palmiro, La politica culturale, Roma, Editori Riuniti, 1974

Vacca Giuseppe, Il marxismo e gli intellettuali, Editori Riuniti, Roma, 1985

Wellisch J., The public library and the federal policy, Westport, Greenwood press, 1974

Wheeler Sara, Publishing in Greece, Portugal and Spain, London, The Unwin Foundation, 1987

Williams Raymond, Culture, London, Fontana Press, 1981

Williams Raymond, Culture and Society, 1780-1950, London, 1958

Wilson Alexander, Library policy for preservation and conservation in the European Community, principles, practices and the contribution of new information technologies, Munchen, New York, K.G. Saur, 1988

Withers F.N., Standards for library service: an international survey, Paris, Unesco, 1974

E N T Y Π A

Βιβλιεμπορική, Ολόκληρη η σειρά

Βιβλιοθήκες και πληροφόρηση, Τριμηνιαία έκδοση της ένωσης Ελλήνων Βιβλιοθηκαρίων, Αθήνα, τεύχη 1-4 (Ιούλιος 1984, Μάρτης 1985, Μάρτης 1986, Απρίλιος 1987)

Διαβάζω, ολόκληρη η σειρά

Εμείς και το βιβλίο, Όργανο της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Εκδοτών Βιβλιοχαρτοπωλών, ολόκληρη η σειρά

Ιχνηυτής, ολόκληρη η σειρά

Library trends, Urbana, University of Illinois Library School, 1952

Book research quarterly, Rutgers University, 1985-1991

Πενταετές πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1976-80, Αθήνα, ΚΕΠΕ, 1976

Πενταετές πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-87, Αθήνα, ΚΕΠΕ, 1985

Πενταετές πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1988-92, Αθήνα, ΚΕΠΕ, 1989

Πρακτικά Βουλής, Αθήνα, 1975-1990

Τακτικοί Προϋπολογισμοί, έτη 1974-1990,

Unesco, Statistical Yearbook, 1975-1989

Unesco, University libraries for developing countries

Unesco, World Congress on Books, London, 1982, final report Paris 1982

Unesco, An International survey of book production during the last decades, Division of statistics on culture and Communication, Office of Statistics, Paris, 1982

Unesco, The future of the book, Paris, 1982

Unesco, World Conference on Cultural Policies, Paris, Unesco, 1982

Χρονικό, Αθήνα, Ωρα, ολόκληρη η σειρά 1975-1985